

Rapportage Sport 2003

Rapportage Sport 2003

Koen Breedveld (red.)
Ruud van der Meulen, Lucas Harms

Rob Goossens

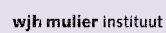
Jo Lucassen

Wil Ooijendijk, Vincent Hildebrandt en
Maarten Stiggelbout

Hugo van der Poel

Maarten van Bottenburg

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2003

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2003

SCP-publicatie 2003/4

Zet- en binnenwerk: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagfoto: Jiri Büller/Hollandse Hoogte

Verspreiding in België: Maklu-Distributie
Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen

ISBN 90-377-0109-4

ISSN 1569-4739

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

Postbus 16164

2511 VX Den Haag

Tel. (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: <http://www.scp.nl>

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	1	
1	<i>Inleiding. Naar een Rapportage Sport</i>	3
1.1	Sport: van vrijetijdsverdrif naar serieuze aangelegenheid	3
1.2	Sportinformatie: de vraag en de vragen	4
1.3	Naar een periodieke rapportering over sport	5
1.4	Definitie van sport	7
1.5	Opzet Rapportage Sport 2003	9
	Noten	11
	Literatuur	12

Deel I: Trends en ontwikkelingen

2	<i>Maatschappelijke ontwikkelingen: kansen en bedreigingen voor de sport</i>	15
2.1	Inleiding: sport en maatschappelijke ontwikkelingen	15
2.2	Demografie: groei, vergrijzing en diversiteit	17
2.3	Stijgende opleidingsniveaus en inkomens	19
2.4	Tijdsbesteding: schaarste en overvloed	20
2.5	Tijdsordening: de onbetaalde 24-uurseconomie	24
2.6	Cultuur en vrijetijd: uitdijend aanbod	27
2.7	Conclusie	30
	Noten	32
	Literatuur	33
3	<i>Ontwikkelingen in het sportbeleid</i>	35
3.1	Inleiding	35
3.2	Taakverdeling en spelers in het sportbeleid	36
3.3	Geschiedenis en achtergronden van het sportbeleid	41
3.4	Thema's in het landelijke sportbeleid	47
3.5	Conclusie	62
	Noten	65
	Literatuur	67

4	<i>Beoefening</i>	71
4.1	‘Nederland Sportland?’	71
4.2	Deelname en intensiteit	72
4.3	Vorm en verband	82
4.4	Accommodatiegebruik	90
4.5	Conclusie	93
	Noten	95
	Literatuur	97
5	<i>Betrokkenheid: volgers, toeschouwers en vrijwilligers</i>	99
5.1	‘16 miljoen sportfanaten’	99
5.2	Volgers van sport via tijdschriften, radio en televisie	100
5.3	Toeschouwers van sportwedstrijden en sportevenementen	108
5.4	Vrijwilligers in de sport	115
5.5	Conclusie	120
	Noten	122
	Literatuur	123
6	<i>Sportinfrastructuur: organisaties en accommodaties</i>	125
6.1	De Californication van sportland	125
6.2	De Nederlandse sportinfrastructuur	125
6.3	Sportbonden	131
6.4	Sportclubs	134
6.5	Maneges, sportscholen, sportinstructeurs, zeil- en surfscholen	142
6.6	Sportaccommodaties	143
6.7	Vrijwilligerswerk	153
6.8	Conclusie	160
	Noten	164
	Literatuur	166
7	<i>Economie van de sport</i>	167
7.1	Inleiding	167
7.2	Bestedingen van huishoudens aan sport	168
7.3	Uitgaven aan en inkomsten uit sport van de overheid	171
7.4	Baten en lasten van sportclubs, sportscholen en -instructeurs, maneges en zeil- en surfscholen	175
7.5	Baten en lasten van particuliere exploitanten van (watersport-) accommodaties	185
7.6	Werkgelegenheid bij sportorganisaties en particuliere exploitanten van accommodaties	190
7.7	Conclusie	200
	Bijlage	203
	Noten	205
	Literatuur	206
vi	<i>Inhoud</i>	

8	<i>Sport, ruimte en tijd</i>	207
8.1	Woekeren met ruimte en tijd	207
8.2	Ruimtebeslag van de sport	208
8.3	Met de auto naar de sport: verplaatsingen ten behoeve van de sport	211
8.4	De timing van sport	216
8.5	Conclusie	222
	Noten	223
	Literatuur	224
9	<i>Bewegen, sport en gezondheid</i>	225
9.1	Inleiding	225
9.2	Definities en begrippen: de Nederlandse Norm Gezond Bewegen	226
9.3	Beweegt de Nederlandse bevolking wel voldoende?	227
9.4	Ontwikkelingen in het aantal sportblessures	233
9.5	Trends in het gebruik van doping in de breedtesport	237
9.6	Conclusie	239
	Noten	241
	Literatuur	242

Deel II: Thematische uitdiepingen

10	<i>Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal</i>	247
10.1	Sport als wonderolie?	247
10.2	Sport en sociaal kapitaal	249
10.3	Naar een analysemodel	253
10.4	Differentiatie in de sportdeelname	255
10.5	Samen doen: sociale context van het sporten	258
10.6	De sociale betekenis van sport (1): netwerken	263
10.7	De sociale betekenis van sport (2): vertrouwen	269
10.8	De sociale betekenis van sport (3): vrijwilligerswerk	273
10.9	Conclusie	275
	Noten	279
	Literatuur	281
11	<i>Top- en breedtesport: een Siamese tweeling?</i>	285
11.1	Inleiding	285
11.2	De aanvoerfunctie van de breedtesport	287
11.3	De aanjaagfunctie van de topsport	295
11.4	Conclusie	306
	Bijlage	308
	Noten	309
	Literatuur	310

Deel III: Conclusie

12	Samenvatting en reflectie	315
12.1	Achtergronden bij de Rapportage Sport 2003	315
12.2	Trends en ontwikkelingen	316
12.3	Verdiepingen: cohesie en top-/breedtesport	324
12.4	De toekomst van de sport	326
12.5	Periodiek rapporteren over sport	333
	Bijlage	338
	Noten	339
	Literatuur	340
	Summary	341
	Bijlagen:	
	Bijlage A Lijst met gebezigde afkortingen	351
	Bijlage B Namen en adressen partners in Rapportage Sport 2003	353
	Bijlage C Samenstelling klankbordgroep Rapportage Sport	355
	Bijlage D Opzet website www.rapportage-sport.nl en StatLine van CBS	356
	Publicaties SCP	359

Voorwoord

In deze Rapportage Sport 2003 wordt met enige regelmaat gesproken over de 'versporting van de samenleving'. Met dit begrip, begin jaren negentig in Nederland geïntroduceerd door sportonderzoeker Bart Crum, wordt verwezen naar het feit dat begrippen, gewoontes en handelwijzen uit de sport in toenemende mate worden overgenomen in andere maatschappelijke praktijken. Niet het minst geldt dat voor zaken als taal (wie gaat er niet wel eens 'tot het uiterste' of zit 'helemaal kapot'), kleding (zie de bonte stoet fleece-truien, gore-tex jassen, joggingschoenen, polo's en leggings die het hedendaagse straatbeeld sieren) en houding (iemand verwijt een collega 'onsportief gedrag'; een bedrijf zoekt een 'teamspeler'). Het is te verleidelijk om op deze plaats geen gebruik te maken van dergelijke sporttermen. Ik beperk me tot vier.

Ten eerste: de Rapportage Sport 2003 mag zonder meer een topprestatie worden genoemd. Niet eerder werden zoveel sportstatistieken bij elkaar gebracht. Het rapport bevat zowel informatie over de deelname aan sport als over ontwikkelingen in het sportvrijwilligerswerk, sport in de media, de sportverenigingen en -accommodaties, de economie en het ruimtegebruik van de sport. Het accent ligt daarbij overigens op wat tegenwoordig de 'breedtesport' heet en vroeger de amateursport.

Ten tweede: de Rapportage Sport 2003 is een teamprestatie van de eerste orde. Allereerst van de diverse instituten die in dit project direct met het SCP hebben samen-gewerkt – het Centraal Bureau voor de Statistiek, NOC*NSF, TNO, de Universiteit van Tilburg en het W.J.H. Mulier Instituut. Het SCP is deze instituten, en hun medewerkers, erkentelijk voor hun inzet bij dit project. De erkentelijkheid geldt ook een groot aantal anderen die kleinere, maar daarmee niet minder belangrijke bijdragen aan dit rapport hebben geleverd: de leden van de klankbordgroep, en de onderzoekers die op deelgebieden assistentie hebben verleend bij het completeren van het cijfermateriaal. Hun namen vindt u op verschillende plaatsen in het rapport terug.

Ten derde: de Rapportage Sport is bepaald een kwestie van uithoudingsvermogen geweest. Sinds de eerste besprekingen over de mogelijkheden van wat toen nog een 'periodieke rapportage sport' heette, zijn ruim tweeënhalf jaar verstreken. In die tijd is veel werk verzet, voor een belangrijk deel ook aan de website www.rapportage-sport.nl waar alle tabellen en figuren uit het rapport direct als 'excel'-bestand zijn te downloaden.

En dat brengt me bij de vierde sport-uitdrukking: de Rapportage Sport 2003 mag geen doodloper worden. Nu een goede start is gemaakt met deze eerste publicatie, zijn het SCP en haar partners vast van plan om de Rapportage Sport te laten uitgroeien tot een ware, tweejaarlijkse klassieker in de groeiende reeks onderzoeksrapporten over en voor de sport.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Inleiding

Naar een Rapportage Sport

Koen Breedveld (SCP)

1.1 Sport: van vrijetijdsverdrif naar serieuze aangelegenheid

Zou Drees aan sport hebben gedaan? Zijlstra? Ruding? Deed Kok aan sport? Van sommige politici kan men zich nauwelijks voorstellen dat ze met andere dingen bezig waren dan met politiek. Voor sommige jongere politici of politici van een andere generatie, ligt dat anders. Sinds de jaren zeventig en tachtig laten (sommige) politici zich voorstaan op hun sportieve activiteit. Van Agt had zijn fiets, Winsemius zijn marathon. De Hoop Scheffer liet zich al hardlopend door de duinen portretteren, Erica Terpstra was zelf actief topsporter en staat daarin als politica ook niet alleen. Duitsland kent zijn hardlopende minister van Buitenlandse Zaken Fischer, in de Verenigde Staten kijkt sinds Bush (sr.) en Clinton niemand meer op van een president die al joggend door de straten loopt. Serieus reageren zou de beurs pas op het nieuws dat de president niet meer jogg: gaat het nog wel goed met de president?

Tegenwoordig is vrij goed bekend of ook Nederlandse politici aan sport doen. Anders dan hun voorgangers, die – voor de PR of simpelweg omdat ze er lol in hadden – soms koketteerden met hun sport, wordt de politici van vandaag en morgen expliciet gevraagd rekenschap af te leggen van hun sportieve activiteiten. Bijvoorbeeld tijdens de nationale sportdebatten, zoals die aan de vooravond van de verkiezingen van 1998 en 2002 gehouden werden, en waarbij de lijsttrekkers van de grote politieke partijen aan de tand werden gevoeld over hun sportbeleid.¹ Bij het debat in 2002 wisten alle aanwezige politici opgave te doen van ten minste één sportieve activiteit. De nieuwe generatie politici loopt hard, gaat 's winters skiën, speelt tennis of doet aan fitness in de sportzaal van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws).

Het zou voer kunnen zijn voor een levendig debat. Wat geeft nu meer de veranderende plaats en betekenis van sport aan in de maatschappij van vandaag: het feit dat politici gevraagd wordt of zij in hun vrije tijd sporten; of het feit dat politici die vraag dermate legitiem en relevant achten dat zij deze vraag, zij het soms nog wat besmuikt, serieus en bevestigend beantwoorden? Misschien echter is het feit dat aan de vooravond van verkiezingen een debat plaatsvindt waarin kopstukken van politieke partijen door de sportwereld om uitleg wordt gevraagd over het sportbeleid dat zij voorstaan, wel het meest tekenend voor de hedendaagse sportcultuur.

Buiten de politiek blijkt op andere manieren dat er sprake is van wat door de sportonderzoeker Crum (1991) als 'versporting' werd aangeduid. Steeds grotere groepen burgers doen aan sport. Niet langer is sport voorbehouden aan een elite van hogeropgeleide jonge mannen. Sport wordt in toenemende mate bedreven door jong én

oud, man én vrouw, rijk én arm. Sporten moet. Sport is onderdeel van een fitte en actieve 'lifestyle' (Van Hilvoorde 2002). Het staat voor een gezond, succesvol en verantwoord bestaan. Aspecten van de sport, zoals kleding en taalgebruik, sijn daarbij door naar andere maatschappelijke praktijken. Gympies draagt tegenwoordig iedereen, en vrijwel iedereen is ook buiten de sport wel eens een gele kaart voorgehouden, 'getackeld' of onsportief gedrag verweten. Sportprogramma's behoren tot de best bekeken programma's op de televisie, en de producten waarmee mensen zich tijdens het sporten omringen hebben van de sport een serieuze miljarden-industrie gemaakt. Voor de overheid geldt sport als een belangrijk middel om de gezondheid van burgers te verbeteren, om de cohesie van de samenleving te versterken, en om Nederland als hoogontwikkeld en succesvol land op de economische wereldkaart te zetten (VWS 1996, 1999, 2001).

1.2 Sportinformatie: de vraag en de vragen

De sport heeft zich gedurende de twintigste eeuw ontwikkeld van het favoriete tijdverdrif van een select groepje mannen tot een serieuze aangelegenheid van grote groepen burgers. Sport komt daarmee vanzelf ook in het blikveld van politici, managers, marketeers en bestuurders. De organisatie van de sport is immers niet vanzelfsprekend. Sport brengt blessureleed met zich mee, arbeidsverzuim. Het fanatisme waarmee de sport gevolgd wordt, leidt tot maatschappelijke excessen, tot supportersgeweld en discriminatie. Aan sport kan veel verdiend worden, maar voor de exploitatie van lokale sportterreinen is overheidssteun vaak nog onontbeerlijk. Deelname aan sport en het bezoeken van sportwedstrijden veroorzaakt congestie en milieuproblemen.

Crums 'versporting van de samenleving' stimuleert de vraag naar actuele en gedetailleerde gegevens over sport: hoeveel mensen sporten er, waar doen zich achterstanden voor, hoeveel geld gaat er om in de sport, vormt een laag inkomen een obstakel voor het sporten, wie kijken er naar sport, naar welke sporten kijkt niemand om? Om aan die informatievraag te voldoen, wordt door verschillende organisaties sportonderzoek verricht. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft verschillende statistieken die voor de sportwereld interessant zijn, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft er enkele. Het NOC*NSF (Nederlands Olympisch Comité* Nederlandse Sport Federatie) beheerde altijd al belangwekkende gegevensreeksen voor de sport, en heeft recent een aantal nieuwe sportonderzoeken opgezet. Verder zijn nog andere partijen (universiteiten, onderzoeksinstellingen, lokale overheden) bezig met het verzamelen van gegevens over sport. In het verleden hebben die geleid tot verschillende rapporten en publicaties over ontwikkelingen in de sport (NOC*NSF 1996, 2002; Van den Heuvel en Van der Werff 1998; CBS 1998; Hildebrandt et al. 1999; De Haan en Breedveld 2000; Ooijendijk et al. 2002).

De afgelopen jaren is dus reeds een informatiestroom over sport op gang gekomen. Naast veel waardering leidde dit soms ook tot nieuwe vragen. Sportdefinitieën verschilden van rapport tot rapport, wat de onderlinge vergelijkbaarheid niet ten goede kwam.

Het bestaan van aparte publicaties over verschillende onderzoeken maakte het achterhalen van alle cijfers tot een tijdrovende bezigheid. Het ontbreken van continuïteit in de rapportages maakte het moeilijk om cijfers actueel te houden. Met de waardering voor de geopenbaarde cijfers en feiten kwam ook de vraag naar nieuwe, meer specifieke gegevens. Niet zelden bestond de idee dat voor de sport interessante gegevens onbenut bleven, dat sportgegevens als het ware een ‘slapend’ leven leidden (Van der Poel 2001). De honger naar gegevens over sport bleek niet gemakkelijk te stillen.

1.3 Naar een periodieke rapportering over sport

In andere sectoren is al langer sprake van informatiesystemen waarin trends en ontwikkelingen in de sector stelselmatig worden gevolgd. In de sport is veelal nog sprake van ad-hocrapportage. Het is tegen deze achtergrond dat de directie Sport van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het Sociaal en Cultureel Planbureau gevraagd heeft om een periodiek te verschijnen Rapportage Sport te ontwikkelen. Het ministerie van vws, directie Sport, rekent het tot zijn verantwoordelijkheid om de sport van goede informatie te voorzien (vws 1996). In dat kader past onder andere de financiering van een Richtlijn Sportdeelname-Onderzoek (Diopter 2000). Voor het SCP sluit de productie van een Rapportage Sport aan op een soortgelijk project binnen de wereld van de cultuur – het ‘Cultureel Draagvlak’-project – en op een traditie van periodieke rapportages op een groot aantal terreinen (armoede, emancipatie, etnische minderheden, ouderen, jongeren, gehandicapten).

Als start van het Rapportage Sport-project heeft het SCP gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers uit het sportveld.² Enerzijds hadden deze gesprekken tot doel om te inventariseren welke informatiebehoefte er bestond in ‘het veld’, anderzijds om te inventariseren welke informatie er reeds bij verschillende partijen beschikbaar was. Mede naar aanleiding van deze gesprekken is de volgende doelstelling geformuleerd:

- geïnteresseerden binnen en buiten het sportveld voorzien van tijdige en accurate informatie over trends en ontwikkelingen in de sport en daarbuiten (het laatste voorzover relevant voor de sport);
- licht werpen op belangwekkende actuele vraagstukken op sportgebied en deze nader uitdiepen;
- tekorten signaleren in het bestaande aanbod van sportinformatie en aanbevelingen doen voor het opheffen daarvan.

In minder formele termen: de doelstelling van het project Rapportage Sport is om de in Nederland aanwezige sportstatistieken te bundelen en vervolgens te beschrijven. Die doelstelling is daarmee even bescheiden als ambitieus. Bescheiden, omdat niet meer wordt gepretendeerd dan het bij elkaar brengen, beschrijven en met elkaar in verband brengen van de bestaande cijfers over de sport. Onherroepelijk gaat dit ten koste van het soms diepgravender case- of kwalitatieve onderzoek: de belangrijkste ambitie van de Rapportage Sport is om betrouwbaar en zo up-to-date mogelijk cijfermateriaal aan

te leveren over en voor de sport. De doelstelling is daarmee tegelijk ook ambitieus, omdat een dergelijke opdracht geen gemakkelijke opgave is. Er is niet één groot landelijk sportonderzoek dat periodiek in ongewijzigde vorm plaatsvindt. Informatie over sport ligt opgeslagen in een groot aantal statistieken die door verschillende partijen verzameld worden, en waarvan de relatie met sport op voorhand niet altijd evident is (zoals de 'bodemstatistieken' van het CBS). Daarbij is het eerder regel dan uitzondering dat de gehanteerde definities en vraagstellingen in de verschillende onderzoeken onderling verschillen en in de tijd allerlei wijzigingen ondergaan. Het bijeenbrengen en interpreteren van die veelheid aan gegevens wordt daarmee een taak op zich. De *Rapportage Sport* kent dan ook, zoals te doen gebruikelijk, een groeimodel. In deze eerste editie, de *Rapportage Sport 2003*, ligt de nadruk op de amateur- of breedtesport. Het valt niet uit te sluiten dat in toekomstige *Rapportages Sport* ook de topsport meer nadrukkelijk een plaats krijgt.

Nadrukkelijk is als intentie geformuleerd om een informatieproduct te ontwikkelen voor de sportsector als geheel: ministerie van vws, diverse beleidsinstanties in het veld, sportbonden en hun overkoepelende organisatie NOC*NSF, lagere overheden³, onderzoeksinstellingen. Daarnaast kan een *Rapportage Sport* een rol vervullen in het informeren van partijen van buiten de sportsector over ontwikkelingen in de sport. De intentie is om de *Rapportage Sport* tweejaarlijks te laten verschijnen.

Het SCP is niet de enige instantie die sportinformatie verzamelt en analyseert. Vandaar dat voor de vervaardiging van de *Rapportages Sport* contact is gezocht met andere organisaties en partijen: met het CBS, waar men verantwoordelijk is voor een groot aantal sportstatistieken en in 1998 ook voor de publicatie *Sport in Nederland*; met TNO, die sinds enige jaren verantwoordelijk is voor de serie *Trendrapporten Bewegen en Gezondheid*; met NOC*NSF, meer concreet het Breedtesport Expertise centrum (BEC), waar men verschillende sportgegevens produceert en laat produceren; en met de Universiteit van Tilburg, departement Vrijetijdwetenschappen, waar men zich vooral onderscheidt met beleidsonderzoek naar de sport. Aan de *Rapportage Sport 2003* werd verder meegewerkt door het W.J.H. Mulier Instituut. Samen zijn genoemde partijen⁴ verantwoordelijk voor de totstandkoming van de *Rapportage Sport 2003*. De verantwoordelijkheid van de verschillende organisaties ligt steeds bij de door hen geschreven hoofdstukken (of delen daarvan). De eindverantwoordelijkheid voor de *Rapportage Sport* berust bij het SCP.

Naast de *Rapportage Sport* bestaan er momenteel verschillende andere monitorachtige sportpublicaties. Te noemen vallen onder andere de reeds genoemde serie *Trendrapporten Bewegen en Gezondheid* van TNO, het *Jaarboek Sport* van het W.J.H. Mulier Instituut en het *Brancherapport Welzijn en Sport* van het ministerie van vws.

In de reeks *Trendrapporten Bewegen en Gezondheid* van TNO staat vooral de gezondheidsbevorderende functie van de sport centraal. De economische of sociale functies van sport blijven in deze *rapportage* onderbelicht. In de *Rapportages Sport* wordt hier

nadrukkelijk wel aandacht aan besteed. De aandacht voor de relatie sport en gezondheid kan hierdoor minder gedetailleerd worden beschreven dan in de serie TNO Trendrapporten. Geïnteresseerde lezers worden daarom naar deze serie publicaties doorverwezen. Het hoofdstuk Bewegen, sport en gezondheid (hoofdstuk 9) in dit rapport is een samenvatting van de belangrijkste cijfermatige informatie uit het laatste Trendrapport Bewegen en Gezondheid (Ooijendijk et al. 2002).

Het *Jaarboek Sport* van het W.J.H. Mulier Instituut is in 2002 voor het eerst verschenen. In dit Jaarboek ligt het accent op het beschrijven en becommentariëren van de dat jaar verschenen sportpublicaties; bij de Rapportage Sport staan niet zo zeer publicaties als wel cijfers en feiten uit sportstatistieken centraal.

Het in november 2002 verschenen *Brancherapport Welzijn en Sport* van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn beoogt primair het landelijke beleid van relevante kerngetallen te voorzien (VWS/NIZW 2002). Anders dan in de Rapportage Sport wordt in het Brancherapport geen aandacht geschonken aan beleidsmatige ontwikkelingen. Evenmin worden onderzoeksmatige ontwikkelingen expliciet beschreven en becommentarieerd. Een deel van de gegevens in het Brancherapport is afkomstig uit de Rapportage Sport 2003.

1.4 Definitie van sport

Deze publicatie gaat over sport, vooral over de breedtesport. Bij veel activiteiten is duidelijk wat daarmee bedoeld wordt. Voetballen is een sport, tennis en atletiek zijn dat ook. Van iemand die bezig is die sporten te beoefenen, zegt men dat die persoon aan sport doet. Maar wat kwalificeert een activiteit tot een sport? Wie bepaalt dat? Duidelijke twijfelgevallen doen zich in drie situaties voor (Steenbergen en Tamboer 1998).

De eerste situatie is die waarin grote groepen burgers een nieuwe activiteit zijn gaan beoefenen, daar spelregels over hebben afgesproken en daar wellicht zelfs onderling in wedijveren, maar waarin zij hun 'sport' nog niet als dusdanig erkend zien door formele instanties als de GAISF (General Association of International Sports Federations, de internationale federatie van sportbonden) of het NOC*NSF. Lang niet alle sporten zijn Olympische disciplines (korfbal bijvoorbeeld niet) of waren dat in het recente verleden nog niet (snowboarden bijvoorbeeld).

De tweede situatie heeft betrekking op het cluster sporten waarvoor niet direct een lichamelijke inspanning is vereist (denksporten als dammen, schaken, bridge, vissen, biljart, darts; in de literatuur: de 'non-physical games' – in tegenstelling tot de 'physical games' zoals voetbal en tennis – die ook wel de 'stamvader' van de sport worden genoemd (Van den Heuvel en Van der Poel 1999: 13). Onderscheidend criterium is hier het leveren van een lichamelijke inspanning, hoewel die inspanning niet het einddoel hoeft te zijn. Een voetballer die scoort wordt echter evenmin op zijn lichamelijke inspanning afgerekend als een schaker, alhoewel wel met enige zekerheid kan worden gesteld dat er bij het voetbal een duidelijker relatie is tussen fysieke inspanning tijdens

de wedstrijd zelf dan bij het schaken. Veel van de genoemde activiteiten echter worden wel als 'sport' erkend, althans door het eigen NOC*NSF, maar vergen in de strijd zelf weinig tot geen lichamelijke inspanning.

De derde situatie heeft betrekking op een groot aantal activiteiten die wel 'sportief' zijn, maar die op een wijze en in een context worden beoefend die niet direct aan sport doen denken, bijvoorbeeld een boswandeling of fietstochtje maken, zwemmen aan zee of een kanotochtje maken (ook wel: de zogenoemde 'physical activities', *ibid.*). Velen doen dit in het kader van hun recreatie, en herkennen of beschouwen dit niet als sport.

De vraag wat nu precies sport is, is niet eenvoudig te beantwoorden. Het feit dat de sport evolueert, dat zich telkens nieuwe sportieve activiteiten en beoefeningsvormen (beachvolleybal) aandienen, maakt dat wat sport is aan verandering onderhevig is (Vanreusel en Scheerder 2000). Binnen het sportonderzoek is de definitie van Van Bottenburg gangbaar, waarin sport gedefinieerd wordt als:

“Een menselijke activiteit die veelal plaatsvindt in een specifiek organisatorisch verband maar ook ongebonden kan worden verricht, doorgaans met gebruikmaking van een specifiek ruimtelijke voorziening en/of omgeving, op een manier die is gerelateerd aan voorschriften en gebruiken die in internationaal verband ten behoeve van prestaties met een competitie- of wedstrijdelement in de desbetreffende activiteit of verwante activiteiten tot ontwikkeling zijn gekomen”
(Diopter 2000).

Bij de dataverzameling wordt deze definitie vergezeld van een toonkaart waar de verschillende sporten op worden genoemd. De definitie helpt mensen om een beeld te krijgen van wat met sport bedoeld wordt. Voor dit rapport is de definitie echter nauwelijks bruikbaar. Met begrippen als 'veelal' en 'doorgaans' laat de definitie nog veel ruimte voor interpretatie. De verwijzing naar voorschriften en gebruiken elders verschuift de discussie door als sport te benoemen wat elders als zodanig is gedefinieerd. Meer praktisch hebben veel van de enquêtes en surveys zo hun eigen definities van sport. In de Richtlijn Sportdeelname-Onderzoek (RSO) van NOC*NSF wordt bijvoorbeeld wel geappelleerd aan de Van Bottenburg-definitie, maar in het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) van SCP en partners wordt de definitie van sport overgelaten aan de respondent. In het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van het SCP zijn de denksporten nadrukkelijk buiten beschouwing gelaten, terwijl die wel zijn opgenomen in de ledentalstatistieken van NOC*NSF.

Gegeven deze diversiteit aan definities is besloten om voor de Rapportage Sport geen alomvattende definitie van het begrip 'sport' te hanteren. Dat betekent dat in sommige tabellen denksporten, en activiteiten als wandelen/fietsen/zwemmen in de vrije tijd (wandelen/fietsen als verplaatsing van/naar werk of school wordt in dit rapport niet als sport geteld) wel als sport worden geteld en in andere tabellen niet. Duidelijkheid over wat in een onderzoek wel en niet tot de sport wordt gerekend, wordt verstrekt

bij de eerste keer dat gegevens uit een onderzoek in het rapport worden besproken. De website van de Rapportage Sport – www.rapportage-sport.nl – bevat verder informatie over de diverse gebruikte onderzoeken, inclusief de gebruikte definities. Daar wordt ook duidelijk in hoeverre sport tijdens vakanties of tijdens school/werk is meegeteld (het eerste is soms wel, het tweede eigenlijk nooit het geval).

1.5 Opzet Rapportage Sport 2003

De eerste subdoelstelling van de Rapportage Sport was om geïnteresseerden binnen en buiten het sportveld te voorzien van tijdige en accurate informatie over relevante trends en ontwikkelingen; de tweede subdoelstelling luidde om belangwekkende actuele vraagstukken op sportgebied nader uit te diepen. In deze twee subdoelstellingen klinkt het spanningsveld door tussen enerzijds beschrijving en anderzijds verklaring. In de serie gesprekken met vertegenwoordigers uit het veld werd de wens opgetekend om de Rapportage Sport meer te laten zijn dan alleen een verzameling cijfers over sport. Statistieken worden pas inzichtelijk als ze in een breder kader worden geplaatst en van zinvol commentaar worden voorzien. Het interpreteren van ontwikkelingen en het uiteenleggen van statistische relaties in echte en schijnverbanden, oorzaken en gevolgen, werd een minstens zo belangrijke doelstelling geacht als het presenteren van reeksen – nadere verklaring behoevende – kerncijfers.

Omdat beide taken zich niet altijd gemakkelijk laten verenigen, worden de Rapportages Sport uiteengelegd in twee delen. In het eerste deel gaat het vooral om een beschrijving van ontwikkelingen in de tijd. In het tweede deel is ruimte voor thematische uitdiepingen die dit beschrijvende niveau overstijgen. In deze starteditie ligt het accent vooral op het eerste, beschrijvende deel: enerzijds omdat het de eerste keer is dat de Rapportage Sport verschijnt, anderzijds omdat recent een groot aantal nieuwe sportstatistieken beschikbaar kwamen. Het tweede, uitdiepende deel is met twee hoofdstukken aanmerkelijk korter. De getalsmatige verhouding tussen beide delen ligt echter niet op voorhand vast. De intentie is om bij vervolgedities deze verhouding, naar gelang het aanbod van actuele informatie, te laten variëren.

De opzet van de *Rapportage Sport 2003* is als volgt. De hoofdstukken 2 tot en met 9 behoren tot het trendmatige of beschrijvende deel van de Rapportage Sport. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed geacht kunnen worden op verschillende aspecten van ‘de sport’: ontwikkelingen in de bevolkingssamenstelling, opleidingsniveau en inkomen, de tijdsbesteding, de vrijetijdsbesteding en de cultuur. In hoofdstuk 3 volgt een overzicht van vooral het landelijke sportbeleid van de afgelopen decennia.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op ontwikkelingen in de sportdeelname: wie sporten er, hoe sport men, welke sporten beoefent men, en wat zijn hierin de ontwikkelingen. In hoofdstuk 5 wordt stilgestaan bij de verschillende manieren waarop men bij de sport betrokken kan zijn: als tv-kijker en lezer van dag- en weekbladen, als toeschouwer en als vrijwilliger. In hoofdstuk 6 wordt gekeken naar de sportorganisaties zelf: naar de

ontwikkelingen in de aantallen verenigingen, hun ledentallen, de sportaccommodaties, de wijze waarop ze in hun personeel voorzien. In hoofdstuk 7 staan de economische aspecten van de sport centraal: wat wordt er door welke partijen uitgegeven aan de sport, en hoeveel inkomsten staan daar eventueel tegenover. In hoofdstuk 8 ligt het accent op de situering van sport in tijd en ruimte: hoeveel ruimte is er voor de sport, waar is die gelokaliseerd, hoe komt men daar, en op wat voor tijden wordt er gesport. In hoofdstuk 9, het laatste van de trendmatige hoofdstukken, wordt sport in relatie tot gezondheid gezien: hoe staat het met blessures in de sport, wordt er voldoende gesport om tegenwicht te kunnen bieden tegen de afname van het bewegen op andere levensterreinen.

Hoofdstuk 10 en 11 zijn de uitdiepende hoofdstukken van deze Rapportage Sport. In vergelijking met de andere hoofdstukken is er in deze hoofdstukken meer plaats voor theoretische beschouwingen. Het accent ligt minder op het beschrijven van trends en meer op het duiden en verklaren van verschillen. In hoofdstuk 10 wordt daarbij ingegaan op de relatie tussen sport, individualisering en cohesie: hoe is sport ingebed in de sociale omgeving, en verbreedert sport nu juist of draagt sport bij aan het instandhouden van maatschappelijke scheidslijnen. In hoofdstuk 11 wordt de relatie topsport-breedtesport nader uitgediept.

De Rapportage Sport is meer dan alleen een papieren publicatie. De tekst van de rapportage kan ook integraal worden geraadpleegd op de website www.rapportagesport.nl. Daarnaast kunnen op de site alle in het boek afgedrukte tabellen en figuren ook als *spreadsheet* worden gedownload, zodat de cijfers direct verder te verwerken zijn in figuren of powerpoint-presentaties. De intentie is voorts om ervoor te zorgen dat de tabellen en figuren op de website steeds worden gevuld met nieuw beschikbaar gekomen gegevens, ook als een nieuwe editie van de Rapportage Sport nog even op zich laat wachten. Verder treft men op de website de mogelijkheid aan om op basis van enkele (SCP-) statistieken zelf tabellen te maken, en vindt men er meer gedetailleerde informatie over de partners in het Rapportage Sport-project en over de geraadpleegde onderzoeken.

Noten

- 1 Voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 januari 2003 werd geen nationaal sportdebat georganiseerd. Wel had NOC*NSF een virtueel debat georganiseerd, waarbij politieke partijen in moesten gaan op elf stellingen. (zie www.sport.nl). Voor de Provinciale Staten verkiezingen van 11 maart 2003 organiseerde NOC*NSF samen met de diverse provinciale sportraden verschillende provinciale sportdebatten onder het motto Ruimte voor de Sport.
- 2 Deze gesprekken hebben de vorm gekregen van een semi-gestructureerd interview met vertegenwoordigers van in totaal 18 organisaties die actief zijn in het sportveld. Na afloop van deze eerste consultatieronde is een expertmeeting gehouden waarin opzet en doelstelling van de Rapportage Sport nader werden besproken. Deze expertmeeting vond plaats op 25 juni 2001 in het ministerie van vws in Den Haag.
- 3 In de context van deze papieren publicaties bleek het daarbij niet mogelijk om steeds alle gegevens te differentiëren naar stad en provincie. Van te veel sportstatistieken was deze informatie niet te achterhalen of te onbetrouwbaar, en bovendien ontbrak veelal letterlijk de ruimte om op het niveau van provincies of steden op ontwikkelingen in te gaan. Wel is, waar mogelijk, een differentiatie aangehouden naar drie niveaus van stedelijkheid: de drie grootste gemeenten samen, de overige 100.000+-gemeenten, en de gemeenten met minder dan 100.000 inwoners.
- 4 In bijlage 2 is een lijst opgenomen met adressen en contactpersonen van de RS-partners.

Literatuur

- CBS (1998). *Sport in Nederland*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Crum, B.J. (1991). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Diopter - Janssens en Van Bottenburg bv (2000). *Richtlijn Sportdeelname-Onderzoek (RSO). Standaardmodel voor onderzoek naar sportdeelname*. Den Bosch: Diopter - Janssens en Van Bottenburg bv.
- Haan, J. de en K. Breedveld (2000). *Trends in determinanten in de sport. Eerste resultaten uit het AVO 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heuvel, M. van den, en H. van der Poel (1999). *Sport in Nederland. Een beleidsgerichte toekomstverkenning*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Heuvel, M. van den, en H. van der Werff (1998). *Trendanalyse sport. Ontwikkelingen in sportdeelname en organisatiegraad van de sport in de periode 1975-1995*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Hildebrandt, V.H., W.T.M. Ooijendijk en M. Stiggelbout (1999). *Trendrapport bewegen en gezondheid 1998/1999*. Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Hilvoorde, I. van (2002). *Gezondheid in en op het spel: de opvoeding tot bewegingsrijke mens*. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 238-243). Maarssen: Elsevier.
- W.J.H. Mulier Instituut (2002). *Jaarboek Sport. Beleid en onderzoek. Editie 2000/2001*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- NOC*NSF (1996). *Sporters in cijfers 1978-1994. Ledentalontwikkeling van NOC*NSF-lidorganisaties*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002). *Sporters in cijfers 1978-2000. Ledentalontwikkeling van NOC*NSF-lidorganisaties*. Arnhem: NOC*NSF.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt. en M. Stiggelbout (2002). *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2000-2001*. Leiden: TNO-Arbeid.
- Poel, H. van der (2001). *Bewegingsruimte. Verkenning van de relatie sport en ruimte*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Steenbergen, J. en J. Tamboer (1998). *Het dubbelkarakter van sport: een conceptuele dynamiek*. In J. Steenbergen, P. de Knop, J.M.H. Lucassen en A.J. Buisman (red.), *Waarden en normen in de sport. Analyse en beleidsperspectief* (pp. 69-96). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Vanreusel, B. en J. Scheerder (2000). *Sport: cultuur in beweging. Een verkenning van cultuurtrends in de sport*. Brussel: Koningin Boudewijnstichting.
- vws (1996). *Wat sport beweegt*. Den Haag: Sdu.
- vws (1999). *Kansen voor topsport. Het topsportbeleid van de rijksoverheid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2001). *Sport, bewegen en gezondheid. Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws/NIZW (2002). *Brancherapport Welzijn en Sport '98-'01*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Deel I:

Trends en ontwikkelingen

2 Maatschappelijke ontwikkelingen: kansen en bedreigingen voor de sport

Koen Breedveld (SCP)

2.1 Inleiding: sport en maatschappelijke ontwikkelingen

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de maatschappelijke omstandigheden die van invloed kunnen zijn op verschillende aspecten van de (breedte-)sport. Die doelstelling is met nadruk nogal open geformuleerd. De Rapportage Sport heeft betrekking op meer zaken dan alleen de actieve sportdeelname. Het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport of het volgen van sport via bijvoorbeeld de televisie wordt waarschijnlijk deels door andere zaken beïnvloed dan de eigen sportdeelname of het lidmaatschap van een sportvereniging. Alleen al het deel van de bevolking dat bij genoemde activiteiten is betrokken – 8% bij sportvrijwilligerswerk, 65% bij tv-sport en bij sportdeelname, 34% bij het lidmaatschap van een sportvereniging¹ – rechtvaardigt die veronderstelling. De intentie in dit hoofdstuk is dan ook om een beeld te schetsen van ontwikkelingen in factoren die van invloed zijn op het sportklimaat in algemene zin, en daarmee op de wijze waarop het maatschappelijke veld van de sport is georganiseerd.

Van een aantal maatschappelijke factoren is hun relatie tot de sport vrij uitvoerig gedocumenteerd. In hun publicatie *Sportdeelname: wat weten we ervan* constateerden Manders en Kropman (1979) dat sportdeelname samenhangt met onder andere sekse, leeftijd en 'sociaal milieu' (lees: lagere en hogere opleidingsniveaus of inkomens). Mannen en vrouwen onderscheidden zich daarbij meer door de wijze waarop men sportte dan door de sportdeelname zelf. Hogere sociale milieus bleken zich vooral te onderscheiden door een actieve sportdeelname. Naar waardering voor de sport of naar belangstelling voor sport op televisie bleken de verschillen tussen diverse 'sociale milieus' aanmerkelijk geringer (Manders en Kropman 1979: 26).

Deze verschillen naar sekse, leeftijd en 'sociaal milieu' waren in 1979 al niet nieuw en zijn in de eenentwintigste eeuw nog steeds actueel. Eerder constateerde Wippler (1968) al dat de vrijetijdsbesteding in belangrijke mate samenhangt met sekse, leeftijd en vooral opleidingsniveau. In latere studies, bijvoorbeeld in De Haan en Breedveld (2000), worden nog altijd duidelijke verschillen aangetroffen tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, en personen van verschillende opleidingsniveaus wat betreft hun actieve sportdeelname (zie ook Scheerder et al. 2002; Elling 2002). Wat precies bepalend is voor de aangetroffen verschillen – waarom sporten mannen meer dan vrouwen? – is niet altijd duidelijk. Het feit echter dat genoemde factoren stelselmatig terugkeren in het sportonderzoek rechtvaardigt dat ook in dit hoofdstuk aandacht aan deze verschillen wordt besteed. Hoewel het inkomensniveau, na correctie voor

verschillen in opleidingsniveau, doorgaans minder van belang is voor de verklaring van verschillen in sportdeelname, zal ook deze factor in dit hoofdstuk worden beschreven. Veranderingen in het besteedbare inkomen zullen naar verwachting meer direct een invloed uitoefenen op de bestedingen aan sport, en/of op de keuze om te sporten via een vereniging.

In de Verenigde Staten is het gebruikelijk om bij het beschrijven van verschillen tussen bevolkingsgroepen niet alleen een onderscheid te maken naar sekse en leeftijd, maar ook naar etniciteit. Doorgaans gebeurt dit door 'autochtone' Amerikanen² te onderscheiden van mensen met Afrikaanse, Spaanse/Zuid-Amerikaanse, Aziatische of overige herkomst. Soms vindt nadere differentiatie plaats, waarbij specifieke subculturen of kleinere gemeenschappen worden onderscheiden (Ieren, Italianen). In Nederland is de belangstelling voor differentiaties naar etnische achtergronden nog vrij recent. In de meeste publicaties en surveys uit de jaren zestig en zeventig speelde etniciteit nog nauwelijks een rol (in het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP en partners bijvoorbeeld werd pas in de zesde editie, in 2000, voor het eerst naar etniciteit gevraagd). Inmiddels echter bestaat een belangrijk deel van de bevolking uit allochtonen. Tussen autochtonen en allochtonen bestaan duidelijke verschillen in sport- en vrijetijdsgedrag (Rijpma en Roques 2000; De Haan en Breedveld 2000). Vandaar dat in dit hoofdstuk ook aandacht wordt besteed aan de factor etniciteit.

Zoals alle (vrijetijds-)activiteiten kost sporten, het volgen van sport via de media of het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport, tijd. Tijd is daarmee een belangrijke hulpbron of 'basisconditie' (Beckers en Van der Poel 1990) voor vrijetijdsbesteding, voor sommige vrijetijdsactiviteiten in heviger mate dan voor anderen. Naast de hoeveelheid tijd is ook de organisatie van de tijd van invloed op de vrijetijdsbesteding. De afgelopen jaren is er veel te doen geweest over de opkomst van de zogenoemde '24-uurseconomie'. Verschillende studies wijzen uit dat het verrichten van werk in de avonden, weekeinden en nachten van invloed is op de sportdeelname en op de wijze van sportbeoefening (SCP 1998; Huijser et al. 1998). Om die reden is er in dit hoofdstuk ook aandacht voor ontwikkelingen op het terrein van de tijd.

Tot slot: de beschikking over geld en tijd zijn niet voldoende om ontwikkelingen en verschillen in de wereld van de sport te verklaren. Van meer tijd of geld alleen gaat men niet vanzelf meer sporten of meer vrijwilligerswerk in de sport verrichten. Tussen harde basiscondities en feitelijk gedrag staan verder ook de 'softe' condities van smaken, voorkeuren, behoeften en – meer in het algemeen – de cultuur. Culturele verschillen zijn mede verantwoordelijk voor verschillen in het sportgedrag tussen mannen en vrouwen, maar ook – althans voor een deel – voor de verschillen tussen lager en hoger opgeleiden en wellicht zelfs tussen autochtonen en allochtonen (Janssens 1999; Elling 2002). Onderzoek naar cultuurdeelname wijst daarbij uit dat het effect van opleidingsniveau op in dit geval cultuurparticipatie niet constant is in de tijd: onder invloed van een veranderende cultuur zijn hoger opgeleiden steeds minder aan cultuur gaan doen (De Haan en Knulst 2000; zie Knulst en Van Eijck 2002 voor eenzelfde conclusie ten aanzien van vrijwilligerswerk). Om die reden horen ook culturele

veranderingen thuis in een beschrijving van voor sport belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen.

In dit hoofdstuk zullen de ontwikkelingen in bovengenoemde factoren in algemene zin worden geschetst. De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. Paragraaf 2.2 beschrijft de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en etniciteit en gezinssamenstelling. Vervolgens komen in paragraaf 2.3 de ontwikkelingen in inkomen en opleidingsniveaus aan bod. In de paragrafen 2.4 en 2.5 staat de factor tijd centraal: hoe staat het met de besteding en ordening van tijd. Het gaat daarbij om de besteding van de vrij beschikbare tijd (§ 2.4), en om de verdeling van de (vrije)tijd over onder andere de dag en de week, en de mate bijvoorbeeld waarin er sprake is van een '24-uurseconomie' (§ 2.5). In paragraaf 2.6 gaat de aandacht uit naar veranderingen in de vrijetijdsbesteding en de cultuur. Als alle hiernavolgende hoofdstukken wordt het hoofdstuk afgesloten met een conclusie.

2.2 Demografie: groei, vergrijzing en diversiteit

De afgelopen vijftig jaar is de omvang van de bevolking met 60% toegenomen, van 10 miljoen inwoners in 1950 naar 16 miljoen in 2001 (tabel 2.1). Een groot deel van die toename vond in het derde kwart van het vorige millennium plaats. Gemiddeld kwamen er in die periode jaarlijks 143.000 burgers bij. Na 1975 zwakte de groei af (toename 91.000 per jaar). In de periode 2000-2030 wordt een nog lagere groei van de bevolking verwacht, van omstreeks 51.000 personen per jaar.³ Na 2030-2040 zal de bevolkingsomvang, zo is de verwachting, niet verder toenemen.

Binnen die in omvang toenemende bevolking stijgt het aandeel ouderen. Bestond in 1950 nog 8% van de bevolking uit 65-plussers, in 1975 is hun aandeel gestegen tot 11% en in 2001 tot 13%. Het aandeel 65-plussers loopt op tot 24% in 2040. Het aandeel kinderen (0-14 jaar) neemt in het gehele tijdvak 1950-2040 in omvang af, waarbij de sterkste daling zich in de periode 1975-2000 heeft voorgedaan. In de jaren tachtig waren – in vergelijking met eerdere en latere decennia - vooral de 15-29-jarigen getalsmatig oververtegenwoordigd, in de jaren negentig waren dat de 30-49-jarigen, en in het tijdvak 2000-2020 zullen dat vooral de 50-64-jarigen zijn.

Tabel 2.1 Omvang van de bevolking, 1950-2040

jaar	1950	1975	1980	1985	1990	1995	1999	2000	2001	2010 ^a	2020 ^a	2030 ^a	2040 ^a
x 1.000													
0-14	2.928	3.484	3.184	2.850	2.715	2.838	2.916	2.946	2.978	2.924	2.769	2.861	2.887
15-29	2.410	3.467	3.586	3.704	3.662	3.369	3.126	3.060	3.012	3.068	3.219	3.069	3.035
30-49	2.588	3.239	3.676	4.030	4.432	4.847	4.935	4.978	5.024	4.831	4.345	4.386	4.469
50-64	1.331	1.950	2.030	2.141	2.177	2.336	2.653	2.728	2.799	3.324	3.582	3.300	2.959
65-79	671	1.201	1.303	1.359	1.478	1.558	1.635	1.652	1.658	1.847	2.450	2.787	2.885
≥ 80	100	258	312	371	428	476	496	500	517	618	704	986	1.183
totaal	10.027	13.599	14.091	14.454	14.893	15.424	15.760	15.864	15.987	16.611	17.069	17.389	17.418

jaar	1950	1975	1980	1985	1990	1995	1999	2000	2001	2010 ^a	2020 ^a	2030 ^a	2040 ^a
in %													
0-14	29	26	23	20	18	18	19	19	19	18	16	16	17
15-29	24	25	25	26	25	22	20	19	19	18	19	18	17
30-49	26	24	26	28	30	31	31	31	31	29	25	25	26
50-64	13	14	14	15	15	15	17	17	18	20	21	19	17
65-79	7	9	9	9	10	10	10	10	10	11	14	16	17
≥ 80	1	2	2	3	3	3	3	3	3	4	4	6	7
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

a CBS-prognose (zie ook noot 3).

Bron: CBS (Statline)

Een deel van die bevolkingsgroei, eerst een klein en later een groter deel, werd veroorzaakt door de toestroom van etnische minderheden in ons land. In 1971 bestond nog 0,9% van de bevolking uit etnische minderheden, oplopend naar 10,3% in 2001 (tabel 2.2). Deze bevolkingsgroepen zijn niet gelijk over het land verdeeld (Tesser 1999: 43-45). In 1998 maakten etnische minderheden circa 30% van de bevolking uit in de drie grootste steden, tegen 19% in Utrecht, 9% in de overige steden boven de 100.000 inwoners en een kleine 5% in de rest van Nederland. Onder de 5-14-jarigen ligt het aandeel etnische minderheden doorgaans nog hoger, oplopend tot 51% in Amsterdam (in 1998). In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag woont 39% van de leden van etnische minderheden in Nederland. In 1998 telde Rotterdam 11 viercijferige postcodegebieden met meer dan 50% etnische minderheden, tegen 6 in Den Haag en 5 in Amsterdam (0 in Utrecht) (Tesser 1999: 3).

Tabel 2.2 Aantallen allochtonen, 1971-1997

	1971	1980	1990	1995	2001
x 1.000					
Turken/Marokkanen	52	192	374	483	593
Surinamers/Antillianen	56	182	318	362	426
overige niet westerse allochtonen plus Oost-Europeaanen	10	33	50	384	625
totaal	118	407	742	1.229	1.644
% van de bevolking	0,9	2,9	5,0	8,0	10,3

Bron: SCP (1998); CBS (Statline)

2.3 Stijgende opleidingsniveaus en inkomens

Stijging van het opleidingsniveau heeft in het verleden nogal eens geleid tot hoopvolle bespiegelingen op het terrein van, bijvoorbeeld, de cultuur. Gezien het verband tussen cultuurdeelname en opleidingsniveau werd meer dan eens verwacht dat een stijging in het één ook een toename in het andere zou betekenen. Ten aanzien van het lezen werd eenzelfde verwachting geuit (zie o.a. Knulst 1989).

Inmiddels is gebleken dat een stijging in het opleidingsniveau nog geen garantie is voor toename van welk type vrijetijdsbesteding dan ook. Er wordt minder gelezen en het cultuurbereik is achtergebleven bij wat op basis van de gestegen opleidingsniveaus mocht worden verwacht (Breedveld en Van den Broek 2001). Dat het gemiddelde opleidingsniveau is gestegen leidt echter geen twijfel (tabel 2.3). Tussen 1974 en 2000 is het aandeel 15-64-jarigen met een hbo/wo-diploma bijna verdrievoudigd, van 8% naar 22%. Het meestgevolgde (en voltooide) opleidingsniveau is nu dat van het middelbare onderwijs (mbo/hbo/wo).

Tabel 2.3 Bevolking van 15-64 jaar naar opleidingsniveau, en aantallen dagstudenten, 1974-2000

	1974 ^a	1981 ^a	1985 ^a	1985	1990	1995	2000
basisniveau (basisonderwijs)	33	27	23	26	19	15	14
uitgebreid lager niveau (mavo/vbo)	33	31	31	62	30	65	24
middelbaar niveau (havo/vwo/mbo)	26	31	33		35		40
semi-hoger niveau (hbo)	6	9	10	9	11	14	15
hoger niveau (wo)	2	3	3	3	5	6	7
totaal	100	100	100	100	100	100	100

a Exclusief scholieren/studenten dagonderwijs.

Bron: SCP (1992); Boves et al. (1997); Mares, A. (2001)

Tussen 1970 en 1999 is het nationaal inkomen vrijwel verdubbeld, met sterke groei-cijfers in vooral de tweede helft van de jaren tachtig en de tweede helft van de jaren negentig (tabel 2.4). Het totale besteedbare inkomen van de bevolking steeg met 67%. De spoeling is echter aanmerkelijk dunner geworden door de bevolkingsgroei (+21% in genoemde periode) en door de forse toename van het aantal huishoudens (+41%) (Pommer et al. 2003). Bevolkingsgroei (meer personen) en gezinsverdunding (meer huishoudens) hebben de groei van het besteedbaar inkomen per huishouden geheel geabsorbeerd. Daar staat tegenover dat de draagkracht per huishouden door de gezinsverdunding is toegenomen.⁴ Het aandeel gezinnen met kinderen is afgenomen, evenals het gemiddeld aantal kinderen per huishouden. Wordt hiermee rekening gehouden – zie de besteedbare inkomens per equivalent huishouden⁵ – dan is het beeld iets gunstiger. Per (equivalent) huishouden is de koopkracht in de periode 1970-1999 per saldo 16% toegenomen. Per hoofd van de bevolking was sprake van een groei van 38%, een groei die vrijwel geheel gerealiseerd werd in de jaren na 1985.

Overigens heeft niet iedereen in gelijke mate van de stijgingen in de inkomens in de laatste drie decennia van de vorige eeuw geprofiteerd. Tussen 1977 en 1999 steeg de 'Theil-coëfficiënt' van huishoudens, een maat voor de ongelijkheid van inkomens, van 0,114 naar 0,147 (Pommer et al. 2003). Die stijging deed zich vooral voor in de jaren zeventig en tachtig; in de jaren negentig bleef de inkomensongelijkheid min of meer stabiel (Theil-coëfficiënt 1991 = 0,144).

Tabel 2.4 Ontwikkeling van het besteedbaar inkomen in prijzen van 1999, 1970-1999 (1970 = 100)

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1999
nationaal inkomen	100	118	131	136	158	175	199
besteedbaar inkomen bevolking	100	110	122	115	145	152	167
besteedbaar inkomen per huishouden	100	97	97	81	94	93	98
besteedbaar inkomen per equivalent huishouden	100	100	104	91	108	109	116
besteedbaar inkomen per persoon	100	105	113	103	126	128	138

Bron: Pommer et al. (2003)

2.4 Tijdsbesteding: schaarste en overvloed

Op het eerste gezicht lijken Nederlanders over steeds meer vrije tijd te beschikken. Sinds de jaren vijftig is de arbeidstijd verkort van een 48-urige werkweek naar een 36-urige werkweek. Met de komst van adv-dagen beschikken Nederlanders over steeds meer vrije dagen. De technologische vooruitgang maakt daarbij het huishoudelijke werk steeds lichter en aangener.

Dat Nederlanders over meer vrije dagen beschikken dan voorheen is zonder meer waar. Veel mensen echter nemen lang niet alle dagen meer op. Ongebruikte verlof-rechten worden ingezet voor de aanschaf van pc's, voor studieverloven of om te sparen voor een 'sabbatical', of ze verlopen domweg in zogenaamde verlof-stuwmeren (Mu Consult 2002).

Dat de moderne technieken het huishoudelijk werk lichter hebben gemaakt en nog steeds lichter maken zal ook niemand betwisten. Met de techniek zijn echter ook de eisen ten aanzien van de hygiëne gegroeid. Douchen doet men tegenwoordig dagelijks en ongewassen kleren draagt men niet. De tijdswinst van huishoudelijke innovaties is daarnaast verdampt omdat met de komst van alleenstaanden en paren zonder kinderen de huishoudens steeds kleiner werden waardoor het huishoudelijk werk op macro-niveau minder efficiënt is ingericht (of men kookt of boodschappen doet voor zichzelf of voor een gezin maakt nu eenmaal niet veel uit).

De verkorting van de arbeidstijd is een mooi gegeven, maar vooral de invoering van 38-urige en 36-urige werkweek heeft in de praktijk veelal betekend dat hetzelfde werk diende plaats te vinden in een korter tijdsbestek. Hierdoor steeg het werktempo en

nam de behoefte aan hersteltijd buiten het werk toe (Breedveld en Van den Broek 2002). De omvang van de individuele arbeidstijd houdt daarnaast geen rekening met het aantal werkzame personen. Alleen al tussen 1995 en 2000 nam het aantal werkenden met 900.000 toe, van 6,1 miljoen naar 7,0 miljoen (Breedveld en Van den Broek 2001). Door rekening te houden met de omvang van de werkzame bevolking is het mogelijk om in te zien hoe een daling in de individuele arbeidstijd nog niet hoeft te betekenen dat er ook sprake is van een daling in de arbeidstijd per hoofd van de bevolking (de collectieve arbeidstijd).

Met bovengenoemde voorbeelden is aangegeven waarom het niet eenvoudig is om uit een aantal geïsoleerde feiten te concluderen dat Nederlanders het drukker of juist rustiger hebben gekregen. Daarvoor is de boekhouding van de tijd te ingewikkeld. In het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) van SCP en partners⁶ wordt die boekhouding op de voet gevolgd. De uitkomsten uit het laatstgehouden onderzoek wijzen, voor de bevolking als geheel, per saldo eerder op een daling in de vrij beschikbare tijd dan op een stijging daarvan (tabel 2.5).

Tabel 2.5 Het tijdsbudget op hoofdlijnen, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000
(in uren per week,^a en index 2000, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index 1975
verplichte tijd	40,7	40,8	40,7	42,0	42,6	43,9	108
arbeid	14,8	14,0	14,1	16,6	17,3	19,4	131
huishouden/zorg	19,1	19,5	19,4	18,5	18,9	19,0	99
onderwijs	6,7	7,3	7,2	6,9	6,4	5,5	82
persoonlijke tijd	76,3	76,8	75,3	75,5	75,0	76,6	100
vrije tijd	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	94

a De drie categorieën tellen niet exact op tot 168 uur, doordat sommige activiteiten niet eenduidig aan een van de hoofdcategorieën zijn toe te schrijven.

Bron: SCP (TBO)

Per hoofd van de bevolking hebben Nederlanders het, in een doorsnee week in oktober, vooral na 1985 steeds drukker gekregen. De som van de tijd die aan ‘verplichte’ activiteiten als werk, school en huishouden/zorg wordt besteed, steeg in genoemde periode van krap 41 uur in 1985 naar bijna 44 uur in 2000. Die stijging komt geheel op het conto van de toegenomen arbeidstijd (+5,3 uur). De tijd die aan onderwijs werd besteed daalde, de tijd voor huishouden en zorg bleef vrijwel gelijk. De tijd die men reserveert voor eten, slapen en zaken als wassen en aankleden (de persoonlijke tijd) schommelt in genoemde periode tussen de 75 en 77 uur. Vooral tussen 1995 en 2000 steeg de persoonlijke tijd. Mede hierdoor trad er in die laatste periode een vrij forse daling op van 2,5 uur in de hoeveelheid vrije tijd.

De stijging van de arbeidstijd is vrijwel uitsluitend het gevolg geweest van de gestegen arbeidsdeelname. Vooral vrouwen zijn de afgelopen vijftientwintig jaar massaal toegetroten tot de arbeidsmarkt (tabel 2.6). Inmiddels is bijna de helft van de vrouwen van 20 tot 64 jaar werkzaam. Per werkende is de arbeidstijd niet of nauwelijks veranderd (en dus ook niet verminderd). Mannen die werken, doen dit gemiddeld 38,6 uur per week (excl. reistijd; 1975: 37,9 uur), vrouwen 27,5 uur (1975 29,1 uur).

Tabel 2.6 Arbeidsdeelname (12 uur betaald werk in onderzoekswEEK) en taakcombinatie (minimaal 12 uur betaald werk en minimaal 8 uur huishoudelijk werk in onderzoekswEEK), bevolking van 20-64 jaar, 1975-2000 (in procenten en index 2000, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index
arbeidsdeelname (12 uur)	48	47	48	53	56	63	131
mannen	77	71	69	72	76	80	104
vrouwen	18	22	25	32	36	47	261
% taakcombineerders	20	24	28	33	38	47	235
mannen	25	28	32	35	41	49	196
vrouwen	15	20	24	31	34	45	300

Bron: SCP (TBO)

In de jaren tachtig deed de VUT zijn intrede. De VUT betekende dat zich een nieuwe groep aandeed in de samenleving: die van de vitale, welgestelde oudere met veel vrije tijd om handen, om te reizen en te sporten. In de tweede helft van de jaren negentig veranderde de werkloosheid van de jaren tachtig en vroege jaren negentig echter in een krappe en vergrijzende arbeidsmarkt. Twijfels rezen over de betaalbaarheid van AOW en pensioenen. Ouderen worden weer gestimuleerd om langer te blijven werken. De VUT wordt getransformeerd van een collectief recht naar een individueel te financieren optie, de pensioengerechtigde leeftijd staat ter discussie. In het Tijdsbestedingsonderzoek zijn de consequenties van die verandering merkbaar in het feit dat arbeidsduur onder ouderen weer aan het oplopen is (tabel 2.7). De actieve VUT-generatie van de jaren tachtig kan zeer goed een unicum in de geschiedenis van de verzorgingsstaat blijken te zijn geweest.

Opmerkelijk in de gegevens uit het TBO-2000 is voorts dat de arbeidstijd onder 12-19-jarigen, onder invloed van de gunstige economische omstandigheden en bijvoorbeeld de ruimere openingsuren van winkels, vrij fors is opgelopen. Bijbaantjes zijn onder studenten en scholieren meer algemeen geworden.

Tabel 2.7 Arbeid naar sekse en leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000
(in uren per week en index 2000, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index
bevolking van 12 jaar	14,8	14,0	14,1	16,6	17,3	19,4	131
sekse							
man	23,7	22,1	21,6	24,5	25,4	26,8	113
vrouw	6,1	6,1	6,8	8,8	9,7	12,2	200
leeftijd							
12-19 jaar	8,2	5,5	4,0	6,3	4,6	7,4	90
20-34 jaar	23,2	22,0	21,8	24,2	26,7	28,4	122
35-49 jaar	18,9	19,8	21,1	23,4	24,0	27,7	147
50-64 jaar	15,1	12,6	11,9	11,8	13,2	17,9	119
≥ 65 jaar	1,3	0,5	0,8	0,7	0,8	1,6	123

a Huidige of voltooide opleiding.

b Inclusief gedeeltelijk werkende huisvrouwen, scholieren, studenten, arbeidsongeschikten en gepensioneerden.

Bron: SCP (TBO)

De toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen leidt ertoe dat meer vrouwen arbeid en zorg combineren. Meer mannen worden daarnaast (iets) meer actief in het huishouden.⁷ Samen betekenen deze ontwikkelingen dat het aandeel 'taakcombineerders' de afgelopen decennia fors is gegroeid (tabel 2.6). In 2000 combineerde 47% van de 20-64-jarigen arbeid en zorg. Voor de emancipatie van de vrouw mag dat misschien een gunstige ontwikkeling worden genoemd, voor de vrije tijd heeft die ontwikkeling ongunstige neveneffecten. Taakcombineerders hebben het ongeveer 50% drukker dan personen die zich op arbeid of zorg kunnen concentreren, en houden bijgevolg minder vrije tijd over (tabel 2.8).

Gemiddeld beschikken mannen over meer vrije tijd dan vrouwen. Sinds 1975 zijn de verschillen tussen beide seksen wat betreft hoeveelheid vrije tijd wel afgenomen. In 2000 hadden mannen nog maar 1,4 uur meer vrije tijd per week dan vrouwen, tegen 3,4 uur in 1975.

Tot aan 1995 was de vrije tijd onder de 12-49-jarigen gedaald maar onder de 50-plussers gestegen. Na 1995 is de vrije tijd onder alle leeftijdsgroepen gedaald. Nog steeds echter beschikken 50- en vooral 65-plussers over de meeste vrije tijd. Thuiswonende kinderen en ouders met thuiswonende kinderen beschikken over minder vrije tijd dan alleenstaanden en volwassenen zonder kinderen.

Tabel 2.8 Vrije tijd naar achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000 (in uren per week en index 2000, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index
bevolking van 12 jaar en ouder	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	94
taakcombinatie							
combineert geen taken	49,3	48,6	51,0	49,8	50,7	48,9	99
combineert arbeid en zorg ^b	40,1	39,2	41,0	39,4	38,6	37,5	93
sekse							
man	49,6	48,8	50,5	48,2	47,9	45,5	92
vrouw	46,2	45,2	47,6	46,2	46,8	44,1	95
leeftijd							
12-19 jaar	44,2	41,6	42,6	39,6	40,9	36,8	83
20-34 jaar	44,8	43,8	45,1	43,1	42,5	39,4	88
35-49 jaar	46,9	44,8	46,3	44,3	44,2	41,0	87
50-64 jaar	50,5	51,8	54,5	55,3	53,9	49,6	98
≥ 65 jaar	57,0	57,4	61,6	59,2	60,7	58,7	103
gezinspositie							
inwonend bij ouders	44,2	42,5	43,3	40,6	42,1	38,6	87
alleenwonend	56,6	56,0	56,2	53,6	54,3	50,9	90
met partner zonder kinderen	50,3	51,4	54,4	51,8	51,7	49,0	97
ouder met thuiswonend(e) kind(eren)	47,0	44,9	46,6	45,1	43,9	40,7	87
opleidingsniveau^a							
lo, lbo, mavo	47,9	46,8	50,6	48,9	49,8	47,7	100
mbo, havo, vwo	47,6	45,4	46,8	44,7	44,8	42,1	88
hbo, wo	47,6	48,7	46,6	46,9	46,4	44,1	93
arbeidsmarktpositie							
studerend, schoolgaand	42,6	42,4	43,0	41,0	42,1	38,5	90
werkend	45,1	43,3	43,7	42,5	41,1	39,9	88
huishouding	48,2	47,8	51,5	49,8	51,6	49,1	102
werkloos, arbeidsongeschikt	68,3	62,3	64,2	60,4	59,7	55,1	81
gepensioneerd	62,5	62,6	65,4	62,2	63,8	59,3	95

a Huidige of voltooide opleiding.

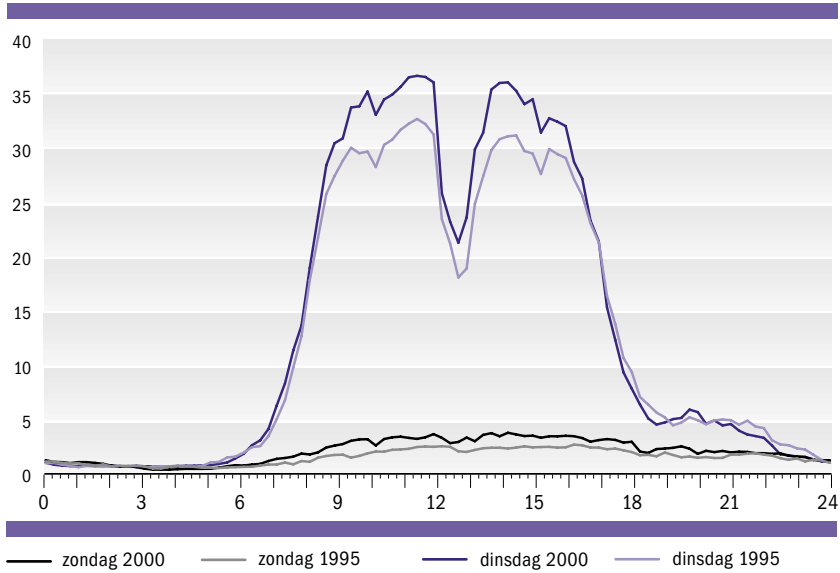
b Minimaal twaalf uur betaald werk en minimaal acht uur huishoudelijk werk in onderzoekswEEK.

Bron: SCP (TBO)

2.5 Tijdsordening: de onbetaalde 24-uurseconomie

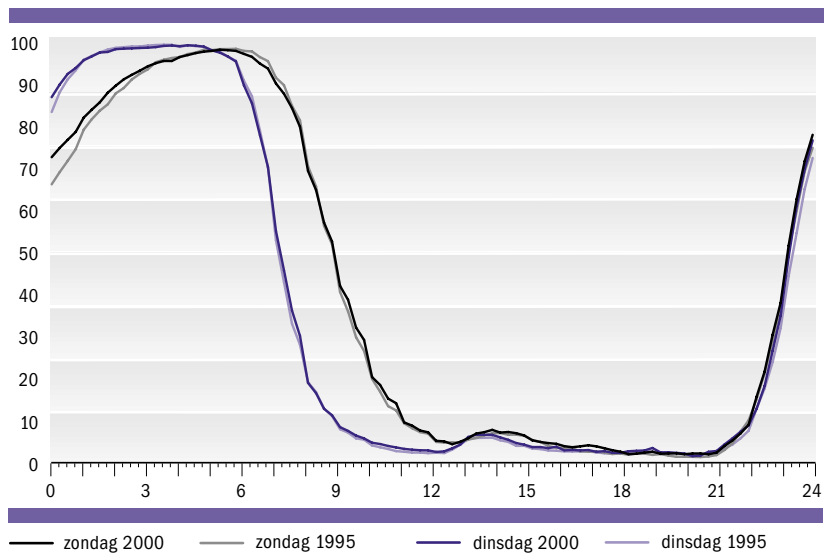
In 1995 werd een nieuwe Arbeidstijdenwet ingevoerd. Intentie van de wet was om arbeidstijden flexibeler te maken en om werken buiten kantooruren te vergemakkelijken. In 1996 werd de Winkeltijdenwet ingevoerd. Winkels mochten voortaan tot 22 uur open blijven en de mogelijkheden voor zondagopenstelling werden verruimd. De invoering van beide wetten ging destijds met veel rumoer gepaard. Tegenstanders waarschuwden voor een '24-uurseconomie', waarin geen tijd meer zou zijn om samen dingen te doen – sporten bijvoorbeeld.⁸ Naar het zich laat aanzien is dat pessimisme grotendeels ongegrond geweest. Ook in 2000 geldt dat de meeste mensen op een willekeurige doordeweekse dag rond de klok van 7 uur opstaan, gaan werken of naar school gaan, tussen de middag en rond zes uur gaan eten, en tussen 22 en 24 uur weer gaan slapen (figuren 2.1, 2.2, 2.3). Op zondag slaapt men langer uit. Wel zijn er in 2000 op zondag wat meer mensen aan het werk dan in 1995, maar nog steeds valt het aandeel werkenden op zondag in het niet bij het aandeel werkenden op bijvoorbeeld de dinsdag.

Figuur 2.1 Arbeid op dinsdag en zondag, 1995-2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

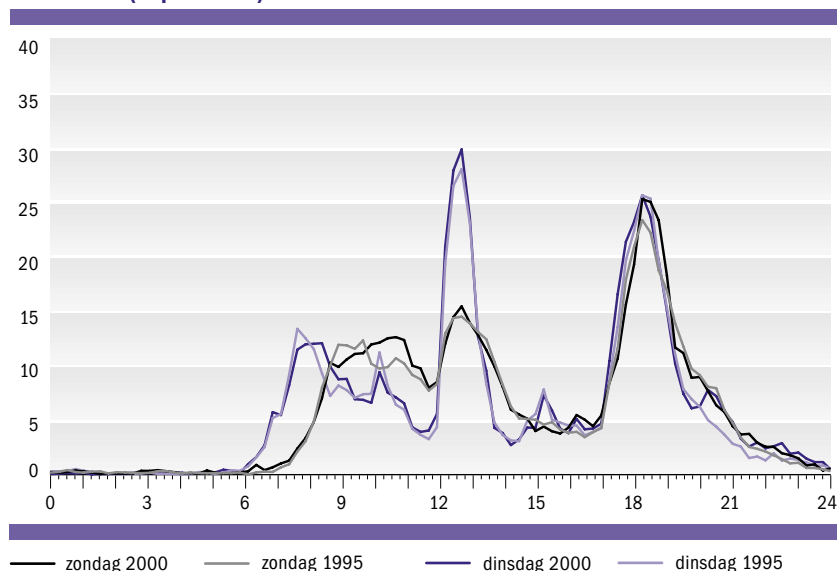
Bron: SCP (TBO)

Figuur 2.2 Slaap op dinsdag en zondag, 1995-2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

Bron: SCP (TBO)

Figuur 2.3 Eten op dinsdag en zondag, 1995-2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

Bron: SCP (TBO)

In 2000 werd 14% van het betaalde werk van alle 20-64-jarigen in de avonden, nachten en weekeinden verricht (tabel 2.9). Dat is evenveel (of iets meer⁹) dan in 1975, maar minder dan in 1995. Van het huishoudelijke werk wordt een groter, en bovendien groeiend aandeel in de avonden, nachten en weekeinden verricht (46% in 2000 tegen 38% in 1975). Voorzover er sprake is van een 24-uurseconomie, of van een ontwikkeling in die richting, is dat dus eerder omwille van het onbetaalde werk dan van het betaalde werk. De toenemende participatie van vrouwen in (kennelijk) banen met kantooruren op doorsnee werkdagen leidt ertoe dat een deel van het onbetaalde werk wordt verschoven naar de avonden en weekeinden.

Tabel 2.9 Timing van betaald en huishoudelijk werk, bevolking van 20-64 jaar, 1975-2000 (in uren per week, in procenten, en index 2000, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index
betaald werk	17,7	17,2	17,3	19,0	20,4	22,4	126
doordeweeks overdag	15,3	14,8	14,7	16,0	17,3	19,2	125
avond, nacht en weekend	2,4	2,4	2,6	3,0	3,1	3,2	133
% betaald werk avond/nacht/weekend	14	14	15	16	15	14	105
huishoudelijk werk	25,0	24,5	25,1	23,4	23,5	22,9	92
doordeweeks overdag	15,4	14,9	15,0	13,7	13,2	12,4	81
avond, nacht en weekend	9,6	9,6	10,1	9,7	10,3	10,5	109
% huishouden avond/nacht/weekend	38	39	40	41	44	46	121

Bron: SCP (TBO)

2.6 Cultuur en vrije tijd: uitdijend aanbod

Zoals eerder gesteld: van tijd en geld alleen gaat een mens nog niet sporten. Voor veel sporten is daarnaast gezelschap nodig, veelal ook teamgenoten en tegenstanders, en een geschikte accommodatie die ook nog eens goed bereikbaar moet zijn. Verder moet er sprake zijn van een motivatie, een wens om sportief bezig te zijn. Het totaal aan individuele interesses en affiniteiten met de sport zou men kunnen vangen in de term ‘sportcultuur’¹⁰: het geheel aan opvattingen en gedragingen waarin men uitdrukking geeft aan zijn of haar interesse in sport. Ook de manier waarop men sport, in verenigingsverband of daarbuiten, de sporten die men beoefent, en andere manieren waarop men zijn of haar betrokkenheid bij de sport kan tonen (als toeschouwer, krantenlezer, vrijwilliger), maken deel uit van en weerspiegelen de ‘sportcultuur’ waarin men zich bevindt. In bredere zin maakt de ‘sportcultuur’ deel uit van het repertoire aan vrijetijdsbestedingen (in tijd en geld), en uiteraard van cultuur in de bredere zin van het woord.

Verschuivingen in de vrijetijdsbesteding geven daarbij aan dat de hedendaagse vrijetijdsbesteder enerzijds passiever is geworden en anderzijds meer uitgaat (tabel 2.10). De tijd die mensen aan televisiekijken besteden is sinds 1975 met zo’n 21% gestegen. Daarbovenop komt de tijd die men in de vrije tijd achter de pc doorbrengt, inmiddels in 2000 gemiddeld 1,8 uur per week. Die toename van ‘beeldschermtijd’ gaat ten koste van het raadplegen van oude media als de radio en de gedrukte media, alsmede van het beoefenen van hobby’s en liefhebberijen en het onderhouden van sociale contacten. In de zin dat de tv minder inspanning vereist dan lezen, het uitoefenen van een hobby of het onderhouden van sociale contacten, is de vrijetijdsbesteding dus passiever geworden.

Daar staat tegenover dat men in vergelijking met 1975 meer tijd besteedt aan sport en bewegen (incl. fietsen en wandelen), dat men mobieler is geworden in de vrije tijd, en dat men ook niet minder tijd is gaan besteden aan uitgaan. Men is nadrukkelijker ‘uitgaander’ geworden in de vrije tijd. Een meer uitgaande vrijetijdsbesteding sluit aan bij constatering van anderen dat burgers tegenwoordig meer dan vroeger op zoek zijn naar belevenissen (Pine en Gilmore 1999). Het gewone zou niet meer genoeg zijn, en in plaats daarvan zoekt men naar het bijzondere en het unieke. Schultze spreekt in dat verband van de opkomst van een ‘Erlebniskultur’ (zie SCP 1998). Voor de sport leidt deze zoektocht naar nieuwe ervaringen langs nieuwe sporten als rafting en mountainbiken, en voor wat Crum (1991: 46) aanduidt als ‘avontuursport’. Vanreusel en Scheerder (2000) stellen dat de sporter op zoek is naar ‘leuke en sensationele bewegingservaringen’ en spreken met het oog op de groeiende belangstelling voor sporten als surfen, snowboarden en skaten van de opkomst van een ‘glijgeneratie’ (‘la génération glisse’).

Naast avontuursport onderscheidde Crum ook ‘fitness-sport’ (motief: fysieke fitness, gezondheid) en ‘cosmetische sport’ (motief: verbetering uiterlijk). De belangstelling voor het lichamelijke is de laatste jaren onmiskenbaar toegenomen. Tijdschriften als

Men's Health maken duidelijk dat er in de op individu en beeld ingestelde jaren negentig weer meer aandacht is voor het onderhouden en verfraaien van het eigen lichaam (Van Hilvoorde 2002). In toenemende mate fungeert de wedstrijd baan daarmee als een 'catwalk' (Vanreusel 2002) waar sporters komen om te zien en gezien te worden. Voor jonge mensen betekent dit een soms naar exhibitionisme neigend narcisme, voor ouderen een groeiend besef van de mogelijkheden om door een gezond leefpatroon de eigen (kwetsbare) gezondheid te verbeteren. Jongeren én ouderen vinden in hun gezamenlijke belangstelling voor een mooi en gezond lichaam ondersteuning van het bedrijfsleven (fabrikanten van sport- en modeartikelen, verzekeraars) en de (semi-) overheid (projecten als Galm, Jeugd in Beweging, enz.).

**Tabel 2.10 Vormen van vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder
(in uren per week en index 2000, 1975 = 100)**

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	index
televisiekijken	10,2	10,3	12,1	12,0	12,4	12,4	121
sociale contacten	12,7	12,5	11,5	11,4	10,9	10,1	79
hobby's en liefhebberijen	8,2	8,7	9,0	7,7	7,5	6,8	83
lezen (boeken, kranten, tijdschriften)	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	64
vrijetijds mobiliteit	2,6	2,3	2,9	2,9	3,2	3,0	115
uitgaan (theaters, musea, horeca)	2,4	2,2	2,4	2,6	2,6	2,5	104
computer- en internetgebruik	.	.	0,1	0,5	0,9	1,8	n.v.t
sport (incl. fietsen en wandelen)	1,5	1,6	2,1	1,8	2,1	1,8	120
vrijwilligerswerk en hulp aan derden	1,6	1,6	1,8	1,7	1,8	1,5	94
radioluisteren	2,2	1,8	1,4	1,2	0,8	0,7	32
kerkbezoek	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	75

Bron: SCP (TBO)

De wens om mooi en gezond te blijven moet echter wel worden gerealiseerd in een steeds krapper tijdsbudget. Niet alleen neemt de vrij beschikbare tijd in omvang af, binnen de beschikbare vrije uren leidt het toenemende vrijetijdsaanbod tot toenemende bestedingsmogelijkheden. De combinatie van enerzijds schaarse tijd en anderzijds toenemende bestedingsruimte (zie § 2.3 en 2.4) is koren op de molen van een zich steeds nadrukkelijker profilerende en mondiaal opererende 'vrijetijdsindustrie' (Mommaas et al. 2000). Burgers blijken gretig te willen betalen voor kwaliteit en belevenissen. Was vrije tijd ooit het financiële blok aan het been van menig gemeentelijk wethouder, het geprivatiseerde 'leisure' is 'big business'. Waar de hoeveelheid vrije tijd tussen 1975 en 2000 met 6% daalde, stegen de bestedingen aan vrije tijd met 78% en de elektronische vrijetijdsuitrusting zelfs met 157% (tabel 2.11). Burgers omringen zich voor hun vrije tijd met steeds meer goederen en (betaalde) diensten. De belangstelling om zich voor de besteding van vrije tijd te binden aan een vereniging, lijkt echter af te nemen, vooral na 1995. Wat precies hiervan de oorzaak is, is moeilijk te zeggen. Ongetwijfeld is het een uiting van het 'individualiseringsproces' (SCP 1998).

Verder ligt het voor hand om een relatie te leggen met het veranderende, deels gecommmercialiseerde vrijetijdsaanbod, en met de gestegen inkomensniveaus (zie tabel 2.4), maar hoe die factoren zich ten opzichte van elkaar verhouden is niet gemakkelijk te stellen.

Tabel 2.11 Kenmerken van de vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000 (indexcijfers, 1975 = 100)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
hoeveelheid vrije tijd	100	98	102	99	99	94
consumptieve bestedingen t.b.v. de vrije tijd ^a	100	121	117	138	151	178
ouillage t.b.v. huiselijke vrijetijdsbesteding ^b	100	130	167	204	240	257
diversiteit van vrijetijdsactiviteiten per week ^c	100	100	99	96	95	91
diversiteit van vrijetijdsactiviteiten per jaar ^d	100	99	102	103	107	109
(1983 = 100)		1983	1987	1991	1995	1999
organisatiegraad in vrijetijdsverenigingen ^e		100	103	109	110	107

a Afgemeten aan uitgaven aan apparatuur, lectuur, lidmaatschappen, entreegelden, sport, vakanties, uitstapjes en horeca, in constante prijzen, per hoofd van de bevolking, uitgaven 2000 geschat op basis van extrapolatie bestedingen 1995-1998 (bron: CBS Nationale Rekeningen, diverse jaren).

b Afgemeten aan aantal huishoudens met platen-/cd-speler, videorecorder, cassette recorder en pc (sinds 1985).

c Een optelling van de verschillende activiteiten die men in de onderzoekswEEK ontplooid (dagboekregistratie), in 2000 inclusief internet.

d Een optelling van verschillende activiteiten waaraan men deelneemt (vragenlijstregistratie), anders dan voorheen inclusief gebruik pc (sinds 1985) en internet (in 2000).

e Percentage van de bevolking dat lid is van een of meer vrijetijdsverenigingen (jeugdclubs, amateurkunst- en hobby- of sportverenigingen), gebaseerd op AVO, meetjaren 1983-1999.

Bron: SCP (TBO, AVO)

Het uitdijende vrijetijdsaanbod en het slinkende vrijetijdsbudget nopen mensen meer dan voorheen tot het maken van keuzes. Mensen lijken er eerder voor te kiezen om een betrekkelijk groot aantal activiteiten af en toe te doen, dan om zich te concentreren op een select groepje activiteiten. Op jaarbasis betekent dit dat de diversiteit in de vrijetijdsbesteding toeneemt (zie tabel 2.11). Op weekbasis daalt diezelfde diversiteit echter. Binnen het bestek van een week ziet men zich genoodzaakt om een keuze te maken uit enkele activiteiten. Men onderneemt nog wel een groot aantal activiteiten, maar komt daar niet wekelijks aan toe. In toenemende mate ontwikkelt de moderne vrijetijdsbesteder zich daarmee van participant tot passant (SCP 1998).

De noodzaak om keuzes te maken versterkt gevoelens van rusteloosheid en leidt ertoe dat ook de vrije tijd niet gevrijwaard blijft van gevoelens van stress en gejaagdheid. Tussen 1977 en 2000 is het aandeel van de 18-64-jarigen dat vindt dat men over voldoende vrije tijd beschikt met 3% gedaald (zie tabel 2.12). Het aandeel van dezelfde leeftijdsklasse dat zich gejaagd voelt in de vrije tijd steeg in ongeveer dezelfde periode zelfs met 10%.

Deze situatie van toenemende vrijetijdsstress doet zich met uitzondering van de groep 18-24-jarigen onder alle leeftijdsgroepen en onder beide seksen voor. Alleen de 18-24-jarigen, waaronder veel (en steeds meer studenten) oordelen in 2000 gunstiger over hun vrije tijd dan in 1974/1977.

Tabel 2.12 Subjectief oordeel over vrije tijd, bevolking 18-64 jaar, naar sekse en leeftijd

	% voldoende vrije tijd ^a		% gejaagd in vrije tijd ^b	
	1977	2000	1974	2000
totaal	69	66	30	40
man	67	65	26	36
vrouw	70	67	34	44
18-24 jaar	67	71	30	26
25-34 jaar	67	58	32	49
35-49 jaar	65	61	32	48
50-64 jaar	76	77	25	30

a Vindt u dat u over voldoende vrije tijd beschikt? (ruim voldoende, voldoende, matig, nauwelijks, niet voldoende; % (ruim) voldoende).

b Voelt u zich in uw vrije tijd vaak/soms/zelden of nooit gejaagd? (% vaak/soms)

Bron: CBS (DLO 1974, 1977); SCP (TBO 2000)

2.7 Conclusie

De intensiteit en de wijze waarop personen bij de sport betrokken zijn varieert naar gelang maatschappelijke omstandigheden. Enerzijds vormen zaken als beschikbare inkomens, tijd en lichamelijke conditie beperkende randvoorwaarden, anderzijds zijn culturele ontwikkelingen van invloed op de smaken en voorkeuren die mensen ontwikkelen, ook met betrekking tot sport. De invloed van verschillende factoren verschilt daarbij naar gelang het type activiteit: actieve sportdeelname, vrijwilligerswerk voor de sport en (passieve) belangstelling voor de sport. In dit hoofdstuk is in algemene zin een beeld geschetst van de factoren die van invloed kunnen zijn op het sportklimaat, met een zwaartepunt richting factoren die van invloed kunnen zijn op de individuele sportdeelname.

De Nederlandse bevolking is de afgelopen decennia gegroeid en vergrijsd. Alleen al tussen 1975 en 2000 nam de bevolking met 2,3 miljoen inwoners toe, van 13,6 miljoen naar 15,9 miljoen. Het aandeel 0-14-jarigen daalde in genoemde periode met 7 procentpunten, het aandeel 30-49-jarigen steeg met 7 procentpunten. Voor de aankomende decennia wordt een verdere stijging van de bevolking voorzien tot 2030/2040, wanneer Nederland 17,4 miljoen inwoners zal kennen. Tegen die tijd zal vooral het aandeel 65-plussers sterk in omvang zijn gestegen. Voor de sport betekent dit, naarmate ouderen meer gaan sporten, een nieuwe groep cliënten met vermoedelijk andere wensen en behoeftes.

Nederland vergrijsst niet alleen, maar 'verkleurt ook'. Het aandeel etnische minderheden in de samenleving is tussen 1971 en 2001 (2000/2001) gestegen van 0,9% naar 10,3%. Etnische minderheden zijn vooral geconcentreerd in de grotere steden. In de drie grootste steden ligt het aandeel etnische minderheden rond de 30%. Gelet op de veelal lagere sportdeelnamecijfers van etnische minderheden ligt hier voor de sport een belangrijke uitdaging.

De afgelopen decennia is het opleidingsniveau behoorlijk gestegen. Had van de 15-64-jarigen in 1974 nog 33% alleen basisonderwijs genoten en 8% een hbo/wo-opleiding, in 2000 gold dat voor respectievelijk 14% en 22%. Behalve het opleidingsniveau zijn ook de inkomens gestegen. Tussen 1970 en 1999 steeg het besteedbaar inkomen per hoofd van de bevolking met 38% (gecorrigeerd voor inflatie). Daarbij was er, vooral in de jaren zeventig en tachtig, sprake van een toenemende inkomensongelijkheid. De gestegen opleidings- en inkomensniveaus zouden voor de actieve sportdeelname gunstig moeten uitwerken, aangezien diverse onderzoeken in het verleden een positief verband hebben aangetoond tussen sportdeelname en zowel opleidings- als inkomensniveaus.

Voor sport moet echter ook tijd beschikbaar zijn. Het Tijdsbestedingsonderzoek wijst uit dat tussen 1975 en 2000 gemiddeld 4,6 uur per week meer wordt besteed aan werken en dat de hoeveelheid vrij besteedbare tijd met 3,1 uur is gedaald. Vooral personen onder de 50 jaar hebben het drukker gekregen. Onder 65-plussers nam de vrije tijd toe, onder 50-64-jarigen in eerste instantie ook, maar na 1990 niet meer (na 1990 kregen 50-64-jarigen het zelfs weer drukker). Tegelijk is gebleken dat Nederland zich (nog) niet ontwikkelt in de richting van een '24-uurseconomie': tijdens avonden en weekeinden wordt er naar verhouding wel meer tijd besteed aan huishoudelijke en zorgtaken, maar het leeuwendeel van het betaalde werk vindt nog steeds doordeweeks overdag plaats.

Toenemende bestedingsruimte en een groeiend aanbod aan de ene kant, en een (veelal) afnemende hoeveelheid vrije tijd aan de andere kant hebben extra druk geplaatst op de vrije tijd. Er valt meer te kiezen en er is minder tijd om keuzes in de praktijk te brengen. Er treedt in zekere zin een vervluchtiging op in de vrije tijd, waarbij de moderne vrijetijdsbesteder zich enigszins lijkt te ontwikkelen van een participant tot een passant. In vergelijking met de jaren zeventig geeft een groter deel personen van 18-64 jaar aan zich (hierdoor?) gejaagd te voelen in de vrije tijd. In welke mate de sport hierdoor beïnvloed wordt moet nog blijken. In vergelijking met bijvoorbeeld televisiekijken en het onderhouden van sociale contacten vormt 'sport en bewegen' een tamelijk kleine vrijetijdsbesteding (in 2000 werd er gemiddeld 1,8 uur per week gesport, gefietst en gewandeld, terwijl er 12 uur voorbij ging aan televisiekijken). Desondanks lijkt sport cultureel gezien de wind in de zeilen te hebben. De belangstelling voor het lichamelijke is duidelijk toegenomen, en daarmee ook de belangstelling voor lichamenlijk inspannende activiteiten. Sport lijkt daarnaast tegemoet te komen aan een (groeiende) behoefte aan spanning en avontuur. De grootste dreiging voor de sport lijkt te bestaan in een afnemende belangstelling om zich te binden aan verenigingen, en wellicht in het in toenemende mate door elkaar lopen van sport, recreatie, ontspanning en vermaak. Voor de traditionele 'sportliche' sport vormt dit laatste wellicht een bedreiging, voor sportief Nederland betekent het eerder een verruiming van de mogelijkheden.

Noten

- 1 Cijfers afkomstig uit respectievelijk de hoofdstukken 5 en 4 van deze publicatie. Zie de betreffende hoofdstukken voor meer details en bronvermelding.
- 2 Bedoeld worden niet zozeer Indianen maar Amerikanen met een van oorsprong (West-)Europese herkomst.
- 3 Cijfers gebaseerd op de CBS-prognose van 2001. Een bijgestelde prognose van 17 december 2002 (CBS-persbericht PBo2-263 van 17 december 2002) kon niet meer worden verwerkt in de tabel. Volgens de bijgestelde prognose bedraagt de bevolkingsomvang in 2040 niet 17,4 miljoen inwoners maar 17,7. De verdeling van de bevolking over de leeftijdsgroepen 0-19 jaar, 20-64 jaar en 65-plus verandert niet of nauwelijks ten opzichte van de eerdere prognose..
- 4 Hoewel gezinsverdunding op het microniveau van huishoudens tot meer draagkracht leidt, leidt dit op macroniveau van de samenleving tot welvaartsverlies, omdat het aantal huishoudens sterker is toegenomen dan het aantal personen. Dit welvaartsverlies is het gevolg van het wegvallen van schaalvoordelen die optreden bij gezamenlijke huishoudensvoering.
- 5 De equivalentiefactor geeft aan hoeveel meer inkomen een bepaald huishouden nodig heeft dan een zeker standaardhuishouden (hier: een alleenstaande) om eenzelfde welvaartsniveau te bereiken.
- 6 Meer details over het onderzoek zijn te vinden op de website www.tijdsbesteding.nl.
- 7 Ook in 2000 besteedden vrouwen ruim tweemaal zoveel tijd aan huishoudelijke en zorgtaken dan mannen. Van een gelijkheid in de verdeling van huishoudelijke taken is dus nog geen sprake. In vergelijking met 1975, toen vrouwen nog ruim driemaal zoveel tijd besteedden aan huishouden en zorg, is de ongelijkheid echter wel kleiner geworden (Breedveld en Van den Broek 2001: 13).
- 8 Zie Breedveld 1999 voor een meer uitvoerige behandeling van dit thema.
- 9 Met één cijfer achter de komma: 14,3% in 2000 tegen 13,5 in 1975 (TBO).
- 10 Van den Heuvel (2001: 28) definieert 'sportcultuur' als 'het geheel van vraag en aanbod op het gebied van de sportmedia, sportwedstrijden en sportbeoefening, en de wijze waarop dit wordt vormgegeven'.

Literatuur

- Beckers, T. en H. van der Poel (1990). *Vrijtijd tussen vorming en vermaak*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Boves, T., A. Dickmann, A. Mares en M.J. Roessingh (1997). *Werken en leren 1997*. Den Haag: Kluwer/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Breedveld, K. (1999). *Regelmatig onregelmatig. Spreiding van arbeidstijden en de gevolgen voor vrije tijd en recreatie*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2001). *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2002). *De veeleisende samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Crum, B. (1991). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Sport.
- Elling, A. (2002). 'Ze zijn er niet voor gebouwd': In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Haan, J. de en K. Breedveld (2000). *Trends in determinanten in de sport. Eerste resultaten uit het AVO 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de en W. Knulst (2000). *Het bereik van de kunsten. Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heuvel, M. van den (2001). Fascinerende beelden. Mediasport en sportcultuur in Nederland. *Vrijtijdstudies*, 19-2, 35-54.
- Hilvoorde, I. van (2002). Gezondheid in en op het spel: de opvoeding tot bewegingsrijke mens. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 238-243). Maarssen: Elsevier.
- Huijser, R., H. van der Poel en K. Breedveld (1998). *Flexibele arbeid en de gevolgen voor de sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Janssens, J. (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. Den Bosch: Diopter.
- Knulst, W. (1989). *Van vaudeville tot video*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W.P. en C. van Eijck (2002). *Vrijwilligerswerk in soorten en maten II*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Manders, T. en J. Kropman (1979). *Sportdeelname: wat weten we ervan. Een literatuuroverzicht van de drempels en stimulansen voor sportbeoefening*. Nijmegen: ITS.
- Mares, A. (2001). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2001*. Den Haag: Kluwer/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Mu Consult (2002). *Vakantie en verlof. De (on)mogelijkheden geregeld*. Amersfoort: Mu Consult.
- Mommaas, H., M. van den Heuvel en W. Knulst (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Den Haag: WRR/Sdu.
- Pine, B.J. en J.H. Gilmore (1999). *The experience economy*. Harvard: Harvard Business School Press.
- Pommer, E., J. van Leeuwen en M. Ras (2003). *Inkomen verdeeld. Trends in ongelijkheid, herverdeling en dynamiek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijpma, S.G. en C. Roques (2000). *Diversiteit in vrijetijdsbesteding*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.

- Scheerder, J., M. Taks, B. Vanreusel en R. Renson (2002). De actieve sportbeoefening gedemocrateerd? Over de sociale gelaagdheid van de sport. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de knikkers* (pp. 284-307). Maarssen: Elsevier.
- SCP (1992). *Sociaal en Cultureel Rapport 1992*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tesser, P. (1999). *Rapportage minderheden 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vanreusel, B. en J. Scheerder (2000). *Sport: cultuur in beweging. Een verkenning van cultuurtrends in de sport*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Vanreusel, B. (2002). Topsport als catwalk: lichaamscultuur en de normalisering van het exces. In: P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de knikkers* (pp. 256-260). Maarssen: Elsevier.
- Wippler, R. (1968). *Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag*. Assen: Van Gorcum.

3 Ontwikkelingen in het sportbeleid

Hugo van der Poel (Universiteit van Tilburg/W.J.H. Mulier Instituut)¹

3.1 Inleiding

Een golfje publicaties over sportbeleid weerspiegelt de toegenomen aandacht voor sport op de nationale en lokale beleidsagenda. Het proefschrift van Pouw (1999) is een veelomvattende en gedetailleerde analyse van het naoorlogse nationale sportbeleid tot op heden. Hoofdstuk 3 van *Sport in Nederland. Een beleidsgerichte toekomstverkenning* (Van den Heuvel en van der Poel 1999) geeft op hoofdlijnen een samenvatting van dit beleid, en maakt er de balans van op. Een veelzijdig overzicht van ontwikkelingen in sport en sportbeleid geeft de bundel *Visies op sportontwikkeling*, uitgegeven onder redactie van Susan Smit en Maarten van Bottenburg (1998). Aanleiding tot het verschijnen van deze bundel was het afscheid van Wim de Heer, die een carrière van 35 jaar afsloot bij de Nederlandse Sport Federatie (NSF), later Nederlands Olympisch Comité* Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF). De Heer (2000) gaf zijn eigen visie op het naoorlogse sportbeleid in *Sportbeleidsontwikkeling 1945-2000*; hij deed dit vanuit het perspectief van de landelijke sportkoepel, neer in. Het vijftigjarig bestaan van het Nederlands Instituut voor lokale Sport en Recreatie (LC) werd opgeluisterd met de publicatie *Van Pro tot Prof. 50 Jaar lokaal sport- en recreatiebeleid* (Van Bottenburg 1999). Eerder schreven Mol (1998) en Vos (1998) over de opkomst van het lokale sportbeleid van Amsterdam respectievelijk Rotterdam. In het *Jaarboek Sport 2000/2001* (Janssens et al. 2002) staat een beknopt chronologisch overzicht van feiten en ontwikkelingen op het gebied van sportbeleid; ook vindt de lezer in dit Jaarboek samenvattingen van relevante nota's, beleidsevaluaties en beleidsprogramma's.

Al deze publicaties bevatten uitgebreide en gedegen overzichten van de ontwikkelingen in het sportbeleid. In dit hoofdstuk van de *Rapportage Sport* zal de aandacht vooral uitgaan naar een beschrijving van de belangrijkste, recente ontwikkelingen in het sportbeleid. Omdat het de eerste keer is dat deze rapportage verschijnt, volgt ter introductie in paragraaf 3.2 een beknopt overzicht van de belangrijkste spelers binnen het sportbeleid en hun onderlinge taakverdeling. Paragraaf 3.3 bevat een korte schets van de geschiedenis van het sportbeleid op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau, en van de beleidsmatige ontwikkeling van de (georganiseerde) sport. Paragraaf 3.4 behandelt de hoofdthema's in het sportbeleid bij de start van het nieuwe millennium. De thema's worden ingeleid en beschreven naar doelstellingen, instrumenten en voortgang. Het hoofdstuk sluit af met conclusies in paragraaf 3.5.

3.2 Taakverdeling en spelers in het sportbeleid

Taakverdeling

Er bestaat geen specifieke sportwetgeving. Als algemeen kader voor het sportbeleid van de onderscheiden overheden fungeert de Welzijnswet van 1994. In de nota *Wat sport beweegt* (vws 1996) wordt de taakverdeling tussen rijk, provincie en gemeente als volgt beschreven:

“Richtinggevend voor de rol van de rijksoverheid ten aanzien van sport is de taakverdeling zoals uitgewerkt in de Welzijnswet 1994. Hierin is vastgesteld dat de gemeenten verantwoordelijk zijn voor het zogenoemde uitvoerende werk (bijvoorbeeld het instandhouden en verbeteren van de lokale sportinfrastructuur), de provincies voor de activiteiten die dit uitvoerend werk ondersteunen, en het rijk voor de landelijke functie, waaronder te verstaan valt:

- het volgen, signaleren en analyseren van ontwikkelingen in de samenleving;
- het stimuleren van nieuw beleid, nieuwe voorzieningen en activiteiten;
- het zorgdragen voor innovatieve projecten met een landelijke betekenis;
- het zorgdragen voor internationale uitwisseling van informatie;
- het zorgdragen voor een landelijke infrastructuur, waaronder landelijke organisaties.” (vws 1996: 18).

Ondanks de verwijzing naar de Welzijnswet is het van belang te benadrukken dat de sport in een aantal opzichten duidelijk afwijkt van andere welzijnssectoren, zoals het maatschappelijke en het sociaal-culturele werk. De sport is gegroeid als een vorm van particulier initiatief en het aanbod drijft nog steeds in belangrijke mate op de inzet van vele honderdduizenden vrijwilligers (zie hoofdstuk 5 en 6). De sport kent een eigen organisatiestructuur, niet alleen nationaal, maar ook internationaal, met internationale bonden (zoals de UEFA en de FIFA in de voetballerij) en koepels als het IOC. Verder kent de sport de nodige dwarsverbanden met het bedrijfsleven, zowel in de vorm van sportsponsoring, als in de vorm van commercialisering van een deel van het sportaanbod (denk aan de beursgang van voetbalverenigingen; zie ook hoofdstuk 7).

Dit alles betekent dat de sport zich maar ten dele laat inpassen in de kaders van de Nederlandse Welzijnswet (zie De Heer 2000: 111 e.v.). Het ‘uitvoerende’ werk in de sport is niet zozeer een taak van gemeenten, als wel een zaak van de 29.000 sportverenigingen die Nederland telt (zie hoofdstuk 6). De gemeenten spelen een randvoorwaardelijke rol, met name waar het gaat om het stichten en instandhouden van sportaccommodaties. Het gemeentelijk sportaccommodatiebeleid wordt sterker ingekaderd door de gemeentelijke begroting en het gemeentelijke ruimtelijke ordeningsbeleid (bestemmingsplannen), dan door wetgeving, beleid en/of financiering van de nationale overheid (zie vooral hoofdstuk 7). De ondersteunende rol van de provincies is zowel financieel als inhoudelijk vrij beperkt van omvang. Veel initiatieven en innovaties komen van ‘onderaf’. Tot slot geldt in het sportbeleid dat, meer dan voor andere sectoren in het

welzijnsbeleid, de rijksoverheid te maken heeft met invloedrijke krachten van buiten de landsgrenzen (zowel internationale sportbonden en -koepels, als de EU en het internationale bedrijfsleven).

Sportbeleid is dus allesbehalve een hiërarchisch gestuurd beleid met de rijksoverheid als allesbepalende beleidsactor. Het is veeleer een aangelegenheid van een sportbeleidsnetwerk.² Wie zijn nu de belangrijkste (nationale) spelers in dat sportbeleidsnetwerk?

NOC*NSF

In de negentiende eeuw kwamen zowel de lichamelijke opvoeding als de sport op als nieuwe vormen van bewegen. Bij de sport zat dat nieuwe vooral in de introductie van 'vaste' spelregels, reglementen en competities, en sportverenigingen om dit alles te organiseren. Wat 'sport' mede onderscheidde van eerdere bewegingsvormen was dus het feit dat het hier om 'georganiseerde' bewegingsvormen ging. Overigens zijn die andere bewegingsvormen altijd blijven bestaan. Dat ze nu vaak aangeduid worden als 'ongeorganiseerde' of 'andersgeorganiseerde' sport geeft de dominante positie aan die 'sport' zich in de loop van de vorige eeuw in het bewegingsculturele veld heeft verworven. De tijd dat 'georganiseerde sport' als een pleonasme kon worden beschouwd is kennelijk voorbij. Wat met dit begrip nu vooral zichtbaar wordt, is dat 'de sport' slechts ten dele als actor aanwezig is in het sportbeleidsveld, namelijk voorzover het gaat om 'georganiseerde' sport. De representatie van het niet-georganiseerde deel van de sport- en bewegingscultuur in het sportbeleidsveld is een voortdurend en vooralsnog niet opgelost vraagstuk.

In 1912 werd het NOC opgericht dat als belangrijke taak had de uitzending naar de Olympische Spelen te verzorgen. Dat maakte dat sommige bonden, omdat zij geen Olympische sport vertegenwoordigden, niet lid konden of wilden worden van het NOC, terwijl anderzijds het NOC zich toch ook ten doel stelde "de lichamelijke opvoeding te bevorderen en verband te leggen tussen de verschillende sportbonden" (Pouw 1999: 109).

Het NOC had (en heeft) zich te houden aan de regels van het Internationaal Olympisch Comité (IOC). Die hielden onder meer in dat er per sport maar één leidende (en neutrale) bond lid kon zijn en dat de meerderheid van de lidorganisaties Olympische bonden moesten zijn. In 1926 werd de Nederlandse Arbeiders Sport Bond (NASB) opgericht, na de oorlog omgedoopt tot Nederlandse Culturele Sportbond (NCS) (Dona 1981). De huidige NCS telt bijna een kwart miljoen leden. Deels gaat het hier om verenigingen die ook zijn aangesloten bij 'reguliere' bonden, deels om kleine (niet-Olympische) sportbonden zoals de Nederlandse Autoped Federatie die op deze manier 'via de achterdeur toch binnen de georganiseerde sport' terecht zijn gekomen. De Nederlandse Katholieke Sportfederatie (NKS; met 390.000 leden eind 2001) werd in 1946 opgericht en in 1955 ontstond de Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU; met 210.000 leden eind 2001; zie hoofdstuk 6). Naast deze 'levensbeschouwelijke koepels' werden voor en na de oorlog ook per sporttak verschillende bonden opgericht.

In het voetbal bestonden bijvoorbeeld lokale voetbalbonden, bonden gerelateerd aan beroepsgroepen (zoals de bedrijfsvoetbalbonden) en de levensbeschouwelijke bonden. De overheid heeft een aantal malen voorgesteld dat deze bonden zouden samenwerken of zouden fuseren (de 'unificatie' van de sport).³

De regels van het IOC, de druk van de overheid om te komen tot bundeling, en strubbelingen tussen de bonden en het NOC leidden er toe dat in 1959, door de sportbonden en -koepels zelf, naast het NOC de Nederlandse Sport Federatie (NSF) werd opgericht. Dit bracht een bundeling van vrijwel geheel de (georganiseerde) sport, inclusief NKS en NCS en de sportstimuleringsorganisatie Stichting Spel en Sport in het Jeugdwerk (SSS), maar nog zonder de net opgerichte NCSU, die er moeite mee had dat de NSF deels gefinancierd zou worden met geld van de voetbaltoto. In 1976 trad de NCSU echter alsnog toe tot NSF (Pouw 1999: 178 e.v.; De Heer 2000: 27 e.v.).

In 1993 fuseerden NOC en NSF tot Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF) en daarmee tot dé tegenspeler van de overheid in het sportbelevingsveld. In 1989 telde NSF ruim vier miljoen leden, in 2002 koerste NOC*NSF af op de vertegenwoordiging van vijf miljoen georganiseerde sporters. De grootste sportbond is de voetbalbond met zo'n miljoen leden. De tennisbond is tweede in grootte met ruim 700.000 leden, en de gymnastiekbond derde met 300.000 leden. Er zijn echter ook sportbonden met minder dan 1000 leden, zoals de Nederlandse Curling Bond en de Stichting de Moderne Vijfkamp (De Heer 2000: 13, 19 e.v.; NOC*NSF 2002a). In totaal zijn zo'n 80 sportorganisaties lid van de vereniging NOC*NSF, waaronder naast de diverse bonden ook diverse levensbeschouwelijke sportkoepels (zie verder hoofdstuk 6).

In het midden van de jaren negentig maakte NOC*NSF zich erg breed, leek het totale sportveld te willen bestrijken en zag zich als dé belangenbehartiger van de gehele sport. Van beleidsontwikkeling tot uitvoering geven aan het sportstimuleringsbeleid – alles rekende NOC*NSF tot haar takenpakket. De laatste tijd is de koers echter verlegd en ligt de nadruk op de kerntaken, die af te leiden zijn van de taken van de oorspronkelijke fusiepartners NOC en NSF. Het gaat dan om de belangenbehartiging van de georganiseerde sport, te weten de bonden, de voorbereiding op de Olympische Spelen, en in het verlengde daarvan de bevordering van de topsport in het algemeen. Maatschappelijk gezien ijvert NOC*NSF voor het belang van de sport. Het manifest *Nederland Sportland* maakt duidelijk wat NOC*NSF de komende tijd wil bereiken en hoe ze dat wil doen (zie § 3.3).

De jaarrekening laat zien dat NOC*NSF in 2001 een 'omzet' had van 24,3 miljoen euro. Aan de batenkant stonden als grootste posten 5,3 miljoen euro 'SNS-koepel-financiering' en ruim 15,5 miljoen euro 'projectinkomsten'. Deze projectinkomsten zijn voor een groot deel afkomstig van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Er kwam 0,7 miljoen euro binnen aan contributies van de lidorganisaties (NOC*NSF 2002: 86).

De rijksoverheid

In 1941 werd een afdeling Lichamelijke Opvoeding en Sport opgericht bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKenW). In 1965 werd – bij de oprichting van het nieuwe ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) de aandacht voor sport en lichamelijke opvoeding op departementaal niveau gescheiden. De lichamelijke opvoeding bleef bij OKenW, de sport ging naar CRM en werd daar gekoppeld aan het nieuwe beleidsveld openluchtrecreatie. In de loop der tijd promoveerde de Afdeling Lichamelijke Vorming en Sport tot Hoofdafdeling en in 1980 tot directie Sportzaken. In 1994 werd dit de directie Sport binnen het directoraat-generaal Welzijn en Sport van het nieuw gevormde ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. De koers die deze directie tot op heden vaart, is globaal bepaald door de nota *Wat sport beweegt* uit 1996. In die nota is een tiental beleidsthema's onderscheiden waarvan de meeste in de navolgende jaren nader zijn uitgewerkt in specifieke deelnota's. Daarbij is steeds nadrukkelijk geprobeerd om de thema's integraal en in samenwerking met relevante partners (andere ministeries en maatschappelijke organisaties) te ontwikkelen en tot uitvoering te brengen. De thema's die in de afgelopen paar jaar centraal stonden komen in paragraaf 3.4 aan bod.

Het rijksbudget voor de sport blijft bescheiden tot midden jaren zestig en begint dan snel te groeien tot begin jaren tachtig, wanneer het zich stabiliseert rond de, omgerekend, 20 miljoen euro (Pouw 1999; De Heer 2000). Midden en eind jaren negentig stijgen de uitgaven wederom (zie hoofdstuk 7). Voor 2003 en de jaren daarna staat een totaal van ongeveer 77 miljoen euro voor sportgerelateerde uitgaven op de begroting van vws. Het rijksgeld voor de sport gaat naar instellingssubsidies voor landelijke sportorganisaties (sportbonden, Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB), de Nederlandse Sport Organisatie voor Mensen met een Beperking – NebasNsg), manifestaties, evenementen en accommodaties, opleidingen en deskundigheidsbevordering, topsport, sportstimulering (waaronder de nog te bespreken Breedtesportimpuls), arbeidsaangelegenheden, sportmedisch beleid, internationale samenwerking, ruimtelijke ordening en milieu en nog wat kleine posten.

De provincies

In de meeste provincies is geen sprake van een uitgewerkt zelfstandig sportbeleid dat is vastgelegd in een provinciale sportnota met een ruime financiële paragraaf. De belangrijkste taak van de provincies op sportgebied is de ondersteuning van de lokale sport, met name in de kleinere gemeenten die daar zelf het apparaat voor ontberen. Daarnaast speelt de provincie indirect een rol in de randvoorwaardelijke sfeer, zoals in de ruimtelijke ordening en het milieubeleid. De provincies worden in het landelijk sportbeleid bestuurlijk vertegenwoordigd door het *Inter Provinciaal Overleg* (IPO), afdeling Jeugd en Sport.

De provincies geven gezamenlijk ongeveer 5 miljoen euro uit aan sportbeleid (zie hoofdstuk 7). Ruim driekwart van dit geld gaat naar de provinciale steunfunctie, in de vorm van de provinciale sportraden of sportservicebureaus, waarvan de belangrijkste taak is sportverenigingen te ondersteunen met zaken als cursussen en opleidingen,

de ontwikkeling van een strategisch plan of een sponsorplan, projecten om meer vrijwilligers te trekken, en voorlichting op velerlei gebied. Deze bureaus hebben verder inkomsten uit De Lotto en van vws. De provinciale sportraden en sportservicebureaus zijn landelijk georganiseerd in het Interprovinciale Organisatie Sport (IOS), met een eigen bureau op Papendal. Incidenteel zijn provincies ook financieel betrokken bij de bouw van grootschalige en/of topsportaccommodaties.

De gemeenten

De verschillen tussen de gemeenten zijn erg groot, ook als het om sportbeleid gaat. Grote gemeenten hebben de capaciteit en de middelen om een eigen koers te varen. In een aantal gevallen participeren zij direct in overleg met Rijk of bonden. In het meeste bestuurlijke overleg op het gebied van sportbeleid worden ze echter vertegenwoordigd door de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en/of LC. Laatstgenoemd orgaan is in 1949 begonnen als Landelijke Contactraad (LC) van gemeentelijke sportambtenaren en zetelt vanaf zomer 2002 in Oosterbeek.

De recente en voorgenomen beleidsintensivering op rijksniveau neemt niet weg dat zo'n 90% van de publieke investeringen in de sport door de gemeenten wordt gedaan, waarvan weer eens zo'n 90% nodig is voor de bouw, het onderhoud en het beheer van sportaccommodaties. In financiële zin is sportbeleid dus feitelijk gemeentelijk accommodatiebeleid. De nettobijdrage van gemeenten aan de sport bedroeg in 2000 660 miljoen euro.

Gemeenten zijn autonoom in de vormgeving van het sportbeleid, zowel wat betreft de organisatorische als de inhoudelijk kant ervan. Hoewel in de praktijk dan ook verscheidenheid op dit vlak is waar te nemen, blijkt ook dat die verscheidenheid wordt ingeperkt doordat gemeenten zich onderling op elkaar oriënteren, en via koepelorganisaties zoals de VNG en LC beleid op elkaar afstemmen en van elkaar overnemen.

NISB

In het 'sportbeleidsnetwerk' neemt het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) een aparte positie in. Eén van de uitkomsten van de begin jaren negentig ingestelde Projectgroep Herinrichting Landelijk Sportbeleid (PHLS) was het voorstel om de verschillende sportstimuleringsorganisaties zoals de SSS, de Landelijke Dienst voor Beweging, Recreatie en Spel (BRES) en Meer Bewegen voor Ouderen (MBvO) te bundelen. Het heeft even geduurd, en het had wat tussenstappen nodig, maar dit streven mondde uiteindelijk in 1999 uit in de oprichting van het NISB (Pouw 1999; De Heer 2000).

Het NISB is gevestigd op Papendal en heeft een bestuur bestaande uit vertegenwoordigers van NOC*NSF, LC/VNG, en IPO. Na een statutenwijziging in 2001 kan het bestuur worden uitgebreid met kwaliteitszetels. De KVLO (Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding) is sindsdien tot het bestuur toegetreden.

Het NISB is snel uitgegroeid tot een derdelijns ondersteuningsorganisatie - een 'vraaggestuurd kennis- en innovatiecentrum' (NISB 2002a) - met inmiddels ongeveer 35 programmamedewerkers.

Als landelijk kennis- en innovatiecentrum op het brede terrein van sport en bewegen ondersteunt NISB overheden (gemeenten, provincies), sportorganisaties, provinciale sportservicebureaus en de lokaal opererende sportloketten, sportraden en sport-stimuleringsorganisaties. Voorts ontwikkelt en coördineert NISB diverse projecten in opdracht van de beleidspartners in de sport (VWS, NOC*NSF, LC, VNG, IPO). Voorbeelden hiervan zijn SPIN (Sport Infrastructuur in Nederland), Sport en Kinderopvang, en School en Sport. Het NISB is zelf geen beleidsbepalend orgaan, maar ze faciliteert het beleid op al die aspecten van het sport- en bewegingsbeleid die een bredere strekking hebben dan het belang van de georganiseerde sport, dat, zoals gezegd, weer nadrukkelijker de kern- en hoofdtaak is geworden van NOC*NSF. De doelstelling van NISB is:

“... de positieve maatschappelijke waarden van sport en bewegen zo goed mogelijk benutten. Dit kan bereikt worden door ontwikkelingen en trends in kaart te brengen, en vernieuwing en expertise te ontwikkelen. Maar ook door deskundigheid en ondersteuning te bieden, te zorgen voor overdracht en te helpen bij de ontwikkeling en uitvoering van nieuwe initiatieven”.

(NISB 2002a: 1).

Het NISB kent zes programmalijnen: Participatie en Toegankelijkheid; Kwaliteit Sportaanbod en Breedtesportimpuls; Buurt-Onderwijs-Sport; Gezondheid en Actieve leefstijl; Sport Infrastructuur in Nederland (SPIN); en het Kennis- en Informatiecentrum. Daarnaast zijn er drie expertisecentra: Opleiden en Ontwikkelen (EXPOO); School en Sport; en Internationale Activiteiten.

Het NISB krijgt in 2002 een instellingssubsidie van 3 miljoen euro uit de begroting van VWS. Daarnaast heeft NISB inkomsten uit projecten die ze voor VWS en andere partijen uitvoert.

3.3 *Geschiedenis en achtergronden van het sportbeleid*⁴

De groeiende kracht van de georganiseerde sport

De bundeling van de sport in de NSF (1959), en het beschikbaar komen van ‘eigen’ geld voor de sportorganisaties via de sporttoto (1960) maakten van de georganiseerde sport een steeds duidelijker herkenbare ‘maatschappelijke kracht’, die steeds meer gehoor vond bij de overheid, met name bij het nieuwe ministerie van CRM dat in 1965 werd opgericht. Als de rijksoverheid eind jaren zestig suggereert dat er misschien een Nationale Raad voor de Sport moet komen, maar niet komt met een nationaal sportbeleid, omdat zij vindt dat het particulier initiatief hierbij het voortouw dient te nemen, voelt de georganiseerde sport zich uitgedaagd en komt met de nota Sport 70 (NSF et al. 1970; De Heer 2000). In die nota doet de georganiseerde sport een voorstel tot (een nog steeds herkenbare) taakverdeling tussen de diverse overheden en het particuliere initiatief. De rijksoverheid wordt onder meer een ‘coördinerende’ taak toegedicht, maar een

nationale sportraad wordt afgewezen. Het antwoord van de rijksoverheid kwam met de *Nota Sportbeleid 1974*, waarvan de strekking was dat de overheid kon instemmen met een coördinerende rol, maar dat ze ook een eigen visie op het sportbeleid had, en dat zij van daaruit ook mogelijk een aanvullende, stimulerende of initiërende rol op zich zou kunnen nemen (CRM 1974).

In 1978 werd het Nationaal Sport Overleg (NSO) geïnstalleerd. Het NSO vormde een van de vele pogingen om het overleg tussen overheid en 'georganiseerde sport' te institutionaliseren en het beleid van de verschillende 'beleidspartners' in het sportbeleidsveld op elkaar af te stemmen. In 1988 hield het NSO op te bestaan.⁵ Het overleg met de overheden werd op bilaterale wijze voortgezet, en kreeg later weer nieuwe vormen als in het Permanent Overheden Overleg op het gebied van de Sport (POOS) en het Nijkerk-beraad. Maar de sport oriënteerde zich ook op nieuwe 'partners', in het bijzonder het bedrijfsleven en de media. Uiteindelijk leidde dit tot het ontstaan van de Initiatiefgroep Sport en Samenleving waarin de voorzitters en directeuren van NOC*NSF, VNO-NCW, FNV, LC, de staatssecretaris of minister voor sport, een burgemeester namens VNG en een vertegenwoordiger van de NOS zitting hebben (De Heer 2000: 46). Deze Initiatiefgroep functioneert tot op heden, en herinnerde bijvoorbeeld in de zomer van 2002 de samenstellers van het nieuwe kabinet aan de wens van de lijsttrekkers – uitgesproken in januari 2002 – om het sportbeleid verder te intensiveren.

De oprichting van de Initiatiefgroep viel destijds samen met het uitkomen van het rapport *Sport als bron van inspiratie voor onze samenleving*, opgesteld door het adviesbureau A.T. Kearney (NOC*NSF 1992). Het draagvlak voor de sport dat de Initiatiefgroep creëerde, de positieve toon van het Kearney-rapport (waarin de maatschappelijke meerwaarde van de sport nadrukkelijk onder de aandacht werd gebracht) en de bundeling van de georganiseerde sport in NOC*NSF in 1993, zorgden gezamenlijk voor een sterke impuls in het sportbeleidsveld. NOC*NSF had verder bij haar start de wind in de rug door het advies van de Projectgroep Herinrichting Landelijk Sportbeleid (PHLS), die in 1991 was ingesteld door minister d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC). Met de dreiging van bezuinigingen op het sportbeleid aan de horizon moest de PHLS komen met voorstellen tot verdeling van de verantwoordelijkheden en taken tussen overheid en particulier initiatief op het gebied van de sport. Het advies van de projectgroep bevatte elementen van deregulering (grotere beleidsvrijheid voor de landelijke sportorganisaties) en functionele decentralisatie. Dit laatste kwam er vooral op neer dat NOC*NSF een belangrijke adviserende stem kreeg in de subsidie-aanvragen van landelijke sportorganisaties, en dat het rijk zich zou beperken tot globale toetsing van de voorstellen. Dit leidde tot een forse versteviging van de positie van NOC*NSF in de wereld van de georganiseerde sport. NOC*NSF heeft deze positie mede gebruikt om de professionalisering van de georganiseerde sport te bevorderen. Zo is het – als uitvloeisel van in het PHLS-kader gemaakte afspraken – voor bonden verplicht om een meerjarenbeleidsplan in te dienen als ze voor subsidie in aanmerking

willen komen. Vrijwel alle bonden beschikken nu over deze meerjarenbeleidsplannen, topsportplannen, kaderbeleidsplannen, en over heldere regels voor de omgang met doping.

Nederland Sportland

In de euforie van de successen behaald tijdens de Olympische Spelen in Sydney is de Nederlandse sport bij monde van NOC*NSF door de regering gevraagd aan te geven hoe de rol en betekenis van de sport in en voor de Nederlandse samenleving nog verder zou kunnen worden versterkt. In antwoord op dat verzoek zag in november 2000 het manifest *Nederland Sportland* het licht. Deze gang van zaken onderstreept de centrale positie van NOC*NSF in het sportbeleidsnetwerk. Het manifest is een oproep van NOC*NSF aan alle betrokken partijen om 'met ons te investeren in de kracht van de sport' en noemt doelen, speer- en actiepunten, gegroepeerd in vijf thema's. Dat zijn Sport en Onderwijs; de Sportvereniging; Sport en het Bedrijfsleven; Topsport; en het Speelveld (NOC*NSF 2000). *Nederland Sportland* kent een eigen projectmanager. De vijf deelprogramma's worden elk getrokken door een 'ringleider', refererend aan de vijf ringen uit het Olympisch beeldmerk. Bij NOC*NSF worden de vijf ringen van *Nederland Sportland* gezien als bouwstenen voor een *corporate identity* van de totale organisatie (NOC*NSF 2002).

In de loop van 2001 is gewerkt aan twee strategieën. De breedtestrategie is gericht op het verbreden van het draagvlak, het opzetten van samenwerkingsrelaties en het promoten van het manifest via publicaties, 'ring'-debatten, enzovoort. De dieptestrategie beoogt het verder uitwerken van de vijf thema's.

De bedoeling van *Nederland Sportland* is de verdere versterking van de maatschappelijke positie van de sport. Om de sport zelf, maar ook om de meerwaarde van de sport als bindmiddel, als bedrijfstak en als gezondheidsbevorderaar. En om Nederland in Athene, tijdens de Olympische Spelen 2004, weer bij de eerste 10 landen op de medaillespiegel te laten behoren. Om dit mogelijk te maken is er meer geld nodig voor de sport, moet wet- en regelgeving ten gunste van de sport worden gerealiseerd of aangepast, en moet de uitvoering van de concrete voorstellen zoals genoemd in het manifest voortvarend ter hand worden genomen, aldus NOC*NSF.

Mede naar aanleiding van het manifest kwam in de *Najaarsnota 2000* incidenteel 18 miljoen euro beschikbaar op de rijksbegroting voor sport, en kwam via de *Najaarsnota 2001* en via begrotingsamendementen 23 miljoen euro beschikbaar voor intensivering van het topsportevenement- en accommodatiebeleid. In het strategisch akkoord van 2002 werd in ieder geval bereikt dat de sport niet hoefde te bezuinigen. Voor de verkiezingen van januari 2003 formuleerde NOC*NSF (2003), in de vorm van het pamflet *Nederland een sportland. Een kwestie van benutten*, een nieuw eisenpakket voor de sport, waaronder een interdepartementaal fonds met een budget tussen de 50-100 miljoen euro en 17 miljoen euro voor onder andere de aanstelling van 3.000 verenigingsmanagers.

Het landelijke sportbeleid

Volgens Swijtink (1992: 86-87) is het de Duitse bezetter die voor het eerst in de geschiedenis de Nederlandse sport op landelijk niveau tot overheidsterrein promoveerde. Tot dan toe had de nationale overheid zich alleen indirect met sport ingelaten via de lichamelijke opvoeding in het onderwijs en in het leger. Van sportbeleid was echter geen sprake. In de aanloop tot de Olympische Spelen van 1928 in Amsterdam werd zelfs een verzoek tot het verstrekken van een garantiesubsidie, overgenomen door de regering, afgewezen door de Tweede Kamer (Arnoldussen 1994).

De eerste sportnota van de regering verscheen in 1960, maar bracht nog steeds niet wat de lagere overheden en de georganiseerde sport daarvan verwachtten (zie o.a. Bijkerk et al. 1989). In de CRM-periode van 1965 tot 1982 komt het nationale sportbeleid voor het eerst echt van de grond. Er komt duidelijk meer budget en de rijksoverheid komt in 1967 zelfs met een rijksregeling voor de subsidiëring van overdekte sportaccommodaties, die de bouw van honderden sporthallen stimuleerde. In de eerdergenoemde *Nota Sportbeleid* uit 1974 vinden we één van de meest krachtige standpunten die ooit van regeringszijde zijn ingenomen op het terrein van de sport (De Heer 2000: 108). Wat vooral opviel en opvalt is de grote nadruk op de sportieve recreatie en de nauwelijks verholen kritiek op het prestatiestreven in de sport. In het verlengde hiervan gaat er geld naar organisaties als de Stichting Spel en Sport en de BRES. Daarmee verschaft de rijksoverheid zich een 'eigen' instrument om haar doelstellingen op het gebied van de sportieve recreatie te realiseren, naast of buiten de georganiseerde sport (Pouw 1999). De georganiseerde sport ziet dat de aandacht voor wat nu de 'breedtesport' heet gepaard gaat met een 'beperkte waardering van de overheid voor topsport'. Een afstandelijke houding dus, waar pas in de jaren tachtig een kentering in komt (De Heer 2000: 73). De gemeenten konden zich beter vinden in deze beleidsrichting. Hun grootste zorg betrof de financiering van de accommodaties en voorzieningen voor sport en recreatie.

In de periode 1982-1994 was sport ondergebracht bij het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), terwijl het (openlucht-)recreatiebeleid naar het ministerie van Landbouw en Visserij ging. Er werd bezuinigd en geprivatiseerd en ook bij de sport rees de vraag of dit beleidsveld nog wel tot de kerntaken van de overheid behoorde (Crum 1991; Beckers en Serail 1991). In lijn met de aanbevelingen van de PHLS werd gekozen voor sturen op afstand en grotere verantwoordelijkheden voor de beleidspartners in de sport. De link met recreatie werd steeds losser, de link met welzijn sterker. Het beleid gericht op sportieve recreatie werd sportstimuleringsbeleid en later nog verder ingeperkt tot doelgroepenbeleid. De link met welzijn wordt begin jaren negentig zichtbaar in het denken over 'sportieve vernieuwing' als sportspecifieke uitwerking van het 'sociale vernieuwingsstreven' van het kabinet-Lubbers III.

De meest recente omslag in het denken over sport wordt geïllustreerd door de opname van Sport in de naam van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), en de benoeming van de ex-zwemster Erica Terpstra tot staatssecretaris van onder meer sport, bij de vorming van het kabinet 'Paars I' in 1994. In de nota Wat

sport beweegt (vws 1996) wordt een accentverschuiving van kwantiteit naar kwaliteit aangekondigd, en wordt verder heel nadrukkelijk de instrumentele waarde van sport voor het realiseren van sportexterne beleidsdoeleinden aangegeven. Sportbeleid moet erop gericht zijn om de kwaliteit van de sportdeelname en de omstandigheden waaronder sport kan worden beoefend te verbeteren, én om de bijdrage te versterken die sportbeoefening kan leveren aan beleidsdoelstellingen als gezondheidsverbetering, werkgelegenheid en sociale integratie.

In de aanloop naar de verkiezingen in 1998 beloofden de voorzitters van de vijf grootste fracties in de Tweede Kamer allemaal dat ze zich sterk zouden maken voor een verdubbeling van het rijksbudget voor de sport. Bij de formatie van 'Paars II' is die belofte gestand gedaan, wat leidde tot een intensivering van het sportbeleid, oplopend van een kleine 5 additionele miljoen euro in 1999 tot 25 miljoen euro in 2002. Van deze 'nieuwe' 25 miljoen euro gaat in 2002 een kwart naar de topsport (zie ook de nota *Kansen voor topsport* (vws 1999a), de rest gaat naar de breedtesport.

Na de landelijke verkiezingen van mei 2002 kwam de verantwoordelijkheid voor sport te liggen bij de CDA-staatssecretaris Ross-van Dorp. In het 'strategisch akkoord' van het nieuwe CDA-VVD-LPF-kabinet werd niet gesproken over sport. Het budget voor sport werd niet uitgebreid, wel werd het gevrijwaard van bezuinigingen.

Het gemeentelijk sportbeleid

De kurk waarop het sportaanbod op lokaal niveau drijft is de sportvereniging. In wat grotere gemeenten (met meer dan 20.000 inwoners) zijn die verenigingen vaak gebundeld in een sportraad, die de belangen van de georganiseerde sport bij de gemeente behartigt.

Gemeenten hebben doorgaans een (voortrekkers)rol in de aanleg en de verhuur van sportaccommodaties aan sportverenigingen tegen niet-marktconforme tarieven. Dit voorwaardenscheppende beleid gaat terug tot het begin van de twintigste eeuw. Voor de Tweede Wereldoorlog bestond er al een aardige infrastructuur van sportparken, zwembaden en gymlokalen (Van Bottenburg 1999; Vos 1998; Mol 1998). Na de wederopbouw kwam in de jaren zestig en zeventig ook de beleidsmatige erkenning dat het particuliere initiatief in de vorm van een sportvereniging kan bijdragen aan de realisatie van collectieve (gemeentelijke) belangen, zoals de opvang en opvoeding van jongeren, verbetering van het leefklimaat, gezondheid en saamhorigheidsgevoelens in wijk of stad. Daarnaast groeide de aandacht voor de sportieve recreatie en voor wat nu de 'ongeorganiseerde sport' wordt genoemd, wat onder meer terug is te vinden in de naamstelling Sport en Recreatie van veel gemeentelijke beleidsafdelingen. Er zijn echter maar weinig gemeenten waar het recreatiebeleid serieus en nauw afgestemd op het sportbeleid tot ontwikkeling is gekomen. In de meeste gevallen is de aandacht voor recreatie versnipperd over het intergemeentelijke recreatieschap, groenvoorzieningen, jeugdbeleid, stadsbeheer, enzovoort, en is het beleid van de afdeling Sport en Recreatie voor het overgrote deel sport(accommodatie)beleid gebleven.

In veel gemeenten speelde in de jaren tachtig de vraag of de sport nog wel tot de gemeentelijke kerntaken behoorde. Mede onder invloed van de groeiende landelijke aandacht voor sport wordt die vraag vanaf het midden van de jaren negentig steeds vaker met een overtuigend ja beantwoord. De Breedtesportimpuls blijkt bij veel gemeenten ook te werken als een beleidsmatige impuls en uit te nodigen tot een inhaalslag. De gemeenten gaven in 1985 per saldo 482 miljoen euro uit aan sport, in 1990 was dat gezakt naar 436 miljoen euro. Sindsdien is er een voortdurende stijging te constateren. In 2000 werd per saldo 660 miljoen euro uitgegeven (totale uitgaven van 924 miljoen euro minus 264 miljoen aan inkomsten; zie hoofdstuk 7). In 1999 werd de hoogste netto bijdrage per inwoner betaald in Schiermonnikoog (190 euro) en de laagste in Rozendaal (0,5 euro). Van de grote gemeenten gaf Groningen het meeste uit per inwoner: 64 euro (De Heer 2000: 204-205).

Wat betreft de accommodaties heeft de bezinning van de jaren tachtig geleid tot een gedifferentieerd beeld. Gemeenten zijn op meerdere wijzen op zoek gegaan naar mogelijkheden de kosten van het accommodatiebeleid te minimaliseren, gegeven de wens om het maatschappelijk rendement van die accommodaties te behouden of zelfs uit te breiden. Er zijn nu ruwweg drie organisatievormen te onderscheiden in het lokale aanbod van sportaccommodaties:

- gemeentelijke sportvoorzieningen;
- intern verzelfstandigde voorzieningen;
- geprivatiseerde en private voorzieningen.

Gemeentelijke sportvoorzieningen

Vooraf bij middelgrote (20.000-80.000 inwoners) en grote gemeenten (> 80.000 inwoners) zijn gemeentelijke diensten Sport en Recreatie te vinden (of afdelingen of sectoren Sport en Recreatie als onderdeel van een grotere Dienst Welzijn of Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling), die zelf verantwoordelijk zijn voor aanleg, beheer en onderhoud van gemeentelijke sportaccommodaties. Bij kleine gemeenten (< 20.000 inwoners) gaat het veelal om niet meer dan een of twee sportparken en wat gym- of sportzalen, waarvan het beheer onder de plantsoendienst of de school valt, en waarvoor een enkele ambtenaar met de betrokken sportverenigingen de huurzaken afhandelt.

Intern verzelfstandigde voorzieningen

In een aantal middelgrote en grote gemeenten is het accommodatiebeleid verzelfstandigd, bijvoorbeeld door de introductie van vormen van contractmanagement. In een aantal grotere gemeenten (onder meer Amersfoort, Apeldoorn en Amstelveen) heeft men sportbedrijven in het leven geroepen, waarvan de gemeente vooralsnog 100% aandeelhouder is, maar waarmee toch het onderhoud en beheer van sport-, recreatie- en onderwijsaccommodaties in hoge mate verzelfstandigd is en veel beslissingen dienaangaande niet meer in de gemeenteraad komen.

Geprivatiseerde en private voorzieningen

In kleinere en middelgrote gemeenten komt het ook voor dat sportaccommodaties deels of geheel zijn geprivatiseerd of extern verzelfstandigd. Ook hiervan bestaan verschillende vormen. De accommodaties kunnen in handen zijn gekomen van (exploitatie-)bedrijven, maar ook van verenigingen. De privatisering kan ‘volledig’ zijn, of slechts betrekking hebben op de exploitatie. Met andere woorden, wanneer verbouwing of nieuwbouw nodig is, loopt dit toch weer via de gemeentelijke begroting. Er kan sprake zijn van een exploitatiesubsidie, of een verkapte bijdrage in de vorm van de overdracht van eigendom tegen een niet-marktconform bedrag. In alle gevallen echter is de gemeente eropuit zo weinig mogelijk nog te doen in de sfeer van het sport(accommodatie)beleid, en is de gemeentelijke organisatie op dit punt zeer beperkt. Daarnaast is in alle gemeenten sprake van een toenemend commercieel aanbod van sportaccommodaties, zoals fitnesscentra, tennishallen en klimcentra (zie hoofdstuk 6). Een deel van deze capaciteit wordt door gemeenten gehuurd in de vorm van uren voor sportverenigingen en het bewegingsonderwijs van scholen.

In de grotere gemeenten bestaat het sportbeleid naast het accommodatiebeleid veelal ook uit doelgroepenbeleid, sportstimuleringsprojecten, verenigingsondersteuning, vrijwilligersbeleid, sportbuurtwerk en dergelijke, al dan niet in samenwerking met andere gemeentelijke welzijnsafdelingen, sportraden of aparte organisaties zoals in Tilburg het Bureau Ondersteuning Tilburgse Sport (BOTS).

Tot voor kort waren er nauwelijks gemeenten die voor zichzelf een taak weggelegd zagen op het gebied van het topsportbeleid. De laatste jaren zien we echter een toenemend bewustzijn bij vooral de grotere gemeenten van de potenties van topsport (topsportevenementen en -accommodaties, topsportverenigingen en topsporters) in het kader van de city-marketing. Een en ander vertaalt zich in de bereidheid om te investeren in topsportaccommodaties en in een aantal gemeenten in de oprichting van aparte topsportstichtingen (Topsport Rotterdam, Amsterdam, enz.). Daar waar deze aparte topsportstichtingen in het leven zijn geroepen is veelal sprake van een samenwerking tussen bedrijven, de sportsector en de gemeente, en is het topsportbeleid dus niet louter een aangelegenheid van de afdeling Sport en Recreatie. De topsportstichtingen beschikken over gemeentelijke fondsen en vaak ook over sponsorgelden om topsportevenementen naar de eigen stad te halen en de topsportbeoefening binnen de gemeente te bevorderen. Daarbij wordt veelal samengewerkt met de Olympische Steunpunten van NOC*NSF enerzijds en de plaatselijke vvv en gemeentelijke promotieafdelingen anderzijds.

3.4 Thema's in het landelijke sportbeleid

De Breedtesportimpuls

Van de recente beleidsintensivering op de rijksbegroting voor sport, oplopend tot bijna 25 miljoen euro in 2002, is in dat jaar driekwart naar de breedtesport gegaan.

Van dat bedrag is ruim 3,5 miljoen bestemd voor de landelijke facilitering van de Breedtesportimpuls en 13,5 miljoen voor gemeentelijke projecten in het kader van de Breedtesportimpuls (BSI). In de inleiding van de *Beleidsbrief Breedtesport* (vws 1999b) wordt gesteld dat sport bijdraagt ‘aan een algemeen lichamenlijk, geestelijk en sociaal welbevinden’ en dat een breedtesportimpuls noodzakelijk is om deze bijdrage nog te vergroten:

“Die bijdrage kan nog vergroot worden indien een meer doelgerichte en bewuste inzet van activiteiten en beleid op diverse uitvoerende niveaus gerealiseerd kan worden. Dat is geen sinecure in een tijd dat met name de lokale sportsector te maken heeft met diverse knelpunten en een antwoord moet vinden op de snelle maatschappelijke ontwikkelingen en de hogere eisen van de sportende consument en samenleving. ... De lokale sportsector verdient derhalve ondersteuning zodat de waarden van sport optimaal benut kunnen worden.” (vws 1999b: 1)

Uitgelegd wordt dat de intensivering van het breedtesportbeleid in het verlengde ligt van het bestaande beleid van vws en afgestemd is op ‘beleidsvoornemens op andere terreinen van het overheidsbeleid met betrekking tot jeugd, sociale cohesie, volksgezondheid, grote stedenproblematiek, milieu en groen in en om de stad’. Verder is de BSI tot stand gekomen in overleg met de relevante beleidspartners. Zo had NOC*NSF in de nota *Ruimte voor ontwikkeling* al een groot aantal maatregelen voorgesteld ter ondersteuning van de breedtesport (NOC*NSF 1997a).

Doel van de Breedtesportimpuls is dat “gemeenten en lokale organisaties (verdere) initiatieven ontplooiën die bijdragen aan een duurzame verbetering van het lokale sportaanbod, indien mogelijk in samenwerking met andere sectoren. Tevens wordt bevorderd dat sportactiviteiten optimaal benut worden in het kader van andersoortige maatschappelijke projecten” (vws 1999b: 10). Tot de speerpunten van de Breedtesportimpuls behoren: de versterking van de lokale sportinfrastructuur, met name van de sportverenigingen; het vanuit een integrale benadering inzetten van sport als middel om bij te dragen aan oplossingen voor maatschappelijke lokale ‘problemen’ en ter versterking van de algemene lokale sociale infrastructuur; en het leggen van lokale dwarsverbanden tussen diverse sportaanbieders en met andere aan de sport gerelateerde sectoren, zoals het onderwijs, de recreatie, het welzijnswerk en de gezondheidszorg (vws 1999b: 10)

Om deze doelstellingen te kunnen realiseren is een stimuleringsregeling ontworpen, die tot april 2007 open staat voor alle Nederlandse gemeenten.⁶ Sinds 2002 is de stimuleringsregeling ook toegankelijk voor provincies.⁷ Buiten de hierboven beschreven stimuleringsregeling kunnen sinds 2000 landelijke sportorganisaties tot oktober 2007 een integrale subsidieaanvraag voor meerjarenactiviteiten indienen in het kader van de BSI. De criteria zijn aangepast aan de mogelijkheden en taken van de landelijke sportorganisaties. De meeste bondsprojecten die tot nu toe zijn ingediend draaien om verbetering van het relatiebeheer (verenigingsondersteuning), stimulering van

samenwerkingsverbanden, en instrumentontwikkeling (NISB 2002).

Gemeenten kunnen bij de planontwikkeling en uitvoering van de BSI ondersteuning vragen van NISB, dat tevens de ontplooiing van de BSI volgt met de monitor Breedtesportimpuls (NISB 2002). Uit de monitor, van begin 2002, werd duidelijk dat de BSI goed is ontvangen en tamelijk bekend is, ook bij gemeenten die geen aanvraag hebben ingediend. Medio 2001 hadden 172 van de 504 gemeenten een aanvraag ingediend, bij elkaar 62% van de bevolking vertegenwoordigend. Vrijwel alle grote gemeenten hebben een aanvraag ingediend, het zijn vooral de kleine gemeenten die achterblijven. De meestvoorkomende projecten betreffen sportbuurtwerk (19%), verenigingsondersteuning (13%), sport- en bewegingsstimulering voor ouderen (15%), sportkennis-makingsprogramma's (13%), het aanstellen van bewegingsconsulenten (7%) en het oprichten van sportservicepunten (9%). Door bonden zijn in 2000 en 2001 in totaal 20 aanvragen ingediend.

De BSI wordt geëvalueerd door de Marktplan Adviesgroep. Uit de 1-meting, uitgebracht in december 2002, komt naar voren dat de ervaringen met de Breedtesportimpuls per saldo positief zijn. In de periode 1999-2002 is 43% van de gemeenten mee gaan doen aan de BSI en heeft bijna de helft van de bonden de impuls benut. In de periode 1999-2001 is door vws bijna 50 miljoen euro subsidie toegezegd voor de totale looptijd van de 500 ingediende projecten (vaak 6 jaar). Omdat subsidieaanvragers zelf ook 50% aan de projectkosten moeten bijdragen (bij samenwerking tussen gemeenten 45%), komt de totale investering voor gemeentelijke projecten op 95 miljoen euro. Daarnaast is door bonden en vws gezamenlijk ook nog 10 miljoen euro ingezet voor bondsprojecten. De BSI leidt volgens Marktplan tot een versterking van het lokale sportaanbod, stimuleert de beleidsvorming bij gemeenten en bonden en geeft een impuls aan de samenwerking tussen sport en andere beleidsterreinen. De evaluatie geeft geen zicht op de vraag of, en zo ja, in hoeverre de BSI leidt tot kwantitatieve of kwalitatieve veranderingen in het bewegingsgedrag. In de aanbevelingen wordt onder meer aandacht bepleit voor de continuïteit, voor het relateren van prestaties aan beleidsdoelen en voor het beperken van het aantal deelprojecten (Marktplan Adviesgroep 2002).

Sportverenigingen

De sportvereniging is één van de vijf ringen in het manifest *Nederland Sportland* (NOC*NSF 2000). De vereniging wordt doorgaans gezien als het fundament van de georganiseerde sport, maar er is sprake van zorg of dit fundament de georganiseerde sport nog wel kan dragen (zie ook hoofdstuk 6). Enerzijds is het dragen van de georganiseerde sport een steeds zwaardere taak geworden door de toegenomen omvang en organisatorische en beleidsmatige complexiteit ervan. Anderzijds is de draagkracht afgenomen door de achterblijvende beschikbaarheid van voldoende kader, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin (zie hoofdstuk 5).

De verenigingsstructuur van de sport is weliswaar uniek en biedt grote kansen op het realiseren van allerlei maatschappelijke meerwaarden, maar om die kansen te grijpen is wel een 'opknapbeurt' nodig, aldus NOC*NSF (2001) in het meerjarenbeleidsplan voor de breedtesport 2002-2004 *De vereniging wint!*. *De vereniging wint!* is het eerste beleidsplan van de in 2001 nieuw samengestelde sector NOC*NSF Breedtesport,⁸ en borduurt voort op eerdere nota's en op de plannen uit *Nederland Sportland*. De missie van NOC*NSF Breedtesport wordt in het meerjarenbeleidsplan 2002-2004 als volgt verwoord:

"Het versterken van de georganiseerde sport zodat zo veel mogelijk inwoners van Nederland sportief actief zijn" (NOC*NSF 2000: 19).

In het verlengde van deze missie worden vier ambities geformuleerd: moderne sterke sportbonden; verbreding en versterking van het (sport)aanbod binnen de georganiseerde sport; versterking van sportverenigingen; en optimale ondersteuning. Per ambitie worden resultaatsgebieden gedefinieerd en streefdoelen vastgesteld; ook worden te ondernemen activiteiten benoemd, en wordt duidelijk gemaakt wat de rol van NOC*NSF hierbij zal zijn. De nota sluit af met een hoofdstuk over de randvoorwaarden voor organisatie, communicatie, financiering en beleid.

Ten aanzien van de financiering wordt in eerste instantie gesteld dat de verwezenlijking van de in de nota verwoorde ambities om structurele 'investeringen' vraagt ten belope van enige 'honderden miljoenen euro's'. Daarbij gaat het dan om "bijvoorbeeld (...) de financiering van duale aanstellingen, het optimaliseren van verenigingsaccommodaties, het aanstellen van verenigingsmanagers, het professionaliseren van sportopleidingen en de uitbreiding van de capaciteit voor verenigingsondersteuning". Dit geld moet door alle betrokkenen tezamen, van sporter en sportvereniging tot de rijksoverheid en sponsors, op tafel worden gelegd. De begroting van NOC*NSF Breedtesport zelf stijgt van 8 miljoen euro in 2001 tot 10,6 in 2002 en daalt dan weer iets naar 10,3 in 2004 (NOC*NSF 2001: 71).

Het jaar 2001 was het *Internationale Jaar van de Vrijwilliger*. Dit is onder meer tot uitdrukking gekomen in de qua opzet enigszins met de BSI vergelijkbare *Vrijwilligersimpuls* van het ministerie van VWS, die daar voor de periode 2001-2004 jaarlijks 12 miljoen euro voor ter beschikking stelt. De regeling lijkt succesvol: 4 op de 5 gemeenten doen inmiddels mee. In de sport krijgt het al langer lopende programma *Vrijwilligers in de sport (VIS)* een vervolg. Daarnaast is een belangrijk speerpunt in het beleid van NOC*NSF het professionaliseren van sportverenigingen door het uitbreiden van het betaalde kader. In *Nederland een sportland* zegt NOC*NSF (2003) te streven naar 3.000 'verenigingsmanagers', aan te stellen bij 10% van de sportverenigingen. Er zijn inmiddels proefprojecten gestart met verenigingsmanagers en duale aanstellingen in het onderwijs en bij sportverenigingen.

Een van de mogelijkheden ter 'verbreding van het aanbod van sportverenigingen' is het aanbieden van kinderopvang. Dit soort initiatieven past 'in het beeld van de

vereniging als maatschappelijke onderneming' dat NOC*NSF Breedtesport voor ogen staat (NOC*NSF 2001: 74). In 2001 maakte vws een half miljoen euro vrij voor 16 pilotprojecten, die worden aangestuurd door een Programmaraad (NOC*NSF, LC, VNG, BOINK – Belangenvereniging Ouders in de Kinderopvang, MO-Groep –, enkele sportbonden en vws) en worden ondersteund en begeleid door het NISB en het Netwerkbureau Uitbreiding Kinderopvang (www.sportenkinderopvang.nl). Medio 2002 zijn de eerste kindplaatsen gerealiseerd.

De relatie tussen sport, in het bijzonder sportkantines, en horeca is al tijden gespannen. De reguliere horeca ergert zich aan de paracommerciële activiteiten die plaatsvinden in sportkantines. In 2000 zegt het Bedrijfsschap Horeca een overeenkomst met sportbonden op en zet de relatie op scherp. In 2001 wordt een nieuwe Drink- en Horecawet van kracht met grote gevolgen voor sportkantines (NOC*NSF 2001a). Zo moeten degenen die verantwoordelijk zijn voor de gang van zaken in de kantine beschikken over een diploma Sociale Hygiëne. Ook de nieuwe Tabakswet heeft gevolgen voor sportkantines. Binnensportaccommodaties moesten al rookvrij zijn; nu gaat dit ook gelden voor een groot deel van de kantines van buitensportaccommodaties. De naleving van de wet kan voortaan worden afgedwongen met bestuurlijke boetes en is in handen gelegd van de Keuringsdienst van Waren. Door deze stringenter wordende wet- en regelgeving komt de exploitatie en bemensing van sportkantines onder druk te staan en zien verenigingen een belangrijke bron van inkomsten in gevaar komen (zie hoofdstuk 7).

Jeugd, school en sport

In het rapport *Jeugd in beweging* stelde de Raad voor het Jeugdbeleid (1995) dat er sprake was van een achteruitgang van de fysieke en psychische gezondheid van de jeugd, mede als gevolg van bewegingsarmoede. De sportdeelname onder jeugdigen steeg niet meer en de sportuitval rond 15/16 jaar zou verontrustend zijn. De verontrusting werd cijfermatig onderbouwd door SCP-gegevens uit begin jaren negentig. Cijfers van latere datum wekten overigens de indruk dat het met de teruggang in sport- en bewegingsgedrag bij jongeren nog wel meeviel (zie Van der Poel en Raaymakers 1998; L'Abée 2001 en verder hoofdstuk 4).

De twijfel of er echt sprake is van een teruggang in sportdeelname en van een toename van bewegingsarmoede laat onverlet dat de bestaande bewegingsarmoede van een zorgwekkende omvang is (zie o.a. Ooijendijk et al. 2002). Er wordt een groei in overgewicht bij jongeren gesignaleerd (zie o.a. vws 2001) en de deelname door de jeugd aan georganiseerde sport loopt terug (zie hoofdstuk 4). De schaarser en drukker wordende vrije tijd en de onverminderde populariteit van beeldschermactiviteiten (computeren, televisiekijken) worden gezien als bedreigingen voor toekomstig bewegingsgedrag.

Beleidsmatig is op deze ontwikkelingen gereageerd door intensivering van het beleid gericht op sportstimulering bij de jeugd. Het boegbeeld was de in 1996 door staatssecretaris Terpstra opgerichte stichting *Jeugd in Beweging* (JiB). In totaal is 7,6 miljoen

uitgegeven in het kader van JiB, waarvan bijna 90% afkomstig was van vws. De evaluatie van JiB leidde tot een verlenging met één jaar om een aantal projecten goed te kunnen afronden. In november 2001 werd tijdens een slotmanifestatie van de projectorganisatie JiB het stokje overgegeven aan NISB, dat de sport- en bewegingstimulering van jongeren een structurele plaats heeft gegeven in haar activiteiten (zie verder de *Beleidsverantwoording Jeugd in Beweging – Kolner (red.) 2001*).

JiB heeft veelal in samenwerking met andere partijen diverse projecten opgezet en campagnes gevoerd (whoZnext, Fit en Fun, CHESS). Daarbij zijn veel hulpmiddelen ontwikkeld in de vorm van handleidingen, video's en cd-roms (zie bv. *Jeugd in Beweging 2001*; Buisman en Middelkamp 2001). Beleidsmatig is veel gedaan om de jeugdsport in te bedden in de driehoek buurt - onderwijs - sport (BOS). Bij NISB is de aandacht voor de jeugdsport nu organisatiebreed terug te vinden. In de relatie met de buurt gaat het veelal om sportbuurtwerk, en om aanleg en gebruik van informele sportgelegenheden zoals voetbalkooien en basketbalveldjes (NISB 2001). In de relatie met de sport is de nadruk gelegd op het versterken van de jeugdgerichtheid van de sport(vereniging): ga na wat de jeugd zelf wil en versterk de rol van de jeugd in het bestuur en het activiteitenaanbod van de vereniging.

Wat betreft de relatie met het onderwijs is op meerdere niveaus actie ondernomen. Enerzijds hebben diverse gemeenten bewegingsconsulenten aangesteld die tot taak hebben een brugfunctie te vervullen tussen scholen en sportverenigingen. Bijvoorbeeld door schoolcompetities op te zetten, toernooien te organiseren en/of sportkennis-makingslessen te ontwikkelen. In de Breedtesportimpulsaanvragen is te zien dat veel gemeenten het idee van een bewegingsconsulent en/of de bijbehorende activiteiten hebben overgenomen.⁹

Op landelijk niveau is veel werk verricht om het thema School en Sport op de politiek-bestuurlijke agenda te zetten. Op 27 juni 2001 werd tijdens het LC-Congres 'Op nieuwe gympen' in Den Helder door NOC*NSF, KVLO, LC, Vereniging voor management in het Voortgezet Onderwijs (VVO), de Algemene Vereniging van Schoolleiders in het primair onderwijs (AVS) en NISB een convenant *School en Sport* ondertekend, en zijn afspraken gemaakt over de ontwikkeling en uitvoering van een beleidsplan School en Sport. Aan de uitvoering van het plan is geen budget gekoppeld. NISB zal de uitvoering van dat plan coördineren en biedt daarbij de nodige ondersteuning, onder meer door de inrichting van een landelijk expertisecentrum School en Sport. Voor NOC*NSF spoort dit beleidsplan met de ring Sport en Onderwijs uit het manifest *Nederland Sportland* (NOC*NSF 2000).

Het traject School en Sport kent drie speerpunten: de beweegnorm, de sport- en beweegscan en beweegmanagement. De beweegnorm zal de vorm krijgen van een soort checklist, met kwantitatieve en kwalitatieve ijkpunten, waarmee het bewegingsgedrag van jongeren kan worden gevolgd en vergeleken. De sport- en beweegscan is een soortgelijk instrument om het aanbod van ruimtelijke voorzieningen (sportaccommodaties en speelplekken) en organisaties (verenigingen, buurthuiswerk, onderwijs, enz.) in de leefomgeving van jongeren in kaart te brengen en te kunnen

volgen. Het 'beweegmanagement' op het lokale niveau stelt de lokale situatie ten opzichte van de beweegnorm vast en inventariseert de omgeving in termen van sport- en speelgelegenheden en organisatorische sterktes en zwaktes. De lokaal geconstateerde discrepanties en knelpunten vormen vervolgens aanleiding tot concrete acties van het beweegmanagement, die overwegend betrekking zullen hebben op het verbeteren van organisatorische randvoorwaarden, op het verbeteren van de samenwerking tussen betrokkenen, op het jeugdriendelijker maken van voorzieningen en organisaties, enzovoort. In 2002 zijn de eerste versies van de beweegnorm en van de sport- en beweegscan gereedgekomen en kan het beweegmanagement in de praktijk worden getoetst.

Het schoolvak 'lichamelijke opvoeding' krijgt steeds meer het karakter van 'bewegingsonderwijs' (Stegeman 2000) dat moet voorbereiden op deelname aan de bewegingscultuur op latere leeftijd.

Anno 2002 wordt niet meer dan eenderde van alle gymlessen in het basisonderwijs door vakleerkrachten gegeven (NIPO 2002). Na de verandering van de Wet op het primair onderwijs van 28 juni 2001 moeten pabo-afgestudeerden voortaan een aanvullende scholing volgen om bewegingsonderwijs te mogen verzorgen in de groepen drie tot en met acht in het basisonderwijs. Om het lerarentekort, met name in het westen van het land, op te lossen wordt steeds vaker een beroep gedaan op afgestudeerden van de mbo-opleiding Sport en Bewegen (voorheen: CIOS). Voor hen wordt een aanvullend opleidingstraject ontwikkeld, zodat ze een bevoegdheid kunnen halen voor het verzorgen van bewegingsonderwijs in het basisonderwijs. Voor het vak Lichamelijke opvoeding in het middelbaar en voortgezet onderwijs (vmbo, havo, vwo) zijn in 2000 nieuwe eindtermen vastgesteld. Lichamelijke opvoeding kan nu ook als eindexamenvak worden aangeboden. De dreiging om in de basisvorming de minimumlessentabel voor Lichamelijke opvoeding met een uur te verlagen is afgewend, onder meer vanwege de tegenstrijdigheid van dit OCenW-voorstel met de doelstellingen van het jeugdsportbeleid.

Sport Infrastructuur in Nederland (SPIN)

In 1997 werd door NOC*NSF (niet voor het eerst) geconstateerd dat "de traditionele sportaanbieders [dat wil zeggen de sportverenigingen] (...) veelal nog onvoldoende in staat zijn om slagvaardig in te spelen op de veranderende vraag van de 'moderne sportconsument' " (NOC*NSF 1998a: 1). Bovendien hadden de clubs problemen door kwantitatieve en/of kwalitatieve tekorten aan vrijwilligers, toenemende regelgeving en afnemende subsidies. Om de problemen bij het aanbod (van verenigingen, maar ook andere sportaanbieders zoals gemeenten en commerciële sportbedrijven) aan te kunnen pakken was volgens NOC*NSF een goed werkende ondersteuningsstructuur noodzakelijk. Maar ook daar werden problemen gesignaleerd, zoals implementatieproblematiek ('top down' aanbod, onvoldoende vraaggericht werken; onbekendheid met de ondersteuningsmogelijkheden (ondoorzichtige structuur); overlappingen in het

ondersteuningsaanbod (nog onvoldoende afstemming); ondoorzichtige financieringsstructuur (overlappend aanbod via dezelfde geldstromen); en een sterk interne gerichtheid van de georganiseerde sport (weinig samenwerkingsbereid). (NOC*NSF 1998a).

Het project SPort INfrastructuur in Nederland (SPIN) werd gestart om deze problematiek vanuit een bottom-up benadering aan te pakken, waarbij de (potentiële) sporter centraal zou moeten staan en een brede benadering van sport en bewegen zou moeten worden gehanteerd. Expliciet werd verder opgemerkt dat SPIN een organisatievraagstuk betreft. In de doelstelling van het SPIN-project werd gesteld dat de toekomstige sportinfrastructuur transparant, effectief en efficiënt diende te zijn, en gekenmerkt moest worden door vraaggerichtheid.

Na de eerste fase van definiëring van het project volgde een tweede fase van brainstormen en onderzoek. Er werden vier onderzoeken uitgezet (Duijvestijn en Schipper 1998; Van Eekeren et al. 1998; Broesder et al. 1998; Van den Heuvel en Van der Werff 1998). In de derde fase is gewerkt aan het ontwerp van een nieuwe sportinfrastructuur. Dit heeft geresulteerd in een toekomstschets van de sportinfrastructuur op hoofdlijnen en het uitzetten van een aantal pilotprojecten. Deze fase werd in 2001 afgerond met een masterplan *Sportinfrastructuur ten behoeve van de sportondersteuning in Nederland* (Taskforce SPIN 2001). In het masterplan is sprake van een 'vraaglijn' (van consument naar ondersteuningsorganisaties) en een 'stimuleringslijn' (van beleid naar consument; zie ook hoofdstuk 6). Oorspronkelijk leek SPIN af te koersen op de één-loketgedachte, waar de sporter/de sportvereniging met alle vragen bij één loket terecht zou kunnen. Het sportloket zou zelf het grootste deel van de vragen moeten kunnen afhandelen. De vragen die het zelf niet kon afhandelen zou het doorsturen naar ofwel de bonden voor sportspecifieke kwesties, ofwel de provinciale sportservicebureaus en andere gespecialiseerde tweedelijnsinstellingen voor sporttakoverstijgende zaken. In het masterplan is echter toch gekozen voor 2 loketten, één bij de bond voor sporttakspecifieke kwesties, en één bij het lokale of regionale sportservicepunt voor sporttakoverstijgende vragen. Medio 2002 waren er 17 sportservicepunten operationeel, en 37 waren in voorbereiding (zie hoofdstuk 7).

SPIN was oorspronkelijk een initiatief van NOC*NSF. In tweede instantie is de verantwoordelijkheid voor dit project in handen gekomen van een Task Force SPIN, waarin ook de andere 'regiepartners' zijn vertegenwoordigd (naast NOC*NSF zijn dat LC, VNG, IPO en VWS). Daarmee werd meer recht gedaan aan de gewenste brede benadering van sport en bewegen. Op 23 mei 2000 stemde de Algemene Ledenvergadering van NOC*NSF in met het project, dat daarna per 1 januari 2001 is overgedragen aan NISB.

Met een SPIN-Toekomstdebat op 4 december 2002 is het SPIN-project officieel beëindigd. De verdere uitbouw van sportloketten, de aanpassing van de provinciale sportservicebureaus en het versterken van de ledenservice bij bonden zal doorgang kunnen vinden met financiering vanuit de BSI en de intensivering van het sportbeleid op de verschillende overheidsniveaus. Het NISB zal, als derdelijnsorganisatie, de

implementatie van het masterplan ondersteunen en integreren in haar reguliere takenpakket.

Verder heeft NOC*NSF eind 2001 een overeenkomst getekend met de levensbeschouwelijke sportkoepels NKS, NCS, en NCSU, die zich als tweede- en/of derdelijnsorganisaties gaan toelagen op verenigingsondersteuning en jeugd (NKS), ondersteuning van kleine bonden (NCS) en vrijwilligersbeleid en normen en waarden in de sport (NCSU).

Topsport

In de aanloop naar Atlanta (1996), en nog nadrukkelijker in de aanloop naar Sydney (2000), is het topsportbeleid geïntensiveerd (NOC*NSF 1997; 1998; VWS 1999a; Van Bottenburg 2000). In 1987 werd de 'post' topsport voor het eerst als zodanig opgevoerd op de begroting van toen nog WVC (Pouw 1999: 511). Het ging toen om een bedrag van 2 miljoen euro. In 1989 werd deze post opgehoogd tot 3 miljoen euro, wat tot de tweede helft van de jaren negentig zo bleef. Daarna is dit bedrag weer verder verhoogd. In de begroting van VWS voor 2002 was voor topsport in totaal 13 miljoen euro gereserveerd, en werd een stijging naar 14 miljoen in 2006 voorzien. Topsport is één van de vijf ringen uit *Nederland Sportland* (NOC*NSF 2000).

Sinds enige jaren bestaat er een Fonds voor de Topsporter, waaruit de kosten van het levensonderhoud van topsporters kunnen worden betaald, met name van die (aankomende) topsporters, die onvoldoende inkomsten kunnen verkrijgen uit sponsoring. Met ingang van 2001 is er 2,2 miljoen euro beschikbaar voor stipendia voor A-sporters van ongeveer 15.000 euro, met bijverdienmogelijkheden tot 125%. De spelregels van het Statusreglement Topsporters zijn verder aangescherpt, waarmee onder meer de aanwijzing van A- en B-sporters is geregeld. Naast de financiële ondersteuning is ook de begeleiding van topsporters de afgelopen jaren sterk verbeterd. Het land is voorzien van een netwerk van twaalf Olympische steunpunten. Er is een opleiding 'MasterCoach in Sports' opgezet voor topcoaches, en er is gestart met een Topsport Expertise Centrum (TEC). Er is een technisch adviseur talentontwikkeling aangesteld bij NOC*NSF en bij 70% van de sportbonden zijn beleidsplannen voor talentontwikkeling opgesteld. Voor projectsubsidies aan sportbonden voor talentherkenning en -ontwikkeling is op de begroting van VWS vanaf 2002 5,5 miljoen euro beschikbaar.

In juni 2001 brengt NOC*NSF de nota *Topsport bedrijven. Programma voor Prestaties. Topsportbeleidsplan 2001-2004* (NOC*NSF 2001b) uit. De inzet van die nota is dat al deze initiatieven de komende jaren verder moeten worden uitgebouwd, verbreed en verdiept, afhankelijk van de mate waarin men er in slaagt een verdere verruiming van de geldstroom richting topsport te realiseren. Daartoe is een doorstart gemaakt met het al sinds 1997 lopende marketingprogramma *Performance*, onder meer met 4,5 miljoen euro steun van VWS. Het aantal Partners in de Sport werd uitgebreid naar 9, en er zijn vier 'Official Suppliers' gecontracteerd (NOC*NSF 2002: 70). Niettemin is er door NOC*NSF ook een *Task Force* in het leven geroepen die in 2002 met een actieprogramma

voor de topsport moet komen, waarbij onder meer een antwoord moet worden gegeven op de vraag of 'het wegvallen van sponsors op een trend [duidt] dat bedrijven minder geïnteresseerd zijn in sport, of (...) de sport onvoldoende aantrekkelijke mogelijkheden [biedt] voor sponsors en potentiële sponsors' (NOC*NSF 2002: 66).

Na de Europese Kampioenschappen Voetbal in 2000, georganiseerd door Nederland en België samen, wordt onder meer in de Tweede Kamer gesproken over de vraag of Nederland niet vaker, al dan niet in samenwerking met de Belgen, als gastland van topsportevenementen zou kunnen optreden. Het succes van de Nederlandse sporters tijdens de Olympische Spelen in Sydney versterkt de roep om te blijven investeren in het topsportklimaat in Nederland. Onder deze gunstige condities biedt staatssecretaris Vliegthart de Tweede Kamer in september 2000 het rapport *Handreiking voor een topsportevenementenbeleid* (Twijnstra en Gudde 2000) aan, met aanbevelingen als een meerjarenkalender voor topsportevenementen, teneinde afstemming tussen en spreiding van evenementen te realiseren; een kenniscentrum om ervaringen opgedaan met de organisatie van een (meestal eenmalig) grootschalig evenement niet verloren te laten gaan; en een waarborgfonds voor de organisatie van evenementen en de bouw van topsportaccommodaties. De meeste van deze aanbevelingen komen terug in een brief over het topsportevenementen- en accommodatiebeleid die de staatssecretaris in juli 2002 naar de Tweede Kamer stuurt (vws 2002). Daarin wordt voorgesteld om de huidige subsidieregeling, die is gebaseerd op de Welzijnswet van 1994, op enkele punten aan te passen. Voor de organisatie van topsportevenementen wil het rijk tot maximaal 25% van de kosten bijdragen, met een maximum van een half miljoen euro. Voor investeringen in topsportaccommodaties stelt het rijk geld beschikbaar voor het specifieke topsportdeel van de accommodatie. Daarbij gaat het om maximaal 25% van de totale investeringen in de sportaccommodatie, tot een maximum van 5 miljoen euro. Rode draad bij de toewijzing van een subsidie is dat er een goed doortimmerd beleidsplan ligt van een sportbond, waarin de organisatie van een of meerdere kampioenschappen, de eigen ambities en investeringen om op het allerhoogste niveau uit te komen, en de daarbij benodigde accommodatie op elkaar afgestemd zijn. NOC*NSF krijgt tot taak een evenementenkalender op te stellen en die onderdeel te maken van het bestuurlijk overleg in de sport. Verder stelt de staatssecretaris voor dat er een nationaal instituut *PASPORT* wordt opgericht, dat kennis en ervaring op het gebied van topsportevenementen en -accommodaties bundelt en doorgeeft. Hiervoor was eerder al voor een periode van drie jaar jaarlijks 90.000 euro beschikbaar gesteld. *PASPORT* zal verder een rapport van bevindingen uitbrengen aan de staatssecretaris wanneer zich concrete subsidieaanvragen voordoen. Het bestuur van dit instituut bestaat uit deskundigen op het terrein van sport, financiën, bedrijfsleven en openbaar bestuur.

De beschikbare middelen voor topsportevenementen en -accommodaties zullen beschikbaar komen in een meerjarig perspectief via de begroting van vws en niet, zoals wel is geopperd, via een fonds. Het gaat daarbij om een structurele impuls van 7 miljoen euro voor topsportevenementen en de daarbij behorende accommodaties. Daarnaast is er een incidentele bijdrage van 15,8 miljoen, die kan worden ingezet

als waarborg en garantstelling bij topsportevenementen en waarvan de rente ook beschikbaar is voor het beleid terzake. De definitieve subsidieregeling is in de Staatscourant van 12 november 2002 gepubliceerd.

Accommodaties en ruimte voor sport

In april 2000 vindt in Den Haag een Nationaal Debat Ruimte voor Sport plaats, georganiseerd door LC in samenwerking met de verschillende beleidspartners. Aan het debat ligt het rapport *Bewegingsruimte* van de Universiteit van Tilburg ten grondslag, waarin een schets wordt gegeven van de (onderbelichte) relatie tussen sport en ruimtelijke ordening (Van der Poel 2000). De conclusie is dat het belang van sport en bewegen in de ruimtelijke ordening een ondergeschikte rol speelt, met als gevolg dat de stedelijke verdichting ten koste gaat van ruimte voor actieve bewegingsvormen als spelen, sport en recreatie (zie ook hoofdstuk 8). Op basis van de bevolkingsontwikkeling, langjarige trends in sportdeelname en ruimtegebruik per sporter wordt verder een ruimteclaim voor specifieke sportvoorzieningen ontwikkeld van 12.000 hectare tot 2030 (Van der Poel 2000). Deze ruimteclaim wordt overgenomen in de *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2030* (VROM 2001: 125). Het is de eerste keer dat er zo expliciet aandacht is voor sport in een rijksnota over de ruimtelijke ordening, al blijft de vraag wat het rijk gaat doen om deze claim gerealiseerd te krijgen.

Naast de ruimteclaim voor sportvoorzieningen is er ook meer ruimte nodig voor speelplekken en recreatieve voorzieningen voor allerlei vormen van routegebonden en/of ongebonden sport, zoals paardrijden, toerfietsen, schaatsen, pleintjesbasketbal en skeeleren (Van der Poel 2000). Het rijk (LNV en VROM) heeft in het kader van het Grote Stedenbeleid extra mogelijkheden geschapen om de realisatie van groen in en om de stad te bevorderen. Van de steden wordt een samenhangende visie verwacht op groen in de woonomgeving, grootschalig groen in de stad en groen om de stad, waarbij de sportief-recreatieve gebruikswaarde van dat groen één van de onderdelen van die visie behoort te zijn. Met name voor het grootschalig groen in de stad is voor de periode 2000-2004 een extra Groenimpuls van bijna 50 miljoen euro beschikbaar gesteld via het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) (LNV/VROM 1999). In de reeks *Kijk op Lokaal Sportbeleid* is door VWS en LNV een brochure uitgebracht om te bevorderen dat op lokaal niveau dwarsverbanden worden aangebracht tussen deze Groenimpuls en de Breedtesportimpuls (VWS/LNV 2001). Voor het thema 'ruimtelijke ordening en milieu' stond in de begroting van VWS voor 2002 een totaalbedrag van 1,3 miljoen euro gereserveerd. Dit geld was vooral bedoeld voor projecten op het gebied van milieu (zie de nota *Goud voor groen*, VWS 1999), ruimtelijke ordening en recreatie, en innovatieve sportaccommodaties.

Onder de noemer van Het Speelveld vormen sportaccommodaties één van de vijf speerpunten uit *Nederland Sportland*. Wat betreft de accommodaties voor de breedtesport wordt de nadruk gelegd op kwaliteitsverbetering, behoud van sportaccommodaties in de woonomgeving en een betere afstemming van het gebruik van accommodaties tussen scholen en verenigingen. Een onderzoek naar gebruik, waardering en toekomst

van gymaccommodaties, naar aanleiding van vragen in de Tweede Kamer over dit onderwerp, bevestigde dat het concept van het traditionele gymnastieklokaal is verouderd en vergaande aanpassing behoeft bij de veranderde eisen die het vak Lichamelijke opvoeding én het medegebruik door de sport eraan stelt (Van der Poel 2001). Uit een studie van het SCP (2001) blijkt dat niet alleen de binnensteden kampen met een tekort aan ruimte voor sport. Ook in de nieuwbouwwijken die nu worden gebouwd worden relatief weinig buitensportaccommodaties aangelegd.

Voor de topsport wordt in het manifest *Nederland Sportland* een landelijk netwerk van wedstrijd- en trainingsaccommodaties bepleit. Veel topsportvoorzieningen zullen buiten de evenementen gebruikt worden door op topniveau spelende verenigingen, maar ook voor trainingen van de topsporters. De bedoeling is dat zo een landelijk netwerk van trainingsaccommodaties zal ontstaan, met het Olympic Training Centre Papendal – een clustering van toptrainingsfaciliteiten voor meerdere takken van sport – als spil en als locus voor uitwisseling van kennis tussen coaches en trainers. De bij het thema Topsport besproken subsidieregeling topsportevenementen en -accommodaties, en de oprichting van PASPORT zijn belangrijke instrumenten om de ambities op dit terrein te kunnen realiseren.

Waarden en Normen in de Sport/Fair Play en Olympische Idealen

In 2001 loopt het tweede door vws gesteunde onderzoeksprogramma *Waarden en Normen in de Sport* af. In juni 2001 is er een presentatie van de belangrijkste uitkomsten op Papendal en later volgt nog een Engelstalig overzicht (Steenbergen et al. 2001). In het kader van de SPIN-discussie heeft met name de NCSU tot taak gekregen dit thema te blijven volgen en aandacht voor normen en waarden binnen de sport te blijven stimuleren.

Met ingang van 2001 houdt de Stichting Sport, Tolerantie en Fair Play Nederland op te bestaan. De aandacht voor dit thema wordt bij NOC*NSF met enkele andere activiteiten gebundeld in een programma *Olympische Idealen en Fair Play*. Dit programma kent drie pijlers: Olympische Educatie, Sportcultuur en Sporthistorie, en Fair Play. Ook het aandachtspunt seksuele intimidatie maakt onderdeel uit van dit programma. NOC*NSF treedt op als coördinator in het samenwerkingsverband dat sinds 2001 rondom het thema Fair Play bestaat. NISB richt zich voor dit thema vooral op de ongebonden en anders georganiseerde sport, terwijl NCSU een taak heeft in de ondersteuning van en deskundigheidsbevordering bij bonden (NOC*NSF et al. 2001; NOC*NSF 2002).

Sport, bewegen en gezondheid

In juni 2001 bracht vws de nota *Sport, bewegen en gezondheid*. Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging uit. De bedoeling van het beleid zoals neergelegd in de nota is het vergroten van de gezondheidswinst door sport en bewegen. Aan dit beleid kunnen twee zijden worden onderscheiden. Enerzijds het bestrijden van bewegingsarmoede en het bevorderen van een actieve

levensstijl in het algemeen, en bij doelgroepen als chronisch zieken en mensen met beperkingen in het bijzonder. En anderzijds het bevorderen van verantwoorde wijzen van bewegen en het tegengaan van blessures en andere gezondheidsrisico's door sporten en bewegen. In economische zin betekent dit dat het huidige positieve saldo van de actieve levensstijl minus de bewegingsgerelateerde gezondheidskosten (zoals medische handelingen bij blessures en ziekteverzuim), dat nu becijferd wordt op ruim 700 miljoen euro, verder moet gaan oplopen (zie ook hoofdstuk 9).

Het onderwerp 'sport, bewegen en gezondheid' was één van de beleidsthema's van de nota *Wat sport beweegt* (vws 1996), maar spoort ook met het bredere beleidskader van het ministerie van vws. De nota *Sport, bewegen en gezondheid* biedt overzicht en analyse van dit beleidsthema, en formuleert naast globale voornemens ook enkele operationele doelstellingen in de trant van 'de bevordering van voldoende bewegen uitgedrukt als een toename van de normactiviteit van 40% (1998) naar 45% in 2005 en 50% in 2010'. Welk beleid er nu concreet ingezet gaat worden om deze doelstellingen te bereiken, is vastgelegd in een werkplan van november 2002 (vws 2002a). Onderdelen van het plan zijn onder meer het starten van een leefstijlcampagne (budget euro 4,5 miljoen) met gerichte acties naar specifieke doelgroepen ('community based interventions'), het oprichten van een platform voor (beleids)afstemming op het terrein van lichaamsbeweging en de attenderingscampagne *Sport blessure vrij* (NOC*NSF).

Voor sportmedisch beleid stond in de begroting van vws 5,5 miljoen euro opgenomen. Een deel van dit geld is bestemd voor uitwerking van de voornemens uit de nota *Sport, bewegen en gezondheid*. In de nota zelf wordt gemeld dat naast de 4,5 miljoen euro die er in 2000 beschikbaar was voor het thema sport, bewegen en gezondheid, er vanaf 2003 een verruiming van de middelen zal plaatsvinden oplopend tot 5,5 miljoen euro.

Eind 2001 zijn de Nederlandse Bond voor Aangepast Sporten (NEBAS) en de Nederlandse Sportbond voor mensen met een verstandelijke handicap (NSG) gefuseerd tot NebasNsg. De NEBAS was zelf al een fusieproduct van verschillende bonden voor onderscheiden vormen lichamelijke handicaps of chronische aandoeningen. Als lidorganisatie van NOC*NSF overkoepelt NebasNsg nu alle sportorganisaties en activiteiten binnen dit verband die zich richten op mensen met een lichamelijke en/of geestelijke beperking of chronische aandoening. Met NOC*NSF zijn afspraken gemaakt over uitzending naar de Paralympische Spelen, de erkenning van een drietal evenementen voor de doelgroep van NebasNsg waarvoor passende financiering moet komen, en (organisatorische) integratie van mensen met een beperking in reguliere sportbonden en -verenigingen. In de begroting van vws voor 2002 is een instellingssubsidie opgenomen van 1 miljoen euro. Daarnaast heeft NebasNsg inkomsten uit projecten, bijvoorbeeld in het kader van het beleid ten aanzien van chronisch zieken, waarvoor het budget door vws is opgehoogd van 73.000 euro in 2001 naar 1 miljoen euro vanaf 2003.

Voor het dopingbeleid was in de begroting van vws voor 2002 een bedrag opgenomen van bijna 1,2 miljoen euro. Voorzien is dat vanaf 2003 voor het dopingbeleid bijna 1,5 miljoen euro beschikbaar is.

Het grootste deel hiervan gaat als instellingssubsidie naar Doping Controle Nederland (DoCoNed) en het Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken (NeCeDo). DoCoNed is in 1999 opgericht en heeft de opsporingstaken overgenomen van NeCeDo. In 2001 zijn ongeveer 2.500 dopingcontroles uitgevoerd, een verviervoudiging ten opzichte van 1999. De denksporten vallen nu ook onder het dopingbeleid. vws heeft de instellingssubsidie van sportbonden mede afhankelijk gemaakt van de aanwezigheid van een deugdelijk dopingreglement. De maximale strafmaat voor illegale handel in dopinggeduide producten ingevolge de Wet op de geneesmiddelenvoorziening en de Wet op de economische delicten is verhoogd van 6 maanden naar 6 jaar. NOC*NSF organiseerde in april 2002 een internationale conferentie over doping en de algemene ledenvergadering van NOC*NSF nam in mei 2001 een nota aan over het anti-dopingbeleid 2001-2004. Sinds 2002 ziet een bestuurscommissie van NOC*NSF toe op naleving door de bonden van hun eigen tuchtreglement op dopinggebied (NOC*NSF 2002: 43-45).

Internationale ontwikkelingen

Bij het Verdrag van Amsterdam uit 1997 is een Verklaring over sport – overigens zonder juridisch bindende werking – toegevoegd, waarin de maatschappelijke betekenis van sport wordt benadrukt en de organen van de Europese Unie wordt verzocht hiermee rekening te houden, in het bijzonder waar het de amateursport betreft.

De Europese Raad – in december 1999 bijeen in Helsinki – kreeg van de Europese Commissie een rapport aangeboden over sport. De Europese Raad heeft daarvan nota genomen en komt een jaar later in Nice tot de *Verklaring over de specifieke kenmerken van de sport en de maatschappelijke functie daarvan in Europa, waarmee bij de uitvoering van het communautaire beleid rekening moet worden gehouden* (EU 2000). De Verklaring stelt in het eerste artikel dat de verantwoordelijkheid op sportgebied in de eerste plaats ligt bij sportorganisaties en de lidstaten, en dat de EU niet beschikt over rechtstreekse bevoegdheden op dit terrein. Niettemin wordt erkend dat ze bij haar optreden uit hoofde van de Europese Verdragen rekening moet houden met

“(…) de maatschappelijke, educatieve en culturele functie van de sport, die het specifieke karakter ervan bepaalt, teneinde de ethiek en de solidariteit die noodzakelijk zijn voor het behoud van de maatschappelijke rol van de sport, te eerbiedigen en bevorderen.”

Bovendien wenst de Europese Raad

“(…) dat de samenhang en de banden van solidariteit tussen alle niveaus van sportbeoefening, het eerlijke verloop van de wedstrijden, de morele en materiële belangen alsmede de lichamelijke integriteit van sporters, met name jonge, minderjarige sporters, worden beschermd.” (EU 2000).

De communautaire instellingen en de lidstaten wordt in het laatste artikel van de Verklaring verzocht om “hun beleid aan de hand van deze algemene beginselen te blijven onderzoeken”, binnen de kaders en mogelijkheden van de Europese Verdragen en hun respectievelijke bevoegdheden. De ‘beginselen’ waarvan de Europese Raad spreekt, worden vooral uitgewerkt naar die onderwerpen waar de werking van de Europese Verdragen raakt aan de belangen en de typische organisatiewijze van de sport, zoals de rol van sportbonden en hun recht om competities te organiseren, de opleiding van sporters en bescherming van jeugdige sporters, economische aspecten van sport en solidariteit (eigendom van sportclubs en verkoop van televisierechten) en transferbeleid.

Een aantal Europese landen, zoals Denemarken en het Verenigd Koninkrijk, geeft aan geen behoefte te hebben aan een aparte sportclausule in de Europese Verdragen. De verwachting is dan ook dat een dergelijke clausule er voorlopig niet komt. De EU heeft intussen wel 2004 uitgeroepen tot het jaar van de opvoeding door sport en 11,5 miljoen euro beschikbaar gesteld voor projecten van sportorganisaties die passen bij dit thema. Met de FIFA is in 2002 een nieuw transferakkoord gesloten, met daarin onder meer een regeling voor de opleidingskosten van jonge spelers.

In februari 1999 werd in Lausanne de Wereld Conferentie over Doping in de Sport gehouden. In het verlengde van de Verklaring van Lausanne die daarbij werd opgesteld, wordt op 10 november 1999 het *World Anti Doping Agency* (WADA) opgericht (vestigingsplaats eerst Lausanne, later Montreal).

De doelstelling van het WADA is het bevorderen en coördineren van de wereldwijde strijd tegen alle vormen van doping in de sport. Het WADA is een stichting, opgericht door het IOC, met steun en medewerking van overheden en publieke organen. Het bestuur bestaat voor de helft uit vertegenwoordigers van de sportwereld en voor de helft uit vertegenwoordigers van overheden. Het WADA kampt nog met de nodige aanloopproblemen. De definitieve vestigingsplaats is nu bekend, maar financiering en vertegenwoordiging in het bestuur zorgen nog voor veel problemen.¹⁰

In de nota *Wat sport beweegt* stelde het kabinet dat het wilde komen “tot een meer gerichte en efficiënte integratie van sport als middel voor ontwikkelingssamenwerking” (VWS 1996: 46). Dit beleidsstreven werd verder uitgewerkt in de beleidsnotitie *Sport in ontwikkeling: samenspel scoort!* (VWS 1998). Daarin werd aangekondigd dat er een tweemaaljaarlijkse voortgangsrapportage zou plaatsvinden. De eerste voortgangsrapportage verscheen in 2000. Doelstelling is het bevorderen van een optimale inzet van lichamelijke opvoeding, sport-, spel- en bewegingsactiviteiten in ontwikkelingslanden met als doel het welzijn, de gezondheid en de ontwikkeling van individuen te verbeteren en de cohesie en ontwikkeling van de samenleving te verhogen. Voor deze doelstelling blijkt volgens de voortgangsrapportage meer steun te komen, bijvoorbeeld bij de uitbouw van stedenbanden en bij Nederlandse niet-gouvernementele organisaties. In de praktijk blijkt dit echter een nieuw terrein, waarop nog weinig ervaring bestaat. De voortgangsrapportage meldt verder dat het beleid een meer programmatisch karakter zal krijgen en dat er meer geld voor beschikbaar zal komen. In de begroting van 2002 was voor internationale samenwerking een bedrag van 1,5 miljoen euro opgenomen.

Verder werd bekend dat het Programma Uitzending Managers (PUM), dat ervaren (ex-)managers uitzendt naar ontwikkelingslanden, zich ook gaat richten op sport en recreatie.

3.5 Conclusie

Het sportbeleid in Nederland was aan het begin van het nieuwe millennium sterk in ontwikkeling. De aanzetten daartoe gaan ongeveer een decennium terug, naar de PHLS, het rapport *Sport als bron van inspiratie voor de samenleving* (NOC*NSF 1992), de oprichting van de Initiatiefgroep Sport en Samenleving, en de fusie van NOC en NSF. Zowel de rijks- als de gemeentelijke overheden erkenden (opnieuw) de maatschappelijke (meer-)waarde van sport, wat onder meer zichtbaar werd in de opname van Sport in de naam van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, het verschijnen van de kadernota *Wat sport beweegt* in 1996 (vws 1996) en verschillende vervolgnota's op deelterreinen, en de grotere geldstromen richting de sport. Inhoudelijk is in de jaren negentig een steeds nadrukkelijker geprofileerd topsportbeleid tot ontwikkeling gekomen, ook bij de nationale overheid en gemeenten, met als een van de meest recente en belangrijkste wapenfeiten de subsidieregeling voor topsportevenementen en -accommodaties. Binnen de breedtesport is, met name door de inzet van de Breedtesportimpuls, ingezet op de versterking van de lokale sportinfrastructuur en het versterken van dwarsverbanden tussen sport en andere beleidsterreinen, waarbij sport kan worden gebruikt als instrument in de aanpak van maatschappelijke problemen. Ook de versterking van de relatie met de school en het bewegingsonderwijs en het benutten van de potentiële gezondheidswinst van sport en bewegen zijn speerpunten in het huidige sportbeleid. Aandachtspunten in het beleid zijn verder de vitaliteit van sportverenigingen, de ruimte en accommodaties voor sport, doping, waarden en normen in de sport, en de implicaties van het EU-beleid voor de (organisatie en het aanbod van) de sport.

De directie Sport van het ministerie van vws zal, net als andere departementale beleidsdirecties, een poging moeten doen om haar beleids- en begrotingscyclus aan te passen aan de zogeheten VBTB (Van Beleidsbegroting tot Beleidsverantwoording)-procedure. Daarmee zou op termijn zichtbaar moeten worden wat de beleidsintensivering op het gebied van de sport uiteindelijk oplevert. Neemt het prestatieniveau van de Nederlandse topsport toe of was Sydney een toevalstreffer? Lukt het om meer Nederlanders aan het bewegen te krijgen? Valt er een toename te constateren van de 'vitaliteit' van verenigingen en bonden? Om tot dergelijke uitspraken te komen is het van belang heldere en toetsbare beleidsdoelen te formuleren, nulmetingen te doen, te monitoren en te evalueren. Aanzetten in deze richting zijn zichtbaar in recente nota's zoals *Sport, bewegen en gezondheid* van vws (2001) en *De vereniging wint!* van NOC*NSF (2001), hoewel bijvoorbeeld in beide nota's nog een heldere financiële paragraaf ontbreekt. Bij de 1-Meting van de Breedtesportimpuls wordt expliciet naar de

VBTB-procedure verwezen, maar ook geconcludeerd dat de uitvoering van projecten nog erg instrumentgericht is en dat er nog weinig wordt gekeken naar het bereiken van de oorspronkelijke beleidsdoelen.

Een ander punt dat in beschouwingen over de doeltreffendheid en doelmatigheid van het sportbeleid aandacht vraagt, is het feit dat dit beleid tot stand wordt gebracht in en door een beleidsnetwerk. Geen enkele partner in dit netwerk kan de (externe) beleidsdoelstellingen realiseren zonder daarvoor een beroep te moeten doen op de inzet van anderen. Als NOC*NSF iets wil bereiken op het gebied van verenigings-accommodaties heeft ze daarvoor de samenwerking met gemeenten nodig, en als het rijk de integratieve functie van de sport wil versterken heeft ze daarvoor de steun en inzet van sportverenigingen nodig. In de jaren negentig is dit sportnetwerk verbreed. Enerzijds is de rol van partners als het bedrijfsleven en de media sterk toegenomen, anderzijds heeft het sportbeleid bij de overheid zijn eilandkarakter verloren en zijn er sterkere dwarsverbindingen geslagen met het welzijnsbeleid, het beleid op het gebied van internationale samenwerking, het milieubeleid, enzovoort. Door de commercialisering van de sport is ook de Europese dimensie van steeds groter belang geworden. Met dit alles is het sportbeleidsnetwerk niet alleen in omvang toegenomen, maar is ook de complexiteit van het netwerk zelf en van de door het netwerk bestreken vraagstukken toegenomen. Het wordt daarmee steeds moeilijker te bepalen welke partij nu eigenlijk waarvoor precies verantwoordelijk is en welke partij waarop aangesproken zou moeten worden indien er ergens duidelijk kan worden vastgesteld dat doelstellingen niet of op ondoelmatige wijze worden behaald.

De toegenomen complexiteit van de vraagstukken en afstemming in het beleidsnetwerk vraagt om professionaliteit, kennis en deskundigheid van alle betrokken organisaties. Mede om de dwarsverbanden in het sportbeleidsnetwerk te faciliteren, hebben de gezamenlijk beleidspartners in 1999 het NISB opgericht. Versterking van de kennis en deskundigheid in het sportbeleveld is één van de taken van het in 2002 opgerichte W.J.H. Mulier Instituut. In dit instituut, dat financieel wordt gesteund door vws, werken sportwetenschappers van de universiteiten van Amsterdam, Utrecht en Tilburg samen met het onderzoeksbureau Diopter. De beleidspartners zijn vertegenwoordigd in de Raad van Toezicht van dit instituut.

Een zaak die verwant is aan het vraagstuk van de taakverdeling is de wettelijke inkadering van sport. Hoewel er in de media vaak sprake is van een 'voetbalwet' of een 'anti-dopingwet', blijkt dat zulke wetten niet bestaan. In de meeste gevallen gaat het om bestaande wetgeving, waarin aanpassingen plaatsvinden met het oog op de belangen van de sport. Zoals bijvoorbeeld de verhoging van de strafmaat op de handel in dopinggeduide middelen in de Wet op de geneesmiddelenvoorziening en de aanpassing van de Welzijnswet in verband met de subsidieregeling voor topsportevenementen en -accommodaties. Een soortgelijke ontwikkeling is zichtbaar op Europees niveau, waar geen aparte 'sportwetgeving' bestaat, maar er desalniettemin veel raakvlakken blijken te zijn tussen het Gemeenschapsrecht en de (belangen van de) sport, vooral daar waar sport kan of moet worden opgevat als economische activiteit.

Weliswaar heeft de Europese Raad van Nice verklaard dat sport een belangrijke sociale functie heeft, maar dat laat onverlet dat de EU op het terrein van de sport geen bevoegdheden heeft en bestaande bevoegdheden geen uitzondering kennen voor de sport. In Nederland levert de Welzijnswet van 1994 de wettelijke onderbouwing van het sportbeleid. In de Tweede Kamer is de behoefte uitgesproken om antwoord te krijgen op de vraag naar de wenselijkheid van specifieke wetgeving op het gebied van de sport. Het is de bedoeling dat een aantal deskundigen op het gebied van sport en recht zich daarover buigt en in de loop van 2003 zal rapporteren.

Noten

- 1 Ten behoeve van dit hoofdstuk zijn achtergrondgesprekken gevoerd met Nicolette van Veldhoven, projectleider Nederland Sportland bij NOC*NSF, Paul Coppes van LC, André van Schaveren en Marian ter Haar van het NISB en Theo Straub en Dorien Höppener van vws. De auteur is hen allen dankbaar voor de constructieve bijdragen.
- 2 De soms diffuse grenzen tussen de verantwoordelijkheden van de diverse partijen in dit netwerk, met name die tussen NOC*NSF en de directie Sport van het ministerie van vws, is in november 2002 aanleiding geweest voor een (aangenomen) motie van de parlementsleden Rijpma (VVD) en Atsma (CDA) om de 'taken en verantwoordelijkheden' van sportkoepels, sportbonden en de overheid nader in kaart te laten brengen. Zie kamerstuk 28.600-xvi, nummer 36.
- 3 Voor het voetbal is zo'n bundeling onder de druk van de bezetting in 1940 inderdaad van de grond gekomen, maar bij andere sporten lukte dat eerst niet. Dit streven naar bundeling speelt tot op de dag van vandaag (zie ook de eisen van het IOC). In 1999 nog fuseerden de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Christelijk Gymnastiek Verbond dat een lidorganisatie van de NCSU was tot de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie.
- 4 Het provinciale sportbeleid is (kort) beschreven in paragraaf 3.2.
- 5 Hoewel het beeld is ontstaan dat het NSO weinig effectief en efficiënt was, is De Heer in zijn terugblik op het NSO redelijk positief. Het NSO bracht de sport in gesprek met de diverse overheden en hielp de polarisatie uit de jaren zeventig te overwinnen. Het bevorderde de beleidsontwikkeling op thema's als sporttechnisch kader en de topsport en voorkwam de oprichting van een Nationale Sportraad, waarin de overheid meer invloed gehad zou hebben (De Heer 2000: 110-111).
- 6 Gemeenten met minder dan 10.000 inwoners kunnen alleen aanvragen in het kader van deze stimuleringsregeling indienen samen met een of meer andere gemeenten. De subsidie in het kader van de regeling bedraagt ten hoogste 50% van de projectkosten (55% in geval van samenwerking tussen meerdere gemeenten) en is gebonden aan een maximum dat samenhangt met het inwoneraantal van de gemeente.
- 7 Provincies kunnen (tot oktober 2004) projectaanvragen indienen voor maximaal 50% van de projectkosten met een maximum subsidie van 113.445 euro per jaar, gedurende maximaal 6 jaar.
- 8 Met ingang van 2001 zijn de voormalige sectoren Sportontwikkeling, Sport en Gezondheid en Sportconsult van NOC*NSF bijeengebracht in de sector NOC*NSF Breedtesport. Deze sector bestaat uit de afdeling Innovatie en Ontwikkeling (met als thema's kwaliteit, vitale sportvereniging, deskundigheidsbevordering, gezond en veilig sporten, en sportparticipatie) en de afdeling Dienstverlening (die zich vooral bezighoudt met de dienstverlening aan bonden en accountmanagement). Ondersteunend voor beide afdelingen zijn het Breedtesport Expertisecentrum (BEC) en de afdeling Sector en Management Ondersteuning.
- 9 In 1998 zijn in het kader van JiB in tien gemeenten pilotprojecten gestart. Via de BSI zijn er volgens de 1-meting inmiddels 37 projecten gehonoreerd, waarbij één (of meer) bewegingsconsulenten zijn aangesteld (Marktplan Adviesgroep 2002).

- 10 In 2002 trad Viviane Reding, de EU-commissaris voor Sport uit het bestuur, omdat de financiering van de WADA niet in overeenstemming was te brengen met de EU-regelgeving ter zake. Ook beleidsmatig zijn er de nodige problemen, zoals tussen het WADA en de verschillende internationale sportfederaties. Fricties doen zich met name voor bij voetbal en wielrennen. De voorzitter van de internationale wielervedunie (ICU) heeft zich om die reden ook teruggetrokken uit het WADA-bestuur.

Literatuur

- Arnoldussen, P. (1994). *Amsterdam 1928. Het verhaal van de IXe Olympiade*. Amsterdam: Thomas Rap.
- Beckers, Th. en T. Serail (1991). *Nieuwe verhoudingen in de sport*. Tilburg: KUB/IVA.
- Bijkerk, A. Th. et al. (1989). *De Landelijke Contactraad veertig jaar actief. 1949-1989*. Dordrecht: LC.
- Bottenburg, M. van (1999). *Van Pro tot Prof. 50 Jaar lokaal sport- en recreatiebeleid*. Dordrecht: LC.
- Bottenburg, M. van (2000). *Het topsportklimaat in Nederland*. Den Bosch: Diopter.
- Broesder, J., P.H. Bosch en T.H. Knevel (1998). *Kwaliteitsonderzoek Sportondersteuningsinstanties*. Amsterdam: SFN, en Arnhem: NOC*NSF.
- Buisman, A. en J. Middelkamp (2001). *Jeugdsport. Een verhaal apart. Een werkboek voor de sportvereniging*. Maarssen: Elsevier gezondheidszorg.
- CRM (1974). *Nota Sportbeleid*. Den Haag: ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk.
- Crum, B.J. (1991). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Dona, H. (1981). *Sport en socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond 1926-1941*. Amsterdam: Van Gennep.
- Duijvestijn, H.L en F. Schipper (1998). *Kwaliteit Sportaanbod*. Amsterdam: Trendbox, en Arnhem: NOC*NSF.
- Eekeren, F. van, A. Anthonissen en J. Boessenkool (1998). *SPIN Organisatie-onderzoek*. Utrecht: UU/CBM, en Arnhem: NOC*NSF.
- EU (Europese Unie) (2000). *Verklaring over de specifieke kenmerken van de sport en de maatschappelijke functie daarvan in Europa, waarmee bij de uitvoering van het communautaire beleid rekening moet worden gehouden*. Bijlage IV bij de conclusies van het voorzitterschap van de Europese Raad. <http://europa.eu.int>
- Heer, W. de (2000). *Sportbeleidsontwikkeling 1945-2000*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Heuvel, M. van den, en H. van der Werff (1998). *Trendanalyse sport. Ontwikkelingen in sportdeelname en organisatiegraad van de sport in de periode 1975-1995*. Tilburg: KUB/VTW en Arnhem: NOC*NSF.
- Heuvel, M. van den en H. van der Poel (1999). *Sport in Nederland. Een beleidsgerichte toekomstverkenning*. Tilburg: TUP, en Haarlem: de Vrieseborch.
- Janssens, J. et al. (red.) (2002). *Jaarboek Sport. Beleid en Onderzoek 2000/2001*. Nieuwegein: Arko Sports Media/W.J.H. Mulier Instituut.
- Jeugd in Beweging (2001). *Handboek Lokaal Jeugdsportbeleid*. Arnhem: NISB.
- Kolner, C. (red.) (2001). *Beleidsverantwoording Jeugd in Beweging 1996-2001*. Arnhem: NISB.
- L'Abée, D. (2001). *Cijfers in beweging. Een overzicht en analyse van kwantitatieve gegevens over jeugd, sport en bewegen*. Arnhem: NISB.
- LNV/VROM (1999). *Grote Stedenbeleid en Groenimpuls. Groen in en om de stad*. Den Haag: LNV/DGRR.
- Marktplan Adviesgroep (2002). *Tussenstand breedtesportimpuls voor gemeenten en bonden in 2002. 1-Meting evaluatieonderzoek breedtesportimpuls*. Bussum: Marktplan Adviesgroep.
- Mol, P.J. (1998). *Geschiedenis van de sport in Amsterdam 1918-1940. Groeiende gemeentelijke betrokkenheid*. Amsterdam: Sportservice Amsterdam.
- NIPO (2002). *Scholen in het basisonderwijs*. Amsterdam: NIPO.

- NISB (2001) (Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen). *Sportbuurtwerk in Nederland. Verleden, heden en toekomst*. Arnhem: NISB.
- NISB (2002). *De Breedtesportimpuls in beeld. Monitor breedtesport 2001*. Arnhem: NISB.
- NISB (2002a). *Transparant en integraal. Beleidskader 2000-2004. Agenda 2002*. Arnhem: NISB.
- NOC*NSF (1992) (Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie). *Sport als bron van inspiratie voor onze samenleving*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (1997). *Topsport in perspectief. Een kwestie van kiezen*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (1997a). *Ruimte voor ontwikkeling. Maatregelen ter verbetering van de ondersteuning van de breedtesport in Nederland in de periode 1997-2001*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (1998). *Topsport in perspectief. Het maken van keuzes*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (1998a). *Tussenrapportage van het project SPort INfrastructuur (SPIN)*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2000). *Manifest Nederland Sportland*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2001). *De vereniging wint! Meerjarenbeleidsplan 2002-2004 Breedtesport*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2001a). *Alcohol in sportkantines*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2001b). *Topsport bedrijven. Programma voor Prestaties. Topsportbeleidsplan 2001-2004*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002). *Jaarverslag 2001*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002a). *Ledental NOC*NSF over 2001*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2003). *Nederland een sportland. Een kwestie van benutten*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF en NISB, i.s.m. NCS, NCSU en NKS (2001). *Meerjarenplan Fair Play; het jaar 2001 als basis voor een vervolg*. Arnhem: NOC*NSF.
- NSF, NKS, NCS en NCSU (1970). *Sport 70. Nota uitgebracht door de gehele georganiseerde sport in Nederland*. Leiden: Meander.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt en M. Stiggelhout (red.) (2002). *Tendrapport Bewegen en Gezondheid 2000/2001*. Hoofddorp: TNO Arbeid.
- Poel, H. van der en S. Raaijmakers (1998). 'Vol leven en beweging'. *Sport- en bewegingsgedrag van jongeren, 1975-1995. Mens en Maatschappij* 73 (3), 277-291.
- Poel, H. van der, m.m.v. C. Roques (2000). *Bewegingsruimte. Verkenning van de relatie sport en ruimte*. Tilburg: KUB/VTW, en Haarlem: de Vrieseborch.
- Poel, H. van der (2001). *De gymaccommodatie. Gebruik, waardering, toekomst*. Dordrecht: LC.
- Pouw, D. (1999). *50 Jaar nationaal sportbeleid. Van Vorming Buiten Schoolverband tot breedtesport*. (Proefschrift). Tilburg: TUP.
- Raad voor het Jeugdbeleid (1995). *Jeugd in beweging; Sport is plezier waar je gezond van wordt*. Utrecht: SWP.
- Smit, S. en M. van Bottenburg (red.) (1998). *Visies op sportontwikkeling*. Haarlem: De Vrieseborch.
- SCP (2001). *Gewenste groei. Bevolkingsgroei en sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in ex-groei-kernen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenbergen, J., P. de Knop en A.H.F. Elling (red.) (2001). *Values and Norms in Sport. Critical Reflections on the Position and Meanings of Sport in Society*. Oxford: Meyer en Meyer Sport.
- Stegeman, H. (2000). *Belang van bewegingsonderwijs. Over legitimatie en algemene doelstellingen van het schoolvak lichamelijke opvoeding*. (Proefschrift). Utrecht: UU en Zeist: Jan Luiting Fonds.
- Swijtink, A. (1992). *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Task Force SPIN (2001). *Masterplan Sportinfrastructuur ten behoeve van de sportondersteuning in Nederland*. Arnhem: NISB.

- Twijnstra en Gudde (2000). *Handreiking voor een topsportevenementenbeleid*. Amersfoort: Twijnstra en Gudde.
- Vos, J. (1998). *Recreatie in Rotterdam. Tussen burger en bestuur*. Amsterdam: Boom.
- VROM (2001). *Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2030*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu/Rijksplanologische dienst.
- vws (1996). *Wat sport beweegt. Contouren en speerpunten voor het sportbeleid van de rijksoverheid*. Rijswijk: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (1998). *Sport in ontwikkeling: samenspel scoort!* Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (1999). *Goud voor groen. Beleidskader Sport en Milieu 1999-2002*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (1999a). *Kansen voor topsport. Het topsportbeleid van de rijksoverheid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (1999b). *Beleidsbrief Breedtesport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2001). *Sport, bewegen en gezondheid. Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2002). *Topsportevenementen en -accommodaties. Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, S\BcCT-2299979, d.d. 12 juli 2002*.
- vws (2002a). *Sport bewegen en gezondheid. Brief van de staatssecretaris van vws van 8 november 2002, kamerstuk 27.841-13*. Den Haag: Sdu.
- vws/LNV (2001). *Meer beweging in het groen. Voorbeelden van dwarsverbanden tussen groen en breedtesport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport/ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij.

4 Beoefening

Ruud van der Meulen (SCP)

4.1 'Nederland Sportland?'

De inzet van de overheid is om iedereen de kans te bieden op zijn of haar manier aan sport deel te nemen (vws 1996). Deels is dat beleid succesvol. De afgelopen decennia is de sportdeelname belangrijk gegroeid (zie o.a. Van den Heuvel en Van der Werff 1998). Vooral onder ouderen en vrouwen is de sportdeelname aanzienlijk toegenomen. Aan de andere kant laat onderzoek nog steeds verschillen zien tussen diverse bevolkingsgroepen wat betreft hun sportdeelname (zie o.a. Kraaykamp 1996; Matthijssen en Rijpma 1999; Janssens 1999; Elling 2002). Deels hangen deze verschillen samen met uiteenlopende interesses. Deels ook duiden verschillen in sportdeelname op financiële (kosten), temporele (tijd), culturele (opvattingen en houdingen) en infrastructurale drempels (voorzieningen).

Het sportgedrag van de jeugd is daarbij al een aantal jaren onderwerp van discussie. Op basis van cijfers van begin jaren negentig trok de Raad voor het Jeugdbeleid (1995) de conclusie dat jongeren steeds minder sporten (zie ook Kidwise 2000). Latere cijfers, van midden jaren negentig, wezen echter niet op een daling in het aandeel sportende jongeren (Van der Poel en Raaijmakers 1998; L'Abée 2001). Desalniettemin is de laatste jaren fors ingezet om de jeugd meer te laten sporten en bewegen (zie hoofdstuk 3).

De gestegen sportdeelname is in hoofdstuk 1 opgevat als een uiting van 'versporting van de samenleving' (Crum 1991). Volgens Crum ging de 'versporting van de samenleving' echter hand in hand met een gelijktijdige 'ontsporting van de sport': weliswaar wordt de sport als vrijetijdsverdrif steeds populairder, tegelijkertijd is sport ook steeds minder sport. Met het toetreden van nieuwe groepen burgers tot de sport zou ook de traditionele eenduidige invulling van het begrip sport worden opgerekt met een divers geheel aan sportieve doelgroepen en activiteiten. Sport zou steeds minder enkel en alleen in het teken staan competitiedrang, prestatiestreven, trainingsijver en verenigings-tradities. Deels vanwege de 'individualisering', deels vanwege toenemende concurrentie van alternatieve vrijetijdsbestedingen, lijkt een tendens in gang gezet waarbij sporters zich afzijdig tonen van de verplichtingen die voortkomen uit het lidmaatschap van verenigingen en uit de deelname aan competities (zie hoofdstuk 2).

Bij elkaar genomen kan gesteld worden dat de sport diversificeert (andere sporten), informaliseert (minder competitief, minder gebruik van formele sportvoorzieningen) en individualiseert (minder in verenigingsverband). Analyses op onder andere de NOC*NSF-ledenstatistieken wijzen uit dat teamsporten in verhouding tot solosporten inderdaad aan populariteit hebben ingeboet (Strijp 1996; Hover 2002).

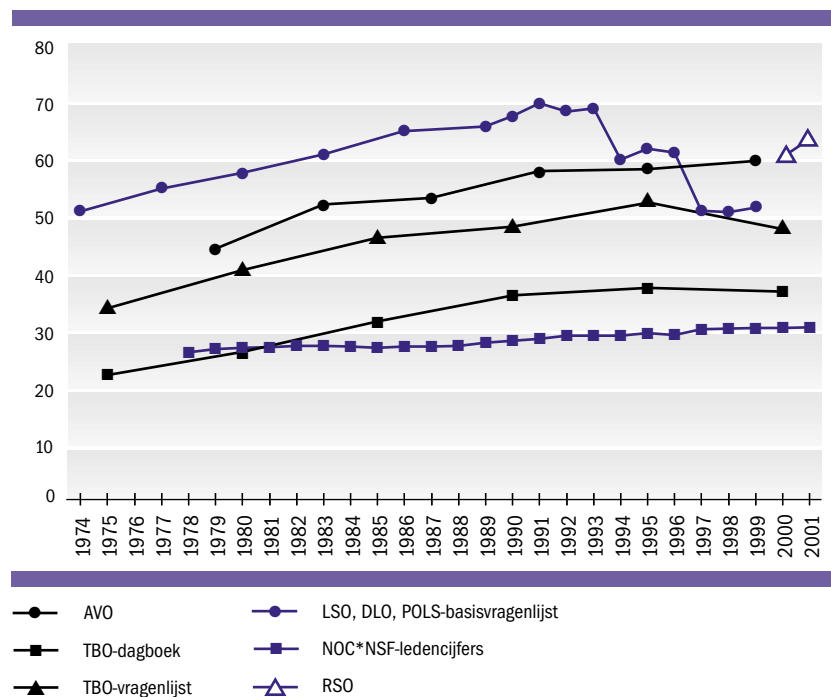
In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen in de ver- en ontsporting van de samenleving nader onder de loep genomen. Een analyse van trends in sportdeelname en -intensiteit (aantal uren en dagen sport, aantal beoefende sporten) vormt de start (§ 4.2). Vervolgens wordt aandacht geschonken aan de vorm en het verband waarin men sport: de belangstelling voor de diverse sporttakken, het lidmaatschap van sportverenigingen en de deelname aan wedstrijden of trainingen (§ 4.3). Ten slotte wordt een beeld verschaft van het gebruik van specifieke sportaccommodaties (§ 4.4). Het hoofdstuk eindigt met een conclusie (§ 4.5).

4.2 Deelname en intensiteit

Werd de Nederlander in de afgelopen decennia steeds sportiever? Figuur 4.1 geeft hiervoor een belangrijke aanwijzing. Daartoe zijn de sportdeelnamegegevens uit meerdere onderzoeken gebundeld. Tezamen bestrijken ze de periode 1974-2001. De onderzoeksopzetten verschillen onderling, wat verklaart waarom het percentage sporters volgens de ene statistiek hoger uitvalt dan bij de andere.¹ Het naast elkaar zetten van verschillende onderzoeken heeft echter als voordeel dat duidelijk wordt in hoeverre sprake is van een meer algemene ontwikkeling. Dit is het geval wanneer de trend in sportdeelname hetzelfde is, ongeacht vanuit welke lens/onderzoek men deze bestudeert ('triangulatie').

Wanneer alleen naar het eerste en laatste meetjaar van de verschillende onderzoeken wordt gekeken dan spreekt de conclusie voor zich. De afgelopen decennia gaven inderdaad een versporting van de Nederlandse samenleving te zien. In de jaren negentig lag de sportdeelname op een structureel hoger niveau dan gedurende de jaren zeventig. Lastiger is het echter om te zeggen hoe de sportdeelname zich in de tweede helft van de jaren negentig ontwikkelde. De 1995-1999-gegevens uit de reeks Aanvullend voorzieningengebruik onderzoeken (AVO) duiden erop dat het percentage sporters in Nederland gedurende dit tijdvak steeg. De uitkomsten uit het Richtlijnen Sportdeelname Onderzoek (RSO) van NOC*NSF voor 2000-2001 leiden tot dezelfde conclusie, maar steunen daarbij slechts op twee in de tijd kort achter elkaar liggende meetmomenten. Volgens de NOC*NSF ledencijfers² 1978-2001 groeide de belangstelling voor georganiseerde sportbeoefening tot het midden van de jaren negentig en is deze sindsdien min of meer stabiel. De gegevens uit de serie Tijdsbestedingsonderzoeken (TBO) van SCP en partners (TBO-dagboek en TBO-vragenlijst) geven beiden een piek in sportdeelname te zien in 1995, waarbij het cijfer in 2000 zich ongeveer weer op hetzelfde niveau bevindt als in 1990. Ten slotte suggereren de gegevens uit de serie Leefsituatieonderzoeken van het CBS (LSO, DLO, POLS-SLI 1974-1999) dat de populariteit van sportbeoefening tijdens de jaren negentig fors kelderde. Waarschijnlijk is dit te herleiden tot het gegeven dat de meetmethode in deze periode werd gewijzigd. Samengevat kan worden gesteld dat de sportdeelname in de jaren zeventig en tachtig en belangrijk is gestegen, maar dat er aanwijzingen zijn dat de groei in vooral de tweede helft van de jaren negentig over zijn hoogtepunt heen is geraakt.

Figuur 4.1 Sportdeelname, bevolking van 18-79 jaar, 1974-2001 (in procenten)

Bron: SCP (AVO, TBO), CBS (LSO, DLO, POLS), NOC*NSF (SLT, RSO)

Definities:

- AVO sportdeelname excl. fiets- en wandelsport, afgelopen 12 mnd., in Nederland, in de vrijetijd
- TBO-dagboek sportdeelname gedurende een week in oktober, excl. fietsen/wandelen
- TBO-vragenlijst sportdeelname (geen nadere definitie of begrenzing) wijziging antwoordcategorieën in 1995
- LSO 1974-1983, DLO 1986-1993 toonblad in combinatie met vraag naar frequentie van beoefening 'andere lichamelijke sport'
- DLO 1994-1996, POLS-SLI 1997-1999 uren besteed aan lichamelijke sport, % ten minste een uur sport (geen nadere definitie)
- NOC*NSF NSF-ledentallen ledenaantallen NOC*NSF-lidorganisaties (inclusief dubbelstellingen) herleid tot % totale bevolking
- RSO sportdeelname incl. fietsen/wandelen en denksport, excl. schoolsport; ondergrens 12 x sport per jaar

Voor meer gedetailleerde beschrijvingen van de diverse onderzoeken, zie www.rapportage-sport.nl

Verschillen tussen bevolkingsgroepen

Stabiliteit in sportdeelnamecijfers impliceert nog niet dat sportdeelname onder alle maatschappelijke groepen stabiel is. Omdat ouderen traditioneel minder sporten dan jongeren en Nederland vergrijst, staat een stabiel sportdeelnamecijfer voor de hele bevolking niet op gespannen voet met groeipercentages binnen verschillende leeftijdsgroepen.

In tabel 4.1 is de ontwikkeling van de sportdeelname voor verschillende bevolkingsgroepen uiteengezet. De gegevens in de tabel zijn ontleend aan de reeks Aanvullend voorzieningengebruik onderzoeken (AVO) van het SCP. Voor dit onderzoek is gekozen vanwege de grote steekproefomvang in combinatie met uitgebreide informatie over achtergrondkenmerken. Tezamen verschaft dit een betrouwbaar en gedetailleerd beeld op het niveau van onderscheiden bevolkingssegmenten. De gegevens uit AVO hebben betrekking op het ondernemen van sportieve activiteiten in de afgelopen twaalf maanden, in de vrije tijd, in Nederland (zie verder de website www.rapportage-sport.nl). In de vraagstelling is geen ondergrens gehanteerd: iedereen die aangeeft de afgelopen twaalf maanden in Nederland in de vrije tijd te hebben gesport, werd aangemerkt als 'sporter'. Verder zij opgemerkt dat in de volgende analyses telkens wordt gerapporteerd over de bevolking in de leeftijd tussen 6 en 79 jaar. Bovendien is ervoor gekozen om bij het bepalen van de sportdeelname de antwoorden in de categorie fiets- en wandelsport niet mee te rekenen, omdat de vraag naar beoefening van deze activiteit voor de verschillende onderzoeksjaren niet geheel te vergelijken is (waar fiets-/wandelsport wel is meegenomen is dit apart vermeld).

Uit de tabel komt naar voren dat de sportdeelname tussen 1979 en 1999 met uitzondering van een onderbreking in 1987 voortdurend is gestegen. Ook tussen 1995 en 1999 is de sportdeelname, althans volgens de AVO-cijfers, nog licht gegroeid. Niettemin heeft de stijging in sportdeelname vermoedelijk een voorlopig plafond bereikt. De meest recente groeivoet was immers veel geringer dan die tussen 1979 en 1983, en tussen 1987 en 1991.

Tabel 4.1 Deelname aan sport excl. fiets-/wandelsport, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	in %						index (1979 = 100)					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen												
excl. fiets-/wandelsport	52,5	58,8	58,5	62,6	63,5	64,9	100	112	111	119	121	124
incl. fiets-/wandelsport				65,9	67,2	68,9						
seks												
man	55,5	61,4	59,8	62,9	63,1	64,6	100	111	108	113	114	116
vrouw	49,5	56,3	57,3	62,2	63,9	65,1	100	114	116	126	129	132
leeftijd												
6-11 jaar	79,1	85,6	85,0	87,9	88,7	91,5	100	108	107	111	112	116
12-19 jaar	80,8	84,7	81,6	83,8	84,5	86,0	100	105	101	104	105	106
20-34 jaar	65,9	72,9	72,0	76,4	73,5	74,2	100	111	109	116	112	113
35-49 jaar	46,2	56,6	58,0	62,2	63,6	63,2	100	123	126	135	138	137
50-64 jaar	20,3	28,7	31,1	39,0	44,7	47,7	100	141	153	192	220	235
65-79 jaar	8,2	14,6	19,1	23,4	25,6	34,5	100	178	233	285	312	421
inkomensniveau												
kwartiel 1	36,9	41,9	41,9	47,6	47,6	50,8	100	114	114	129	129	138
kwartiel 2	49,9	54,9	55,9	60,6	59,6	63,7	100	110	112	121	119	128
kwartiel 3	56,0	64,8	62,7	68,0	70,3	69,2	100	116	112	121	126	124
kwartiel 4	67,2	74,7	73,6	74,9	77,6	76,3	100	111	110	111	115	114
opleidingsniveau^a												
lo, lbo, mavo	34,4	41,5	41,9	45,5	44,9	46,3	100	121	122	132	131	135
mbo, havo, vwo	62,7	67,4	67,7	70,5	70,5	69,6	100	107	108	112	112	111
hbo, wo	67,7	73,6	73,4	75,2	76,5	75,0	100	109	108	111	113	111
maatschappelijke positie												
studerend, schoolg.	81,8	86,2	84,1	86,5	86,6	87,4	100	105	103	106	106	107
werkend	54,7	63,0	63,9	67,6	68,1	67,5	100	115	117	124	124	123
huishouding	34,9	40,7	44,7	50,8	49,4	55,2	100	117	128	146	142	158
werkloos, wao	26,5	43,6	45,5	42,6	46,0	44,4	100	165	172	161	174	168
gepensioneerd	9,8	17,8	21,5	27,4	30,0	36,2	100	182	219	280	306	369
gezinspositie												
thuiswonend kind	77,8	83,2	79,9	82,9	82,8	85,2	100	107	103	107	106	110
alleen < 40 jaar	71,7	84,0	78,5	79,9	79,3	81,1	100	117	109	111	111	113
alleen ≥ 40 jaar	13,7	21,1	28,6	31,8	38,0	41,1	100	154	209	232	277	300
paar < 40 jaar	68,8	76,1	77,0	79,5	79,6	69,3	100	111	112	116	116	101
paar ≥ 40 jaar	15,0	23,2	26,7	35,1	40,3	45,5	100	155	178	234	269	303
ouder, kind 0-5 jaar	58,2	63,2	61,7	69,1	65,7	67,4	100	109	106	119	113	116
ouder, kind 6-11 jaar	52,1	64,1	63,8	66,8	65,8	68,1	100	123	122	128	126	131
ouder, kind > 12 jaar	28,8	39,7	43,5	50,3	51,9	60,4	100	138	151	175	180	210
stedelijkheid												
A'dam, R'dam, Den Haag	46,1	51,1	55,1	59,5	59,4	63,7	100	111	120	129	129	138
overig ≥ 100.000	54,6	58,9	59,7	63,7	60,2	65,8	100	108	109	117	110	121
overig < 100.000	53,1	60,0	58,8	62,8	64,7	64,9	100	113	111	118	122	122
etniciteit												
autochtoon					64,6	66,0					100	102
allochtoon					53,4	51,5					100	96

a Huidig of voltooid opleidingsniveau van personen van 18 jaar en ouder

Bron: SCP (AVO)

De kloof in sportdeelname tussen mannen en vrouwen is sinds het midden van de jaren tachtig gedicht. Vanaf 1995 doen zelfs relatief meer vrouwen aan sport dan mannen. In de periode 1995-1999 gingen meer jongeren sporten. Dat gold zowel voor de groep van 6-11-jarigen (+3 procentpunten) als voor de groep 12-19-jarigen (+1,5 procentpunt).³ Volgens deze cijfers is de hedendaagse jongere dus eerder sportiever dan luier geworden.

In het twintigjarig bestaan van het AVO nam het aandeel sportende senioren aanmerkelijk toe. Het sterkst deed de stijging zich tussen 1995 en 1999 voor onder de groep van 65-79-jarigen (+9 procentpunten). Ook onder de 50-64-jarigen nam de sportdeelname nog verder toe. Onder de 20-34-jarigen en onder de 35-49-jarigen was echter nauwelijks meer sprake van een groeiende sportdeelname, onder de 35-49-jarigen was er zelfs een lichte terugval. Mogelijk wordt deze terugval veroorzaakt door een toenemende tijdsdruk tijdens deze levensfase vanuit de combinatie tussen arbeids- en zorgverplichtingen (zie hoofdstuk 2).

Verschillen in sportdeelname op basis van het inkomensniveau werden in de periode 1979-1999 geringer. Vergeleken met het hoogste inkomenskwartiel (9 procentpunten) was de groei in de sportdeelname onder het laagste inkomenskwartiel sterker (14 procentpunten). Hetzelfde gold voor de invloed van het opleidingsniveau, waarbij de sportdeelname onder de laagst opgeleiden een gunstiger ontwikkeling te zien gaf dan onder de hoger opgeleiden.⁴

Het aandeel sporters onder werkenden daalde tussen 1995 en 1999 licht. Ook dit was wellicht te wijten aan een groeiend tijdsbeslag ten behoeve van de combinatie van verplichtingen wat betreft arbeid en zorg. Onder werklozen/arbeidsongeschikten, personen werkzaam in de huishouding en gepensioneerden nam in de periode 1979-1999 de sportdeelname fors toe. Ondanks een aanzienlijke stijging in het percentage sporters onder personen met een lager inkomens- en opleidingsniveau, alsook onder niet-werkenden/studerenden, waren in 1999 nog duidelijke sociaal-economische verschillen in de sportdeelname waarneembaar. Klaarblijkelijk is de democratisering van sportbeoefening nog niet volledig.

Ten slotte wijst de tabel op een samenhang tussen het deelnemen aan sport en etniciteit. In 1999 deed 66% van de autochtonen aan sport tegenover 52% van de allochtonen. Een nadere analyse wijst uit dat met name Turken en Marokkanen relatief weinig aan sport doen (38%). De geringere sportdeelname onder allochtonen blijktens AVO is in lijn met de resultaten van een speciale versie van de Vrijtijdsomnibusenquête die de gemeente Rotterdam in 1999 heeft uitgevoerd (Matthijsen en Rijpma 1999).

Sport-tijd

Het feit of een respondent in de afgelopen twaalf maanden heeft gesport zegt nog weinig over de vraag hoe vaak en hoe lang men sport, kortom: hoe intensief men sport. Onder andere vanuit gezondheidsoogpunt is het interessant om de intensiteit van het sportpatroon nader te bestuderen. De meest toegespitste meting daarvan wordt verkregen aan de hand van een analyse van de reeks Tijdsbestedingsonderzoeken (TBO) van SCP en partners, meer precies het dagboekje dat de respondenten in dit onderzoek een week lang bijhouden.⁵ In dit dagboekje geven respondenten per kwartier aan wat ze op dat moment doen, waarbij 'sport' (geen verdere specificatie of verbijzondering) een van de onderscheiden activiteiten is. Het op deze manier bijhouden van de tijdsbesteding heeft als voordeel dat het de mogelijkheden tot (bewuste of onbewuste) over- of onderschatting van de tijdsbesteding tot een minimum beperkt.⁶

Uit het onderzoek komt naar voren dat de groep die gedurende de onderzoekswEEK in het geheel geen sport bedreef, tussen 1975 en 2000 aanzienlijk kleiner is geworden. Vooral de groep van meest intensieve sporters – wekelijks vier uur of meer – nam in de periode 1975-2000 fors in omvang toe (5 procentpunten). In 2000 kenmerkte laatstgenoemde categorie zich evenwel door een forse krimp (2 procentpunten).

Het onderste deel van de tabel laat de trend zien in het gemiddeld aantal uren dat men per week sport. In 1975 was dat voor de bevolking als geheel 0,7 uur, waarna dit zich verdubbelde tot 1,4 uur in 1995. De vijf jaren die daarop volgden gaven een lichte daling te zien (- 0,2 uur). Degenen die aan sport doen, zijn daar doorgaans ongeveer drie uur per week mee bezig.

Tabel 4.2 Tijdsbesteding aan sport, bevolking van 12-79 jaar, 1975-2000

	in procenten en uren						index					
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	1975	1980	1985	1990	1995	2000
in procenten												
sportte niet	74,1	69,6	64,7	62,0	59,9	61,0	100	94	87	84	81	82
sportte 1-4 kwartier	6,2	6,3	6,7	7,9	8,2	8,8	100	102	108	127	132	142
sportte 5-8 kwartier	7,2	8,1	8,8	10,0	10,4	10,5	100	113	122	139	144	146
sportte 9-16 kwartier	6,7	8,4	9,9	11,4	10,7	10,5	100	125	148	170	160	157
sportte > 16 kwartier	5,8	7,5	9,9	8,8	10,8	9,2	100	129	171	152	186	159
in uren												
bevolking	0,7	1,0	1,2	1,2	1,4	1,2	100	143	171	171	200	171
sporters	2,8	3,1	3,5	3,2	3,4	3,2	100	111	125	114	121	114

Bron: SCP (TBO)

Naar leeftijd doen zich wat de tijd die aan sport wordt besteed enige belangwekkende verschillen voor (tabel 4.3). Jongeren besteden de meeste tijd aan sport, in 2000 wekelijks 2,6 uur. Onder de categorie van 20-34-jarigen bedroeg de sporttijd in dat jaar nog maar de helft. Tussen 1995 en 2000 nam de tijd besteed aan sporten gemiddeld af, ook onder jongeren. Niet uit te sluiten valt dat het hier een methodisch artefact betreft (zie Breedveld en Van den Broek 2001, en noot 6).

Tabel 4.3 Tijdsbesteding aan sport, naar sekse, leeftijd, inkomensniveau, opleidingsniveau, maatschappelijke positie, gezinspositie, stedelijkheid, bevolking van 12-79 jaar, 1975-2000 (in uren per week)

	uren						index					
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	1975	1980	1985	1990	1995	2000
algemeen	0,7	1,0	1,2	1,2	1,4	1,2	100	143	171	171	200	171
sekse												
man	0,9	1,2	1,6	1,5	1,8	1,5	100	133	178	167	200	167
vrouw	0,5	0,7	0,9	1,0	1,0	1,0	100	140	180	200	200	200
leeftijd												
12-19 jaar	1,9	2,3	3,0	2,5	2,9	2,6	100	121	158	132	153	137
20-34 jaar	0,8	1,0	1,2	1,3	1,3	1,3	100	125	150	163	163	163
35-49 jaar	0,5	0,7	1,0	1,1	1,2	1,1	100	140	200	220	240	220
50-64 jaar	0,2	0,3	0,5	0,6	1,0	0,9	100	150	250	300	500	450
65-79 jaar	0,1	0,3	0,6	0,6	0,9	0,9	100	300	600	600	900	900
opleidingsniveau^a												
lo, lbo, mavo	0,6	0,9	1,1	1,0	1,2	0,8	100	150	183	167	200	133
mbo, havo, vwo	1,3	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	100	123	115	115	115	108
hbo, wo	0,7	0,9	1,2	1,3	1,5	1,6	100	129	171	186	214	229
inkomensniveau												
kwartiel 1	0,6	0,5	0,8	0,9	0,8	0,7	100	83	133	150	133	117
kwartiel 2	0,6	0,7	1,1	1,0	1,0	0,9	100	117	183	167	167	150
kwartiel 3	0,7	0,8	1,2	1,2	1,3	1,0	100	114	171	171	186	143
kwartiel 4	0,9	1,1	1,3	1,4	1,7	1,7	100	122	144	156	189	189
gezinspositie												
thuiswonend kind		2,2	2,7	2,3	2,5	2,3		100	123	105	114	105
alleen < 40 jaar		0,8	1,3	1,5	1,5	1,7		100	163	188	188	213
alleen ≥ 40 jaar		0,2	0,4	0,6	0,7	0,9		100	200	300	350	450
paar < 40 jaar		0,8	1,1	1,3	1,5	1,4		100	138	163	188	175
paar ≥ 40 jaar		0,5	0,6	0,7	1,0	1,0		100	120	140	200	200
ouder met kind 0-5 jaar		0,9	1,0	0,9	0,9	0,9		100	111	100	100	100
ouder met kind 6-11 jaar		0,7	1,0	1,1	1,3	1,0		100	143	157	186	143
ouder met kind ≥ 12 jaar		0,4	0,7	0,9	1,2	0,8		100	175	225	300	200
maatschappelijke positie												
studerend, schoolg.	2,0	2,4	2,9	2,5	2,6	2,7	100	120	145	125	130	135
werkend	0,6	0,8	1,0	1,2	1,3	1,2	100	133	167	200	217	200
huishouding	0,3	0,5	0,6	0,6	0,8	0,8	100	167	200	200	267	267
werkloos, wao	0,5	0,6	1,0	0,8	1,0	0,4	100	120	200	160	200	80
gepensioneerd	0,1	0,4	0,7	0,7	1,1	0,9	100	400	700	700	1100	900
maatschappelijke positie												
studerend, schoolgaand	2,0	2,4	2,9	2,5	2,6	2,7	100	120	145	125	130	135
werkend	0,6	0,8	1,0	1,2	1,3	1,2	100	133	167	200	217	200
overig	0,3	0,5	0,7	0,7	0,9	0,8	100	167	233	233	300	267
stedelijkheid												
A'dam, R'dam,												
Den Haag	0,5	0,7	1,2	1,1	1,1	1,2	100	140	240	220	220	240
overig ≥ 100.000 inw.	0,8	1,1	1,3	1,1	1,0	1,0	100	138	163	138	125	125
< 100.000 inwoners	0,8	1,0	1,2	1,3	1,5	1,3	100	125	150	163	188	163

a Huidig opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder

Bron: SCP (TBO)

Onder ouderen nam in de periode 1975-2000 de sporttijd fors toe. De leeftijdscategorieën 50-64 jaar en 65-79 jaar boekten in dit tijdvak de meeste winst met respectievelijk een verviervoudiging en verdubbeld. Een en ander is in lijn met de sportdeelnamecijfers uit het AVO (tabel 4.1).

Aan de hand van tabel 4.1 werd reeds duidelijk dat sprake is van een samenhang tussen sportdeelname en sociaal-economische positie. Wat betreft de sporttijd blijkt deze relatie nog duidelijker. Zo sportten in 2000 hoger opgeleiden (1,6 uur) tweemaal zo lang als lager opgeleiden (0,8 uur), en personen behorende tot het hoogste inkomenskwartiel (1,7 uur) zelfs bijna twee-en-een-half maal zo lang als personen behorende tot het laagste inkomenskwartiel (0,7 uur). Opvallend is dat tot 1995 personen met een middelbare opleiding sportief het meest actief waren. Zij moesten deze koploperpositie echter afstaan aan personen met een hogere opleiding.

Verder geldt dat vrouwen ondanks een ietwat hogere sportdeelname minder tijd aan sport besteedden dan mannen (resp. 1,0 en 1,5 uur). Verschillen tussen mannen en vrouwen komen zo eerder in de sporttijd tot uitdrukking dan in de sportdeelname. Dit verschil is tussen 1975 en 2000 nauwelijks kleiner geworden.

Ten slotte valt op dat ouders met een kind tussen de 0 en 5 jaar (0,9 uur) en ouders met een kind tussen de 6 en 11 jaar (1,0 uur) minder tijd voor sport uittrokken dan paren jonger dan 40 jaar zonder kinderen (1,4 uur). Dit wijst erop dat de komst van een kind door de bank genomen meer een drempel opwerpt met oog op sporten dan dat het voor ouders een stimulans vormt om gezamenlijk met hun gezinsleden te gaan sporten.

Sportfrequentie

Op basis van de dagboekgegevens uit het TBO kan ook worden opgemaakt hoe vaak per week men sport (tabel 4.4). De gegevens maken duidelijk dat de sterkste absolute stijging in de sportdeelname zich heeft voorgedaan onder de groep die een dag in de week sport (7 procentpunten). Ook groeide het aandeel van de bevolking dat op twee, drie dan wel vier dagen of meer per week sport. Tussen 1995 en 2000 is echter de groep die 2 of meer dagen per week sport in omvang gedaald. Anno 2000 sport 18% van de bevolking op twee of meer dagen, 9% sport op drie of meer dagen, 4% op ten minste drie dagen. Sporters kwamen in 2000 gemiddeld bijna twee dagen per week in actie (1,8 dagen).

Tabel 4.4 Freqventie van sporten, bevolking van 12-79 jaar, 1975-2000

	%						index					
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	1975	1980	1985	1990	1995	2000
in procenten (bevolking)												
0 dagen	74,1	69,6	64,7	62,0	59,9	61,0	100	94	87	84	81	82
1 dagen	14,0	15,7	17,7	20,8	19,4	20,9	100	112	126	149	139	149
2 dagen	6,3	7,1	8,8	8,9	10,6	9,4	100	113	140	141	168	149
3 dagen	3,2	3,9	4,5	4,9	4,9	5,0	100	122	141	153	153	156
≥ 4 dagen	2,5	3,7	4,4	3,4	5,1	3,7	100	148	176	136	204	148
in dagen												
bevolking	0,5	0,6	0,7	0,7	0,8	0,7	100	120	140	140	160	140
sporters	1,8	1,9	2,0	1,8	2,0	1,8	100	106	111	100	111	100

Bron: SCP (TBO)

Aantal sporten

In de afgelopen decennia werd het Nederlandse sportlandschap ontegenzeggelijk meer divers. Naast traditionele sporten als voetbal, korfbal en tennis deden nieuwe sporten als inline skaten, Tae Bo en parapenting hun intrede. Ook op sportgebied valt er dus steeds meer te kiezen. In paragraaf 2.6 is gesteld dat dit toenemend aanbod (bij een gelijkblijvende of gedaalde hoeveelheid vrije tijd) heeft bijgedragen tot een trend van participant naar passant. Op sportgebied zou deze ontwikkeling zich onder andere kunnen uiten in een toenemende verscheidenheid in het sportpatroon: niet een leven lang investeren om de fijne kneepjes van het voetbal- of schaakspel tot in perfectie te beheersen, maar van tijd tot tijd op zoek gaan naar nieuwe sportieve uitdagingen. Bijvoorbeeld: een berg beklimmen, de marathon lopen, het fitnesscentrum bezoeken en spierbundels kweken, de kick van bungeejumpen beleven, de rust hervinden met Tai Chi.

De AVO-cijfers ondersteunen deze hypothese echter niet, althans niet helemaal (tabel 4.5). Het bovenste deel van de tabel maakt duidelijk dat, op de lange termijn, een afnemend aandeel sporters 3 of meer sporten beoefent. Het aandeel sporters dat 1 of 2 sporten beoefent zit daarentegen in de lift. Gemiddeld beoefenen sporters in 1999 minder sporten dan in 1979 (zie de regel 'aantallen' in de tabel). Uitzonderingen hierop zijn onder andere de jeugd in de leeftijd van 6 tot en met 11 jaar (+0,3 sporten) en de oudere groepen sporters (vanaf 50 jaar; +0,2 sporten). In 1999 was het sport-repertoire van lager opgeleiden minder breed dan dat van hoger opgeleiden, maar in vergelijking met 1979 zijn de verschillen kleiner geworden omdat de daling in het aantal beoefende sporten groter was onder de hoogst opgeleiden dan onder de lager opgeleiden. Voor de verschillen naar inkomensniveau geldt hetzelfde. Naar stedelijkheid en etniciteit blijken er door de tijd geen noemenswaardige verschillen te zijn.

Overigens moet worden aangetekend dat de AVO-cijfers alleen aangeven hoeveel sporten men gedurende één jaar heeft beoefend. Dit laat onverlet hoeveel sporten men in voorgaande jaren heeft beoefend. Diversificatie zou zo vooral tot uitdrukking komen in het van jaar tot jaar switchen van sport. Onderzoek naar sportloopbanen zou hier nader licht op kunnen werpen.

Tabel 4.5 Aantal beoefende sporten naar achtergrondkenmerken, sportende bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
in procenten												
1 sport	25,2	25,7	28,5	33,3	35,5	33,5	100	102	113	132	141	133
2 sporten	19,6	22,0	20,9	26,3	26,1	26,4	100	112	107	134	133	135
3 sporten	18,1	19,4	19,4	16,8	16,5	17,1	100	107	107	93	91	94
≥ 4 sporten	37,0	32,9	31,2	23,6	21,8	23,0	100	89	84	64	59	62
in aantallen												
algemeen	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	100	96	92	92	88	88
sekses												
man	2,7	2,5	2,5	2,4	2,3	2,4	100	93	93	89	85	89
vrouw	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	100	96	91	91	91	91
leeftijd												
6-11 jaar	2,3	2,3	2,4	2,4	2,3	2,6	100	100	104	104	100	113
12-19 jaar	3,4	3,1	3,0	2,9	2,9	3,1	100	91	88	85	85	91
20-34 jaar	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3	100	100	100	100	96	96
35-49 jaar	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	100	100	100	105	100	100
50-64 jaar	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7	100	100	100	107	107	113
65-79 jaar	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	100	108	108	108	117	117
opleidingsniveau^a												
lo, lbo, mavo	1,9	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	100	95	95	95	89	89
mbo, havo, vwo	2,4	2,4	2,3	2,2	2,1	2,1	100	100	96	92	88	88
hbo, wo	2,8	2,6	2,6	2,4	2,5	2,3	100	93	93	86	89	82
inkomensniveau												
kwartiel 1	2,3	2,4	2,2	2,1	2,1	2,1	100	104	96	91	91	91
kwartiel 2	2,3	2,1	2,2	2,1	2,1	2,1	100	91	96	91	91	91
kwartiel 3	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3	100	96	92	92	88	92
kwartiel 4	2,7	2,7	2,5	2,5	2,4	2,5	100	100	93	93	89	93
gezinspositie												
thuiswonend kind	2,9	2,8	2,7	2,7	2,5	2,8	100	97	93	93	86	97
alleen < 40 jaar	2,8	2,7	2,8	2,6	2,7	2,7	100	96	100	93	96	96
alleen ≥ 40 jaar	1,5	1,5	1,5	1,6	1,7	1,6	100	97	100	107	113	107
paar < 40 jaar	2,5	2,5	2,4	2,5	2,4	2,2	100	100	96	100	96	88
paar ≥ 40 jaar	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	100	107	107	114	114	114
ouder met kind 0-5 jaar	2,1	2,0	2,1	2,0	2,0	2,1	100	95	100	95	95	100
ouder met kind 6-11 jaar	2,1	2,1	2,1	2,2	2,1	2,0	100	100	100	105	100	95
ouder met kind ≥ 12 jaar	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	2,1	100	100	100	106	100	124
maatschappelijke positie												
studerend, schoolgaand	2,4	2,2	2,2	2,3	2,2	2,1	100	92	92	96	92	88
werkend	2,9	2,9	2,9	2,8	2,6	2,8	100	100	100	97	90	97
huishouding	1,7	1,7	1,6	1,7	1,6	1,6	100	100	94	100	94	94
werkloos, wao	2,1	2,1	2,0	1,7	1,7	1,7	100	100	95	81	81	81
gepensioneerd	1,3	1,4	1,3	1,4	1,4	1,5	100	108	100	108	108	115
stedelijkheid												
A'dam, R'dam, Den Haag	2,4	2,3	2,3	2,3	2,5	2,3	100	96	96	96	104	96
overig ≥ 100.000 inw.	2,6	2,4	2,4	2,4	2,2	2,3	100	92	92	92	85	88
< 100.000 inwoners	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	100	96	92	92	88	88
etniciteit												
autochtoon					2,2	2,3					100	105
allochtoon					2,1	2,1					100	100

a Huidig of voltooid opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

4.3 Vorm en verband

In de voorgaande paragraaf is een globaal beeld geschetst van trends in deelname aan en intensiteit van sportbeoefening. In deze paragraaf wordt meer concreet aandacht besteed aan ontwikkelingen in de vorm en het verband waarin sportactiviteit plaatsvindt. Om te beginnen volgt een overzicht van veranderingen in de populariteit van afzonderlijke sporttakken. Daarna wordt gekeken naar de belangstelling voor onderscheiden sporttypen. Hiertoe wordt een onderverdeling gemaakt naar solo-, duo- en teamsporten. Solosporten zijn sporten die – althans voor recreatieve beoefening – geen directe tegenstander vereisen. Voor duosporten vereist de formele spelvorm ten minste één tegenstander. Teamsporten zijn sporten die worden beoefend tezamen met ten minste twee anderen (Venekamp en Wolters 1996). Door trends in de populariteit van deze drie sporttypen te bestuderen, wordt inzicht verkregen in de mate van individualisering van sportbeoefening (zie verder over dit onderwerp ook hoofdstuk 10). Ter afsluiting van deze paragraaf wordt ingegaan op trends in het beoefenen van sport binnen het verband van verenigingen en binnen het verband van trainingen of competities.

Team-/duo-/solosporten

De veranderende wijze van sportbeoefening tekent zich duidelijk af als gekeken wordt naar het type sporten dat sporters beoefenen. Tabel 4.6 geeft hiervan een indruk op basis van gegevens uit AVO 1979-1999. De cijfers verwijzen naar ontwikkelingen in de mate waarin bepaalde sporttakken zowel in georganiseerd als ongeorganiseerd verband worden beoefend. Deze cijfers kunnen afwijken van de ontwikkelingen in de ledentallen van bij NOC*NSF aangesloten sportverenigingen (zie hoofdstuk 6, zie ook noot 2).

Het bovenste deel van de tabel laat allereerst algemene trends in de belangstelling voor solo-, duo- en teamsporten zien. Tussen 1979 (42%) en 1999 (52%) kende het percentage solosporters onder de bevolking een duidelijke stijging. Dit terwijl de belangstelling voor duosporten gedurende het voornoemde tijdvak verminderde (-1 procentpunt). Met name in 1999 deed zich een forse terugval voor ten opzichte van vier jaar eerder. Teamsporten lijken al sinds 1983 geleidelijk aan populariteit in te moeten. Terwijl de sportdeelname in genoemd tijdvak met 6 procentpunten steeg, daalde het aandeel beoefenaren van teamsporten met ruim 1 procentpunt. Tezamen geven de cijfers uit tabel 4.6 een beeld van groeiende belangstelling voor individueel beoefenbare sporten, een stagnerende belangstelling voor de duosporten en een dalende belangstelling voor teamsporten. Dit beeld wordt ook grotendeels bevestigd door de NOC*NSF-ledentalstatistieken (Hover 2002: 45).

Tabel 4.6 Beoefening van verschillende takken van sport, bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						Index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen ^a	52,5	58,8	58,5	62,6	63,5	64,9	100	112	111	119	121	124
solosporten ^a	42,3	47,2	44,1	49,7	51,1	51,5	100	112	104	117	121	122
duosporten	19,0	18,7	18,2	19,2	19,7	18,3	100	98	96	101	104	96
teamsporten	19,2	19,7	18,7	18,6	18,0	17,4	100	103	97	97	94	91
solosporten												
atletiek	1,0	1,1	1,3	0,8	1,0	0,8	100	110	130	80	100	80
auto-/motorsport	0,8	0,9	0,8	1,0	1,3	1,5	100	113	100	125	163	188
fitness/aerobics				9,1	11,4	12,8						
golf				1,1	1,3	1,5						
gymnastiek/turnen	9,1	9,0	8,2	6,7	5,6	5,9	100	99	90	74	62	65
paardrijden	2,5	3,5	2,5	2,7	3,4	3,1	100	140	100	108	136	124
schaatsen	14,6	11,0	15,4	13,0	7,0	5,5	100	75	105	89	48	38
skeeleren/skaten						11,0						
toerfietsen/wielrennen ^b	25,9	28,2	24,4	14,4	15,3	14,8	100	109	94	56	59	57
trimmen/joggen	8,1	9,6	9,1	10,5	9,5	8,1	100	119	112	130	117	100
wandelsport ^b	22,4	22,1	23,1	7,6	8,2	10,7	100	99	103	34	37	48
zeilen/roeien/ kanoën/surfen	6,1	10,5	7,7	7,4	7,6	5,7	100	172	126	121	125	93
zwemmen	31,8	35,5	30,7	33,0	35,6	32,3	100	112	97	104	112	102
duosporten												
badminton	7,7	6,8	6,4	6,6	5,1	5,0	100	88	83	86	66	65
squash					3,2	3,2						
tafeltennis	6,9	5,4	4,0	3,1	3,1	3,3	100	78	58	45	45	48
tennis	8,1	8,3	9,5	10,2	10,4	8,6	100	102	117	126	128	106
vecht- en verdedigings- sporten	2,2	2,1	2,1	2,4	2,5	2,6	100	95	95	109	114	118
teamsporten												
basketbal	1,8	1,6	1,5	1,4	1,5	1,5	100	89	83	78	83	83
handbal	1,6	1,3	1,2	0,9	0,9	0,9	100	81	75	56	56	56
hockey	1,4	1,7	1,9	1,8	1,6	1,2	100	121	136	129	114	86
korfbal	1,2	1,1	1,2	0,9	1,0	1,2	100	92	100	75	83	100
softbal/honkbal				0,9	0,7	0,6						
veldvoetbal	12,1	11,5	10,3	9,5	9,8	9,5	100	95	85	79	81	79
volleybal	5,1	5,2	5,1	5,5	4,6	4,4	100	102	100	108	90	86
zaalvoetbal	3,2	4,1	3,9	3,6	3,7	3,9	100	128	122	113	116	122
overig	4,7	8,8	12,0	10,1	7,8	11,5	100	187	255	215	166	245

a Exclusief fietsen en wandelen.

b In de jaren 1979, 1983 en 1987 is meer in het algemeen gevraagd naar wandelen en toerfietsen, zonder het predikaat 'sport'.

Bron: SCP (AVO)

De algemene trends die zich voordeden wat betreft de belangstelling voor solo-, duo- en teamsporten zijn niet altijd terug te vinden op het niveau van afzonderlijke sporttakken. Dit wordt duidelijk uit het tweede, onderste deel van de tabel. Bij teamsporten was het zo dat in de periode 1979-1999 de beoefening van veldvoetbal, volleybal, hockey en softbal/honkbal terugliep. Daar stond echter tegenover dat de eerder ingezette

daling in de beoefening van handbal zich in de periode 1995-1999 niet verder voortzette. Korfbal kende vanaf 1991 zelfs een opleving. Dit terwijl de populariteit van zaalvoetbal en basketbal zich betrekkelijk grillig ontwikkelde.

Bij de duosporten nam in de periode 1979-1999 de belangstelling voor vecht- of verdedigingssporten toe. De belangstelling voor tafeltennis en badminton nam af. In 1999 gaf tennis een sterke terugval te zien ten opzichte van vier jaar eerder (bijna –2 procentpunten; zie ook tabel 6.5). Volgens AVO bleef de belangstelling voor squash in de periode 1995-1999 stabiel. Blijkens NOC*NSF-cijfers 1995-1999 wordt deze sport evenwel in toenemende mate in georganiseerd verband beoefend (Hover 2002).

Vooraf de solosporten lieten in de afgelopen twintig jaar een aantal interessante ontwikkelingen zien. Zo kwamen in 1999 nieuwe sporten als fitness/aerobics (13%) en skeeleren/skaten (11%) met stip de ranglijst van meest populaire sporten binnen. Ook de wandelsport beleeft sinds 1991 een opvallende opmars (althans wanneer zoals dat hier gebeurt ook gekeken wordt naar de ongeorganiseerde wandelaars; het aantal leden van de wandelbond liep in die jaren veel minder hard op; Hover 2002). Zwemmen was gedurende de periode 1979-1999 telkens de meest beoefende sport, hoewel zich in de laatste vier jaar een terugval aftekende (–3 procentpunten). De belangstelling voor joggen/trimmen lijkt te lijden te hebben gehad onder de opkomst van nieuwe fitness-sporten. Na een piek in 1991 (10,5%) is het percentage van de bevolking dat wel eens gaat hollen weer op hetzelfde niveau als aan het begin van de jaren tachtig. In 1987 bereikte het aantal schaatsers een hoogtepunt. Gezien de strenge winters die zich in die periode in ons land voordeden – met twee verreden en een bijna verreden elfstedentocht – is dit niet verwonderlijk. Sindsdien liep het aandeel schaatsers, ondanks stijgingen in het aantal (overdekte) kunstijsbanen - gestaag terug (de leden-cijfers van de KNSB geven sinds 1987 nog wel een vrij constante stijging in het aantal leden te zien; zie tabel 6.5). Op langere termijn bezien verminderde met name de populariteit van gymnastiek/turnen, een solosport met een lange traditie. Volgens AVO 1999 lijkt deze neerwaartse trend echter ten einde.

Ten slotte is het aandeel van de bevolking dat aangeeft een andere dan de genoemde sporten te beoefenen – de categorie overig – in de periode 1983-1999⁷ vrijwel gelijk gebleven. Dit ondanks het feit dat het toonblad in 1991, 1995 en 1999 telkens met een of meer sporten is uitgebreid. Hiermee wordt een aanwijzing verkregen voor een trend naar diversificering van sportbeoefening.

Solosporten blijken met name populair onder vrouwen en hoger opgeleiden (tabel 4.7). Opvallend is dat de groei in de sportdeelname van vrouwen alleen zichtbaar is bij de zogenaamde solosporten. Vrouwen gingen tussen 1979 en 1999 niet meer deelnemen aan duo- of teamsporten. Ook bij mannen bleef het aandeel duosporters constant, maar was er bij de teamsporten sprake van een vrij omvangrijke en langdurige (sinds 1983) daling. Nog steeds doen echter ruim twee-en-een-half maal zoveel mannen als vrouwen aan teamsporten. Teamsporten blijken daarbij ook nog altijd sterk het domein van de jeugd: van de 6-19-jarigen doet in 1999 39% aan ten minste een teamsport, tegen 14% bij de 20-64-jarigen en 1,7% bij de 65-plussers. Opvallend is verder dat de ondervertegenwoordiging van allochtonen in de sport zich verhoudingsgewijs veel sterker voordoet bij de duo- en solosporten dan bij de teamsporten.

Tabel 4.7 Beoefening van sport naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
<i>solosport</i>												
algemeen ^a	42,3	47,2	44,1	49,7	51,1	51,5	100	112	104	117	121	122
<i>sekse</i>												
man	41,6	46,6	42,7	46,3	46,2	47,3	100	112	103	111	111	114
vrouw	43,1	47,9	45,5	53,1	56,1	55,7	100	111	106	123	130	129
<i>leeftijd</i>												
6-19 jaar	68,8	72,5	66,7	69,3	69,5	71,9	100	105	97	101	101	105
20-64 jaar	37,0	44,0	41,9	49,3	50,8	50,3	100	119	113	133	137	136
65-79 jaar	6,4	11,1	13,5	17,9	20,0	23,4	100	173	211	280	313	366
<i>opleidingsniveau^b</i>												
< hbo, wo	31,7	38,2	37,0	42,0	42,0	40,8	100	121	117	132	132	129
hbo, wo	55,3	60,7	58,3	64,9	63,8	62,5	100	110	105	117	115	113
<i>etniciteit</i>												
autochtoon					51,3	50,4						
allochtoon					41,2	37,3						
<i>duosport</i>												
algemeen	19,0	18,7	18,2	19,2	19,7	18,3	100	98	96	101	104	96
<i>sekse</i>												
man	21,7	21,6	20,5	21,9	22,8	21,6	100	100	94	101	105	100
vrouw	16,4	15,8	16,0	16,5	16,7	15,0	100	96	98	101	102	91
<i>leeftijd</i>												
6-19 jaar	30,2	28,7	26,8	29,2	30,4	30,1	100	95	89	97	101	100
20-64 jaar	17,2	17,7	17,5	18,5	19,0	17,1	100	103	102	108	110	99
65-79 jaar	0,6	1,2	2,0	2,3	3,5	4,0	100	200	333	383	583	667
<i>opleidingsniveau^b</i>												
< hbo, wo	13,5	13,7	13,9	14,7	13,2	12,1	100	101	103	109	98	90
hbo, wo	34,7	32,1	31,2	28,5	28,5	27,1	100	93	90	82	82	78
<i>etniciteit</i>												
autochtoon					19,6	17,8						
allochtoon					15,3	13,2						
<i>teamsport</i>												
algemeen	19,2	19,7	18,7	18,6	18,0	17,4	100	103	97	97	94	91
<i>sekse</i>												
man	28,5	28,4	26,5	26,1	25,8	24,9	100	100	93	92	91	87
vrouw	10,0	11,1	11,1	11,1	10,1	10,0	100	111	111	111	101	100
<i>leeftijd</i>												
6-19 jaar	37,9	38,3	36,7	37,9	39,6	39,1	100	101	97	100	104	103
20-64 jaar	14,4	16,1	16,0	16,0	14,4	13,7	100	112	111	111	100	95
65-79 jaar	0,2	0,3	0,3	0,9	1,1	1,7	100	150	150	450	550	850
<i>opleidingsniveau^b</i>												
< hbo, wo	12,5	14,0	13,9	13,1	11,1	10,3	100	112	111	105	89	82
hbo, wo	23,3	22,5	21,8	23,6	19,2	17,1	100	97	94	101	82	73
<i>etniciteit</i>												
autochtoon					17,6	16,5						
allochtoon					15,9	14,6						

a Exclusief fietsen en wandelen.

b Hoogst voltooid/huidig opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

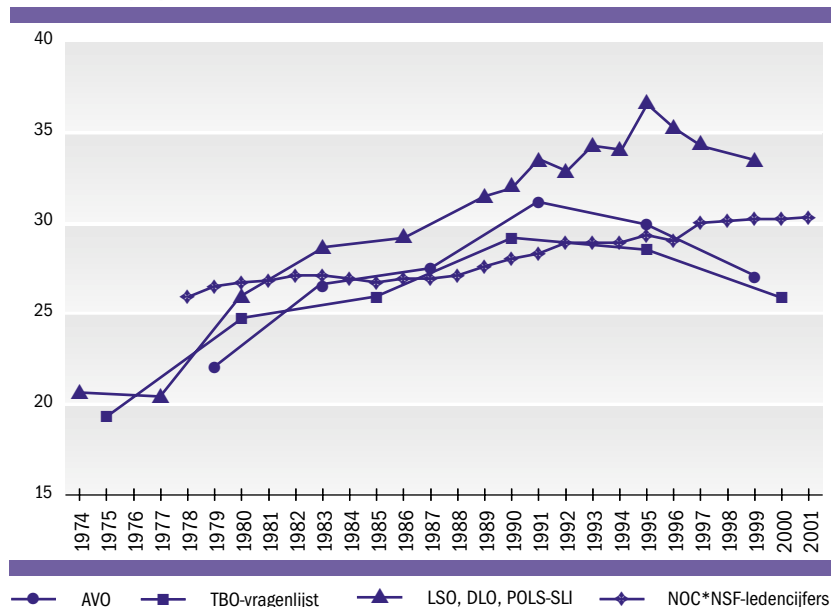
Lidmaatschap van sportverenigingen

Tussen 1979 en 1999 is er sprake van een daling in het aandeel teamsporters bij een stijging in het aandeel solosporters. Vraag is wat dit betekent voor de traditionele verenigingssport. Uit eerdere analyses op het AVO kwam naar voren dat teamsporten vaker binnen verenigingsverband worden beoefend dan solosporten (De Haan en Breedveld 2000).

In figuur 4.2 zijn gegevens over lidmaatschap van sportverenigingen uit verschillende onderzoeken samengenomen. Het voornaamste verschil in meetmethode tussen deze enquêtes is het toepassen van directe meting dan wel indirecte meting van het lidmaatschap van sportverenigingen. Bij indirecte meting wordt de respondent eerst gevraagd of hij sport beoefent, en vervolgens of hij sport beoefent in het verband van een vereniging. Dit is onder andere het geval bij het AVO. Bij de overige onderzoeken is er sprake van een directe meting. Verder is het zo dat NOC*NSF-ledencijfers gegevens bevatten die betrekking hebben op lidmaatschappen en niet op individuen. Dat wil zeggen, de berekening van het percentage van de bevolking dat volgens deze statistiek lid is van een sportvereniging valt te hoog uit, omdat mensen die lid zijn van meer dan een vereniging dubbel worden meegeteld (zie ook noot 2).

Alle geraadpleegde onderzoeken wijzen erop dat in de periode 1979-1999 als geheel gezien de belangstelling voor georganiseerde sportbeoefening steeg. Anderzijds wijzen 3 van de 4 geraadpleegde onderzoeken erop dat zich hierin een kentering voordeed gedurende de jaren negentig. Alleen volgens NOC*NSF-ledencijfers stabiliseerde de belangstelling voor georganiseerde sportbeoefening zich. AVO, TBO en de CBS-reeks LSO/DLO/POLS-SLI suggereren echter alle dalingen.

Figuur 4.2 Lidmaatschap sportverenigingen, bevolking van 18-79 jaar, 1974-2001 (in procenten)

In tabel 4.8 zijn op basis van gegevens uit AVO 1979-1999 ontwikkelingen in het lidmaatschap van sportverenigingen nogmaals weergegeven, nu voor zowel de gehele bevolking als voor de sportende bevolking. Enerzijds nam de organisatiegraad van de bevolking in de jaren tachtig en negentig toe, van 30% in 1979 naar 34% in 1999. Anderzijds is sinds 1991 sprake van een neerwaartse ontwikkeling in de belangstelling voor het sporten bij een vereniging. In dat jaar bereikte de georganiseerde sportdeelnemer een piek (37%). Ook onder de sportende bevolking was 1991 het topjaar wat betreft lidmaatschap van sportverenigingen. In latere jaren was een geringer aandeel van de sporters lid van een of meer sportverenigingen.⁸

Het onderste deel van de tabel verschaft informatie over de verdeling van het aantal lidmaatschappen van sportverenigingen onder de bevolking. In 1999 was een kwart van de bevolking lid van één sportvereniging. Slechts weinigen zijn voor 2 of meer sporten lid van een sportvereniging.

Tabel 4.8 Lidmaatschap van sportverenigingen en aantal lidmaatschappen^a, bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
lidmaatschap sportvereniging												
bevolking	29,9	33,8	33,8	37,1	36,0	33,6	100	113	113	124	120	112
sportende bevolking	57,0	57,5	57,8	59,3	56,6	51,8	100	101	101	104	99	91
aantal lidmaatschappen												
0 lidmaatschappen	70,1	66,2	66,2	62,9	64,0	66,4	100	94	94	90	91	95
1 lidmaatschap	21,9	25,0	25,7	27,5	26,8	25,8	100	114	117	126	122	118
2 lidmaatschappen	6,4	7,0	6,7	8,1	7,7	6,6	100	109	105	127	120	103
≥ 3 lidmaatschappen	1,6	1,8	1,4	1,5	1,5	1,2	100	113	88	94	94	75

a Exclusief fietsen en wandelen.

Bron: SCP (AVO)

Tabel 4.9 laat zien dat onder de groep sporters ouderen, personen met een lager opleidings- of inkomensniveau, werklozen/arbeidsongeschikten, inwoners van de grotere steden en allochtonen minder vaak lid zijn van een sportvereniging. Tussen 1991 en 1999 is het lidmaatschap van sportverenigingen alleen onder de groep 6-11-jarigen niet verder teruggelopen. Onder alle andere leeftijdsgroepen nam het lidmaatschap van sportverenigingen wel af, het minste nog onder de groep 65-plus. Voorts blijkt dat de terugval in verenigingsgraad tussen 1991 en 1999 zich in het bijzonder voordeed onder lagere opleidingsniveaus (-13 procentpunten) en veel minder onder hogere opleidingsniveaus (-5, -6 procentpunten). Een echte kloof in verenigingslidmaatschap naar opleidingsniveau heeft zich dan ook pas in deze periode ontwikkeld. Tenslotte namen reeds bestaande verschillen tussen autochtonen en allochtonen tussen 1995 en 1999 verder toe.

Tabel 4.9 Lidmaatschap van sportverenigingen, naar achtergrondkenmerken, sportende bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen ^a	57,0	57,5	57,8	59,3	56,6	51,8	100	101	101	104	99	91
seks												
man	59,7	59,5	59,1	60,3	60,1	53,6	100	100	99	101	101	90
vrouw	54,1	55,2	56,5	58,2	53,2	50,0	100	102	104	108	98	92
leeftijd												
6-11 jaar	69,4	70,4	74,1	75,1	72,5	74,2	100	101	107	108	104	107
12-19 jaar	67,3	72,5	72,9	76,7	72,7	67,5	100	108	108	114	108	100
20-34 jaar	52,3	54,1	56,1	57,5	56,8	49,2	100	103	107	110	109	94
35-49 jaar	50,3	50,9	50,8	54,1	49,5	45,2	100	101	101	108	98	90
50-64 jaar	34,0	35,8	40,0	45,1	41,1	39,5	100	105	118	133	121	116
65-79 jaar	35,9	31,0	29,9	33,1	39,1	32,4	100	86	83	92	109	90
opleidingsniveau^b												
lo, lbo, mavo	47,4	48,3	50,7	52,2	47,0	39,2	100	102	107	110	99	83
mbo, havo, vwo	52,9	53,3	53,1	54,3	52,8	47,2	100	101	100	103	100	89
hbo, wo	49,0	52,2	50,8	53,4	54,8	48,9	100	107	104	109	112	100
inkomensniveau												
kwartiel 1	53,7	51,4	50,5	51,7	47,1	44,0	100	96	94	96	88	82
kwartiel 2	53,1	55,5	54,5	56,2	55,1	46,6	100	105	103	106	104	88
kwartiel 3	55,7	58,6	57,5	59,7	55,7	54,7	100	105	103	107	100	98
kwartiel 4	59,5	61,6	61,5	64,1	63,0	56,7	100	104	103	108	106	95
gezinspositie												
thuiswonend kind	66,4	70,6	71,2	73,3	70,0	67,7	100	106	107	110	105	102
alleen < 40 jaar	53,2	53,9	54,5	56,4	54,2	52,4	100	101	102	106	102	98
alleen ≥ 40 jaar	30,9	36,1	33,6	33,0	39,8	34,5	100	117	109	107	129	112
paar < 40 jaar	51,1	53,4	57,0	57,6	62,7	48,4	100	105	112	113	123	95
paar ≥ 40 jaar	35,9	33,0	37,9	44,5	43,1	38,9	100	92	106	124	120	108
ouder, kind 0-5	49,8	49,4	50,5	50,4	45,7	43,1	100	99	101	101	92	87
ouder, kind 6-11	51,6	50,1	50,8	51,6	49,0	45,4	100	97	98	100	95	88
ouder, kind > 12	43,8	46,9	49,5	57,2	50,4	45,5	100	107	113	131	115	104
maatschappelijke positie												
studerend, schoolgaand	69,1	70,9	71,8	74,2	71,9	70,9	100	103	104	107	104	103
werkend	51,8	53,6	54,7	57,0	54,6	47,9	100	103	106	110	105	92
huishouding	45,9	42,8	44,6	47,1	41,3	37,9	100	93	97	103	90	83
werkloos, wao	39,3	48,9	48,1	45,3	39,8	33,5	100	124	122	115	101	85
gepensioneerd	32,0	29,2	30,2	34,7	39,2	33,3	100	91	94	108	123	104
stedelijkheid												
A'dam, R'dam, Den Haag	52,1	51,5	49,1	52,0	51,0	45,0	100	99	94	100	98	86
overige ≥ 100.000 inw.	54,3	54,4	55,5	59,5	52,1	46,1	100	100	102	110	96	85
< 100.000 inwoners	58,3	58,8	59,6	60,2	58,1	53,7	100	101	102	103	100	92
etniciteit												
autochtoon					57,1	52,4					100	92
allochtoon					51,6	43,1					100	84

a Exclusief fietsen/wandelen.

b Huidig of voltooid opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

Competitie/training

Volgens de ontsportingshypothese verschoof het accent in sportbeoefening in de afgelopen decennia van competitief naar recreatief. Deze hypothese wordt in de AVO-data bevestigd (tabel 4.10). Tussen 1991 en 1999 daalde het aandeel sporters dat deelneemt aan formele competities en trainingen van 48% naar 38%. Deze daling is niet los te zien van de veranderende voorkeur voor type sporten. Onder teamsporters bevinden zich immers veel meer deelnemers aan wedstrijden/trainingen dan onder duo- of solosporters (in 1999: resp. 65%, 31% en 16%, De Haan en Breedveld 2000: 59). Onder buitensporten als skeeleren, wandelen en joggen ligt dit percentage nog lager (resp. 3%, 2% en 10%). Met een verschuiving naar meer individueel beoefenbare sporten wordt zo ook tegelijkertijd een trend in beweging gezet naar afnemende competitiviteit in de sport. Overigens moet worden opgemerkt dat de toename tussen 1979 en 1983 vermoedelijk voor een niet onaanzienlijk deel op een verandering in de vraagstelling berust (in 1979 werd gevraagd naar deelname aan competities of wedstrijden; mede om die reden is 1983 gekozen als startjaar voor de indices).

Wellicht dat de hier gepresenteerde cijfers nog het duidelijkst het signaal oppikken van de negatieve spiraal waar, volgens zeggen van verreweg de meeste verenigingsbestuurders, de georganiseerde sport zich de afgelopen twintig jaar in bevindt. De meest ingrijpende verandering in de sportwereld in het voornoemde tijdvak bestond daarmee niet zozeer in een afkalvend fundament (daling in ledenaantallen), maar wel in een dalende belangstelling om deel te nemen aan de 'sportliche sport', het trainen en deelnemen aan wedstrijden.⁹

Als we kijken naar verschillen tussen bevolkingsgroepen dan blijkt dat in 1999 mannen (45%) beduidend actiever waren binnen het verband van trainingen of competities dan vrouwen (31%). Dit verschil tussen de seksen is in de twee voorafgaande decennia weinig tot niets veranderd. Zoals op voorhand verwacht kan worden, neemt het beoefenen van sport in trainings- of competitieverband met het vorderen van de leeftijd sterk af. Na 1991 daalde de deelname aan competities en trainingen onder de allerjongsten (6-11 jaar) en onder de alleroudsten (65+) minder dan onder de overige leeftijdsgroepen. Evenals bij het lidmaatschap van verenigingen is de daling in de deelname aan competities en trainingen groter onder de lager opgeleiden dan onder de hoger opgeleiden.

Tabel 4.10 Beoefening van sport in trainings- of competitieverband, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit, sportende bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen ^a	39,1	49,5	48,7	48,0	43,3	37,7	79	100	98	97	87	76
sekse												
man	49,0	55,7	54,5	54,0	51,1	44,8	88	100	98	97	92	80
vrouw	28,1	42,8	42,7	42,0	35,5	30,7	66	100	100	98	83	72
leeftijd												
6-11 jaar	45,4	60,6	61,6	63,6	59,3	58,6	75	100	102	105	98	97
12-19 jaar	58,1	70,5	70,1	72,1	65,5	59,7	82	100	99	102	93	85
20-34 jaar	35,3	48,0	50,4	47,4	43,7	36,3	74	100	105	99	91	76
35-49 jaar	26,8	38,4	36,3	40,9	35,1	29,0	70	100	95	107	91	76
50-64 jaar	12,7	21,0	24,6	27,2	25,0	23,7	60	100	117	130	119	113
65-79 jaar	6,3	17,3	16,5	15,6	17,5	14,5	36	100	95	90	101	84
opleidingsniveau ^b												
lo, lbo, mavo	28,9	38,8	39,4	38,5	32,0	25,0	74	100	102	99	82	64
mbo, havo, vwo	33,9	44,3	43,6	41,2	39,1	32,2	77	100	98	93	88	73
hbo, wo	30,0	43,1	42,0	41,9	40,5	31,8	70	100	97	97	94	74
etniciteit												
autochtoon					44,0	38,1					100	87
allochtoon					34,9	31,2					100	89

a Exclusief fietsen/wandelen.

b Huidig of voltooid opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

4.4 Accommodatiegebruik

Voor veel sporten heeft men specifieke sportaccommodaties nodig. Andere sporten kan men ook – met enige beperkingen – in de algemene openbare ruimte beoefenen (op straat, in het bos). In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de ontwikkelingen in het aanbod qua aantal en typen sportaccommodaties. In deze paragraaf wordt de vraag naar sportaccommodaties geanalyseerd. Dit gebeurt aan de hand van een onderscheid tussen specifieke (sportzaal of sporthal, gymnastiekzaal, overdekt zwembad, andere overdekte ruimte die niet uitsluitend voor sport wordt gebruikt, in de open lucht op een officieel sportterrein) en niet-specifieke sportaccommodaties (in de openlucht op een niet-officieel sportterrein, thuis of in de tuin, anders). Een verschuiving van het sporten in/op sportspecifieke accommodaties naar het sporten in/op niet-specifieke voorzieningen kan daarbij worden geïnterpreteerd als een uiting van informalisering van de sport (zie § 4.1).

In de periode 1979-1995 was het aandeel sporters dat actief is op plekken of plaatsen die specifiek daartoe bestemd zijn min of meer stabiel (tabel 4.11). In 1999 is het aandeel sporters dat voor hun sport gebruik maakt van specifieke sportaccommodaties echter met 4 procent-punten gedaald. Sporten los van specifieke sportaccommodaties wordt dus populairder. Hierdoor heeft het beoefenen van sport een informeler karakter.

Vooral personen met een betere sociaal-economische positie maken gebruik van sportaccommodaties. Zo werd in 1999 meer gebruik gemaakt van specifieke sportaccommodaties door hoger opgeleiden (85%) dan door lager opgeleiden (78%), en meer door personen behorende tot het hoogste inkomenskwartiel (85%) dan door personen behorende tot het laagste inkomenskwartiel (78%).

Verder blijkt dat met het klimmen der jaren steeds minder een beroep wordt gedaan op specifieke sportaccommodaties. Dat ligt in de lijn der verwachting wanneer men bedenkt dat ouderen met name deelnemen aan duursporten als wandelsport, trimmen/joggen en toerfietsen/wielrennen, alle takken van sport die doorgaans worden beoefend in de openbare ruimte (zie tabel 4.12). Wat betreft stedelijkheid zijn er in het gebruik van specifieke sportaccommodaties geen noemenswaardige verschillen.

Tabel 4.11 Gebruik van specifieke sportaccommodaties, naar achtergrondkenmerken, sportende bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen	88,2	86,2	87,0	88,3	86,7	82,6	100	98	99	100	98	94
seks												
mannen	87,0	84,1	84,6	85,7	84,7	80,7	100	97	97	99	97	93
vrouwen	89,5	88,5	89,4	91,0	88,7	84,4	100	99	100	102	99	94
leeftijd												
6-11 jaar	96,1	96,2	96,1	96,6	94,6	89,4	100	100	100	101	98	93
12-19 jaar	92,5	91,2	89,0	91,5	89,2	85,1	100	99	96	99	96	92
20-34 jaar	86,5	85,3	87,7	89,8	87,7	84,8	100	99	101	104	101	98
35-49 jaar	83,2	82,5	83,4	85,6	84,2	81,3	100	99	100	103	101	98
50-64 jaar	75,4	74,4	81,1	81,2	79,4	76,3	100	99	108	108	105	101
65-79 jaar	80,3	71,7	78,3	76,1	82,0	70,1	100	89	98	95	102	87
opleidingsniveau^a												
lo, lbo, mavo	83,7	81,6	84,5	85,6	82,7	78,1	100	97	101	102	99	93
mbo, havo, vwo	85,4	84,1	85,9	87,0	86,0	82,5	100	98	101	102	101	97
hbo, wo	85,1	83,5	84,7	87,0	86,5	84,5	100	98	100	102	102	99
inkomensniveau												
kwartiel 1	87,3	86,4	87,1	86,7	84,7	78,2	100	99	100	99	97	90
kwartiel 2	89,0	85,4	86,2	88,6	86,7	80,0	100	96	97	100	97	90
kwartiel 3	88,4	86,0	87,3	89,5	87,7	84,4	100	97	99	101	99	95
kwartiel 4	87,9	88,1	87,8	89,4	87,8	85,3	100	100	100	102	100	97
stedelijkheid												
A'dam, R'dam, Den Haag	87,3	86,1	85,0	88,2	86,6	82,5	100	99	97	101	99	95
overig ≥ 100.000 inw.	88,4	86,8	87,0	88,1	85,5	82,2	100	98	98	100	97	93
< 100.000 inwoners	88,3	86,1	87,3	88,4	86,9	82,7	100	98	99	100	98	94

a Huidig of voltooid opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

De beoefening van squash, zaalvoetbal, vecht- of verdedigingssport, korfbal en gymnastiek/turnen vindt vrijwel uitsluitend – in meer dan 95% van de gevallen – plaats met gebruik van specifieke sportaccommodaties. Sporten als trimmen/joggen, zeilen/roeien/kanoën/surfen, skeeleren/skaten, toerfietsen/wielrennen en wandel

sport blijken daarentegen juist doorgaans te worden beoefend buiten specifieke sport-accommodaties. Het gebruik daarvan blijkt hoofdzakelijk te gelden voor binnensporten. Buitensporten worden in de regel beoefend op niet specifiek voor sporten bestemde plekken en plaatsen. Tennis wordt gekenmerkt door een trend naar een toenemend gebruik van specifieke sportaccommodaties. Beoefening van basketbal blijkt juist een steeds informeler karakter te krijgen. Naast het beoefenen van deze sport in een officiële sportzaal in het verband van een vereniging vormt het pleintjesbasketbal momenteel een parallel circuit.

Overigens vragen sporten waarbij men niet noodzakelijk afhankelijk is van een specifieke sportaccommodatie, vaak wel degelijk om een op sportbeoefening toegesneden infrastructuur. Zo wordt momenteel werk gemaakt van de aanleg van skate- en trimroutes, en van wandel- en mountainbikepaden om veiligheid, sportplezier en natuur te kunnen waarborgen.

Tabel 4.12 Gebruik van specifieke sportaccommodaties, naar takken van sport, sportende bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
atletiek	70,6	64,2	70,1	83,3	74,8	67,7	100	91	99	118	106	96
auto- of motorsport	19,4	26,2	19,3	25,6	24,4	32,0	100	135	99	132	126	165
badminton	39,8	55,2	63,5	62,5	61,2	56,5	100	139	160	157	154	142
basketball	85,0	87,8	96,9	78,1	77,3	73,5	100	103	114	92	91	86
fitness/aerobics				89,9	89,4	90,2				100	99	100
golf				88,7	89,0	87,4				100	100	99
gymnastiek/turnen	94,6	91,5	92,3	91,8	94,6	93,5	100	97	98	97	100	99
handbal	91,7	94,1	96,1	96,3	93,9	93,1	100	103	105	105	102	102
hockey	86,3	87,6	90,5	95,1	92,6	88,4	100	102	105	110	107	102
korfbal	94,6	94,2	97,8	95,7	97,7	95,0	100	100	103	101	103	100
paardrijden	29,3	56,4	32,5	37,0	29,4	28,7	100	192	111	126	100	98
schaatsen	27,7	32,4	25,0	25,7	43,3	58,6	100	117	90	93	156	212
skeelers/skaten						11,0						
soft- of honkbal				78,2	82,4	87,3				100	105	112
squash					98,9	96,9					100	98
tafeltennis	46,5	47,0	51,7	47,3	50,3	49,6	100	101	111	102	108	107
tennis	83,8	88,7	90,3	90,1	90,1	91,6	100	106	108	108	108	109
toerfietsen/wielrennen ^a	8,2	7,4	8,6	8,0	8,2	9,7	100	90	105	98	100	118
trimmen/joggen	30,7	24,4	21,5	14,6	18,5	19,5	100	79	70	48	60	64
overige sporten	62,5	72,2	73,3	67,7	63,5	56,6	100	116	117	108	102	91
vecht- of verdedigings- sport	96,3	96,0	95,1	96,2	96,7	95,8	100	100	99	100	100	99
veldvoetbal	76,9	81,5	80,9	83,1	84,2	77,9	100	106	105	108	109	101
volleybal	89,0	89,7	99,1	89,8	85,8	84,6	100	101	111	101	96	95
wandelsport ^a	8,4	6,5	6,5	6,1	6,2	7,8	100	77	77	73	74	93
zaalvoetbal	98,9	97,9	99,6	99,5	99,8	96,8	100	99	101	101	101	98
zeilen/roeien, kanoën/surfen	11,9	10,0	10,5	9,4	10,7	12,7	100	84	88	79	90	107
zwemmen	88,5	84,2	90,5	89,0	88,4	88,8	100	95	102	101	100	100

a In de jaren 1979, 1983 en 1987 andere, ruimere definitie (niet beperkt tot fiets-/wandelsport).

Bron: SCP (AVO)

4.5 Conclusie: versporting van de samenleving, ontsporting van de sport

In dit hoofdstuk zijn verschillende onderzoeken met gegevens over sportbeoefening naast elkaar gelegd. Op basis van inzichten uit de literatuur en de in hoofdstuk 2 geschetste maatschappelijke ontwikkelingen werd de conclusie getrokken dat gedurende de afgelopen decennia sprake is geweest van een 'versporting van de samenleving', onder meer tot uitdrukking komend in een gegroeid aandeel sporters. Tegelijkertijd zou zich evenwel een 'ontsporting van de sport' voordoen, met een diversificering, individualisering en informalisering van sportbeoefening tot gevolg.

Ook zonder onderzoek laat zich vaststellen dat er een ongekeerde belangstelling voor het beoefenen van sport is. Weinigen hebben nog nooit gesport; er is vrijwel geen gemeente zonder plaatselijke voetbalclub. Via vereniging, school, fitnesscentrum, buurt en bedrijf heeft de sport een enorm bereik. De studies die in dit verband zijn geanalyseerd wijzen unaniem uit dat het aandeel sporters onder de Nederlandse bevolking groeit. Volgens AVO nam dit percentage tussen 1979 (53%) en 1999 (65%) met 12 procentpunten toe. Met name onder vrouwen was de groei in sportdeelname opmerkelijk (+ 16 procentpunten). In 1999 namen vrouwen zelfs vaker deel aan sport dan mannen. Ook het sportpatroon van senioren geeft een opvallende inhaalslag te zien. Was in 1979 van de groep van 65-79-jarigen nog slechts 8% sportief actief, in 1999 bedroeg het aandeel sportende senioren 35%. Onder de jeugd bleef de sportdeelname in de jaren tachtig en negentig onveranderd hoog (resp. 92% en 86% in 1999 voor 6-11- en 12-19-jarigen). Kortom, de afgelopen decennia wijzen inderdaad op een versporting van de samenleving. In de tweede helft van de jaren negentig lijkt de groei in de sportdeelname echter af te zwakken, of zelfs tot een halt te komen. Deels hangt dit samen met de veranderende leeftijdsopbouw, met meer ouderen en minder jongeren.

De sport is echter nog niet geheel 'gedemocrateerd'. Een hoger niveau van inkomen en opleiding, en een betere maatschappelijke positie bleven vrijwel onverminderd van invloed op de sportdeelname, en op zaken als lidmaatschap van sportverenigingen en deelname aan competities en trainingen. Ook naar etniciteit doen zich nog belangrijke verschillen voor in diverse aspecten van de sportdeelname. Onder leden van etnische minderheden bevinden zich minder sporters, minder verenigingssporters en minder wedstrijdssporters, dan onder autochtonen. Mannen en vrouwen mogen dan wel elkaars gelijke zijn wat betreft sportdeelnamecijfers, ook anno 1999 blijken mannen nog beduidend intensiever te sporten dan vrouwen. Verschillen tussen mannen en vrouwen uiteten zich wat betreft de sport niet zozeer in de deelname zelf, maar veeleer in de wijze van sportbeoefening (zie ook Elling 2002).

Parallel aan de 'versporting van de samenleving' voltrok zich ook een 'ontsporting van de sport'. Hoewel het aantal sporten dat een zekere populariteit onder de bevolking geniet, toenam, daalde het gemiddelde aantal beoefende sporten. Verder brachten de onderzochte gegevens een duidelijke trend naar individualisering van sportbeoefening aan het licht. Sinds 1991 zit zowel het lidmaatschap van sportverenigingen, als de deelname aan competities en trainingen in een terugval. Voor de groep die traditioneel

het sterkst in de verenigings- en wedstrijd sport vertegenwoordigd is, de jeugd, geldt dit niet minder dan voor andere leeftijdsgroepen. Dit verklaart wellicht ook de onrust die al een aantal jaren leeft onder menig verenigingsbestuurder. Aan de basis (recreatie-sport) is er nog wel groei, maar aan de top (competitiesport) heeft de sport te maken met afkalvende belangstelling.

Noten

- 1 Het laagste percentage sporters geven de cijfers uit de reeks NOC*NSF-ledencijfers en uit TBO-dagboek. Hier zijn goede redenen voor. De NOC*NSF-ledencijfers hebben alleen betrekking op de sporters die lid zijn van sportverenigingen; de ‘ongeorganiseerde sporters’ worden hierin niet meegeteld (zie verder noot 2). De cijfers uit de reeks TBO-dagboek verwijzen naar het aandeel burgers dat in een week daadwerkelijk heeft gesport. Dit is een vrij streng criterium, niet iedereen sport immers iedere week. De daaropvolgende laagste cijfers komen uit de reeks TBO-vragenlijst. Dat in dit onderzoek het percentage sporters niet heel hoog uitvalt, komt onder meer omdat in dit onderzoek geen gebruik wordt gemaakt van een prompt-card, een lijst met voorbeelden van sporten die men zou kunnen beoefenen (dit geldt ook voor de laatste jaren van de CBS-reeks). Men wordt dus niet ‘op een idee gebracht’. De onderzoeken AVO en RSO maken wel gebruik van een prompt-card, en hier ligt het aandeel sporters dan ook hoger. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de diverse onderzoeken, zie de website www.rapportage-sport.nl.
- 2 De ledentalstatistieken (LST) van NOC*NSF geven inzicht in het aantal leden van de sportverenigingen van de diverse door NOC*NSF erkende sportbonden. In deze ledentallen doen zich dubbelstellingen voor, bijvoorbeeld als mensen voor dezelfde sport lid zijn van twee of meer verenigingen. De cijfers zijn dus niet rechtstreeks op te vatten als een indicatie van het aantal burgers dat lid is van een sportvereniging (Hover 2002). Ter vergelijking zijn de ledentallen in deze figuur echter wel als dusdanig behandeld. Nadere analyses op de NOC*NSF-ledentalstatistieken moeten uitwijzen in hoeverre deze werkwijze werkelijk gerechtvaardigd is.
- 3 Een nadere analyse wijst bovendien uit dat deze stijging in sportdeelname niet alleen werd veroorzaakt door de opkomst van skeeleren/skaten. Ook zonder inbegrip van deze minder traditionele vorm van sport, vertoonde het percentage sporters onder de jeugd een gunstige ontwikkeling.
- 4 Ongecontroleerd voor andere invloeden, zoals leeftijd.
- 5 Voor meer informatie over de opzet van dit dagboekje en het onderzoek, zie de website www.tijdsbesteding.nl.
- 6 Het onderzoek kent twee duidelijke minpunten. Ten eerste is de steekproefomvang vrij beperkt ($n = 1.813$ in 2000). Ten tweede heeft de dagboekmeting betrekking op een oktoberweek. Weliswaar is deze maand in vrij sterke mate representatief voor de doorsnee tijdsbesteding, maar desondanks kunnen weersinvloeden soms toch een vertekende rol spelen. De lichte daling in de sport-tijd tussen 1995 en 2000 (zie figuur 4.1 en tabel 4.3) is waarschijnlijk terug te voeren op het tamelijk slechte weer in de onderzoeksweek van oktober 2000 (Breedveld en Van den Broek 2001).
- 7 Het meetjaar 1979 is in dit opzicht door een iets andere bevraging niet geheel vergelijkbaar.
- 8 Een kanttekening bij de bevinding dat ook in 1999 het percentage verenigings-sporters verder terugviel is dat de vraagstelling is gewijzigd. In het laatstgenoemde jaar is aan respondenten niet enkel gevraagd of men sport als lid van een vereniging. De respondenten konden ook kiezen uit de antwoord-categorieën ‘bedrijfs-sport’ en ‘studentensport’, en daarnaast uit drie antwoordcategorieën betreffende overige sportverbanden. Het valt niet uit te sluiten dat deze toevoegingen een

aantal mensen ertoe brachten om een sportverband dat anders getypeerd zou zijn als sport-als-verenigingslid, nu als andersoortig aan te merken. In de tabel zou dit zich dan – onbedoeld – vertalen in een afnemend lidmaatschap van sportverenigingen. Om na te gaan of er aanwijzingen zijn voor een vertekenende invloed van deze wijziging in meetmethode, zijn de gegevens uit AVO 1999 opnieuw geanalyseerd. Ditmaal echter door respondenten die aangeven te sporten in het kader van ‘bedrijfsport’ dan wel ‘studentensport’ mee te rekenen als lid van een sportvereniging. Zo gezien stijgt het aandeel verenigings-leden onder de sporters van 51,8% tot 55,1%. Afgezet tegen de verenigingsgraad van 56,6% in 1995 gaf het lidmaatschap van sportverenigingen ook dan nog altijd een daling in populariteit te zien. De daling in de organisatiegraad van het sporten tussen 1995 en 1999 is dus niet af te doen als een methodisch artefact.

- 9 Anderzijds is er sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw sprake van een spectaculaire opkomst van grootschalige breedtesportevenementen. Loop-, wandel-, wiel-, schaats- en skate-evenementen schoten als paddestoelen uit de grond, en trekken een bont en veelal kleurrijk geheel aan deelnemers. Onbekend is in hoeverre deze meer ad-hocwedstrijden kwantitatief en kwalitatief tegengas kunnen bieden tegen genoemde daling in deelname aan formele competities en trainingen, of daar wellicht in de ogen van respondenten gewoon deel van uitmaken (en dus in de daling verdisconteerd zijn).

Literatuur

- Breedveld, K. en A van den Broek (2001). *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2001/5).
- Broek, A. van den, W. Knulst en K. Breedveld (1999). *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Crum, B.J. (1991). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Crum, B.J. (1992). *Over de versporting van de samenleving: Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Elling, A. (2002). 'Ze zijn er niet voor gebouwd': In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Haan, J. de, en K. Breedveld (2000). *Trends en determinanten in de sport*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Werkdocument 68).
- Heuvel, M. van den en H. van der Werff (1998). *Trendanalyse sport: Ontwikkeling in sportdeelname en organisatiegraad van de sport in de periode 1975-1995*. Tilburg: KUB.
- Hover, P. (2002). *Sporters in cijfers. Ontwikkeling ledentallen NOC*NSF 1978-2000*. Arnhem: NOC*NSF.
- Huijser, R., H. van der Poel en K. Breedveld (1998). *Flexibilisering van arbeidstijden: Gevolgen voor de georganiseerde sport*. Tilburg: KUB.
- Janssens, J. (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. Den Bosch: Diopter.
- L'Abée, D. (2001). *Cijfers in beweging. Een overzicht en analyse van kwantitatieve gegevens over jeugd, sport en bewegen*. Arnhem: NISB.
- Kidwise Onderzoek en Advies (2000). *Kwantitatief onderzoek jongeren en sport: Kwantitatief onderzoek onder jongeren van 14 tot en met 17 jaar naar de tijdsbesteding van jongeren en de plaats/prioriteit van actieve sportbeoefening*. Amsterdam: Kidwise Onderzoek en Advies.
- Kraaykamp, G. (1996). *Ontwikkelingen in de sociale segmentering van vrijetijdsbesteding: Toenemende exclusiviteit of evenredige participatie?* In H. Ganzeboom en W. Ultee (red.), *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (pp. 171-203). Den Haag: Sdu.
- Matthijssen, M. en S. Rijkma (1999). *Sport in Rotterdam: Rotterdamse sport vergeleken*. Rotterdam: COS.
- Poel, H. van der en S. Raaijmakers (1998). 'Vol leven en beweging'. *Sport- en bewegingsgedrag van jongeren, 1975-1995. Mens en Maatschappij*, 3, 277-291.
- Raad voor het Jeugdbeleid (1995). *Jeugd in beweging; Sport is plezier waar je gezond van wordt*. Utrecht: SWP.
- Strijp, A. (1996). *Individualisering in de sport: De calculerende burger als bedreiging voor de sportvereniging? Beleid en Maatschappij*, 1, 5-18.
- Venekamp, G. en M. Wolters (1996). *Sporters in cijfers 1978-1994: Ledentalontwikkeling van NOC*NSF-lidorganisaties*. Arnhem: NOC*NSF.
- vws (1996). *Wat sport beweegt: Contouren en speerpunten van het sportbeleid van de rijksoverheid*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Sport.
- vws (2001). *Sport, bewegen en gezondheid: Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Den Haag: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Sport.

5 Betrokkenheid: volgers, toeschouwers en vrijwilligers

Ruud van der Meulen (SCP)

5.1 '16 miljoen sportfanaten'

Naast de actieve sportbeoefening heeft ook de passieve betrokkenheid bij sport een belangrijke sociale en economische impact. De verrichtingen van het Nederlands Elftal tijdens de halve finales van de Wereldkampioenschap Voetbal in 1998 werden gevolgd door niet minder dan 11,7 miljoen televisiekijkers (KLO/NOS 1999). De Olympische Zomerspelen van Sydney 2000 leverden maar liefst 2,5 miljard dollar op aan uitzendrechten (Van den Heuvel 2001). Naar schatting bevonden zich in 1998 bijna een miljoen toeschouwers langs het parcours van de Rotterdam Stadsmarathon (TRN 2001). Aan de hand van gegevens uit de Verenigingsmonitor becijfert Van Lindert (1998) dat eenzelfde aantal Nederlanders wel eens de handen uit de mouwen steekt als sportvrijwilliger. Kortom, de cijfers in dit verband zijn indrukwekkend.

De aanwezigheid van een groot leger aan vrijwilligers is de kurk waar een groot deel van de sportwereld op drijft. Dat geldt voor de breedtesport, waar talloze vrijwilligers meehelpen om de banen speelklaar te maken, jeugdteams te begeleiden, barren te bezetten. Maar dat geldt ook voor de topsport. Zonder de inzet van vrijwilligers zou menig sportevenement niet kunnen bestaan. De topsport drijft daarbij verder nog op het feit dat grote drommen mensen interesse hebben in de verrichtingen van de topsporters. Zonder toeschouwers geen media-exposure, en zonder media-exposure geen topsportbudget (zie hoofdstuk 11).

Al sinds de jaren zeventig beschouwt men vanuit de georganiseerde sport een tekort aan vrijwilligers als een van de voornaamste problemen (NOC*NSF 1998). Als hoofdoorzaak noemen verenigingsbestuurders de trend naar individualisering. Onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen als de individualisering, de toenemende drukte, en flexibilisering van werktijden (zie hoofdstuk 2) zou de betrokkenheid onder leden van sportverenigingen afnemen. Met de toeschouwersaantallen in de topsport lijkt het beter te gaan. Toch loopt ook hier niet alles 'crescendo', zo wijzen de financiële problemen in het betaalde voetbal uit.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van trends in een drietal rollen waarin mensen, buiten hun eigen actieve sportbeoefening om, bij de sport betrokken kunnen zijn. Achtereenvolgens zijn dat: de rol van *volger* van sportprestaties en sportnieuws via de media; van *toeschouwer* van live-sportwedstrijden; en van *vrijwilliger* bij de organisatie van sportactiviteiten. Tot op zekere hoogte vormen deze drie rollen een continuüm van minder naar meer betrokkenheid. Vandaar dat als eerste de ontwikkelingen bij de volgers aan bod komen. Dit gebeurt aan de hand van trends in het lezen van sporttijdschriften en in de vraag naar en het aanbod van sport op radio en tv (§ 5.2).

Daarna wordt ingegaan op de belangstelling voor het bijwonen van sportwedstrijden en -evenementen (§ 5.3). In paragraaf 5.4 tot slot volgt een overzicht van veranderingen in de deelname van verschillende groepen burgers aan vrijwilligerswerk in de sport, onder andere in vergelijking met vrijwilligerswerk in overige maatschappelijke velden (in § 6.7 wordt ingegaan op het arbeidsvolume van het sportvrijwilligerswerk). Het hoofdstuk eindigt met een conclusie.

5.2 Volgers van sport via tijdschriften, radio en televisie

Sporttijdschriften

Het lezen van sporttijdschriften is één manier waarop sportliefhebbers op de hoogte kunnen blijven van de ins en outs van de sportwereld. Op de bladenmarkt is de sport met een groot aantal titels vertegenwoordigd. Cijfers over de oplage van diverse tijdschriften worden verzameld door Het Oplage Instituut (HOI). Analyse van deze cijfers geeft een indicatie van het relatieve gewicht van sportbladen binnen de bladenmarkt als geheel (tabel 5.1). De aantallen in tabel 5.1 geven de totale betaalde kernoplage weer: de optelsom van abonnementen en losse verkopen. Overigens geldt voor een deel van de sporttijdschriften dat ze automatisch bij het lidmaatschap van de betreffende bond zijn inbegrepen. Om de vraag naar sporttijdschriften duidelijker in beeld te krijgen, zijn de oplagecijfers uitgesplitst naar bondsbladen en overige bladen.

Tabel 5.1 Betaalde kernoplage, naar tijdschriftcategorie in aantallen, 1999-2001
(x 1.000 en in procenten)

	aantal x 1.000			index (1999 = 100)		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
sportbladen	2.286	2.245	2.289	100	98	100
ww. bondsbladen	1.296	1.222	1.247	100	94	96
overig	990	1.023	1.042	100	103	105
special interest-bladen	2.846	3.154	3.550	100	111	125
jongerenbladen	1.436	1.300	1.553	100	91	108
mannenbladen	321	351	419	100	109	130
vrouwenbladen	4.210	4.218	4.159	100	100	99
gezinsbladen	5.443	5.573	5.664	100	102	104
managementbladen	307	305	287	100	99	94
vakbladen	1.649	1.634	1.576	100	99	96
opiniebladen	233	230	229	100	99	98
rtv-bladen	5.141	4.800	4.768	100	93	93
jaaruitgaven/gidsen	138	156	144	100	113	104
totaal	24.012	23.966	24.637	100	100	103
% sporttijdschriften (inclusief bondsbladen)	9,5	9,4	9,3			
% sporttijdschriften (exclusief bondsbladen)	4,1	4,3	4,2			

Bron: HOI (Het Oplage Instituut)

In 2001 nam de totale betaalde kernoplage (abonnementen plus losse verkoop; gratis verspreiding buiten beschouwing gelaten) van sporttijdschriften een middenpositie in vergeleken met de overige tijdschriftcategorieën. Sportbladen staan inclusief bondsbladen op een vijfde plek en exclusief bondsbladen op een achtste plek. Gezins-, rtv-, vrouwen- en special interest-bladen (hobby's, computers) zijn in elk geval populairder. Van onder meer mannen-, management- en opiniebladen is de totale betaalde kernoplage beduidend geringer. Over de periode 1999-2001 is de sportbladenmarkt – inclusief bondsbladen – tamelijk stabiel. Een lichte daling was er bij de bondsbladen, tegen een lichte stijging bij de overige sporttijdschriften. De sportbladenmarkt vormt hiermee geen uitzondering in de totale tijdschriftenmarkt, waar zich alleen bij de special interest-bladen en bij de specifieke mannenbladen duidelijke groeicijfers voordeden. De stabiele oplages bij de sporttijdschriften maskeren overigens een trend naar een meer divers en gespecialiseerd aanbod van sporttijdschriften, met als gevolg dat de inhoud hiervan een heel spectrum bestrijkt van populair tot literair. Zo kunnen liefhebbers van voetbal zich vandaag de dag informeren via bijvoorbeeld *Voetbal International*, *Voetbal Magazine*, *Voetbal Totaal*, *Hard Gras* of *Johan*.¹ Daarnaast is de opkomst van niet-specifieke sportbladen als *Fit For Fun* en *Men's Health* opmerkelijk. De artikelen die hierin verschijnen leggen veelal een link tussen aandacht voor sport en fitness en andere zintuiglijke belevenissen als mode, dieet, erotiek, reizen en avontuur. Eens te meer wordt hiermee onderstreept dat de sportwereld steeds minder op zichzelf staat, en steeds meer vervlecht raakt met andere praktijken (zie § 2.6).

Hoe zit het met de totale betaalde kernoplage van afzonderlijke sporttijdschriften? Tabel 5.2 presenteert hiervan een overzicht. In 2001 was van de bladen die automatisch bij het bondslidmaatschap zijn inbegrepen *Voetbal Totaal* de onbetwiste koploper met een oplage van 748.000. Dit terwijl *Voetbal International* (174.000) het populairste sporttijdschrift was dat niet door een bond wordt uitgegeven. Tezamen kenden ook de diverse auto- en motorsporttijdschriften een behoorlijke oplage. Duidelijke winst was er voor de in de HOI-bestanden opgenomen golfbladen (stijgingen van 19%, 56% en 24%). Ook de bladen *Inline Skater* (+111%) en *Sportweek* (+59%) boekten winst. Een in het oog springende daling trof in dit tijdvak het breed georiënteerde *Sport International* (-16%).

Tabel 5.2 Betaalde kernoplage sporttijdschriften, 1999-2001 (in aantallen x 1.000)

	aantal x 1.000			index (1999 = 100)		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
bondstijdschriften						
Atletiek Magazine	60	62	64	100	103	107
Badminton Revue	125	55	52	100	44	42
Bridge	76	78	78	100	102	102
GOLFjournaal	77	85	91	100	111	119
GolfNieuws	38	47	60	100	123	156
Ski Magazine	77	80	78	100	104	101
Snowboard Magazine	78	80	76	100	102	97
Voetbal Totaal	764	736	748	100	96	98
totaal	1.296	1.222	1.247	100	94	96
overige						
Auto Motor Klassiek	29	28	26	100	95	89
Autokampioen	52	57	55	100	109	105
Autovisie	54	56	58	100	104	108
Autoweek	131	128	126	100	97	96
Fiets	29	30	30	100	101	102
FietsActief	33	35	31	100	107	94
Formule 1	55	57	56	100	105	101
Golfers Magazine	13	14	16	100	106	124
Het Golfblad	0	0	2			
Hockey Magazine	9	9	9	100	99	99
Inline Skater	4	10	8	100	248	211
Moto 73	36	34	34	100	96	94
Motor Magazine	26	23	23	100	90	91
Op Pad	53	54	55	100	102	103
RaceReport	0	0	24			
Runner's World	23	24	24	100	103	106
Sport International	44	48	37	100	109	84
Sportweek	42	63	66	100	152	159
Tennis Magazine	46	45	0	100	97	
Voetbal International	187	188	174	100	101	93
Voetbal Magazine	56	52	53	100	93	95
Watersport Magazine	0	0	67			
Waterkampioen	50	49	49	100	99	98
Wielr Revue	20	20	21	100	99	104
totaal overige sportbladen	990	1.023	1.042	100	103	105
totaal sportbladen	2.286	2.245	2.289	100	98	100

Bron: HOI (Het Oplage Instituut)

Sport op radio en televisie

Live-uitzendingen, voor- en nabeschouwingen, achtergrondreportages en 'borrelpraat' zijn in de afgelopen decennia een belangrijk onderdeel gaan vormen van het dagelijkse sportaanbod op radio en tv. De sterk toegenomen media-aandacht en publieke belangstelling tijdens grote internationale sportevenementen, maakt dat de jaarlijkse toptien van meestbekeken tv-programma's inmiddels redelijk voorspelbaar is. Met

name voetbalwedstrijden trekken recordaantallen kijkers. Acht van de tien meest-bekeken tv-programma's van de twintigste eeuw gingen over voetbalwedstrijden (KLO/NOS 2000).

Nam gezien de voorgeschetste ontwikkelingen de zendtijd voor sport almaar verder toe ten opzichte van het totaal aantal uitgezonden uren? Tabel 5.3 geeft hierover uitsluitend aan de hand van KLO 1991-2001. Dit onderzoek bevat gegevens verzameld door de Dienst Kijk- en Luisteronderzoek (KLO) van de NOS. Met zendtijd wordt het totaal aantal uren bedoeld dat op jaarbasis op tv wordt uitgezonden dan wel dat wordt besteed aan onderscheiden programmacategorieën. In 2001 was de buis voor niet minder dan 2.523 uur met sport en voor 345 uur met zuivere² voetbalreportages gevuld. Tussen 1991 en 2001 gaf het aantal uren sport een forse groei te zien (+1.600 uur). Niet in het minst kon deze positieve trend worden toegeschreven aan de stijging die zich voordeed in de categorie voetbalreportage (+290 uur). Uitgedrukt als percentage van de totale zendtijd is de zendtijd besteed aan sport echter licht gedaald (van 6,0% in 1991 tot 5,1% in 2001). Er wordt dus wel meer zendtijd besteed aan sportprogramma's, maar de zendtijd van andere programma's neemt zo mogelijk nog sneller toe (met name amusement, quizen, spelletjes en praatprogramma's; Huizinga en 'd Haenens 2001).

Tabel 5.3 Zendtijd, totaal en naar sportcategorie, 1991-2001 (in uren, procenten en index 2001 1991 = 100)^a

	uren											index 2001
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
sportrubriek	411	399	533	676	680	1.311	924	1.065	1.039	1.143	1.154	281
voetbalreportage	55	85	111	266	138	253	149	249	225	369	345	627
overig sport	461	826	639	1.119	768	1.109	760	895	975	1.187	1.025	222
zendtijd totaal												
sport	927	1.311	1.283	1.894	1.587	2.673	1.834	2.209	2.239	2.699	2.523	272
totale zendtijd	15.346	16.536	18.201	22.752	25.329	34.720	33.389	36.330	52.496	52.692	49.205	321
% sport in totaal	6,0	7,9	7,0	8,3	6,3	7,7	5,5	6,1	4,3	5,1	5,1	85

a Cijfers hebben geen betrekking op het kijken naar sport uitgezonden door buitenlandse (Eurosport) en pay-per-view zenders (Canal+).

Bron: NOS (KLO 1991-2001)

Een groeiend aantal uren zendtijd voor sport leidt niet automatisch tot een navenante toename in het aantal uren kijktijd (tabel 5.4). Met kijktijd wordt het totaal aantal uren bedoeld dat de Nederlander door de bank genomen op jaarbasis uittrekt voor het kijken naar tv dan wel naar onderscheiden programmacategorieën. Hoewel in de periode 1991-2001 het aantal uren zendtijd voor sport vrijwel verdriedubbelde (+172%), gaf het aantal uren kijktijd voor sport nog geen verdubbeling te zien (+76%). In 2001 keek de bevolking op jaarbasis 90 uur naar sport. Dat is dus zo'n 1,7 uur per week. Van alle sport die er wordt uitgezonden werd in 2001 3,6% bekeken (1991: 5,5%; cijfers

niet in tabel). Steeds meer sport wordt dus door veel mensen nauwelijks meer bekeken. In dit opzicht scoort sport overigens wel boven het gemiddelde, want van het totaal aan tv-programma's werd in 2001 slechts 1,5% bekeken (1991 4,0%). Omdat de kijktijd besteed aan sport ook harder groeit dan de totale kijktijd, wordt er naar verhouding steeds meer sport gekeken (zie laatste regel in tabel). Niet echt verrassend is tenslotte dat vooral in even jaren veel zendtijd wordt uitgetrokken voor sport, en de sportkijktijd stijgt. Dan vinden immers de grote internationale sportevenementen plaats als de Olympische Spelen of de Wereld- en Europese Kampioenschappen Voetbal.

Tabel 5.4 Kijktijd, totaal en naar sportcategorie, 1991-2001 (in uren, procenten, en index 2001 1991 = 100)^a

	uren											index 2001
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
sportrubriek	411	399	533	676	680	1.311	924	1.065	1.039	1.143	1.154	281
sportrubriek	26	33	34	36	37	39	36	45	33	41	36	138
voetbalreportage	8	18	16	29	20	28	17	35	18	34	22	275
overig sport	17	34	21	24	20	28	25	28	26	30	31	182
kijktijd totaal sport	51	84	71	89	78	95	79	108	77	105	90	176
totale kijktijd	617	658	658	689	680	714	684	722	735	757	749	121
% sport	8,3	12,8	10,8	12,9	11,5	13,3	11,5	15,0	10,5	13,9	12,0	45

a Cijfers hebben geen betrekking op het kijken naar sport uitgezonden door buitenlandse (Eurosport) en pay-per-view-zenders (Canal+).

Bron: NOS (KLO 1991-2001)

Welke takken van sport worden op tv het best bedeed? Welke takken van sport worden het best bekeken? Tabel 5.5 brengt de zend- en kijktijdaandelen van de diverse sporten in beeld. Vermeld zijn het aantal uren dat specifiek aandacht werd besteed aan een bepaalde tak van sport³ alsmede de relatieve aandelen in de totale kijk- en zendtijd aan programma's gericht op specifieke takken van sport. Eerder werd al duidelijk dat de categorie voetbalreportage een almaar groter aandeel van de sportzendtijd voor zich opstreek. In 2001 bleek dan ook dat voetbal vrijwel eenderde van het totaalaantal uren voor sport kreeg (32%). Op geruime afstand volgde in dat jaar tennis (19%), autosport (11%), wielrennen (11%) en schaatsen (7%). Aan overige takken van sport werd naar verhouding nagenoeg geen tv-aandacht besteed. Gehandicaptensport kreeg in 2001 0,1% van de totale sportzendtijd, ofwel 1,2 uur (voetbal 562 uur).

In de periode 1991-2001 steeg het zendtijdaandeel van voetbal van 15% naar 32%. Ook autosport (van 1,5% naar 11%⁴) en golf (van 0,5% naar 3,2%) zaten in de lift. Alle overige takken van sport werden evenveel of minder uitgezonden. Vooral voor tennis (-13 procentpunten), atletiek (-8 procentpunten) en wielrennen (-6 procentpunten) werd minder tijd vrijgemaakt op tv.

Tabel 5.5 Zend- en kijktijd naar takken van sport^a, 1991, 2000, 2001

	zendtijd (uren)			zendtijd aandeel (%)			kijktijd aandeel (%)		
	1991	2000	2001	1991	2000	2001	1991	2000	2001
american football		48,7	7,6		2,6	0,4		0,2	0,1
atletiek	48,3	33,7	35,8	9,9	1,8	2,1	4,9	1,7	1,1
autosport ^b	7,0	129,6	195,8	1,4	7,0	11,2	1,2	5,4	7,9
badminton		2,1	1,3		0,1	0,1		0,1	0,0
basketball		13,2	14,0		0,7	0,8		0,4	0,6
beachvoetbal		17,2	12,9		0,9	0,7		0,1	0,1
biljarten	3,6	3,3	2,8	0,8	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
boksen	0,9	1,0	3,0	0,2	0,1	0,2	0,4	0,0	0,1
dansen		5,1	1,5		0,3	0,1		0,1	0,0
darts		26,8	25,9		1,5	1,5		1,3	2,4
gehandicaptensport		2,5	1,2		0,1	0,1		0,1	0,0
golf	2,6	68,5	55,4	0,5	3,7	3,2	0,2	0,3	0,2
handball		4,6	4,7		0,3	0,3		0,2	0,1
hockey	1,5	39,7	10,9	0,3	2,2	0,6	0,2	1,6	0,5
honkbal	4,9	15,1	16,3	1,0	0,8	0,9	0,6	0,4	0,4
ijshockey		0,0	2,1		0,0	0,1		0,0	0,0
judo		4,7	0,9		0,3	0,0		0,2	0,0
kickboxen		0,0	1,7		0,0	0,1		0,0	0,0
korfbal		0,4	0,6		0,0	0,0		0,0	0,0
kunstrijden	4,6	4,1	7,6	1,0	0,2	0,4	0,4	0,2	0,4
marathon		4,5	5,8		0,2	0,3		0,3	0,5
motorsport	12,8	15,2	23,3	2,6	0,8	1,3	2,1	0,6	1,0
mountainbike		2,9	0,0		0,2	0,0		0,0	0,0
paardensport	16,6	26,8	30,8	3,4	1,5	1,8	1,4	0,6	0,4
roeien	0,6	8,2	1,9	0,2	0,4	0,1	0,0	0,2	0,1
schaatsen	39,8	112,9	120,9	8,2	6,1	7,0	15,0	9,0	14,9
schaken	3,3	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0
shorttrack		0,0	1,2		0,0	0,1		0,0	0,0
schoonspringen		0,5	0,0		0,0	0,0		0,0	0,0
skeeleren		0,0	0,2		0,0	0,0		0,0	0,0
skiën	8,3	0,8	1,8	1,8	0,0	0,1	1,0	0,0	0,1
skispringen	4,2	1,6	2,3	0,8	0,1	0,1	1,2	0,1	0,2
surfen		3,3	10,0		0,2	0,6		0,0	0,1
taekwondo		0,8	0,0		0,0	0,0		0,0	0,0
tafeltennis	2,7	1,0	4,8	0,6	0,1	0,3	0,4	0,0	0,2
tennis	151,8	364,3	323,6	31,2	19,8	18,6	18,8	6,3	9,8
triathlon		2,5	0,0		0,1	0,0		0,1	0,0
turnen	7,5	6,8	3,0	1,6	0,4	0,2	0,6	0,2	0,1
veldrijden	2,5	6,2	6,2	0,5	0,3	0,4	0,8	0,3	0,6
voetbal	73,3	460,7	561,6	15,0	25,2	32,4	33,6	54,1	45,4
volleybal	13,5	22,6	16,3	2,7	1,2	0,9	2,1	0,6	0,5
waterpolo		9,4	0,9		0,5	0,0		0,3	0,0
wielrennen	63,7	205,3	156,5	14,6	11,2	9,0	14,3	10,6	10,8
worstelen		0,0	14,5		0,0	0,8		0,0	0,2
zeilen		22,5	27,6		1,2	1,6		0,1	0,2
zwemmen	0,3	24,9	20,5	1,3	1,4	1,2	0,6	1,2	0,7
subtotaal	474	1724	1728	100,0	93,7	99,8	100,0	97,1	99,8
categorie overig		116	8		6,3	0,2		2,9	0,2
totaal		1840	1736		100,0	100,0		100,0	100,0

a Exclusief algemene sportrubrieken, tenzij deze (in 2000/2001) specifiek gericht waren op een sport. De cijfers van 1991 hebben alleen betrekking op Nederland 1, 2 en 3; de cijfers van 2000 en 2001 op alle op Nederland gerichte zenders.

b 2000 en 2001 inclusief verslaggeving van Grand Prix-wedstrijden.

Bron: NOS (KLO)

Met de toegenomen zendtijd voor autosport steeg ook de kijktijd voor de autosport (+7 procentpunten). Ook het voetbal wist zich ruimschoots te verbeteren. Desalniettemin bleef de stijging van de kijktijd aan voetbal ruimschoots achter bij de stijging van de zendtijd (resp. toename van ruim eenderde versus een ruime verdubbeling).

Steeds minder van het voetbal wordt dus nog bekeken. In lijn met de reeds geconstateerde relatieve daling in het aantal uren zendtijd dat aan sport werd besteed, keerde een deel van de kijkers tennis (-9 procentpunten) atletiek (-4 procentpunten) en wielrennen (-4 procentpunten) de rug toe. Opvallend is verder dat de relatieve zend- en kijktijd voor takken van sport niet altijd correspondeert. Voor een aantal sporten – onder andere american football, golf, paardensport, tennis en zeilen – geldt dat hun kijktijdaandeel beduidend lager ligt dan hun zendtijdaandeel. Dit wijst erop dat deze sporten beduidend meer worden uitgezonden dan ze worden bekeken. Grof gesteld: de sporten zijn zendtijdvulling zonder veel kijkers op te leveren. Bij sporten als voetbal en vooral schaatsen is de situatie andersom. Als deze sporten worden uitgezonden werd er in 2001 ook echt naar gekeken, zou je kunnen stellen. Voor voetbal geldt dat trouwens – met de naar verhouding sterke stijging van de zendtijd – in afnemende mate, voor schaatsen in 2001 nog evenzeer of zelfs iets meer dan in 1991.

Verschillen tussen groepen

De cijfers uit het KLO-onderzoek geven wel inzicht in de ontwikkeling in het totale aanbod van tv-programma's over sport en de belangstelling daarvoor, maar ze zeggen nog niets over verschillen tussen, bijvoorbeeld, mannen en vrouwen of tussen sporters en niet-sporters in het volgen van de sport via radio en televisie. Anno 1999 is er geen verschil meer tussen mannen en vrouwen wat betreft het aandeel sporters, maar betekent dit nu ook dat vrouwen in dezelfde mate geïnteresseerd zijn in sport-programma's als mannen?

In de reeks AVO-onderzoeken (1983-1999) is de vraag opgenomen of men 'wel eens' luistert of kijkt naar sport op radio of tv. Voor een ruime meerderheid van de bevolking blijkt dit het geval te zijn (tabel 5.6). In 1987 bereikte het aandeel sportluisteraars en -kijkers een hoogtepunt (73%). Vijftien jaar later was de belangstelling beduidend geringer (65%).⁵ Tegen de achtergrond van de sportgekte die nu al enkele jaren met enige regelmaat de kop opsteekt, is deze dalende sportieve belangstelling nogal opmerkelijk. Maar wellicht dat een deel van de bevolking juist daarom genoeg van sport heeft. Verder brengt de tabel aan het licht dat tussen 1995 en 1999 met name de categorie van serieuze sportliefhebbers – personen die tenminste eenmaal per week naar sport luisteren of kijken – is gekrompen (-6 procentpunten). Dit terwijl het aandeel van de bevolking dat incidenteel aandacht voor sport heeft licht steeg (+1 procentpunt onder de categorie die de sport minder dan eenmaal maandelijks via radio of tv volgt en +2 procentpunten onder de categorie die hier een tot drie keer per maand op afstemt).

Tabel 5.6 Volgen van sport via radio of televisie, naar frequentie, bevolking van 6-79 jaar, 1983-1999 (in procenten)

	%					index				
	1983	1987	1991	1995	1999	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen	69,9	72,6	69,3	68,3	64,8	100	104	99	98	93
naar frequentie										
nooit	30,1	27,4	30,7	31,7	35,2	100	91	102	105	117
< 1 x per maand	9,0	9,6	8,9	7,2	8,2	100	133	124	100	114
1-3 x per maand	12,0	12,3	12,6	11,5	13,1	100	107	110	100	114
≥ 1 x per week	49,0	50,6	47,9	49,7	43,5	100	102	96	100	88

Bron: SCP (AVO)

Opvallend is dat de sportdeelname op zich slechts in zeer geringe mate voorspelt wie naar sport kijkt of luistert op radio of tv (tabel 5.7). In 1999 volgde 42% van de niet-sporters en 44% van de sporters wekelijks de sport via radio of tv (zie hoofdstuk 11 voor een nadere analyse van deze verschillen tussen sporters en niet-sporters). Verder bleken in 1999 mannen (57%) door de bank genomen vaker de sport te volgen via radio of tv dan vrouwen (30%). Klaarblijkelijk is de wereld van de media-topsport nog meer een mannen- dan een vrouwenwereld, dit niettegenstaande het feit dat inmiddels evenveel mannen als vrouwen sportief actief zijn (zie § 4.2). Interessant genoeg vindt men onder oudere leeftijdscategorieën een groter aandeel sportluisteraars en -kijkers dan onder personen van jongere leeftijd. Dit wijst er wellicht op dat met het klimmen der jaren de eigen sportcarrière wordt afgebouwd of stopgezet om te worden voortgezet in de rol van sportvolger. In lijn met de gedachte dat de sport maatschappelijk nog altijd de status van een lager cultuurgoed heeft, is het niet verrassend dat men minder sportluisteraars en -kijkers aantreft onder personen met een hoger niveau van opleiding. In hoeverre lager opgeleiden daadwerkelijk meer sportbetrokken zijn, is niet geheel duidelijk. Volgens gegevens uit TBO 2000 kijken zij toch al 4,7 uur per week meer tv (Breedveld en Van der Broek 2001). Deze uitkomst is interessant in het licht van de bevinding uit hoofdstuk 4 dat lager opgeleiden vergeleken met hoger opgeleiden een geringere sportdeelname kennen. In de periode 1995-1999 werd het verschil in belangstelling voor sport op radio of tv naar etniciteit geringer (van 6% verschil naar 3% verschil). Verschillen naar etniciteit blijken bij de actieve sportdeelname overigens groter te zijn dan bij het volgen van sport via radio of televisie (zie tabel 4.1).

Tabel 5.7 Wekelijks volgen van sport via radio of televisie, naar sportdeelname, sekse, leeftijd, opleidingsniveau, maatschappelijke positie en etniciteit, bevolking van 6-79 jaar, 1983-1999 (in procenten)

	%					index				
	1983	1987	1991	1995	1999	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen	49,0	50,6	47,9	49,7	43,5	100	103	98	101	89
deelname aan sport										
niet	47,7	48,2	46,6	47,2	41,9	100	101	98	99	88
wel	49,9	52,3	48,7	51,1	44,3	100	105	98	102	89
sekse										
man	63,0	65,5	62,7	65,7	56,9	100	104	100	104	90
vrouw	35,0	36,1	33,1	33,6	30,2	100	103	95	96	86
leeftijd										
6-11 jaar	29,6	32,2	25,4	33,7	23,5	100	109	86	114	79
12-19 jaar	49,4	53,0	44,2	47,3	40,0	100	107	89	96	81
20-34 jaar	46,5	48,7	47,1	48,6	39,2	100	105	101	105	84
35-49 jaar	52,1	51,8	50,4	51,8	44,5	100	99	97	99	85
50-64 jaar	56,3	57,3	56,5	56,5	52,4	100	102	100	100	93
65-79 jaar	53,4	53,5	52,0	53,3	56,5	100	100	97	100	106
opleidingsniveau ^a										
lo, lbo, mavo	53,1	55,3	53,7	53,7	49,6	100	104	101	101	93
mbo, havo, vwo	50,2	51,1	48,3	51,0	44,4	100	102	96	102	88
hbo, wo	44,4	46,3	43,0	47,8	42,4	100	104	97	108	95
maatschappelijke positie										
werkzaam	60,8	56,7	59,2	59,5	58,7	100	93	97	98	97
scholier, student	58,6	49,2	49,3	50,3	44,6	100	84	84	86	76
overig	47,1	49,7	46,2	48,2	41,2	100	106	98	102	87
etniciteit										
autochtoon				50,2	43,7				100	87
allochtoon				44,5	41,0				100	92

a Huidig of voltooid opleidingsniveau, personen van 18 jaar en ouder.

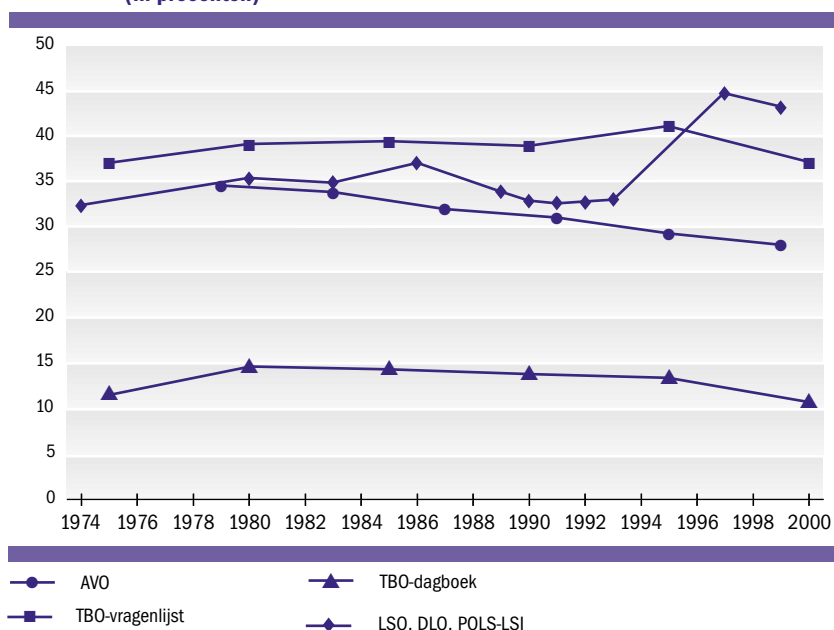
Bron: SCP (AVO)

5.3 Toeschouwers van sportwedstrijden en sportevenementen

Eerder kwam al aan het licht dat zich gedurende de afgelopen decennia een trend voordeed waarbij steeds meer sport wordt uitgezonden op tv. Van een toenemend aantal sportwedstrijden en -evenementen wordt verslag gedaan, veelal via radio of tv. Stroomden de stadions en sporthallen daarmee leeg? Bleef men liever thuis voor de buis? Figuur 5.1 geeft antwoord op deze vraag aan de hand van verscheidene onderzoeken waarin het bezoek aan sportwedstrijden is gepeild. Om deze zo eerlijk mogelijk te kunnen vergelijken is alleen gekeken naar de bevolking in de leeftijd tussen 18 en 79 jaar. Volgens AVO kenmerkte het tijdvak 1979-1999 zich door een gestage daling in het aandeel van de bevolking dat 'wel eens' een bezoek brengt aan een sportwedstrijd. TBO-dagboek en TBO-vragenlijst gaven wat betreft de jaren tachtig en de eerste helft van de jaren negentig een uiteenlopend beeld te zien. Wat betreft de tweede helft van de jaren negentig wijzen beide onderzoeksmethodes evenwel op een neer-

waartse kentering in het bezoeken van sportwedstrijden. Ook POLS-SLI 1997-1999 suggereert dat het percentage van de bevolking dat sportwedstrijden bezoekt tijdens deze meer recente periode terugliep. Bij elkaar suggereren de data dat het aandeel volwassenen dat sportwedstrijden bezoekt in de jaren zeventig en tachtig op zijn best constant bleef, en anders licht daalde. In de jaren negentig, en vooral de tweede helft van de jaren negentig, lijkt het als toeschouwer bijwonen van sportwedstrijden aan populariteit te hebben ingeboet.

Figuur 5.1 Bezoekers van sportwedstrijden, 1974-2000, bevolking van 18-79 jaar (in procenten)

Bron: SCP (AVO, TBO); CBS (LSO, DLO, POLS-LSI)

Meetmethode

AVO	"Bent u de afgelopen 12 maanden wel eens naar sportwedstrijden gaan kijken?"
TBO-vragenlijst	"Gaat u wel eens naar voetbalwedstrijden kijken?" plus "Gaat u wel eens naar een andere sport dan voetballen kijken?"
TBO-dagboek	Percentage mensen dat in het tijdsbestek van één week in een dagboek aangeeft een 'sportwedstrijd of sport manifestatie' te bezoeken.
LSO, DLO, POLS	Verschillende vraagstellingen. Zie de website www.rapportage-sport.nl .

Het professionele voetbal is zonder meer blikvanger wat betreft sportwedstrijden, en dat niet alleen wat betreft de grote hoeveelheid aandacht van radio en tv (zie§ 5.2). Voetbalwedstrijden vallen – de laatste jaren weer nadrukkelijk – op vanwege negatieve berichtgeving over verbaal en fysiek geweld. Spreekkoren, schermutselingen tussen supportersgroepen onderling en tussen supporters en de politie, en uitingen van van-

dalisme verontrusten menig burger en roepen de vraag op hoe hier beleidsmatig mee om te gaan. Daar staat tegenover dat voetbalstadions steeds luxer werden, ze werden immers overdekt, en dat de professionalisering in het betaald voetbal de industrie een aura van spektakel heeft opgeleverd. Tegelijk zijn de toegangsprijzen voor wedstrijden en de kosten van seizoenskaarten verhoogd.

In hoeverre hebben deze ontwikkelingen de toeschouwersaantallen verminderd? Tabel 5.8 beantwoordt deze vraag op basis van gegevens uit statistieken verzameld door de KNVB voor de periode 1995-2002. In dit tijdvak liet het totaal aantal toeschouwers tijdens betaald voetbalwedstrijden geen duidelijke trend zien. Wel waren er van jaar tot jaar behoorlijke schommelingen. Het seizoen 1997/'98 was voor het betaalde voetbal een topjaar met in totaal 5,2 miljoen toeschouwers. Over de gehele periode bezien loopt de belangstelling voor de eerste divisie terug.

Zowel bij de eredivisie als bij de eerste divisie is de inzet van de politie voor-, tijdens en na wedstrijden sinds 1996/'97 verhoogd. In totaal was in het seizoen 2001/'02 de inzet van 196.000 uren politie nodig rond de wedstrijden in de beide voetbalcompetities; omgerekend is dat één uur politie op 26 bezoekers (1996/'97: 29 bezoekers per uur politie). De totale politie-inzet voor wedstrijden in het betaalde voetbal kwam in het seizoen 2001/'02 uit op 299.000 uur.

Tabel 5.8 Bezoekers aan wedstrijden betaald voetbal en inzet politie, 1995/'96-2001/'02 (x 1.000)

	'95/'96	'96/'97	'97/'98	'98/'99	'99/'00	'00/'01	'01/'02	'95/'96	'96/'97	'97/'98	'98/'99	'99/'00	'00/'01	'01/'02
bezoekersaantallen	aantallen (x 1.000)							index						
Holland Casino eredivisie	3.554	3.988	4.498	4.325	3.784	4.427	4.448	100	112	127	122	106	125	125
toto eerste divisie	897	805	677	774	780	599	671	100	90	75	86	87	67	75
totaal	4.451	4.793	5.175	5.099	4.564	5.026	5.119	100	108	116	115	103	113	115
politie-inzet (uren)	uren (x 1.000)							index						
Holland Casino eredivisie		137	128	129	156	154	161		100	94	94	114	113	118
toto eerste divisie		32	29	39	44	39	35		100	90	122	139	121	110
totaal competitie		168	157	167	200	192	196		100	93	99	119	114	116
inzet overige wedstrijden		78	69	64	79	75	103		100	88	81	101	96	131
totale inzet betaald voetbal		247	226	231	279	268	299		100	92	94	113	109	121

Bron: KNVB/CIV (2001, 2002)

In de hoofdstukken 2 en 4 is al beknopt aandacht besteed aan de opkomst van een 'belevens-economie'. Via spannende vormen van vrijetijdsbesteding zijn mensen op zoek naar 'kicks'. Een markt die daarvan profiteert is de markt voor evenementen en 'events'. Week in week uit sporten mag dan wat aan belang lijken in te boeten, de belangstelling om zich los van allerlei verbanden ad hoc in het gezelschap te weten van een groep gelijkgestemden en zich gezamenlijk onder te dompelen in een collectieve gebeurtenis lijkt groter dan ooit. Voor een deel bestaan die gebeurtenissen uit grootschalige sport-evenementen. Tabel 5.9 laat ontwikkelingen zien in toeschouwers-aantallen tijdens (voornamelijk openbare, vrij toegankelijke) grootschalige sportevenementen, verzameld door Toerisme en Recreatie Nederland (TRN). Bij deze cijfers gaat het echter hooguit om globale schattingen die door de betreffende organisatie of door de politie zijn gegeven.

Verreweg het grootste Nederlandse sportevenement is de Rotterdam Stadsmarathon. Dit loopfestijn wordt jaarlijks door vele honderdduizenden toeschouwers gadeslagen. Ook andere loopevenementen als de marathon van Amsterdam, de Dam tot Dam Loop en de Twente Marathon vinden plaats onder enorme publieke belangstelling. Een vergelijking over de tijd leert dat van de veertien evenementen waarvoor zowel in 1995 als in 2000 gegevens beschikbaar waren, de helft gepaard gaat met een stijging – en de helft dus met een daling – van de bezoekersaantallen. Wel lijkt er sprake van een uitbreiding in het aantal grootschalige topsportevenementen dat in Nederland plaatsvindt. Maar de tabel verschaft hierover geen zekerheid, omdat registratie afhankelijk is van het gegeven of organisaties hun toeschouwersaantallen aan TRN hebben doorgegeven. Niettemin onderstrepen de hier gepresenteerde cijfers dat sportevenementen gigantische mensenmassa's op de been brengen. Voor gemeenten zijn ze daarmee zeer aantrekkelijk. Tijdens het evenement bestaat immers de mogelijkheid om de stad positief onder de aandacht te brengen, gedeeld enthousiasme en lokale trots onder de bevolking te scheppen, en om de kas van de plaatselijke middenstand te spekken.

Tabel 5.9 Bezoeken aan sportevenementen, 1995-2000 (in aantallen x 1.000, 1995 = 100)^a

		aantallen						index 2000
		1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Marathon	Rotterdam	850	900	950	1.000	800	800	94
Delta Lloyd Amsterdam Marath.	Amsterdam			66	120		250	
Diverse races	Zandvoort				165	252	175	
Dam tot Dam Loop	Z'dam/A'dam	100	100	100	160	165		
Cup Voetbaltoernooi	Haarlem	150	175		250	250	140	93
Haagsche Paardendagen	Den Haag	80	80	90		125		
Internationale Marathon	Enschede	125	155	150	115	115		
TT-races	Assen	115	140	140	100	110	102	89
CPC Int. Halve Marath.	Den Haag	70	75	80	100	100		
Motor	Utrecht		90	94		90	93	
Marathon	Eindhoven	100		105	100	100	90	90
Jumping Amsterdam	Amsterdam	45	48	58	67		71	156
ATB Beach Classic	Scheveningen				50	70		
Singelloop	Breda			70	60	60	65	
Concours Hippique	Eindhoven	100	56	54	60	62		
Ten Miles	Tilburg					40	60	
Rotterdam Baseball	Rotterdam	60		45		52		
NK Triathlon	Almere						50	
Dammen op de Dam	Amsterdam	90	90	90	50			
Military Boekelo	Enschede	50	50	50	38	40	48	96
Profwielerronde	Almelo	30	30	35	30	45	45	150
Profronde	Heerlen	45	45	45	45	45	45	100
Jumping Indoor Maastricht	Maastricht	33	40	43	45	44	44	132
Internationale Wandelvierdaagse	Nijmegen	33	37	39	38		41	124
TT-training	Assen	45	140	140	40	45	40	90
Harreveld on Wheels	Lichtenvoorde		30	30			35	
Profronde Maastricht	Maastricht	30	35	35	35	35	35	117
Wielrennen NK	Venray					35		
Ruiterdagen	Almelo	30	30	30	30	30	30	100
Powerboatraces	Almere						30	
Engelse Mijlenloop	Haaksbergen		25	30	30	30	30	
Triathlon	Stein				30			
Wielervedstrijd Teleflex tour	Eindhoven		25	25	25			
Sportief Sterweekend	Haaksbergen	30	25	30	30	25	25	83
Finish Ronde van Nederland	Landgraaf			25	27	25		
Halve Marathon	Roosendaal			25	25	25	25	
Wielerronde	Steenwijk					25	25	
Strandmotorcross	Vlissingen		25			25	25	

a Geordend naar de omvang van de toeschouwersaantallen 2000.

Bron: TRN

Wat betreft het volgen van sport op radio of tv bleek uit tabel 5.7 dat mannen door de bank genomen hier beduidend meer belangstelling voor aan de dag leggen dan vrouwen. Aangezien het bezoeken van sportwedstrijden duidt op een nog sterkere sportbetrokkenheid, zullen de sekseverschillen hier naar verwachting nog sterker zijn.

Voorts kwam aan het licht dat lager opgeleiden vergeleken met hoger opgeleiden meer aandacht tonen voor sport op radio of tv. Vraag is of dit verschil zich ook voordoet bij het bezoek aan sportwedstrijden, wat immers veelal (maar niet per se, bijvoorbeeld bij amateursport) geld kost en in ieder geval meer energie vergt dan het volgen van sport via radio of tv.

Cijfers uit het SCP-AVO-onderzoek wijzen uit dat het percentage van de bevolking dat 'wel eens' een bezoek brengt aan sportwedstrijden tussen 1979 (38%) en 1999 (31%) aanmerkelijk is gedaald (tabel 5.10; zie ook figuur 5.1). Anders dan bij het volgen van sport via radio of tv blijkt het wel of niet zelf sporten van grote invloed op het bijwonen van sportwedstrijden: 38% van de sporters bezoekt in 1999 wel eens een sportwedstrijd, tegen 17% van de niet-sporters (zie verder voor dit onderscheid hoofdstuk 11). Mogelijk wordt dit deels verklaard door het gegeven dat sporters na afloop van hun eigen wedstrijd vaak blijven om bijvoorbeeld ook nog het eerste elftal toe te juichen. Voor een ander deel zullen ze waarschijnlijk ook een hogere mate van interesse kennen. Evenals bij het volgen van sport via de media blijken duidelijk meer mannen geïnteresseerd in het bijwonen van sportwedstrijden dan vrouwen. Door de jaren heen is dit verschil nauwelijks kleiner geworden.

Anders dan het volgen van sport via radio en tv is het bezoeken van sportwedstrijden minder verbreid onder personen met lagere niveaus van inkomen en opleiding. In de periode 1979-1999 werden verschillen naar opleidingsniveau geringer. Het bezoek aan sportwedstrijden onder hoger opgeleiden nam sterker af dan onder lager opgeleiden. Verschillen naar inkomen namen echter toe, omdat de terugval bij het onderste inkomenskwart die bij het bovenste kwart overtrof. Laatstgenoemde ontwikkeling zou men kunnen zien als indicatie voor een trend waarbij de drempel tot het bezoeken van sportwedstrijden almaar hoger ligt. Onder invloed van toegenomen entreprijzen wordt directe betrokkenheid bij de sport voor personen met een zwakkere sociaal-economische positie wellicht te duur. Daarmee zijn ze op de beeldbuis aangewezen; die overigens eveneens aan toegankelijkheid verliest naarmate meer sportwedstrijden achter de decoder verdwijnen.

Tabel 5.10 Bezoeken aan sportwedstrijden, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 6-79 jaar, 1979-1999 (in procenten)

	%						index					
	1979	1983	1987	1991	1995	1999	1979	1983	1987	1991	1995	1999
algemeen	38,3	36,9	34,8	32,9	31,1	30,6	100	96	91	86	81	80
deelname aan sport												
niet	23,1	21,0	19,3	18,6	17,9	16,9	100	91	84	81	77	73
wel	52,0	48,0	45,7	41,4	38,7	38,0	100	92	88	80	74	73
seks												
man	47,2	45,2	41,9	39,5	38,3	37,5	100	96	89	84	81	79
vrouw	29,4	28,6	27,8	26,4	23,9	23,7	100	97	95	90	81	81
leeftijd												
6-11 jaar	39,3	35,7	38,1	32,8	34,1	37,5	100	91	97	83	87	95
12-19 jaar	60,9	58,3	54,0	50,9	46,2	48,5	100	96	89	84	76	80
20-34 jaar	42,2	41,0	38,0	37,3	35,1	34,2	100	97	90	88	83	81
35-49 jaar	41,2	39,6	37,2	36,5	33,5	33,1	100	96	90	89	81	80
50-64 jaar	23,1	23,5	23,0	23,7	22,1	20,7	100	102	100	103	96	90
65-79 jaar	11,2	12,2	12,8	9,0	12,5	11,1	100	109	114	80	112	99
inkomensniveau												
kwartiel 1	31,7	29,8	24,8	25,3	24,1	23,4	100	94	78	80	76	74
kwartiel 2	37,6	35,7	34,7	32,1	30,1	29,1	100	95	92	85	80	77
kwartiel 3	38,9	40,2	36,2	36,6	34,0	33,3	100	103	93	94	87	86
kwartiel 4	43,0	41,8	39,9	37,5	36,1	36,7	100	97	93	87	84	85
opleidingsniveau ^a												
lo, lbo, mavo	27,0	30,4	29,9	28,8	25,6	24,1	100	113	111	107	95	89
mbo, havo, vwo	41,0	40,6	37,3	34,3	34,5	31,5	100	99	91	84	84	77
hbo, wo	39,8	36,1	33,9	28,9	31,2	30,5	100	91	85	73	78	77
maatschappelijke positie												
werkzaam	15,7	16,4	14,9	13,0	14,7	14,2	100	104	95	83	94	90
scholier, student	29,8	35,1	28,2	23,2	22,3	17,6	100	118	95	78	75	59
overig	40,6	39,0	38,8	37,1	34,8	34,8	100	96	96	91	86	86
etniciteit												
autochtoon					31,8	31,2					100	98
allochtoon					27,6	22,6					100	82

a Huidig of hoogst voltooid opleidingsniveau, personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO)

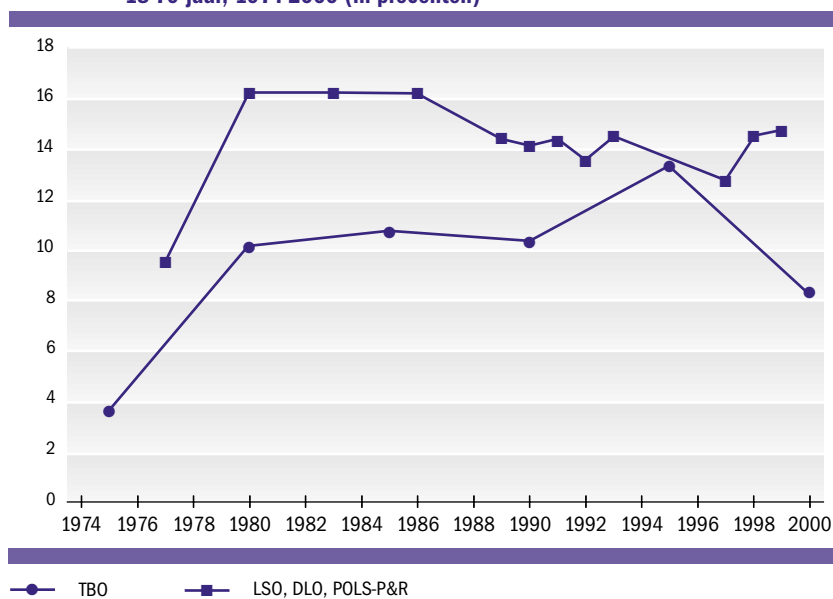
5.4 Vrijwilligers in de sport

Een groot deel van de Nederlandse sport vindt plaats in sportverenigingen. In sportverenigingen worden talenten grotendeels door vrijwilligers ontdekt en begeleid tot mogelijke topsporters, waarna ze deelnemen aan topsportevenementen. Geen andere vorm van vrijetijdsbesteding drijft zozeer op verenigingen als de sport (zie hoofdstuk 10). De verenigingen op hun beurt drijven weer bijna volledig op de inzet van vrijwilligers (zie hoofdstuk 6). Vrijwilligers vormen daarmee – voorlopig althans – de kurk of spil van de piramide van de wedstrijdsport, met onderaan de talentontwikkeling in de breedtesport en bovenaan de topsport (zie hoofdstuk 11).

Desondanks stijgt vanuit menig sportkantine elke algemene ledenvergadering opnieuw het geweeeklaag op van het bestuur dat in afwezigheid van de thuisgebleven leden concludeert dat de stekker eruit moet als de kadertekorten niet worden opgeheven. Sportclubs rekenen problemen met hun (vrijwilligers-) kader tot hun grootste problemen, en de helft van de clubs ervaart een tekort aan vrijwilligers (tabel 6.24 en 6.25). In hoeverre vertoonde het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport daadwerkelijk een negatieve ontwikkeling, en welke verschillen doen zich hierin voor tussen de diverse bevolkingsgroepen (zie verder § 6.7 voor het arbeidsvolume van vrijwilligers bij de clubs zelf).

Om te beginnen zijn in figuur 5.2 gegevens uit verschillende onderzoeken over het verrichten van vrijwilligerswerk tegen elkaar afgezet. Zowel uit LSO/DLO/POLS-P&R 1974-1999 als uit TBO 1975-2000 blijkt dat het aandeel sportvrijwilligers onder de bevolking gedurende de jaren negentig hoger lag dan gedurende de jaren zeventig. Tevens duiden beide onderzoeken erop dat dit aandeel vanaf het midden van de jaren tachtig terugliep. Volgens POLS-P&R echter zat het vrijwilligerswerk in de sport meer recentelijk – in de periode 1997-1999 – weer in de lift. De cijfers uit TBO 2000 daarentegen suggereren een forse daling ten opzichte van vijf jaar eerder.

Figuur 5.2 Verrichten van vrijwilligerswerkzaamheden in de sport, bevolking 18-79 jaar, 1974-2000 (in procenten)

Bron: SCP (TBO); CBS (LSO, DLO, POLS-P&R)

Meetmethode

TBO	“Verricht u in uw vrije tijd op één of meerdere terreinen onbetaald werk?”
LSO, DLO, POLS-P&R	“Verricht u in uw vrije tijd op één of meer van de volgende terreinen onbetaald werk?”

Grofweg kunnen twee oorzaken worden onderscheiden voor de vrij abrupte daling in het aandeel sportvrijwilligers volgens TBO 2000. Enerzijds zijn kanttekeningen te plaatsen bij de validiteit van de vraagstelling op dit terrein zoals deze in het TBO 2000 plaats had (Knulst en Van Eijck 2002). Het feit dat deze daling zich niet voordoet bij vragen over vrijwilligerswerk in de CBS-onderzoeken onder sportorganisaties (zie § 6.7), maakt dat deze mogelijkheid in ieder geval niet mag worden uitgesloten. Anderzijds is een terugloop in het aandeel vrijwilligers onder de bevolking ook niet onwaarschijnlijk. Maatschappelijke ontwikkelingen hebben de mogelijkheden tot het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport bevorderd voor zover het opleidingspeil is gestegen. Onderzoek wijst uit dat hoger opgeleiden vaker actief zijn als vrijwilliger. Maatschappelijke ontwikkelingen hebben de mogelijkheden tot het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport echter ook beperkt. Daarbij kan men bijvoorbeeld denken aan een toename in het aandeel (druk bezette) tweeverdieners. Naast het belang van een groot aantal sportvrijwilligers, speelt een rol dat ook de relatief zwaardere kaderfuncties voldoende bezet zijn. Vaak heeft men nog wel de gelegenheid en de bereidheid om gedurende een kortere termijn tijd voor de vereniging vrij te maken, maar bedankt men noodgedwongen voor functies die een intensieve inzet op reguliere en regelmatige tijden vereisen.

Vraag is bovendien in hoeverre de sport wat betreft de geconstateerde daling in de deelname aan vrijwilligerswerk een uitzondering vormt. Treedt die daling over de hele linie op, of vormt de sport een uitzondering? Vergelijking met andere sectoren toont aan dat ook daar de deelname aan vrijwilligerswerk tussen 1995 en 2000 terugliep, althans volgens het TBO (tabel 5.11). In 2000 was 8,2% van de bevolking van 12-79 jaar actief als sportvrijwilliger. Omgerekend gaat het dan om krap 1,1 miljoen (1.065.000) vrijwilligers, een alleszins respectabel cijfer dat ook uit andere bronnen naar voren kwam (Van Lindert 1998). Ten opzichte van 1985 (10,4%) betekent het echter ook een forse daling. Beschouwt men deze ontwikkeling evenwel in het perspectief van de trends zoals deze zich in overige maatschappelijke velden voordeden, dan behoorde niet alleen de sport tot de verliezers. Het aanbod aan vrijwilligers op de terreinen 'godsdienst en levensbeschouwing' en 'politieke en maatschappelijke participatie' zakte al even sterk in. Op de terreinen 'overig vrije tijd' en 'kinderen en jeugd' was de trendbreuk zelfs nog groter.

Tabel 5.11 Verrichten van vrijwilligerswerkzaamheden, naar categorie, bevolking van 12-79 jaar, 1985-2000 (in procenten)

	%				index			
	1985	1990	1995	2000	1985	1990	1995	2000
sport	10,4	10,0	12,7	8,2	100	96	122	79
overig vrije tijd	15,8	14,0	18,4	8,5	100	89	116	54
kinderen en jeugd	15,9	14,8	17,3	9,9	100	93	109	62
godsdienst en levensbeschouwing	9,2	8,8	10,0	6,5	100	96	109	71
politieke en maatschappelijke participatie	23,2	21,7	21,8	14,5	100	94	94	63

Bron: SCP (TBO)

Wie zijn de vrijwilligers in de sport? Welke trends deden zich voor in het verrichten van vrijwilligerswerk in de sport bij de onderscheiden bevolkingscategorieën? In tabel 5.12 zijn hierover enkele gegevens gepresenteerd uit TBO 1985-2000. Onder personen die zelf aan sport doen komen naar verhouding meer personen voor die als vrijwilliger actief zijn in de sport dan onder niet-sporters (in 2000: resp. 13% en 4%). Een deelnamepercentage van 13% onder de sporters betekent dat negen van de tien sporters (in 1985: acht van de tien) zijn of haar hobby bedrijft zonder daar iets voor te organiseren of ergens (onbetaald) bij te assisteren. Verder vervulden mannen (11,5%) in 2000 beduidend vaker een taak als sportvrijwilliger dan vrouwen (5%). Dit verschil is door de tijd ook niet kleiner geworden, en dat in een tijd waarin een groeiend aantal vrouwen sportief actief werd.

Onder de categorie van 35-49-jarigen bevinden zich naar verhouding veel sportvrijwilligers. Mogelijk gaat het hierbij deels om personen die hun eigen sportcarrière op een wat lager pitje hebben gezet en zich in toenemende mate als vrijwilliger inzetten. Voorts overlapt deze categorie van mensen van middelbare leeftijd met de categorie van ouders met 6-11-jarige kinderen, eveneens een categorie met een hoog aandeel vrijwilligers in de sport. Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat deze ouders vrijwilligersactiviteiten verrichten ter ondersteuning van de sportbeoefening van hun kinderen (vervoer, trainen, coachen).⁶ Doordat het verrichten van vrijwilligerswerk onder personen met een hoger niveau van opleiding ongemeen scherp kelderde (van 13% in 1985 en 18% in 1995 naar 9% in 2000) zijn hoger opgeleiden niet langer meer oververtegenwoordigd ten opzichte van personen met een lager niveau van opleiding. Verder valt op dat zowel onder hogere inkomens als onder degenen die werken of studeren er naar verhouding meer personen zijn die als vrijwilliger actief zijn in de sport dan onder de lagere inkomens en de niet-werkenden/studerenden. Meer geld en taken in andere levenssterreinen zijn dus nog geen (voldoende) reden voor mensen om zich aan vrijwilligerswerk te onttrekken, althans niet in de wereld van de sport.

Onder de bevolking van de drie grootste steden bevinden zich naar verhouding minder sportvrijwilligers dan onder inwoners van de andere, kleinere steden. De meeste vrijwilligers treft men doorgaans aan in de steden met minder dan 100.000 inwoners. Alleen in 2000 was dat niet het geval, vooral omdat het aandeel sportvrijwilligers in dat jaar onder inwoners van de kleinste onderscheiden gemeenten in dat jaar belangrijk daalde (van 15% in 1995 naar 8% in 2000). Wellicht dat sportverenigingen uit kleinere gemeenten naar verhouding minder effectief zijn geworden wat betreft de werving van vrijwilligers vergeleken met (grotere) sportverenigingen uit grotere gemeenten die in dit opzicht vermoedelijk professioneler opereren.

Tabel 5.12 Verrichten van vrijwilligerswerk in de sport, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 12-79 jaar, 1975-2000 (in procenten)

	%				index			
	1985	1990	1995	2000	1985	1990	1995	2000
algemeen	10,4	10,0	12,7	8,2	100	96	122	79
deelname sport								
niet	5,6	5,9	6,1	3,9	100	105	109	70
wel	17,1	15,1	19,2	13,2	100	88	112	77
seks								
man	14,0	12,2	17,8	11,5	100	87	127	82
vrouw	7,0	7,8	7,9	5,1	100	111	113	73
leeftijd								
12-19 jaar	8,9	7,3	9,4	8,8	100	82	106	99
20-34 jaar	11,3	10,7	11,6	7,4	100	95	103	65
35-49 jaar	17,9	15,2	17,0	11,1	100	85	95	62
50-64 jaar	7,1	7,6	14,6	8,8	100	107	206	124
65-79 jaar	1,3	3,3	7,1	3,0	100	254	546	231
opleidingsniveau ^a								
lo, lbo, mavo	9,2	7,7	10,1	5,5	100	84	110	60
mbo, havo, vwo	11,5	11,5	11,9	10,2	100	100	103	89
hbo, wo	13,3	13,1	18,2	9,4	100	98	137	71
inkomensniveau								
kwartiel 1	6,1	6,1	6,1	3,1	100	100	100	51
kwartiel 2	11,2	10,2	9,9	10,7	100	91	88	96
kwartiel 3	12,9	12,7	17,8	8,6	100	98	138	67
kwartiel 4	12,3	12,8	17,0	11,9	100	104	138	97
gezinspositie								
thuiswonend kind	11,4	8,2	9,7	10,3	100	72	85	90
alleenstaande < 40 jaar	11,7	14,6	13,8	7,8	100	125	118	67
alleenstaande ≥ 40 jaar	2,0	3,9	5,7	3,4	100	195	285	170
paar < 40 jaar	11,2	11,8	12,7	6,7	100	105	113	60
paar ≥ 40 jaar	3,9	3,7	9,1	5,5	100	95	233	141
ouder met kind 0-5 jaar	10,5	9,5	12,2	8,3	100	90	116	79
ouder met kind 6-11 jaar	19,2	14,6	20,6	15,3	100	76	107	80
ouder met kind ≥ 12 jaar	13,7	14,2	18,5	11,0	100	104	135	80
maatschappelijke positie								
studerend, schoolgaand	10,1	8,2	10,8	8,7	100	81	107	86
werkend	15,2	13,7	15,6	10,4	100	90	103	68
huishouding	5,5	4,9	6,1	6,2	100	89	111	113
werkloos, arbeidsongeschikt	10,7	9,8	15,0	4,0	100	92	140	37
gepensioneerd	2,9	5,5	12,6	3,0	100	190	434	103
stedelijkheid								
A'dam, R'dam, Den Haag	7,0	5,8	7,1	7,7	100	83	101	110
overig ≥ 100.000 inwoners	7,6	7,3	8,1	8,7	100	96	107	114
< 100.000 inwoners	11,6	11,1	14,6	8,2	100	96	126	71

a Huidig of hoogst voltooid opleidingsniveau, personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO)

Het gevonden verschil naar sekse, waarbij naar verhouding meer mannen dan vrouwen deelnemen aan vrijwilligerswerk voor de sport, is zoals gezegd opvallend omdat in hoofdstuk 4 zichtbaar werd dat mannen en vrouwen in vrijwel gelijke mate lid zijn van sportverenigingen. Waarschijnlijk wijst dit erop dat de laatste restanten van de vroegere sportvereniging als mannenbolwerk nog altijd niet zijn verdwenen. Met name op het niveau van bestuursfuncties in sportverenigingen zouden vrouwen moeite hebben om door te dringen. Blijkens gegevens uit de Verenigingsmonitor (Diopter 2000) vertegenwoordigden vrouwen in 2001 8% van de voorzitters, 21% van de vice-voorzitters en eveneens 21% van de penningmeesters. Daarmee waren vrouwen binnen het bestuur van sportverenigingen met uitzondering van functies in de ledenadministratie (60%) op alle fronten ver in de minderheid. In tabel 5.13, overgenomen uit de Verenigingsmonitor, wordt de dominantie van mannen, meestal uit de leeftijdsgroep 35-64 jaar, in het bestuur van sportverenigingen nog eens bevestigd. Tevens blijkt uit dat tabel dat allochtonen nog nagenoeg niet in het bestuur van sportverenigingen zijn vertegenwoordigd (1,2%). Kortom, door de bank genomen zijn het overwegend autochtone mannen van middelbare leeftijd die onderling uitmaken hoe het in de Nederlandse sport is geregeld.

Tabel 5.13 Samenstelling van het bestuur van sportverenigingen, naar achtergrondkenmerken, sportverenigingen, 2001 (in procenten)

sekse	
mannen	74,4
vrouwen	25,6
leeftijd	
< 20 jaar	0,3
20-34 jaar	14,4
35-49 jaar	43,4
50-64 jaar	33,9
≥ 65 jaar	8,0
etniciteit	
autochtoon	98,8
allochtoon	1,2

Bron: NOC*NSF (VMT)

5.5 Conclusie: brede, maar broze betrokkenheid

Dit hoofdstuk bracht op basis van gegevens uit verschillende onderzoeken trends en determinanten van sportbetrokkenheid in kaart. Daartoe werden drie rollen onderscheiden: volgers, toeschouwers en vrijwilligers.

In de eerste plaats onderstrepen de cijfers dat betrokkenheid bij de sport in de rol van volger bepaald indrukwekkend is. Grootschalige topsportevenementen worden veelal druk bezocht. In 2000 waren er maar liefst vijf vrij toegankelijke evenementen die meer dan 100.000 toeschouwers trokken. Volgens Het Oplage Instituut (HOI) beslaat de totale betaalde kernoplage van sporttijdschriften ongeveer 2,2 miljoen. De voor

sport beschikbare zendtijd nam in het tijdvak 1991-2001 beduidend toe (+1.600 uur), maar omdat de zendtijd voor overige programmacategorieën nog sterker steeg, daalde het zendtijdaandeel voor sport licht (van 6,0% naar 5,1%). Daar stond tegenover dat het kijktijdaandeel voor sport wel toenam, van 8,3% in 1991 naar 12,0% in 2001. Een steeds groter deel van de zendtijd voor sport wordt gevuld met voetbal, in 1991 nog 15% en in 2001 32%. In 2001 werd er 562 uur voetbal uitgezonden, tegen 1,2 uur gehandicaptensport. Tegelijk blijkt dat deze voetbalprogramma's naar verhouding steeds minder publiek trekken. Voetbal is hier trouwens niet uniek in: voor de sport in zijn geheel geldt dat de toename van de kijktijd in de jaren negentig sterk achterbleef bij de toename van de zendtijd. Cijfers uit publieksonderzoek (AVO) maken duidelijk dat, niettegenstaande het feit dat inmiddels evenveel vrouwen als mannen sportief actief zijn, er meer mannen naar sport luisteren en kijken dan vrouwen. Verder is opmerkelijk dat, anders dan bij de actieve sportbeoefening, het aandeel sportluisteraars en -kijkers afneemt met het niveau van opleiding en toeneemt met de leeftijd.

Wat betreft betrokkenheid bij de sport in de rol van toeschouwer werd zichtbaar dat sportwedstrijden en -evenementen vaak enorme mensenmassa's op de been brengen. Het onderzochte cijfermateriaal gaf geen eenduidig beeld van trendmatige ontwikkelingen. AVO suggereert dat tussen 1979 en 1999 het percentage van de bevolking dat 'wel eens' een sportwedstrijd bezoekt voortdurend daalde. TBO-vragenlijst en TBO-dagboek wijzen erop dat van een daling pas sinds de tweede helft van de jaren negentig sprake is. Met name jongeren, mannen en personen die zelf sporten, bezoeken sportwedstrijden. Anders dan het volgen van sport, blijkt het bezoeken van sport juist veel voor te komen onder hogere opleidings- en inkomensgroepen. Volgens de KNVB trok het Nederlandse profvoetbal in het seizoen 2001/02 ruim 5 miljoen toeschouwers. De toeschouwersaantallen in de eredivisie fluctueren wat over de jaren, maar de cijfers voor de eerste divisie geven een duidelijke daling te zien. Voor het betaalde voetbal was in het seizoen 2001/02 299.000 uur inzet van politie benodigd.

Ongeveer 1,1 miljoen personen blijken zich als vrijwilliger in te zetten voor de sport. Onder de sporters doet een op de acht sporters aan vrijwilligerswerk in de sport. Afgaande op TBO 1975-2000 en LSO, DLO, POLS-P&R 1974-1999 is het percentage van de bevolking dat aangeeft onbetaald werk te verrichten ten behoeve van de sport vandaag de dag even hoog als aan het eind van de jaren zeventig. Na een piek midden jaren tachtig kende het percentage sportvrijwilligers onder de bevolking evenwel een vrij scherpe daling. Deze trendbreuk is in lijn met de terugloop in het aandeel vrijwilligers op overige maatschappelijke terreinen, maar niet in lijn met cijfers over ontwikkelingen in vrijwilligerswerk in de sport in hoofdstuk 6. In de periode 1995-2000 liep volgens TBO het verrichten van vrijwilligerswerk vooral onder hoger opgeleiden en personen woonachtig in gemeenten met minder dan 100.000 inwoners hard terug. Ruim tweemaal zoveel mannen als vrouwen zijn als vrijwilliger actief voor de sport. Dit verschil is, ondanks de gestegen sportdeelname onder vrouwen, niet kleiner geworden. Anno 2000 is het besturen van Nederlandse sportverenigingen vooral een aangelegenheid van autochtone mannen van middelbare leeftijd.

Noten

- 1 De oplages van de twee laatstgenoemde tijdschriften zijn niet verwerkt in de HOI-cijfers.
- 2 Uiteraard wordt er nog meer voetbal uitgezonden in de diverse andere sportprogramma's, bijvoorbeeld in de vorm van samenvattingen, zoals bij het Sportjournaal of bij het zondagse Studio Sport.
- 3 Buiten algemene programma's als het Sportjournaal of Studio Sport om, tenzij die geheel gewijd waren aan de betreffende tak van sport; in dat geval werd de zend-/kijktijd wel meegeteld. Voor 1991 is de tijd van algemene sportrubrieken niet meegeteld. De cijfers voor 1991 zijn daarom niet geheel te vergelijken met die uit 2000 en 2001, zeker waar het de absolute hoeveelheid zendtijd betreft. De cijfers over 1991 hebben bovendien alleen betrekking op het toenmalige Nederland 1, 2 en 3. Met dank aan Jeroen Verspeek van de dienst Kijk- en Luisteronderzoek van de Publieke Omroep voor assistentie bij de interpretatie van de cijfers.
- 4 In 2000 en 2001 met inbegrip van uitzendingen over de zogenaamde Grand Prix-wedstrijden. Exclusief Grand Prix-wedstrijden bedroeg het zendtijdaandeel voor autosport in 2001 2,3% en het kijktijdaandeel 0,5%.
- 5 Opmerkelijk genoeg laten de kijkcijfers van KLO tussen 1991 en 1995 een duidelijke stijging zien, waar het aandeel kijkers en luisteraars volgens de AVO-onderzoeken uit dezelfde jaren een lichte daling laat zien. Een sluitende verklaring voor deze tegengestelde ontwikkeling ontbreekt. Een verklaring zou kunnen zijn dat tussen 1991 en 1995 een geringer aandeel van de bevolking wel eens naar een sportprogramma keek, maar dat degenen die keken veel meer uren zijn gaan kijken. Een alternatieve verklaring zou kunnen luiden dat de daling in het AVO-aandeel volgers van sport via radio of televisie, vooral weerspiegelt dat minder mensen de radio aanzetten om de sport te volgen zonder dat ze ook nog naar sport op televisie kijken. Tussen 1995 en 1999 wijzen de gegevens uit AVO en KLO in dezelfde, neerwaartse richting, de AVO-cijfers overigens aanmerkelijk meer dan de KLO-cijfers (hiervoor kan dezelfde verklaring worden aangevoerd).
- 6 Overigens wijst dit erop dat de vraagstelling bij TBO scherper zou zijn geweest als werd gevraagd in hoeverre men onbetaald en onverplicht werkzaamheden op het terrein van de sport heeft verricht. Om vrijwilligerstekorten te vermijden is het tegenwoordig gebruikelijk bij sportverenigingen dat het vervoer van de jeugd en het draaien van bardiensten min of meer verplicht is (zie ook § 6.7). In zekere zin onderschat de peiling via TBO de ernst van de kaderproblematiek – met name wat betreft tekorten aan meer centrale en intensieve vrijwilligersfuncties. Het vervoer van en naar wedstrijden kan men bij de leden nog wel afdwingen, maar het is nu eenmaal niet mogelijk om hen tot het voorzittersschap te verplichten. Eigenlijk zou dus een meer verfijnde meting nodig zijn die trends in het verrichten van onderscheiden vrijwilligersfuncties in kaart brengt, waarbij respondenten gevraagd wordt naar vrijwilligerswerk dat zij – zoals het woord al zegt – daadwerkelijk op vrijwillige basis hebben verricht.

Literatuur

- Breedveld, K. en A. van den Broek (2001). *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CIV (2001). *Jaarverslag seizoen 2000/2001*. Utrecht: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme.
- CIV (2002). *Jaarverslag seizoen 2001/2002*. Utrecht: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme.
- Diopter - Janssens en Van Bottenburg BV(2000). *Verenigingsmonitor 2000: De stand van zaken in de sportvereniging*. Arnhem: NOC*NSF.
- KLO/NOS (1999). *Kijk- en luisteronderzoek: Jaarboek 1998*. Hilversum: NOS/Dienst KLO.
- KLO/NOS (2000). *Kijk- en luisteronderzoek: Jaarboek 1999*. Hilversum: KLO.
- Heuvel, M. van den (2001). Fascinerende beelden: Mediasport en sportcultuur in Nederland. *Vrijetijdstudies*, 2-3, 23-34.
- Huizinga, J. en L. d'Haenens (2001). Studio Sport: een traditie?: Onderzoek naar de houding van jongeren ten aanzien van sport op de publieke omroep. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 3, 187-208.
- Knulst, W.P., en C. van Eijck (2002). *Vrijwilligerswerk in soorten en maten II: Ontwikkelingen in de periode 1985-2000*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Lindert, C. van (1998). 'Het bestuur springt in met frisse tegenzin: Nulmeting vrijwilligerswerk in de sportvereniging'. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (1998). *Tijd voor vrijwilligersbeleid: Meerjarenplan voor het programma 'Vrijwilligers in de sportvereniging' 1998-2002*. Arnhem: NOC*NSF.
- TRN (2001). *Toeschouwersaantallen toeristische attracties 1995-2000*. Leidschendam: TRN.

6 Sportinfrastructuur: organisaties en accommodaties

Rob Goossens (CBS)
Jo Lucassen (NOC*NSF¹)

6.1 De Californication van sportland

In 2000 scoorde de Amerikaanse popgroep Red Hot Chili Peppers een wereldwijde hit met 'Californication', waarin zij bezingt hoe moderne levensstijlen en vrijetijdsactiviteiten zich vaak vanuit California hebben verbreid. De vorige hoofdstukken in de Rapportage Sport maken duidelijk dat ook het Nederlandse sportlandschap de afgelopen decennia danig is veranderd. De sportbeoefening heeft een opzienbarende groei doorgemaakt. Tegelijkertijd is de verscheidenheid aan sportactiviteiten groter geworden en wordt sport in allerlei vormen op allerlei niveaus en op allerlei plaatsen beoefend. Nieuwe bewegingsvormen als het plankzeilen (surfen), frisbeeën, skeeleren en skateboarden zijn vanuit de 'nieuwe wereld' naar Nederland 'overgewaaid'. De vraag die we in dit hoofdstuk centraal stellen is in hoeverre dergelijke veranderingen in de sportbeoefening zijn terug te vinden in de manier waarop de Nederlandse sport is georganiseerd? Hoe ziet de infrastructuur op sportgebied in termen van organisaties en accommodaties er op dit moment eigenlijk uit?

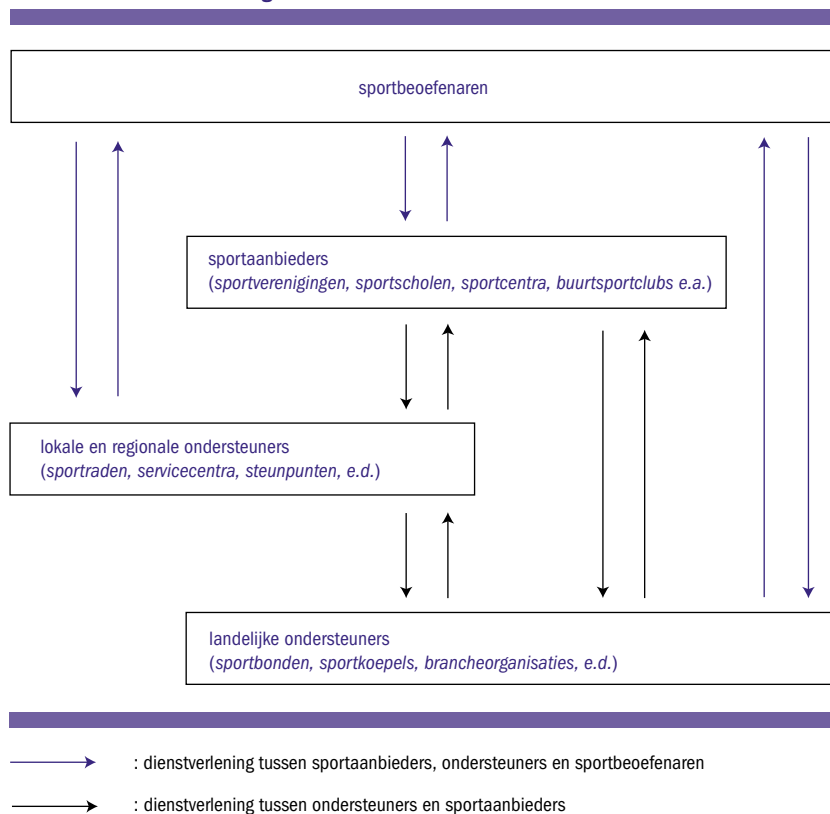
De opbouw van het hoofdstuk² is als volgt. Eerst wordt in paragraaf 6.2 een overzicht gegeven van de 'sportinfrastructuur'. Met 'sportinfrastructuur' wordt bedoeld op het geheel aan organisaties en voorzieningen die een rol spelen in de vormgeving van het sportaanbod in Nederland. In de daaropvolgende paragrafen worden verschillende partijen in de sportinfrastructuur nader belicht. In paragraaf 6.3 wordt eerst gekeken naar de ontwikkelingen in de wereld van de sportbonden en sportkoepels. Paragraaf 6.4 gaat verder in op de (daarbij aangesloten) sportclubs. In paragraaf 6.5 wordt het vizier gericht op resterende organisaties die mogelijkheden bieden tot sport in georganiseerd verband (maneges, sportscholen, fitnesscentra, zeil- en surfscholen). In paragraaf 6.6 staan de aanbieders van sportfaciliteiten (accommodaties) centraal. Een beeld van de bij de sportaanbieders en accommodaties actieve vrijwilligers geeft paragraaf 6.7. Paragraaf 6.8 ten slotte bevat de conclusies van dit hoofdstuk.

6.2 De Nederlandse sportinfrastructuur

De verbreding en differentiatie van de sportbeoefening, juist ook buiten de kaders van de traditionele verenigingssport, leidde in de laatste decennia tot het ontstaan van talrijke nieuwe organisaties op sportgebied. In navolging van het project Sport Infrastructuur in Nederland (SPIN), kunnen we twee hoofdcategorieën onderscheiden (figuur 6.1)³:

- sportaanbieders of -producenten: organisaties die met enige regelmaat sportactiviteiten organiseren en begeleiden, zoals sportverenigingen, sportscholen en sportcentra, verzelfstandigde sportaccommodaties, sportdiensten;
- ondersteuningsorganisaties: instanties die als hun hoofdfunctie zien het hulp bieden aan aanbieders van sportmogelijkheden (niet alleen door het beschikbaar stellen van financiële middelen), bijvoorbeeld gemeentelijke en provinciale sport-servicebureaus, sportbonden, en administratiebureaus voor de sport.

Figuur 6.1 Overzicht organisaties in de sportinfrastructuur en hun onderlinge dienstverleningsrelaties

Sportaanbieders

In de categorie sportaanbieders is in de laatste decennia een uitgebreide differentiatie opgetreden. Naast de 29.600 sportclubs of -verenigingen die Nederland kent, gebundeld in 73 sportbonden, zijn er nog diverse andere organisaties actief in het aanbieden en organiseren van sport. Een tweede belangrijke categorie aanbieders van sportactiviteiten zijn de commerciële sportcentra en bedrijven, zoals sportscholen, zwembaden (o.a. vanuit NV Sportfondsen Nederland), tennisaccommodaties, maneges en dergelijke.

De laatste jaren zet ook de trend door om sportaccommodaties te clusteren in multisportvoorzieningen, soms in combinatie met andere vrijetijdsvoorzieningen (leisurecentra; zie verder § 6.6).⁴ Veel van deze nieuwe aanbieders hebben zich intussen verenigd in eigen brancheorganisaties, zoals het in 1992 opgerichte Fitlvak (brancheorganisatie voor de fitnessbranche) of de in 1996 opgerichte Nederlandse Vereniging voor Buitensport.

Ook het sportstimuleringsbeleid van de overheid heeft tot verbreding van het aanbod geleid. Voor diverse bevolkingsgroepen (ouderen, gehandicapten, allochtonen) zijn specifieke aanbieders in het leven geroepen. Voor andere groepen is in aparte verenigingen een aanbod gecreëerd, bijvoorbeeld voor de sport voor mensen met een beperking, gebundeld in NEBAS en NSG.⁵ Tussen 1990 en 2001 groeide het aantal verenigingen bij deze organisatie van 340 tot 640. Tabel 6.1 geeft een overzicht van de categorie sportaanbieders (organisaties en accommodaties).

Tabel 6.1 Aantallen sportorganisaties en -accommodaties in Nederland

sportorganisaties	aantal	jaar	verdere bijzonderheden
sportclubs	29.600	2001	zie verder paragraaf 6.4
fitnesscentra	400	2002	voorzover aangesloten bij brancheorganisatie fitlvak
maneges	1.160	2000	zie verder paragraaf 6.5
sportscholen	1.980	2000	zie verder paragraaf 6.5
zeil- en surfscholen	105	2000	zie verder paragraaf 6.5
mbvo-groepen	14.000	1996	meer bewegen voor ouderen
buitensportaanbieders	39	2002	leden van de Nederlandse Vereniging voor Buitensport
fysiosportcentra	57	2002	gebundeld in Vereniging FysioSport Nederland
buurtsportorganisaties	?		
bedrijfssportorganisaties	?		
accommodaties	aantal	jaar	verdere bijzonderheden
zwembaden	760	2000	zie verder paragraaf 6.6
overdekte accommodaties	2.210	2000	zie verder paragraaf 6.6
openluchtaccommodaties	4.040	2000	zie verder paragraaf 6.6
jachthavens	820	2000	zie verder paragraaf 6.6

Bron: CBS/NOC*NSF

Een woud van ondersteuningsorganisaties

Naast de nationale sportbonden en de diverse sportkoepels zijn er vele andere organisaties actief in de sportondersteuning. Tabel 6.2 geeft hiervan een samenvattend beeld, dat grotendeels is gebaseerd op het SPIN Organisatie-onderzoek (Van Eekeren 1998).

Tabel 6.2 Ondersteunende organisaties in de sport

	aantal jaar		verdere opmerkingen
sportbonden	73	2002	personen in dienst 1900 (2002) zie verder § 6.3
provinciale sportraden	12	2001	fte werkzaam 180 (2001), fte 110 (1998)
olympische steunpunten	12	2001	fte werkzaam 10 (1998)
sportmedische adviescentra (sma's)	41	2001	
gemeentelijke ondersteuningscentra		onbekend	
lokale sportservice punten	17	medio 2002	37 in voorbereiding
commerciële sportadviesbureaus		onbekend	

Bron: Van Eekeren et al. (1998); Boer en Croon (2001); Ledengegevens WOS (mondelinge opgave); NISB (2002)

De in omvang belangrijkste groep ondersteuningsorganisaties naast de bonden zijn de 12 provinciale sportraden en -servicecentra. Dit zijn zelfstandige provinciale organisaties, die veelal in belangrijke mate voor hun activiteiten worden gesubsidieerd door de provinciale overheden. De provincies besteedden in 2000 ongeveer 70% van hun budget aan de provinciale ondersteuningsorganisaties, in totaal 4,2 miljoen Euro (Boer en Croon 2001). De provinciale sportraden zijn in de meeste gevallen opgebouwd uit een bestuur, een directie, administratieve ondersteuners en (sport)consulenten. In de meeste gevallen zijn vertegenwoordigers uit de sport(bonden) afgevaardigd in het bestuur. In 2001 hebben de sportraden 180 medewerkers in vaste dienst (fte; in 1998 waren dit er 110), waarvan 50 beleidsfunctionarissen, 40 verenigingsondersteuners en 35 administratief ondersteuners (Boer en Croon 2001). Voor de verenigingsondersteuning, die de laatste jaren flink wordt gestimuleerd, zijn verder zeker 29 fte op contractbasis ingeschakeld. Alle sportraden bieden structureel als diensten bestuurlijk organisatorische ondersteuning, beleidsondersteuning en advies (aan verenigingen en gemeenten), bestuurlijke deskundigheidsbevordering, sportstimulering, en voorlichting en productie van voorlichtingsmateriaal. Ook administratieve ondersteuning behoort altijd tot het servicepakket, zij het niet altijd structureel.

Vanaf 1992 zijn op initiatief van NOC*NSF in Nederland 12 Olympische steunpunten opgericht. Het gaat over het algemeen om kleine organisaties: hun gezamenlijke personeelsformatie was in 1998 niet veel groter dan 10 fte. Olympische steunpunten zijn primair gericht op het begeleiden en adviseren van (aankomende) topsporters. Steunpunten zijn incidenteel ook bezig met beleidsadvisering, deskundigheidsbevordering en organisatie van evenementen. De laatste jaren zijn de steunpunten veelal ondergebracht bij provinciale sportraden.

Ondersteuning aan sportaanbieders op met name medisch gebied wordt geboden door Sportmedische Adviescentra (SMA's). Nadat in de jaren tachtig een groot landelijk netwerk van SMA's werd opgebouwd vanuit het toenmalige Nationaal Instituut voor Sportgezondheidszorg (NISGZ), is hun aantal in het afgelopen decennium door opheffing en fusies weer afgenomen. Op dit moment zijn 41 erkende Sportmedische Instellingen (SMA's en sportgeneeskundige afdelingen van ziekenhuizen) aangesloten

bij de landelijke Federatie van Sportmedische Instellingen (FSMI). Over het algemeen gaat het om kleine organisaties: 20 SMA's hadden in 1998 zo'n 50 medewerkers (in fte), voornamelijk (sport)artsen, fysiotherapeuten en consultants. De voornaamste diensten die SMA's aanbieden zijn sportmedische consulten en keuringen. Ook doet een deel aan voorlichtings- en sportstimuleringsactiviteiten.

Gemeentelijke ondersteuningsinstanties van enige omvang zijn vooral in de grotere steden te vinden. In een steekproef van 24 gemeenten bleek gemiddeld 3 fte personeel beschikbaar voor ondersteuning, waarvan ruim eenderde consultants (Van Eekeren 1998). Kleine gemeenten hebben vaak geen ondersteuners beschikbaar, terwijl in grote steden het aantal ondersteunende medewerkers tot 20 of meer kan oplopen.

De laatste jaren zijn naar aanleiding van het SPIN-project in verschillende gemeenten lokale sportservicepunten ingericht, waarvan sommige een voortzetting vormen van een al bestaand steunpunt. Gepland is dat er verspreid over Nederland 120 tot 180 van deze steunpunten met een gemeentelijk of regionaal werkgebied komen (Task Force SPIN 2001). Medio 2002 zijn 17 van deze sportservicepunten operationeel en zijn in 37 plaatsen steunpunten in ontwikkeling (NISB 2002).

Naast de genoemde niet-commerciële ondersteuningsorganisaties en -instellingen zijn ook commerciële adviesbureaus actief in de ondersteuning van sportaanbieders, onder meer op het gebied van administratie, beleidsadvies en arbeidsbemiddeling. Over de precieze omvang van hun activiteiten zijn geen gegevens voorhanden.

Overige actoren

Zoals gezegd omvat het SPIN-schema niet alle bij de sport betrokken groeperingen, organisaties en instanties. Een belangrijke groep in deze zijn de vakorganisaties van degenen die beroepsmatig werkzaam zijn in de sport. Ook hierin is de laatste jaren een verbreding zichtbaar, waarbij steeds meer professioneel bij sport betrokkenen zich organiseren (tabel 6.3). Enkelen daarvan, zoals de leraren lichamelijke opvoeding en verschillende sportmedische beroepsgroepen, zijn aangesloten bij NOC*NSF.

Tabel 6.3 Ledenontwikkeling van bij NOC*NSF aangesloten beroeps- en vakverenigingen

	absoluut		index (1990 = 100)	
	1990	2001	1990	2001
K. Ned. Ver. Leraren Lichamelijke Opvoeding	7.713	8.813	100	114
Ver. Sport en Recht	242 ^a	249		
Ver. voor Sportgeneeskunde	580 ^b	589		
Ned. Genootschap voor Sportmassage	6723 ^c	6.944		
Ned. Ver. Fysiotherapie i.d. Sportgezondheidszorg	1.148 ^d	911		
Ned. Ver. Olympische Deelnemers	466 ^e	724		

a 1995; b 1994; c 1995; d 1998; e 1994.

Bron: NOC*NSF

De vakorganisatie van leerkrachten lichamelijke opvoeding maakte na een teruggang in de jaren tachtig in de jaren negentig weer een groeiperiode door. Sinds 1990 steeg het aantal georganiseerde vakleerkrachten weer behoorlijk, tot bijna 9.000.

Onder de beroepsgroepen die zich in sportverband organiseren nemen de medici en paramedici een bijzondere plaats in. In het laatste decennium zijn de Vereniging Sportgeneeskunde, het Nederlands Genootschap voor Sportmassage, de Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie in de Sportgezondheidszorg, en de Nederlandse Federatie van Sportmedische Instellingen als bijzondere leden van NOC*NSF opgenomen. Het gaat hier niet om nieuwe organisaties. Hun aansluiting is een gevolg van de integratie van de bestaande landelijke brancheorganisatie het Nederlands Instituut voor Sport en Gezondheid (NISG) in NOC*NSF. De betrekkelijk recente oprichtingsdata van de betreffende organisaties (Vereniging voor Sportgeneeskunde – VSG – 1965; Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie in de Sportgezondheidszorg – NVFS – 1982; Federatie van Sportmedische Instellingen – FSMI – 1980; Nationaal Instituut voor Sportgezondheidszorg – NISGZ – 1982) en ledenaantallen van deze organisaties maken wel duidelijk hoezeer in de afgelopen decennia de professionele aandacht voor sportmedische begeleiding is gestegen.

In 2000 is Sportgeneeskunde Nederland opgericht als nieuwe bundeling van sportmedische organisaties. Naast VSG en FSMI maken hier het Nederlands Instituut Opleiding Sportartsen, de Stichting Opleidingen in de Sportgeneeskunde, de Stichting Geneeskunde en Sport, en de Stichting Beroepsopleiding in de Sportgeneeskunde deel van uit.

Tot de bijzondere leden van NOC*NSF behoren ten slotte ook enkele landelijke (koepels van) ondersteuningsorganisaties, zoals de bundeling van provinciale sportraden, de Interprovinciale Organisatie Sport (aangesloten in 1981) en het NISB (Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen, aangesloten in 1999). Geen lid van NOC*NSF is de in 1980 opgerichte Nederlandse Federatie van Werkers in de Sport, een belangenbehartiger en deskundigheidscentrum voor alle werkers in de sport. In 2000 overkoepelde deze organisatie 25 vakverenigingen van sportkader, voornamelijk trainersverenigingen, met in totaal ruim 8.500 leden. Ook de uit deze organisatie voortgekomen vakbond voor de sport, de Bond voor Werknemers in de Sport, ontstaan in 1986, is geen lid van NOC*NSF. Deze organisatie heeft in 1999 haar krachten gebundeld met vakbonden van profvoetballers, profwielrenners, topsporters en van scheidsrechters in FNV Sport. Het aantal leden van FNV Sport is inmiddels (in 2002) gegroeid tot ongeveer 2.500. Als tegenhanger hiervan is in 1989 de Werkgeversorganisatie in de Sport (WOS) opgericht, waarbij in 2002 90 organisaties waren aangesloten met ongeveer 5.000 werknemers.

6.3 Sportbonden

Sportbonden en koepels

NOC*NSF is de koepelorganisatie van de georganiseerde sport in Nederland. De ledenontwikkeling van NOC*NSF blijkt de ontwikkeling van nieuwe sportactiviteiten slechts gedeeltelijk te weerspiegelen. In 1963 zijn nog slechts 54 takken van sport in NOC*NSF-verband georganiseerd,⁶ in 1978 zijn dit er 69 en in 2002 is het aantal gegroeid tot 73. Sinds 1980 zijn de volgende nieuwe organisaties als lid toegelaten: Karate Do Bond Nederland, Taekwondo Bond Nederland (beide in 1980), Nederlandse Jeu de Boules Bond, Algemene Nederlandse Sjoelbond (1983), Christelijke Bond Friese Kaatssport (1985), Nederlandse Darts Federatie, Nederlandse Triatlon Bond, Stichting Watersport met Gehandicapten (1986), American Football Bond Nederland (1988), Sportfederatie Visueel Gehandicapten (1989), Bob en Slee Bond Nederland (1990), Nederlandse Algemene Danssport Bond, Nederlandse In- en Outdoorbowls Bond (1993), en in 1998 de Nederlandse Racquetball Associatie.

Overigens zijn de laatste decennia lang niet alle aanvragen tot lidmaatschap door NOC*NSF gehonoreerd. NOC*NSF hanteert sinds 1989 een aantal expliciete voorwaarden voor toetreding en bij de fusie van NSF en NOC in 1993 is vastgelegd dat slechts 1 organisatie per tak van sport lid kan zijn van NOC*NSF. Ook zijn verschillende nieuwe sportactiviteiten opgenomen in bestaande sportorganisaties: surfen in het Koninklijk Nederlands Watersport Verbond, poolbiljart in de Koninklijke Nederlandse Biljart Bond, skeeleren in de Nederlandse Rolschaats-, Bandy- en Skeelerbond. Voor enkele nieuwe sportactiviteiten die geen lid zijn van NOC*NSF biedt de Nederlandse Culturele Sportbond een onderdak. In de laatste decennia zijn daarin onder meer verenigingen en landelijke organisaties opgenomen voor: autopedsport, eenwieleren, frisbee, hondensport, boemerangsport, Kung Chung Moo Sool, sumoworstelen, capoeira en battontwirling of majoretten. Tabel 6.4 biedt een overzicht van de rangorde van de vijftien grootste sportbonden van 2001 door de jaren heen.

Het beeld dat uit de tabel oprijst, is dat de samenstelling van de top vijftien in de periode 1978-2001 niet ingrijpend is veranderd. Elf van de vijftien grootste bonden in 2001 hebben de afgelopen 24 jaar een plaats in de top vijftien gehad. Tevens is de top drie gedurende 24 jaren bijzonder stabiel. Voetbal is onbetwist al jaren de meest bedreven sport in georganiseerd verband in Nederland, gevolgd door tennis. Gymnastiek is, op 1978 na, toen deze sporttak de tweede plaats innam, de op twee na grootste georganiseerde sport van Nederland.

Tabel 6.4 Rangorde sportbonden naar grootte (van groot naar klein) in de periode 1978-2001, op basis van de top vijftien anno 2001

	78	81	84	87	90	93	96	99	01	ledental in 2001 (x 1.000)
Kon. Ned. Voetbal Bond	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1.038
Kon. Ned. Lawn Tennis Bond	3	2	2	2	2	2	2	2	2	702
Kon. Ned. Gymnastiek Unie ^a	2	3	3	3	3	3	3	3	3	288
Kon. Ned. Schaatsen- rijders Bond	5	6	6	6	7	7	6	4	4	184
Ned. Golf Federatie	38	40	30	27	19	17	15	9	5	169
Sticht. Ned. Hippische Sportbond	11	16	14	18	18	9	9	6	6	151
Kon. Ned. Zwem Bond	4	4	5	5	5	4	4	5	7	150
Kon. Ned. Hockey Bond	8	7	7	8	8	8	8	10	8	147
Ned. Ski Vereniging	15	12	8	7	6	5	5	8	9	145
Ned. Volleybal Bond	6	5	4	4	4	6	7	7	10	130
Ned. Bridge Bond	20	19	15	14	13	11	10	11	11	116
Kon. Ned. Watersport Verbond	13	13	13	13	11	10	12	12	12	104
Kon. Ned. Korfbal Verbond ^b	10	8	9	10	10	12	13	13	13	97
Kon. Ned. Atletiek Unie	19	21	20	15	14	14	14	14	14	92
Ned. Badminton Bond	12	11	11	9	9	13	11	15	15	76
totaal top 15										3.589
totaal overige bonden										1.255
totaal NOC*NSF ^c										4.844

a De totalen van de Nederlandse Katholieke Gymnastiek Bond, het Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond, de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek bond en het Koninklijk Nederlands Christelijk Gymnastiek Verbond zijn vanaf 1978 samengenomen (de Nederlandse Katholieke Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond zijn in 1987 gefuseerd tot Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en in 1999 zijn de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Bond en het Koninklijk Nederlands Christelijk Gymnastiek Verbond gefuseerd tot de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie).

b De totalen van het Koninklijke Nederlandse Korfbal Verbond en de Nederlandse Dames Korfbal Bond zijn vanaf 1978 samengenomen (deze organisaties fuseerden in 1993 tot het Koninklijk Nederlands Korfbal Verbond).

c Het totaal aantal NOC*NSF-leden exclusief de leden van de Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU) en de Nederlandse Katholieke Sportfederatie (NKS)

Bron: NOC*NSF (LTS)

De ontwikkeling van de Nederlandse Golf Federatie springt in het oog. In 1978 kende deze organisatie een 38ste positie en sindsdien is ze enorm gegroeid ten opzichte van de andere organisaties. In 2001 behoorde golf met een vijfde positie tot de top vijf. Ook de Nederlandse Ski Vereniging en de Nederlandse Bridge Bond groeiden tussen 1978 en 2001 fors ten opzichte van de andere sportbonden.

De Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie, de Nederlandse Bridge Bond en de Nederlandse Golf Federatie is het drietal sportbonden dat in de afgelopen 24 jaar de top vijftien is binnengedrongen. De organisaties die ten opzichte van 1978 een plaats in de top vijftien prijs hebben moeten geven zijn de Judo Bond Nederland en het Nederlands Handbal Verbond.⁷ Tabel 6.5 laat de mate van groei en afname zien. Het basisjaar is opnieuw 1978 en ook in deze tabel wordt uitgegaan van de top vijftien organisaties

in 2001. Overigens blijkt de groei van de 15 grootste bonden gezamenlijk over deze periode geringer dan die van de overige bonden; hun aandeel in het totaal aantal leden van NOC*NSF is teruggelopen van ongeveer 80% naar ongeveer 74%.

Tabel 6.5 Ontwikkeling grootste sportbonden in de periode 1978-2001, op basis van de top vijftien anno 2001 (in indexcijfers, 1978 = 100)

	78	81	84	87	90	93	96	99	01
Kon. Ned. Voetbal Bond	100	103	99	93	94	93	98	98	99
Kon. Ned. Lawn Tennis Bond	100	129	154	170	185	199	196	192	189
Kon. Ned. Gymnastiek Unie ^a	100	91	77	68	74	70	67	64	61
Kon. Ned. Schaatsenrijders Bond	100	70	84	88	87	92	96	102	115
Kon. Ned. Zwem Bond	100	98	94	94	98	99	94	92	91
Sticht. Ned. Hippische Sportbond	100	76	79	70	75	168	180	214	226
Ned. Volleybal Bond	100	133	143	144	146	139	135	125	116
Ned. Ski Vereniging	100	140	203	259	290	304	290	265	274
Ned. Golf Federatie	100	114	161	230	487	655	776	1.340	1.688
Kon. Ned. Hockey Bond	100	117	131	141	140	141	142	146	160
Ned. Bridge Bond	100	113	149	182	207	264	294	317	330
Kon. Ned. Watersport Verbond	100	108	116	112	129	162	167	167	174
Kon. Ned. Korfbal Verbond ^b	100	111	108	101	99	107	109	111	111
Kon. Ned. Atletiek Unie	100	91	112	140	185	200	213	228	239
Ned. Badminton Bond	100	124	127	140	142	133	158	121	117
overige bonden	100	110	107	113	120	131	131	164	172
totaal NOC*NSF	100	106	108	109	116	123	125	132	136

a Zie noot a tabel 6.4.

b Zie noot b tabel 6.4.

Bron: NOC*NSF (LTS)

Bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF

De differentiatie van organisaties die zich met sportbeoefening bezighouden wordt zeker weerspiegeld door de ontwikkeling van de bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF.⁸

Tabel 6.6 Aantal leden van bijzondere organisaties aangesloten bij NOC*NSF, 1990-2001

	1990	2001	1990	2001
	absoluut		index (1990 = 100)	
Ned. Christelijke Sport Unie ^a	121.813	209.685	100	172
Ned. Culturele Sportbond ^a	39.019	245.254	100	629
Ned. Katholieke Sport Federatie ^a	412.458	389.189	100	94
totaal	573.290	844.128	100	147
totaal excl. NCS-Hondensport	573.290	695.096	100	121
Ned. Brandweer Sportbond ^b	700	2.670	100	381
Ned. Politie Sportbond ^b	16.000	5.574	100	35
Ned. Studenten Sport Stichting ^b	56.981	70.300	100	123

a Ledenaantallen van deze organisaties zijn niet meegeteld in het totaal cijfer van NOC*NSF

b Ledenaantallen van deze organisaties zijn wel meegeteld in het totaal cijfer van NOC*NSF

De in omvang belangrijkste bijzondere organisaties zijn de levensbeschouwelijke sportkoepels: de Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU), Nederlandse Culturele Sportbond (NCS) en Nederlandse Katholieke Sportfederatie (NKS). Gezamenlijk vertegenwoordigen zij bijna 850.000 leden. Daarbij moet worden opgemerkt dat de leden van deze koepels voor een aanzienlijk deel ook lid zijn van een reguliere sportbond. De ledenontwikkeling van de levensbeschouwelijke sportorganisaties, tussen 1990 en 2001 bijna 50%, wekt de indruk dat de sport opnieuw verzuild raakt. Het beeld wordt echter sterk vertekend door de ontwikkeling van de NCS, waarbij in de afgelopen tien jaar een flink aantal landelijke organisaties van nieuwe sportactiviteiten zijn aangesloten, waaronder de Nederlandse Kinologen Bond (hondensport), die in 2001 goed was voor bijna 150.000 leden.

Een andere categorie bijzondere organisaties betreft de landelijke categorale sportorganisaties: politietsport, brandweersport, studentensport. Terwijl in de afgelopen tien jaar het aantal leden van de eerste dramatisch afnam, steeg dat van beide laatste bonden fors.

6.4 Sportclubs

*Sportverenigingen: komen en gaan (NOC*NSF)*

Sinds 1990 registreert NOC*NSF het aantal verenigingen dat aangesloten is bij de verschillende lidorganisaties (tabel 6.7, zie pagina 138). Het totaal aantal bij NOC*NSF-bonden aangesloten sportverenigingen is in de periode 1990-2001 met 6% gedaald (-1.856) naar 29.598. Daarmee is voor het eerst sinds 1990 het aantal sportverenigingen onder de 30.000 gedaald. Gezien de stijging van het aantal bij de diverse bonden aangesloten leden in dezelfde periode, neemt het aantal leden per sportclub logischerwijs toe: in 2001 is het gemiddeld aantal leden per sportclub ten opzichte van 1990 gestegen van 132 naar 164 (+24%). Overigens is een behoorlijk aantal sportclubs, in 2001 10% van het totale aantal sportverenigingen, niet aangesloten bij een sportkoepel. Veelal betreft het hier kleine verenigingen met een overwegend recreatieve instelling (Kalmthout en Janssens 2002).

Niettegenstaande de genoemde daling in het aantal sportclubs is een aantal takken van georganiseerde sport in de jaren negentig juist verder verspreid geraakt in Nederland. Dit geldt zeker voor het aangepast sporten (sport voor gehandicapten of mensen met een andere beperking), bridge, golf, skeeleren, squash, triatlon, watersport en ijshockey. De Nederlandse Bond voor Aangepast Sporten (+300), Nederlandse Bridge Bond (+200) en de Nederlandse Hippische Sportbond (+160) maakten in die periode de grootste absolute stijging in verenigingen door.

Bij andere takken van sport, zoals darts en bob- en sleesport is weliswaar sprake van een opzienbarende relatieve groei van het aantal clubs, maar kan niet worden gesproken van een duidelijke landelijke expansie. Het aantal bij de Nederlandse Dartbond aangesloten dartclubs bijvoorbeeld groeide in de afgelopen twaalf jaar slechts van 16 naar 27. Bij bepaalde takken van sport vertoont de ontwikkeling van het aantal

verenigingen over de laatste twaalf jaar een golfbeweging: na een aanvankelijke stijging is er de laatste jaren een duidelijke terugval. Dit doet zich onder andere voor bij biljarten, sportschieten, skiën, squash en triatlon.

Bonden die in de afgelopen twaalf jaar ten minste honderd verenigingen zagen verdwijnen zijn de Nederlandse Badminton Bond, de Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie, het Nederlands Handbal Verbond, de Koninklijke Nederlandse Kegel Bond, het Koninklijke Nederlands Korfbal Verbond, de Nederlandse Tafeltennis Bond, en de Nederlandse Volleybal Bond.

De grootste absolute daling in het aantal verenigingen vond plaats binnen de voetbalsport. In vergelijking met 1990 telde de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond in 2001 2.197 minder verenigingen. Deze daling is spectaculair te noemen, omdat zij groter is dan de totale afname van het aantal sportclubs in Nederland tussen 1990 en 2001. Omdat het aantal georganiseerde voetballers in dezelfde periode bijna gelijk is gebleven is in de voetbalsport een flinke schaalvergroting bij verenigingen opgetreden: het gemiddeld aantal leden van voetbalclubs is gestegen van 172 naar 265. Slechts bij enkele andere takken van sport waar veel verenigingen verdwenen, is ook een zekere schaalvergroting waarneembaar bij de overblijvende clubs; dit is met name het geval bij atletiek, hockey en korfbal. Bij de meeste andere dalers houdt de terugloop in het aantal clubs ongeveer gelijke tred met het verlies aan leden. Ook bij enkele sportbonden die in de afgelopen jaren sterk groeiden, zoals darts, golf en paardensport, is sprake van een behoorlijke groei van de gemiddelde omvang van hun verenigingen.

Al met al is het beeld van de ontwikkeling van verenigingen binnen de georganiseerde sport zeer geschakeerd. Weliswaar is over de hele linie sprake van een daling van het aantal aangesloten clubs, maar daar staat groei tegenover in bepaalde takken van sport. In enkele takken van sport lijkt bewust te worden aangekoerst op een schaalvergroting die de clubs minder kwetsbaar moet maken.

**Tabel 6.7 Ontwikkeling van het aantal aangesloten verenigingen per sportbond
(in indexcijfers, 1990 = 100)**

	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	01	aantal aangesl. clubs in 2001
Ned. Bond voor Aangepast sporten ^a	100	101	133	120	133	141	148	153	164	162	189	640
Ned. American Football Fed.	100	100	100	76	65	100	100	100	100	47	47	8
Kon. Ned. Atletiek Unie	100	101	103	104	105	106	105	106	106	105	107	275
KNAC Nat. Autosport Fed.	100	94	89	86	82	85	80	85	89	91	91	72
Ned. Badminton Bond	100	100	97	96	95	91	91	86	81	79	74	635
Kon. Ned. Baseball en Softball Bond	100	98	101	99	99	95	93	90	88	88	83	186
Ned. Basketball Bond	100	98	96	95	95	89	93	88	89	95	84	417
Ned. Beugel Bond	100	100	100	97	91	94	94	94	94	103	97	34
Kon. Ned. Biljart Bond	100	101	101	101	109	106	107	115	118	117	103	1.957
Bob en Sleebond Ned. ^b	100	100	100	300	400	400	400	300	300	400	300	4
Ned. Boks Bond	100	98	87	87	86	86	88	90	87	84	75	65
Ned. Bowling Federatie	100	102	102	101	101	101	98	99	101	97	102	147
Ned. Indoor en Outdoor Bowls Bond												50
Ned. Brandweer Sportbond	100	100	100	100	143	113	118	115	176	186	125	100
Ned. Bridge Bond	100	102	105	108	115	117	119	121	125	124	122	1.088
Ned. Casting Federatie	100	100	100	67	67	100	100	133	167	133	133	4
Ned. Cricket Bond	100	104	109	109	106	104	109	106	106	100	100	69
Ned. Culturele Sportbond	100	95	99	107	112	119	126	139	137	137	148	218
Ned. Curling Bond	100	120	100	100	100	100	100	80	100	80	80	4
Kon. Ned. Dam Bond	100	99	101	94	93	93	92	90	88	86	82	306
Ned. Alg. Danssport Bond ^b												282
Ned. Darts Federatie	100	138	163	163	163	169	169	169	169	175	168	27
Ned. Sportb. v.m.m. Verstand. Handicap	100	100	100	100	100	117	134	134	135	135	-	-
Ned. Go Bond ^b	100	96	107	107	100	93	89	85	119	89	88	24
Ned. Golf Federatie	100	100	117	122	128	139	143	145	150	152	152	166
Kon. Ned. Gymnastiek Unie ^c	100	100	98	96	95	94	94	92	91	88	86	1.245
Ned. Handbal Verbond	100	96	44	94	91	89	87	84	82	81	80	492
Ned. Handboog Bond	100	100	99	100	100	99	99	100	99	97	93	259
Sticht.Ned.Hippische Sportb.	100	100	100	104	98	99	102	103	104	105	107	2.535
Kon. Ned. Hockey Bond	100	100	100	100	99	98	98	98	96	95	94	308
Ned. Jeu de Boules Bond	100	102	106	109	110	112	113	113	112	112	109	222
Judo Bond Nederland	100	99	98	96	100	99	99	102	99	100	101	743
Kon. Ned. Kaats Bond ^d	100	99	98	98	92	87	84	84	84	86	86	127
Ned. Kano Bond	100	103	110	109	109	113	113	113	113	113	100	89
Karate Do Bond Ned.	100	105	105	99	86	94	90	89	89	89	100	204
Kon. Ned. Kegel Bond ^b	100	97	95	93	92	88	85	85	85	85	71	580
Ned. Klim- en Bergsport Ver. ^e	100	100	117	100	100	100	100	8	8	8	8	1
Fed. van Klootschieters en Kogelwerpers	100	100	100	100	100	112	112	112	112	112	105	80
Kon. Ned. Kolf Bond	100	100	100	94	100	100	103	94	94	92	92	33
Kon. Ned. Korfbal Verbond ^f	100	99	98	95	94	95	93	92	92	89	84	589

**Tabel 6.7 (vervolg) Ontwikkeling van het aantal aangesloten verenigingen per sportbond
(in indexcijfers, 1990 = 100)**

	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	01	aantal aangesl. clubs in 2001
Kon. Ned. Krachtsport en Fitnessfed. ^g	100	92	83	72	66	72	62	62	64	64	160	85
Ned. Kruisboog Bond ^b	100	92	99	95	98	97	96	97	92	97	96	88
Kon. Ned. Lawn Tennis Bond	100	101	101	102	104	104	104	105	105	105	105	1.804
Kon.Ned.Ver. voor Luchtvaart	100	93	96	98	91	89	90	91	85	96	100	238
Fed. Ned. Midgetgolfbond	100	93	90	87	87	87	80	78	77	77	73	44
Kon. Ned. Motorboot Club	100	97	97	94	88	85	82	74	74	65	73	25
Kon. Ned. Motorrijders Ver.	100	99	96	96	96	96	96	99	99	93	88	275
Ned. Onderwatersport Bond	100	100	102	105	107	118	114	116	118	117	115	254
Fed. Oosterse Gevechtskunsten ^h	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	10
Ned. Politie Sportbond	100	100	90	62	48	47	47	47	44	42	42	81
Ned. Racquetball Associatie												6
KNBRD Reddingbrigades Ned.	100	99	101	99	99	98	98	98	98	99	99	179
Kon. Ned. Roei Bond	100	100	100	102	102	103	104	109	109	111	111	100
Ned. Rolschaats-, Bandy- en Skeelerfed. ⁱ	100	100	100	100	96	96	96	96	96	243	317	73
Ned. Rugby Bond	100	100	101	102	102	102	100	99	98	98	94	94
Kon. Ned. Schaak Bond	100	99	99	99	98	98	97	97	99	98	99	626
Kon. Ned. Schaatsenrijders Bond	100	100	101	103	101	102	103	104	104	104	103	758
Kon. Ned. Alg. Schermbond	100	100	104	109	106	103	103	99	100	93	91	61
Kon. Ned. Schutters Ass.	100	100	111	113	116	119	120	120	121	122	110	682
Alg. Ned. Sjoelbond	100	99	98	100	106	105	102	106	105	108	110	109
Ned. Ski Vereniging	100	100	103	103	103	103	103	176	224	168	162	60
Ned. Stud. Sportstichting ^j	100	102	105	107	109	111	114	116	118	121	121	425
Squash Bond Nederland ^b	100	96	98	100	100	123	123	138	155	150	138	159
Taekwondo Bond Ned.	100	102	103	111	113	112	115	111	108	109	114	170
Ned. Tafeltennis Bond	100	97	97	95	92	91	85	84	83	79	77	694
Ned. Toer Fiets Unie	100	214	102	102	103	102	104	104	108	108	114	461
Ned. Touwtrek Bond	100	92	88	80	81	83	78	71	69	67	64	66
Ned. Triathlon Bond	100	105	225	249	228	226	291	300	251	177	177	154
Kon. Ned. Voetbal Bond	100	96	95	78	76	75	75	73	68	66	64	3.918
Ned. Volleybal Bond	100	101	101	99	99	95	90	89	87	86	87	1.534
Sportb. Moderne Vijfkamp ^k	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	67	2
Ned. Wandelsport Bond	100	103	106	108	113	113	114	97	106	106	103	393
Ned. Waterski Bond	100	97	107	121	114	114	134	138	128	131	148	43
Kon. Ned. Watersport Verb.	100	99	99	101	98	99	102	96	96	124	123	469
Kon. Ned. Wielren Unie	100	66	64	59	56	56	57	56	57	58	59	189
Ned. IJshockey Bond	100	126	126	126	116	111	111	168	221	221	247	47
Kon. Ned. Zwem Bond	100	100	99	98	96	96	96	95	94	96	92	474
totaal	100	100	98	97	97	96	96	96	96	95	94	29.598
gemiddeld aantal leden per vereniging ^l	100	102	105	109	110	112	112	116	118	120	124	164

- a De totalen van de Ned. Invaliden Sportbond, de stichting Watersport met Gehandicapten, de Sportfederatie Visueel Gehandicapten Nederland, en de Kon. Nederlandse Doven Sportbond, en de Ned. Sportbond voor Verstandelijk Gehandicapten zijn vanaf 1978 samengenomen (deze organisaties fuseerden in 1992/1993 tot de Ned. Bond voor Aangepast Sporten en deze in 2001 met de Nederlandse Sportbond voor Verstandelijk Gehandicapten).
- b De ontbrekende data waarop de indexering gebaseerd is, zijn verkregen middels interpolatie en/of extrapolatie.
- c De totalen van de Ned. Katholieke Gymnastiek Bond, het Kon. Ned. Gymnastiek Verbond, de Kon. Ned. Gymnastiek bond en het Kon. Ned. Christelijk Gymnastiek Verbond zijn vanaf 1978 samengenomen (de Ned. Katholieke Gymnastiek Bond en het Kon. Ned. Gymnastiek Verbond zijn in 1987 gefuseerd tot Kon. Ned. Gymnastiek Bond en in 1999 zijn de Kon. Ned. Gymnastiek Bond en het Kon. Ned. Christelijk Gymnastiek Verbond gefuseerd tot de Kon. Ned. Gymnastiek Unie).
- d De totalen van de Kon. Ned. Kaats Bond en de Christelijke Bond Friese Kaatsport zijn vanaf 1978 samengenomen (in 1994 gefuseerd tot de Kon. Ned. Kaats Bond).
- e De totalen van de Ned. Bergsport Vereniging en de Kon. Ned. Alpen Vereniging zijn vanaf 1978 samengenomen (in 1997 gefuseerd tot de Ned. Klim- en Bergsport Vereniging).
- f De totalen van het Kon. Ned. Korfbal Verbond en de Ned. Dames Korfbal Bond zijn vanaf 1978 samengenomen (in 1993 gefuseerd tot het Kon. Ned. Korfbal Verbond).
- g Krachtsport en fitness zijn sinds 1998 ondergebracht binnen de Kon. Ned. Krachtsport en Fitness Federatie, die voorheen de Kon. Ned. Krachtsport Bond heette.
- h Vanwege ontbrekende data is het aantal verenigingen voor alle jaren gelijkgesteld op 149 (naar aanleiding van dit aantal op het meetmoment in 1994).
- i De totalen van de Ned. Rolschaats Bond, de Ned. Bandy Federatie en de Skatebond Nederland zijn vanaf 1978 samengenomen (deze organisaties fuseerden in 1999 tot de Ned. Rolschaats-, Bandy- en Skeelerfederatie). Tevens zijn de ontbrekende data waarop de indexering gebaseerd is, verkregen middels interpolatie en/of extrapolatie.
- j De data waarop de indexering gebaseerd is, zijn moeilijk te achterhalen omdat er pas vanaf 1997 een globale registratie is opgezet van de bij de universitaire sportraden aangesloten verenigingen. Derhalve zijn schattingen gehanteerd die zijn aangereikt door een medewerker van de organisatie.
- k Vanwege ontbrekende data is het aantal verenigingen waarop de indexering gebaseerd is, voor alle jaren gelijkgesteld op 3.
- l Deze indexcijfers zijn verkregen op basis van het totaal aantal georganiseerde sporters in het betreffende jaar. De leden van niet-sportaanbieders zijn niet meegerekend.

Bron: NOC*NSF (LTS)

Omvang ledenbestand van sportverenigingen (CBS)

De statistiek Sportclubs en Sportscholen (ss) van het CBS biedt een meer gedetailleerd inzicht in de grootte van sportverenigingen in verschillende takken van sport. Anders dan de NOC*NSF-statistiek, die wordt samengesteld op basis van de ledenaantallen van de aangesloten bonden, wordt de CBS-statistiek samengesteld op basis van de sportclubs die staan ingeschreven in de registers van de kamers van koophandel. Doordat enerzijds niet alle sportclubs aangesloten zijn bij een sportbond en anderzijds niet alle sportclubs inschrijvingsplichtig zijn bij een kamer van koophandel, leiden de NOC*NSF-statistiek en de CBS-statistiek tot verschillende uitkomsten. De verschillen zijn over het algemeen echter beperkt.⁹

Sportclubs zijn er in alle soorten en maten: van biljartclubs met nog geen tien leden tot hengelsportclubs met duizenden leden (tabel 6.8). Sportclubs die zich bezighouden met binnensporten zijn doorgaans geringer van omvang dan sportclubs voor buitensporten. Vooral biljart-, bridge-, schiet-, dart-, schaak- en schermverenigingen (de categorie 'overige binnensport') zijn vaak kleine clubs: bijna 60% van die clubs heeft hooguit 50 leden. Ook kracht- en vechtsportclubs en clubs voor team-zaalsporten zijn relatief vaak klein: 45% heeft niet meer dan 50 leden. Maar ook onder clubs voor buitensporten zijn er sporten die vooral in kleine verenigingen worden beoefend. Zo heeft ongeveer de helft van de paardensportclubs (53%) en de wielersportclubs (49%) niet meer dan 50 leden.

De grootste verenigingen zijn te vinden bij sporten die worden beoefend in de buitenlucht. Zo heeft bij voorbeeld één op de drie veldvoetbalclubs meer dan 400 leden. Tennisclubs hebben eveneens vaak veel leden: 42% van de clubs heeft meer dan 400 leden. Het zijn echter vooral de golfclubs die opvallen door hun omvang. In 2000 had meer dan de helft van de golfclubs (54%) 500 leden of meer. Geen enkele andere tak van sport wordt gekenmerkt door zo veel grote clubs.

Tabel 6.8 Sportclubs (excl. watersport) naar omvang ledenbestand: naar type sportclub, 2000

	aantal sportclubs (abs.)	wv. omvang ledenbestand (in %)							gemiddeld aantal leden (abs.)
		≤ 50	51-100	101-200	201-300	301-400	401-500	> 500	
sportclubs:									
binnensporten									
kracht- en vechtsport	1.090	45	28	17	6	2	0	1	92
individuele zaalsport	3.170	30	22	27	9	4	2	5	156
team-zaalsport	3.370	45	19	22	8	5	0	0	99
zwem- en duiksport	1.140	23	26	23	8	8	4	9	188
overige binnensport	3.750	58	24	13	3	1	0	0	66
sportclubs:									
buitensporten									
atletiek	240	8	10	21	12	18	11	19	354
golf	220	3	4	11	6	7	14	54	567
hengelsport	1.050	18	16	22	13	11	5	16	443
paardensport	1.620	53	27	14	4	1	1	0	70
tennis	1.800	2	7	21	19	8	12	30	404
veldsport									
(excl. voetbal)	1.590	10	22	31	18	8	4	7	225
veldvoetbal	2.880	3	6	22	20	15	12	22	365
wielersport	710	49	25	16	8	1	1	-	85
overige buitensport	3.980	42	21	15	8	4	3	7	178
totaal sportclubs	26.620	33	19	20	10	6	4	8	191

Bron: CBS (SS)

Maatschappelijke activiteiten (NOC*NSF)

Sportverenigingen staan de laatste tijd in de belangstelling als mogelijke partij of locatie bij zaken als kinderopvang, naschoolse opvang en huiswerkbegeleiding (zie ook hoofdstuk 3). Volgens de gegevens van de NOC*NSF Verenigingsmonitor bieden echter nog zeer weinig verenigingen naast hun reguliere sportactiviteiten (trainingen, wedstrijden, competitie, lessen, e.d.) nog andere diensten aan. Van de 207 onderzochte verenigingen bood in 2001 slechts één vereniging deze diensten aan. Vier verenigingen stellen hun faciliteiten voor dergelijke diensten ter beschikking.

De interesse om dergelijke andere activiteiten op te zetten, zo blijkt uit tabel 6.9, is eveneens beperkt. Ongeveer 5% van de verenigingen heeft, naar eigen zeggen, plannen om maatschappelijke activiteiten aan te gaan bieden. Geëxtrapoleerd naar

het totale aantal sportverenigingen in Nederland¹⁰ zou dat betekenen dat ongeveer 1.500 verenigingen plannen hebben voor dergelijke activiteiten naast het reguliere sportaanbod. De verenigingen die nu al actief zijn in deze sfeer of plannen hebben om activiteiten of faciliteiten aan te gaan bieden zijn vooral grote verenigingen met een eigen accommodatie en kantine, te vinden in gemeenten met meer dan 50.000 inwoners.

Tabel 6.9 Plannen bij sportverenigingen om naast de reguliere sportactiviteiten andere diensten aan te bieden zoals kinderopvang, naschoolse opvang en huiswerkbegeleiding, 2001

	aantal	%
ja	11	5
nee	176	85
weet niet	20	10
totaal	207	100

Bron: NOC*NSF (VMT)

Gebruik sportaccommodaties (CBS)

Veel clubs maken voor het spelen van wedstrijden en voor het trainen gebruik van sportaccommodaties. Overdekte sportaccommodaties kunnen multifunctionele accommodaties zijn, zoals een sportzaal of sporthal, maar ook accommodaties die specifiek zijn ingericht voor één tak van sport, zoals een zwembad, een turnhal of een schermzaal. Voor openlucht sportaccommodaties geldt eenzelfde onderscheid naar enerzijds multifunctionele (kunststof-)sportvelden en anderzijds velden en banen die specifiek zijn aangelegd voor bijvoorbeeld voetbal, hockey of golf. Sommige sporten, zoals vissen, trimmen en toerfietsen, kunnen het ook zonder accommodatie stellen. Maar ook de leden van paardensportclubs kunnen hun sport beoefenen buiten de rijbakken van hun club of de manege waar zij onderdak hebben. Voor liefhebbers van paardensport zijn er immers voor iedereen toegankelijke routes uitgezet.

Verreweg de meeste clubs voor binnensporten (69%) hebben gedurende het sportseizoen de beschikking over (een deel van) een gehuurde overdekte sportaccommodatie (tabel 6.10). Onder de sportclubs voor binnensporten zijn het clubs in de categorie 'overige binnensport' die minder vaak dan andere clubs over een accommodatie beschikken gedurende het seizoen. Tot deze categorie behoren veel clubs die ook elders, in een café of buurthuis, terecht kunnen, zoals biljart-, bridge-, schaak- en dartclubs.

In vergelijking met clubs voor binnensporten hebben clubs voor buitensporten veel vaker (een deel van) een accommodatie in eigendom. Vaak gaat het om één of meer tennisbanen, voetbalvelden of velden voor andere veldsporten, zoals hockey en korfbal. De opvallendste tak van sport is wat dit betreft tennis: de helft van de tennisclubs is eigenaar van één of meer tennisbanen. Bij geen andere tak van sport is de eigendom van sportfaciliteiten zo wijdverbreid. Alleen golfclubs komen daarbij in de buurt. Eén op de drie golfclubs is eigenaar van een golfbaan.

Tabel 6.10 Sportclubs (excl. watersport) naar gebruik gehuurde en eigen accommodaties: naar type sportclub en type accommodatie, 2000 (in procenten)

	beschikt over ^a			accommodatie in eigendom						eigen- dom verzelf- standigd ^b
	beschikt niet over accom- modatie	ge- huurde accom- modatie	accom- modatie in eigen- dom	gymzaal, sport- zaal, sporthal	overige over- dekte sport- ruimte hal	sport veld, tennis- baan	golf- baan	overige open- lucht veld, baan		
sportclubs:										
binnensporten										
kracht- en vechtsport	4	91	6	1	-	5	-	-	-	2
individuele zaalsport	1	95	6	6	-	0	-	-	-	1
team-zaalsport	17	82	1	1	-	-	0	-	-	1
zwem- en duiksport	6	94	-	-	-	-	-	-	-	-
overige binnensport	27	66	8	-	-	8	-	-	0	1
sportclubs:										
buitensporten										
atletiek	4	93	10	2	-	4	5	-	-	1
golf	18	59	32	-	-	1	1	32	-	14
hengelsport	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
paardensport	32	58	13	-	-	-	-	-	0	5
tennis	0	57	50	-	2	1	49	-	-	12
veldport (excl. voetbal)	3	89	18	3	-	2	16	0	0	8
veldvoetbal	1	91	14	2	-	2	12	-	-	2
wielersport	86	11	3	-	-	2	-	-	2	-
overige buitensport	48	40	15	0	-	6	0	-	10	2
totaal sportclubs	22	69	12	1	0	3	6	0	2	3

a Som van het percentage clubs met een gehuurde accommodatie en het percentage clubs met een eigen accommodatie kan groter zijn dan 100%.

b Accommodatie in eigendom is ondergebracht in een aparte rechtspersoon.

Bron: CBS (SS)

Drie van de vier overdekte of openluchtsportaccommodaties die het eigendom is van een sportclub, maakte in 2000 integraal deel uit van de financiële boekhouding van de club: 12% van de clubs had (een deel van) een accommodatie in eigendom en 3% had de exploitatie van de eigen accommodatie ondergebracht in een aparte rechtspersoon. Op dit punt bestaan grote verschillen tussen de diverse takken van sport. Zo had niet meer dan één op de acht clubs in de categorie 'overige binnensport' de eigen accommodatie verzelfstandigd. Bij veldsportclubs (exclusief veldvoetbal) en bij golfclubs was dat in 2000 bijna de helft. Accommodaties die eigendom zijn van clubs en waarvan de exploitatie is ondergebracht in een aparte rechtspersoon, worden waargenomen via de statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties.

6.5 Maneges, sportscholen, sportinstructeurs, zeil- en surfscholen

Sportclubs zijn niet de enige organisaties waarbij mensen in georganiseerd verband sporten of geïnstrueerd worden in een sport. Inmiddels zijn er vele commerciële organisaties (zie ook § 6.2) waar klanten, cursisten of abonneementhouders in plaats van leden gebruikmaken van de aangeboden faciliteiten. Zeil- en surfscholen zijn al lange tijd een bekend verschijnsel in ons land, evenals maneges. Fitnesscentra, sportscholen voor kracht- en vechtsporten, golfinstructeurs en dergelijke zijn later op het toneel verschenen. De meeste commerciële sportorganisaties worden waargenomen via de statistiek Sportclubs en Sportscholen en via de statistiek Watersport. Alleen de fitnesscentra maken sinds 1996 geen deel meer uit van de onderzoekspopulatie. Daar staat tegenover dat met ingang van 1996 de maneges en sportscholen apart worden waargenomen.

Tussen 1996 en 2000 is het aantal maneges toegenomen van 900 tot 1.160. Het aantal klanten is in die periode toegenomen van 192.000 tot 205.000 (tabel 6.11). Het aantal sportscholen¹¹ (inclusief zelfstandige sportinstructeurs) is tussen 1996 en 2000 toegenomen van 1.350 tot 1.980 en het aantal klanten is in die periode gegroeid van 485.000 tot 689.000. De ontwikkeling van het aantal zeil- en surfscholen is daarentegen weinig opzienbarend. In 1988 waren het er 81 en in 2000 105. Na een toename van hun aantal eind jaren tachtig, begin jaren negentig, was er medio jaren negentig sprake van een afname, maar deze is eind jaren negentig weer omgebogen. Het aantal cursisten van zeil- en surfscholen lag gedurende de jaren negentig tussen de 30.000 en 40.000.

In vergelijking met sportscholen en zeil- en surfscholen is het aantal klanten van maneges over het algemeen beperkt. Driekwart van de maneges had in 2000 hooguit 200 klanten. Het gemiddeld aantal klanten van een manege is ongeveer de helft van dat van een sportschool. In 2000 hadden maneges, sportscholen en zeil- en surfscholen tezamen ruim 900.000 klanten. Driekwart daarvan sportte bij een sportschool.

Tabel 6.11 Maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen naar omvang klantenbestand, naar type sportorganisatie, 2000

	aantal organisaties absoluut	ww. omvang klantenbestand							totaal aantal klanten x 1.000	gemiddeld aantal klantn absoluut
		≤ 50	51-100	101-200	201-300 %	301-400	401-500	> 500		
maneges	1.160	27	13	39	10	4	4	3	205	176
sportscholen ^a	1.980	25	12	22	9	7	5	20	689	348
zeil- en surfscholen ^b	105	34	11	10	9	3	10	23	32	303

a Inclusief sportinstructeurs en paardentrainers.

b Inclusief watersportinstructeurs.

Bron: CBS (SS, SW)

Maneges bestaan veelal uit één of meer stallen voor paarden. Daarnaast hebben ze meestal één of meer (on)overdekte rijbakken voor instructie in paardrijden, dressuur en dergelijke. In 2000 maakte één op de drie manegehouders gebruik van een gehuurde accommodatie (tabel 6.12). Daar staat tegenover dat 70% eigenaar was van één of meer rijbakken. Ten aanzien van de eigendomssituatie van de faciliteiten waar wordt gesport, wijken de maneges dan ook sterk af van sportscholen. In 2000 maakte twee van de drie sportschoolhouders gebruik van gehuurde faciliteiten om in te sporten en was niet meer dan 16% eigenaar van een accommodatie.

Tabel 6.12 Maneges en sportscholen naar gebruik gehuurde accommodaties en eigendom van accommodaties: naar type organisatie en type accommodatie, 2000

	aantal organisaties absoluut	wo. gebruik van ^a		wo. in bezit van			rijbak voor paarden sport
		gehuurde accommodatie	accommodatie in eigendom	gymzaal, sportzaal, sporthal %	overige overdekte sportruimte	rijbak voor paarden sport	
maneges	1.160	34	70	–	–	–	70
sportscholen ^b	1.980	66	16	1	1	13	3

a De som van het percentage organisatie met een gehuurde accommodatie en het percentage organisaties met een eigen accommodatie kan groter zijn dan 100%.

b Inclusief sportinstructeurs en paardentrainers.

Bron: CBS (SS)

6.6 Sportaccommodaties

Het aanbod van sportaccommodaties is de afgelopen decennia nogal gewijzigd. Wat eens een openluchtbad was, is nu een zwemparadijs, en de gemeentelijke sporthal van jaren her is geprivatiseerd en aan- en omgebouwd tot 'leisurecentre'. Daarnaast zijn er met de opkomst van nieuwe sporten nieuwe typen accommodaties bijgekomen, zoals klimhallen en kartcentra.

Zwembaden, overdekte sportaccommodaties en openlucht sportaccommodaties worden door het CBS waargenomen via de statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties (szs). Jachthavens worden waargenomen via de statistiek Watersport (sw). Waargenomen worden accommodaties die in handen zijn van gemeenten of van particuliere exploitanten. Bij deze laatste groep gaat het om (niet-) commerciële organisaties (eenmanszaken, Vof's, N.V.'s, B.V.'s, stichtingen en verenigingen) die staan ingeschreven bij een kamer van koophandel, met als hoofdactiviteit de exploitatie van één of meer accommodaties. Accommodaties op een bungalowpark of accommodaties die deel uitmaken van een attractiepark worden niet waargenomen. Hetzelfde geldt voor accommodaties die eigendom zijn van sportclubs en die niet zijn ondergebracht in een aparte rechtspersoon.¹²

Zwembaden

Zwembaden zijn in Nederland alom tegenwoordig. In bijna elke gemeente is er wel één te vinden. In de zwembaden worden uiteraard de diverse zwemsporten beoefend (wedstrijdzwemmen, waterpolo), maar het gebruik van zwembaden heeft vooral een recreatief karakter. Bovendien zijn in het waterrijke Nederland zwembaden bij uitstek de accommodaties waar de schooljeugd de eerste beginselen van het zwemmen wordt bijgebracht. In recente jaren spelen exploitanten van zwembaden meer en meer in op het recreatieve element door voorzieningen te bieden die van een bezoek aan het zwembad een dagje uit maken. Daarnaast bieden veel zwembaden tegenwoordig allerlei fitnessachtige activiteiten in het water (aquagym, aquajoggen, e.d.) en organiseren ze aparte zwemuren voor speciale doelgroepen, bijvoorbeeld voor gehandicapten, senioren en allochtonen.

In de jaren negentig van de vorige eeuw schommelde het aantal (in de statistiek waargenomen) zwembaden rond de 750. Maar in het begin en aan het eind van deze periode zijn er meer zwembaden dan halverwege de jaren negentig (zie tabel 6.13). De ontwikkelingen bij de onderscheiden soorten zwembaden zijn meer gevarieerd. Zo lijkt het aantal overdekte zwembaden zich te stabiliseren rond de 325. Het aantal combibaden – dat wil zeggen zwembaden met geconstrueerde overdekte bassins én met geconstrueerde openlucht-bassins (of zogenaamde ‘uitzwembassins’) – neemt eind jaren negentig toe, nadat in de voorafgaande periode hun aantal juist terugliep. Eén van de oorzaken is vervanging van openluchtzwembaden door combibaden. Het aantal openluchtzwembaden is in de jaren negentig dan ook aanzienlijk afgenomen, maar deze ontwikkeling lijkt tussen 1997 en 2000 te zijn omgebogen.

Door veel gemeenten is in de jaren negentig ingezet op privatisering van (een deel van) het bestand aan gemeentelijke accommodaties. Dit is aan de gemeentelijke zwembaden niet voorbijgegaan. In 1988 werd nog 64% van alle zwembaden geëxploiteerd door gemeenten, in 2000 is dat minder dan de helft (42%).

Tabel 6.13 Aantal zwembaden: naar type zwembad en naar type exploitant, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
type zwembad										
overdekt zwembad	283	299	330	325	320	100	106	117	115	113
openluchtzwembad	334	290	260	245	265	100	87	78	73	79
combibad	136	117	105	140	155	100	86	77	103	114
strand- of natuurbad	33	24	25	20	20	100	73	76	61	61
totaal zwembaden	786	730	720	730	760	100	93	92	93	97
type exploitant (in %)										
gemeente	64	61	55	45	42	100	95	86	70	66
particulier ^a	36	39	45	55	58	100	108	125	153	161

a Eenmanszaken, Vof's, N.V.'s, B.V.'s, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS)

Op jaarbasis ontvingen de zwembaden in het laatste decennium van de vorige eeuw tussen de 80 en 90 miljoen bezoekers (tabel 6.14). Veelal gaat het om bezoekers met recreatieve intenties. Niet meer dan 13% van de bezoekers zijn kinderen die een bezoek brengen in het kader van door scholen georganiseerde uren zweminstructie (niet in tabel). Een vrijwel even groot deel van de bezoekers (14%) betreft leden van zwemsportverenigingen die er hun sport beoefenen via hun club. Gebruik van openluchtzwembaden door scholen en verenigingen is uitzonderlijk: niet meer dan 10% van de bezoekers van deze zwembaden komt er via een school of vereniging.

Het gemiddeld aantal bezoekers per zwembad bereikte halverwege de jaren negentig een hoogtepunt met bijna 130.000 bezoekers per bad (zie wederom tabel 6.14). Voor alle drie onderscheiden typen zwembaden geldt dat het bezoekersaantal midden jaren negentig beduidend hoger was dan ervoor en erna. In hoeverre hierbij weersinvloeden een factor zijn, is niet bekend. Combibaden trekken gemiddeld de meeste bezoekers (2000: 220.000), gevolgd door overdekte zwembaden (2000: 133.000).

Openluchtzwembaden ontvangen beduidend minder bezoekers dan de andere baden. Aangezien dit type zwembad een beperkte openstellingsperiode kent, is dat niet verwonderlijk. In 2000 ontving een openluchtzwembad gemiddeld 39.000 bezoekers.

Tabel 6.14 Bezoeken aan zwembaden: totaal en naar type zwembad, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	x mln.					index (1988 = 100)				
totaalaantal bezoekers ^a	82	82	88	91	87	100	100	107	111	106
	x 1.000									
bezoeken per overdekt zwembad	145	148	153	142	133	100	102	106	98	92
bezoeken per openluchtzwembad	37	44	52	49	39	100	119	141	132	105
bezoeken per combibad	211	214	233	236	220	100	101	110	112	104
totaal bezoeken per zwembad ^a	104	116	127	128	117	100	112	122	123	113

a Exclusief bezoeken aan strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS)

Recreatieve voorzieningen als een peuter- of kleuterbad, een whirlpool, jetstreams, een waterglijbaan, zonnebanken en sauna's kunnen het verblijf in en buiten het water interessanter en aangener maken. De ontwikkeling van zwembaden van accommodaties waarin vooral gesport wordt tot accommodaties waarin er daarnaast, en vooral, recreatief ontspannen wordt, is al geruime tijd aan de gang (tabel 6.15). Met name de overdekte zwembaden zijn in de jaren negentig echter steeds meer opgeluisterd met recreatieve zwemvoorzieningen. In 2000 beschikten de meeste overdekte en openluchtzwembaden, en bijna alle combibaden over één of meer recreatieve voorzieningen.

Tabel 6.15 Aandeel zwembaden met recreatieve voorzieningen, naar type zwembad, 1998–2000 (in procenten)

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
						index (1988 = 100)				
overdekte zwembaden	69	76	82	86	89	100	111	119	125	129
openluchtzwembaden	89	94	92	96	92	100	106	104	108	104
combibaden	96	97	95	96	97	100	102	100	101	101
totaal zwembaden ^a	83	87	88	92	92	100	105	106	111	111

a Exclusief strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS)

Bij het aanbod van recreatieve voorzieningen wordt in ieder geval rekening gehouden met gezinnen met kinderen. Negen van de tien zwembaden had in 2000 voor de jongste bezoekers een peuter- of kleuterbad ter beschikking (zie tabel 6.16). In de meeste openluchtzwembaden houden de recreatieve voorzieningen daarmee zo ongeveer op. Eén op de drie openluchtbaden heeft daarnaast nog een waterglijbaan, maar bijvoorbeeld een openluchtzwembad met een waterglijbaan, met zonnebanken of jetstreams is een uitzondering. De overdekte zwembaden en combibaden zijn een stuk beter uitgerust om tegemoet te komen aan de bezoekers die meer willen dan baantjestrekken in het water. Zo behoren bij meer dan de helft van deze zwembaden één of meer whirlpools, één of meer zonnebanken en een waterglijbaan tot het recreatieve aanbod. Een waterglijbaan behoorde in 2000 tot de standaarduitrusting van driekwart van de combibaden.

Tabel 6.16 Type recreatieve voorzieningen in zwembaden: naar type zwembad,^a 2000 (in procenten)

	whirl- pools	jet- steams	wild- water- baan	golf- slag- bassin	zonne- banken	sauna's	water- glij- baan	peuter- of kleuterbad
overdekte zwembaden	51	40	23	6	62	30	54	75
openluchtzwembaden	0	1	2	–	2	0	33	97
combibaden	64	56	45	13	67	34	78	99
totaal zwembaden ^a	36	30	20	5	41	20	52	88

a Exclusief strand- en natuurbaden.

Bron: CBS (SZS)

Het klassieke zwembad bestaat uit één of meer rechthoekige bassins van wedstrijd-afmetingen (een 25- of 50-meter bad), eventueel aangevuld met een bassin voor peuters en kleuters. Maar de zwembaden van nu leven niet van wedstrijdzwemmen, maar van recreatieve zwemmers. Als het gaat om de ruimte die beschikbaar is voor recreatief

zwemmen, dan zijn het de combibaden die hun bezoekers over het algemeen (veel) meer zwemwater bieden dan de overige twee typen zwembaden (zie tabel 6.17). Menig combibad is tegenwoordig dan ook een waar 'zwemparadijs'.

Tabel 6.17 Oppervlakte van het zwemwater in zwembaden: naar type zwembad, ^a 2000

	aantal zwem- baden abs.	wv. met oppervlakte zwemwater ^b van						
		< 250m ²	250- 499m ²	500- 749m ²	750- 999m ²	1.000- 1.499m ²	1.500- 2.499m ²	> 2.500m ²
overdekte zwembaden	320	14	51	21	9	4	1	-
openluchtzwembaden	265	4	14	24	16	24	14	5
combibaden	155	-	7	12	19	18	29	14
totaal zwembaden ^a	740	8	29	20	14	14	12	4

a Exclusief strand- en natuurbaden.

b Exclusief de oppervlakte van natuurlijk water.

Bron: CBS (SZS)

Overdekte sportaccommodaties

In de jaren negentig van de vorige eeuw is het aantal door gemeenten en particulieren geëxploiteerde accommodaties toegenomen van iets meer dan 1.600 tot meer dan 2.200 (tabel 6.18). De toename van het totale aantal accommodaties komt vooral voor rekening van de categorie 'overige overdekte sportaccommodaties' (squashcentra, biljartzalen, overdekte ijsbanen, klimhallen, schermzalen, bowlingcentra, kartcentra, denksportcentra). Hun aantal is meer dan verdubbeld tussen 1988 en 2000. Het aantal sportzaalaccommodaties (d.w.z. uitsluitend één of meer multifunctionele sportzalen) schommelt in die periode rond de 400. Het aantal tennishalaccommodaties is na een forse groei begin jaren negentig sindsdien gestabiliseerd rond de 300.

Ook voor overdekte sportaccommodaties geldt dat gemeenten in de loop der jaren een steeds kleiner deel van het totale accommodatiebestand exploiteren. In absolute aantallen hebben de gemeenten van Nederland gedurende de gehele periode ongeveer 1.000 overdekte sportaccommodaties geëxploiteerd.

Tabel 6.18 Aantal overdekte sportaccommodaties: naar type accommodatie en naar type exploitant, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
type overdekte sportaccommodatie										
sportzaalaccommodatie	392	389	430	365	415	100	99	110	93	106
sporthalaccommodatie	741	790	865	890	890	100	107	117	120	120
tennishaalaccommodatie	205	230	295	285	300	100	112	144	139	146
overige overdekte accommodatie	280	363	450	570	605	100	130	161	204	216
totaal overdekte sportaccommodaties	1.618	1.772	2.040	2.115	2.210	100	110	126	131	137
type exploitant (in %)										
gemeente	62	58	51	46	44	100	94	82	74	71
particulier ^a	38	42	49	54	56	100	111	129	142	147

a Eenmanszaken, Vof's, N.V.'s, B.V.'s, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS)

De ruim 2.000 overdekte sportaccommodaties die Nederland telt, herbergen samen een veelvoud aan banen, velden, tafels en andere sportruimtes. Tussen 1988 en 2000 is het aantal multifunctionele sportzalen in overdekte sportaccommodaties met 31% toegenomen van 448 tot 585; het aantal multifunctionele sporthallen nam in dezelfde periode met 23% toe (van 768 tot 945; tabel 6.19). Het aantal overdekte ijshallen verdubbelde bijna. De grootste stijging heeft zich echter voorgedaan in wedstrijdbanen en -tafels in sportruimten die specifiek zijn ingericht voor één tak van sport. Hun aantal is tussen 1988 en 2000 meer dan verdubbeld, van bijna 4000 tot iets meer dan 8000. Het aantal squashbanen is in de jaren negentig bijna verviervoudigd (+277%), het aantal biljarttafels bijna vervijfvoudigd (+367%). Maar ook in de categorie 'overige banen, tafels, ruimten' (bijv. schietbanen voor pistool of boog, klimhallen, kartcentra) was er een sterke groei. Bowling- en kegelbanen vormen een opvallende uitzondering in het algemene beeld. Hun aantal neemt sinds 1994 af en ligt in 2000 weer op het niveau van 1988.

Tabel 6.19 Aantal sportruimten en aantal banen, tafels in specifieke sportruimten in overdekte sportaccommodaties, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
multifunctionele sportzalen	448	473	605	520	585	100	106	135	116	131
multifunctionele sporthallen	768	818	930	935	945	100	107	121	122	123
ijshallen	16	19	20	20	30	100	119	125	125	188
fitnessruimten, krachthonken	.	.	.	215	295
banen, tafels in specifieke sportruimten	3.890	5.447	7.425	8.135	8.075	100	140	191	209	208
wv.										
tennisbanen	1.102	1.202	1.540	1.555	1.610	100	109	140	141	146
squashbanen	374	642	1.030	1.325	1.410	100	172	275	354	377
kegel- en bowlingbanen	1.123	1.169	1.405	1.285	1.130	100	104	125	114	101
tafeltennistafels	302	376	325	260	405	100	125	108	86	134
biljartafels	514	1.469	2.235	2.935	2.400	100	286	435	571	467
overige banen, tafels, ruimten	475	589	885	775	1.120	100	124	186	163	236

Bron: CBS (SZS)

Openluchtportaccommodaties

Ook openluchtportaccommodaties zijn er in soorten en maten. Naast het klassieke sportveldencomplex met uitsluitend voetbalvelden of het tenniscomplex met uitsluitend tennisbanen, zijn er accommodaties met wedstrijdvelden en -banen voor meerdere veldsporten, en accommodaties voor (meerdere) andere buitensporten, zoals schaatsen, crossen met de fiets of motor, karten, golfen, enzovoort. In recente jaren lijkt de één op één relatie tussen de tak van sport die beoefend wordt en het type sportveld waarop de gesport wordt minder strak geworden. De ontwikkeling van zogenoemde multifunctionele kunststof- en kunstgrasvelden heeft het makkelijker gemaakt om hetzelfde sportveld te gebruiken voor meerdere sporten, zonder dat ze elkaar in de weg zitten.

Tussen 1988 en 1994 is het aantal openluchtportaccommodaties gestegen van ruim 4.000 tot bijna 4.200. In de laatste helft van het decennium is hun aantal weer teruggelopen tot ruim 4.000 (zie tabel 6.20). In dezelfde periode is het gemeentelijk aandeel in het totale bestand aan accommodaties afgenomen van 87% tot 79%. Het aantal accommodaties dat bestaat uit uitsluitend één of meer voetbalvelden bereikte in 1997 een hoogtepunt (1.320), maar is daarna afgenomen. De ontwikkeling van het aantal tennisaccommodaties over dezelfde periode is grilliger. Begin jaren negentig waren er ruim 600 tennisaccommodaties, met een hoogtepunt in 1994 (680); in de laatste jaren van het decennium is hun aantal afgenomen tot 600. Accommodaties die bestaan uit wedstrijdvelden voor één andere veldsport dan voetbal of tennis kenden een vergelijkbare ontwikkeling. Deze accommodaties – die bijvoorbeeld alleen hockeyvelden bevatten, of alleen korfbalvelden, of alleen kaatsvelden – bereikten halverwege de jaren negentig hun hoogtepunt, maar sindsdien neemt hun aantal af.

Naast accommodaties specifiek ingericht voor één veldsport zijn er accommodaties met velden voor verschillende veldsporten (voor voetbal én hockey, of voor korfbal én handbal). Dit type accommodatie is echter op de terugweg. Het groeisegment onder de sportcomplexen voor buitensporten in de jaren negentig waren de accommodaties met wedstrijdvelen en -banen voor overige sporten, zoals atletiek, golf, karten, jeu de boules, en dergelijke. Door de hele jaren negentig zat er groei in de accommodaties waar uitsluitend 'overige' sporten worden beoefend.

Tabel 6.20 Aantal openluchtportaccommodaties: naar type accommodatie en naar type exploitant, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
type openlucht- sportaccommodatie										
voor voetbal	1.260	1.280	1.280	1.320	1.270	100	102	102	105	101
voor tennis	620	610	680	590	600	100	98	110	95	97
voor één soort andere veldsport	440	440	480	430	420	100	100	109	98	95
voor combinaties van veldsporten	900	880	840	810	790	100	98	93	90	88
voor veldsport en overige sport	380	400	370	380	390	100	105	97	100	103
voor overige sport	450	520	550	560	570	100	116	122	124	127
totaal openlucht- sportaccommodaties	4.030	4.120	4.190	4.090	4.040	100	102	104	101	100
type exploitant (in %)										
gemeente	87	85	81	82	79	100	98	93	94	91
particulier ^a	13	15	19	18	21	100	115	146	138	162

a Eenmanszaken, Vof's, N.V.'s, B.V.'s, stichtingen, verenigingen.

Bron: CBS (SZS)

Het totale aantal wedstrijdvelen en -banen op alle openluchtportaccommodaties tezamen bereikte, net als het aantal accommodaties, een hoogtepunt in 1994 (21.130), en is sindsdien licht gedaald tot 20.300 (zie tabel 6.21; een hole op een golfbaan wordt als één wedstrijdbaan geteld, en ook elke jeu de boulesbaan telt voor één wedstrijdbaan).

De ontwikkeling in het aantal velden en -banen per tak van sport is zeer divers geweest. Tussen 1988 en 2000 is het aantal voetbalvelden relatief constant gebleven. Hetzelfde geldt voor het aantal korfbalvelden. In dezelfde periode daalde het aantal handbalvelden gestaag, van 790 in 1988 tot 510 in 2000. Ook voor tennis- en hockeyvelden zijn de ontwikkelingen minder gunstig geweest. In 1988 waren er ruim 6.700 tennisbanen. In 1994 waren dat er 7.400 en in 2000 6.400. Sinds 1994 daalt ook het aantal hockeyvelden, en die daling is sterker dan het aantal tennisbanen (van 1.040 in 1994 naar 780 in 2000).

Het aantal velden voor andere veldsporten dan voetbal, hockey, korfbal of handbal is over de hele periode gestegen: van 480 in 1988 tot 830 in 2000. Het gaat hierbij om velden voor sporten als kaatsen, rugby, cricket, honkbal en dergelijke. De grootste toename is er echter geweest in de categorie 'velden, banen voor overige sporten'. Hun aantal is tussen 1988 en 2000 verdubbeld. Het betreft hier overigens een zeer diverse categorie. Niet alleen schaats- en atletiekbanen behoren ertoe, maar ook bij voorbeeld boogschietbanen, fietscrosscircuits, kartbanen, jeu de boulesbanen, midgetgolfbanen en drafbanen, evenals de holes op golfbanen. Van de 3700 'velden, banen voor overige sporten' in 2000 is de helft een hole op een golfcourse.

Tabel 6.21 Aantal wedstrijdelden en -banen op openluchtportaccommodaties, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
voetbalvelden	7.320	7.260	7.090	7.340	7.110	100	99	97	100	97
tennisvelden	6.730	6.650	7.380	6.540	6.440	100	99	110	97	96
hockeyvelden	1.010	1.010	1.040	850	780	100	100	103	84	77
korfbalvelden	960	1.010	990	950	950	100	105	103	99	99
handbalvelden	790	740	620	560	510	100	94	78	71	65
velden overige veldsporten	480	510	560	780	830	100	106	117	163	173
velden, banen overige sporten	1.810	2.630	3.350	3.290	3.700	100	145	185	182	204
totaal	19.100	19.810	21.030	20.300	20.300	100	104	110	106	106

Bron: CBS (SZS)

Watersportaccommodaties

De Nederlandse Vereniging van Ondernemingen in de Bedrijfstak Waterrecreatie, beter bekend als de HISWA, organiseert in Nederland jaarlijks de watersportbeurs 'HISWA te water'. Wie de aldaar tentoongestelde botenpracht ziet, begrijpt waarom de sector zelf spreekt van 'de watersportindustrie'. In die industrie zijn vele actoren actief: jachtenbouwers, jachtmakelaars, jachthavens, zeil- en surfscholen, charterbedrijven, producenten van randapparatuur (marifoons) en scheepsbenodigdheden (bijv. zeilen), watersportwinkels, enzovoort.

De jachthavens die worden waargenomen via de statistiek Watersport maken een wezenlijk onderdeel uit van de watersportindustrie. Het zijn deze accommodaties van waaruit vele eigenaren van zeil- en motorboten hun sport ondernemen. Jachthavens worden overwegend geëxploiteerd door commerciële ondernemers en door watersportverenigingen. Een klein deel wordt als nevenactiviteit geëxploiteerd door bij bijvoorbeeld jachtwerven, zeilscholen of botenverhuurders. Deze jachthavens worden niet waargenomen voor de statistiek; hetzelfde geldt sinds 1997 voor de gemeentelijke jachthavens.

In de jaren negentig is het aantal jachthavens dat geëxploiteerd wordt door commerciële exploitanten van jachthavens of door watersportclubs toegenomen van net geen 700 tot ruim 800 (zie tabel 6.22). Meer dan de helft van deze havens valt onder de verantwoordelijkheid van een watersportclub.

De ontwikkeling in de jaren negentig van de vorige eeuw wordt bij jachthavens vooral gekenmerkt door een afname van het aantal jachthavens met een capaciteit voor hooguit 50 boten (-12%), en een toename van het aantal jachthavens met een capaciteit voor meer dan 500 boten (+55%). Ook het aantal jachthavens met een capaciteit van 101 tot 200 boten (+32%) en het aantal jachthavens met een capaciteit van 201 tot 350 boten (+47%) is in die periode sterk toegenomen.

Tabel 6.22 Aantal jachthavens^a: naar type (capaciteit aan zomerligplaatsen), 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
type jachthavens										
< 50 ligplaatsen	211	224	230	205	185	100	106	109	97	88
51-100 ligplaatsen	164	189	195	230	200	100	115	119	140	122
101-200 ligplaatsen	171	181	185	195	225	100	106	108	114	132
201-350 ligplaatsen	85	90	110	90	125	100	106	129	106	147
351- 500 ligplaatsen	34	37	45	50	35	100	109	132	147	103
> 501 ligplaatsen	29	36	40	40	45	100	124	138	138	155
totaal jachthavens	694	758	800	810	820	100	109	115	117	118

a Exclusief gemeentelijke jachthavens.

Bron: CBS (SW)

In 2000 hadden de jachthavens tezamen een capaciteit van bijna 140.000 zomerligplaatsen in het water (zie tabel 6.23). Daarvan waren bijna 110.000 plaatsen vast verhuurd aan eigenaren van zeil- en motorboten gedurende het vaarseizoen (bezettingsgraad 79%). De bezettingsgraad, het aantal vast verhuurde ligplaatsen als percentage van de beschikbare capaciteit aan ligplaatsen, is doorgaans hoger naarmate de jachthaven minder capaciteit heeft. Over het algemeen is slechts een beperkt deel van de vast verhuurde ligplaatsen in de kleinere jachthavens verhuurd aan een booteigenaar uit het buitenland. In de grotere jachthavens zijn buitenlandse watersporters daarentegen belangrijke klandizie: in havens met meer dan 500 ligplaatsen is één op de vijf verhuurde ligplaatsen verhuurd aan een buitenlandse watersporter.

Tabel 6.23 Gebruik van jachthavens: naar type (capaciteit aan zomerligplaatsen), 2000

type jachthaven	aantal jachthavens	aantal zomerligplaatsen		aantal zomerligplaatsen per jachthavens		bezettingsgraad ^a	vast verhuurd aan buitenlandse watersporters ^b
		totaal	vast verhuurd	totaal	vast verhuurd		
< 50 ligplaatsen	185	5.800	4.800	30	25	83	2
51–100 ligplaatsen	200	15.100	12.300	75	60	82	4
101–200 ligplaatsen	225	32.200	27.100	145	120	84	6
201–350 ligplaatsen	125	34.500	27.800	270	220	80	9
351–500 ligplaatsen	35	15.500	11.900	420	320	77	17
> 501 ligplaatsen	45	35.400	25.900	790	575	73	20
totaal jachthavens	820	138.500	109.800	170	135	79	11

a Aantal vast verhuurde zomerligplaatsen als percentage van het totale aantal zomerligplaatsen.

b Als percentage van het aantal vast verhuurde zomerligplaatsen.

Bron: CBS (SW)

6.7 Vrijwilligerswerk

Vrijwilligerstekorten (NOC*NSF)

Op basis van uitkomsten uit het Tijdsbestedingsonderzoek valt op te maken dat ruim een miljoen Nederlanders in enige mate als vrijwilliger actief is in de sport (zie § 5.4; zie ook Van Lindert 1998). Sportclubs hebben over het algemeen echter geen mensen in loondienst (zie § 7.6), en zijn voor allerlei taken afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. Algemeen leeft de indruk dat het aantal van ruim één miljoen vrijwilligers bij lange na niet genoeg is om te voldoen aan de vraag naar vrijwilligers, zoals die leeft bij de sportverenigingen. Onder de noemer Bestuur en Beleid is in de NOC*NSF Verenigingsmonitor (VMT) aan 212 verenigingen gevraagd wat hun grootste knelpunten of zorgen zijn. Iets meer dan 80% van alle verenigingen heeft een of meer knelpunten genoemd (171). De overige hebben niets ingevuld (17%) of hebben expliciet aangeven geen problemen te hebben (3%). Van alle 173 verenigingen die de vraag hebben beantwoord, heeft bijna 90% de kaderproblematiek¹³ als een van de grootste zorgen genoemd (tabel 6.24).

Tabel 6.24 Belangrijkste zorgen van sportverenigingen, 2001

	% van clubs dat dit als een van drie belangrijkste zorgen noemt
kader	88
leden	60
accommodatie	22
financiën	38
overig	19
geen zorgen	3

Bron: NOC*NSF (VMT)

De kaderproblematiek blijkt op verenigingsniveau dus veruit de grootste zorg. Uit de Verenigingsmonitor blijkt verder dat de helft (51%) van alle verenigingen kampt met een tekort aan vrijwilligers.¹⁴ Gemiddeld zoeken de clubs naar vrijwilligers voor twee tot drie functies.

Ook verenigingen die aangeven dat ze over voldoende vrijwilligers beschikken, zoeken voor bepaalde functies overigens nog naar vrijwilligers. Een kwart van alle verenigingen zoekt momenteel géén vrijwilligers. Verenigingen met een accommodatie en/of een kantine in eigendom en/of beheer hebben vaker een tekort aan vrijwilligers dan andere verenigingen. Ook bij grote verenigingen is er vaker een vrijwilligerstekort. De grootste behoefte aan vrijwilligers ligt momenteel op het sporttechnische en bestuurlijke vlak (tabel 6.25). Maar ook op andere terreinen zou men graag over meer vrijwilligers beschikken.

Tabel 6.25 Functies, taken en werkzaamheden waarvoor door verenigingen vrijwilligers worden gezocht, 2001

	aantal vacante functies	% antwoorden	% verenigingen met een vacature
bestuur	86	16	55
training/begeleiding/lesgeven	85	15	54
organisatie evenementen/nevenactiviteiten	67	12	43
arbitrage en jurering	59	11	38
organisatie wedstrijden en toernooien	57	10	36
bar/kantine diensten	52	9	33
samenstelling clubblad	47	9	30
beheer/onderhoud materiaal	47	9	30
beheer/onderhoud/schoonmaak accommodatie	46	8	29
andere functies/taken/werkzaamheden	7	1	5
totaal	553	100	

Bron: NOC*NSF (VMT)

Inzet vrijwilligers (CBS)

De Verenigingsmonitor is door zijn geringe steekproefomvang minder geschikt om informatie te verstrekken over de totale omvang van het vrijwilligerswerk. Vragen over de inzet van vrijwilligers komen echter ook aan de orde in de CBS-statistiek Sportclubs en Sportscholen. Het zijn overigens niet alleen sportclubs die een beroep doen op vrijwilligers, maar ook andere sportaanbieders zoals maneges en sportscholen. Sportclubs, maneges, sportscholen en -instructeurs tezamen worden hieronder verder aangeduid als 'sportorganisaties'.

In de jaren negentig is het aantal sportorganisaties dat in de laatste week van september een beroep deed op één of meer vrijwilligers gestegen van 65% naar 82% (zie tabel 6.26). De toename is vooral opvallend groot voor sportclubs in de categorie 'overige sport' (binnensporten als schaken, dammen, biljarten, bowlen, darten, squash, schermen, en buitensporten als skiën, schaatsen, zweefvliegen, parachutespringen, jeu de boules, motor- en autosport) Bij driekwart van deze clubs waren in de laatste week van september 2000 één of meer vrijwilligers actief. De inzet van vrijwilligers in de referentieweek is het meest wijdverbreid onder veldvoetbalclubs, clubs voor andere veldsporten dan veldvoetbal (bijv. cricket, hockey en rugby), zwem- en duiksportclubs, tennis- en zaalsportclubs: 90% of meer van dergelijke clubs maakten in de laatste week van september 2000 gebruik van de inzet van vrijwilligers.

Voor watersportclubs (niet opgenomen in tabel 6.26) zijn vrijwilligers net zo essentieel als voor de overige sportclubs. Tijdens het vaarseizoen van 2000 waren bij driekwart van de clubs vrijwilligers actief. De manier waarop watersportclubs de betrokkenheid van leden bij de club organiseren, wijkt enigszins af van wat gangbaar is. De betrokkenheid is minder vrijblijvend. Binnen de watersport is het, vermoedelijk meer dan bij reguliere sportverenigingen, niet ongebruikelijk dat leden 'verplicht' zijn tot vrijwilligerswerk voor de club. In 2000 kende bijna de helft van de watersportclubs een dergelijke verplichting. Slechts bij een minderheid van de clubs met zo'n verplichting kon deze 'afgekocht' worden door een bijstorting in de clubkas.

Tabel 6.26 Sportorganisaties (excl. watersport) die gebruik maken van vrijwilligers in laatste week september: naar tak van sport, 1990-2000^a

	1990	1993	1996	2000	1990	1993	1996	2000
	%				index (1990 = 100)			
veldvoetbal	89	95	97	98	100	107	109	110
overige veldsport	83	85	97	97	100	102	117	117
tennis	80	79	95	98	100	99	119	123
paardensport ^b	55	70	72	69	100	127	131	125
zwem- en duiksport	80	84	95	94	100	105	119	118
team-zaalsport	65	66	82	85	100	102	126	131
individuele zaalsport	72	73	93	92	100	101	129	128
kracht- en vechtsport ^c	47	52	59	52	100	111	126	111
hengelsport	.	36	63	77	100	.	.	.
overige sport ^d	47	51	70	77	100	109	149	164
totaal sportorganisaties	65	67	81	82	100	103	125	126
ww. sportclubs	.	.	85	86
	absoluut							
aantal sportorganisaties	25.600	28.150	25.900	29.800	100	110	101	116
ww. sportclubs	.	.	23.650	26.620

a Gegevens over 1987 zijn niet opgenomen omdat de referentieperiode voor de inzet van vrijwilligers in dat jaar afwijkt van die van latere jaren.

b Inclusief maneges.

c Inclusief sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens inclusief fitnesscentra.

d In 1990 inclusief hengelsport.

Bron: CBS (SS)

Tegelijk met de toename van het aantal organisaties dat gebruik maakt van vrijwilligers, is ook het aantal vrijwilligers bij sportorganisaties gestegen (zie tabel 6.27). In de laatste week van september 1990 waren bijna 300.000 vrijwilligers actief; in dezelfde periode van 2000 waren dat er bijna 550.000. De toename van het aantal vrijwilligers tussen 1990 en 2000 was het grootst bij de categorieën 'paardensport (incl. maneges)' (+150%), 'kracht- en vechtsport (incl. sportscholen en -instructeurs)' (+160%) en 'overige sport' (+167%). Ondanks deze sterke toename hadden deze drie categorieën tezamen nog geen 100.000 vrijwilligers in de referentieweek van 2000. Dat is meer dan de veldsportclubs (89.000), maar veel minder dan de veldvoetbalclubs (193.000).

De veldvoetbalclubs zijn dan ook de clubs waarbij de meeste vrijwilligers actief zijn. Van alle actieve vrijwilligers bij sportorganisaties in de referentieweek van 2000, was meer dan éénderde actief bij een veldvoetbalclub.

Tabel 6.27 Vrijwilligers werkzaam bij sportorganisaties (excl. watersport) in de laatste week van september: naar tak van sport, 1990-2000^a

	1990	1993	1996	2000	1990	1993	1996	2000
	%				index (1990 = 100)			
veldvoetbal	104	145	160	193	100	139	154	186
overige veldsport	43	69	78	89	100	160	181	207
tennis	30	27	44	46	100	90	147	153
paardensport ^b	8	13	19	20	100	163	238	250
zwem- en duiksport	17	20	22	28	100	118	129	165
team-zaalsport	40	53	47	49	100	133	118	123
individuele zaalsport	28	30	40	37	100	107	143	132
kracht- en vechtsport ^c	5	8	10	13	100	160	200	260
hengelsport	.	3	6	8	100	.	.	.
overige sport ^d	24	31	41	64	100	129	171	267
totaal sportorganisaties	299	399	466	548	100	133	156	183
wv. sportclubs	.	.	461	539

a Gegevens over 1987 zijn niet opgenomen omdat de referentieperiode voor de inzet van vrijwilligers in dat jaar afwijkt van die van latere jaren.

b Inclusief maneges.

c Inclusief sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens inclusief fitnesscentra.

d In 1990 inclusief hengelsport.

Bron: CBS (SS)

Naast de toename van het aantal sportorganisaties dat gebruik maakt van vrijwilligers én de toename van het aantal vrijwilligers dat bij sportorganisaties actief is, is tussen 1990 en 2000 ook het aantal uren van vrijwilligers toegenomen. In de referentieweek van 1990 werkten alle vrijwilligers tezamen 930.000 uren; in dezelfde periode van 2000 is dat opgelopen tot meer dan 2,1 miljoen uren (zie tabel 6.28). Uitgaande van een volledige werkweek van 40 uur, vertegenwoordigen die 2,1 miljoen uren een arbeidsvolume van meer dan 50.000 voltijdse banen in de referentieweek.

Onder de sportorganisaties zijn het met name de sportclubs die gebruik maken van vrijwilligers om de nodige werkzaamheden te verrichten. Meer dan 98% van het totale aantal uren van vrijwilligers voor sportorganisaties komt voor rekening van vrijwilligers bij sportclubs.

Het aandeel van veldvoetbalclubs in het totale aantal uren van vrijwilligers is vele malen groter dan van de sportorganisaties in andere takken van sport. Dat geldt ook voor het aandeel van veldvoetbalclubs in het totale aantal vrijwilligers bij sportclubs. Ongeveer 35% van alle vrijwilligers bij sportorganisaties is actief bij een veldvoetbalclub, en 45% van de uren van vrijwilligers worden ingezet bij de veldvoetbalclubs. Niet alleen hebben veldvoetbalclubs dus veel meer vrijwilligers dan andere sportorganisaties, maar zij doen daarnaast een groter beroep op die mensen.

Tabel 6.28 Arbeidsuren van vrijwilligers bij sportorganisaties (excl. watersport) in de laatste week van september: naar tak van sport, 1990-2000^a

	1990	1993	1996	2000	1990	1993	1996	2000
			%		index (1990 = 100)			
veldvoetbal	391	471	633	950	100	120	162	243
overige veldsport	113	145	213	327	100	128	188	289
tennis	96	91	121	157	100	95	126	164
paardensport ^b	26	36	61	71	100	138	235	273
zwem- en duiksport	39	40	57	77	100	103	146	197
team-zaalsport	99	127	108	157	100	128	109	159
individuele zaalsport	76	72	105	126	100	95	138	166
kracht- en vechtsport ^c	19	30	31	45	100	158	163	237
hengelsport	.	13	20	27	100	.	.	.
overige sport ^d	71	88	184	205	100	124	259	289
totaal sportorganisaties	930	1.114	1.533	2.142	100	120	165	230
ww. sportclubs	.	.	1.508	2.110

a Gegevens over 1987 zijn niet opgenomen omdat de referentieperiode voor de inzet van vrijwilligers in dat jaar afwijkt van die van latere jaren.

b Inclusief maneges.

c Inclusief sportscholen en -instructeurs; 1990 en 1993 eveneens inclusief fitnesscentra.

d In 1990 inclusief hengelsport.

Bron: CBS (SS)

De indexcijfers in de tabellen 6.26, 6.27 en 6.28 tonen aan dat in de jaren negentig van de vorige eeuw de toename van het aantal arbeidsuren van vrijwilligers bij sportorganisaties (+130%) groter is geweest dan de toename van het aantal vrijwilligers (+83%), en dat deze toename van het aantal vrijwilligers op zijn beurt weer groter is geweest dan de toename van het aandeel organisaties met vrijwilligers (+26%). Deze cijfers over de inzet van vrijwilligers bij sportorganisaties contrasteren overigens met de cijfers over deelname aan sportvrijwilligerswerk zoals dat naar voren kwam in de bevolkingsonderzoeken uit paragraaf 5.4. Uit deze laatste paragraaf komt naar voren dat ofwel een constant ofwel een dalend percentage van de bevolking in enigerlei mate betrokken is bij vrijwilligerswerk in de sport. De onderzoeken suggereren geen duidelijke stijging in het sportvrijwilligerswerk, althans niet in de jaren negentig en niet in de mate waarin volgens het onderzoek bij sportclubs sprake is van een stijgende inzet van vrijwilligers. Een sluitende verklaring van deze paradox ontbreekt. Een voor de hand liggende verklaring luidt dat een gelijkblijvende of slinkende groep vrijwilligers verantwoordelijk is voor een groeiende stapel vrijwilligerswerk. Deze 'belastingshypothese' lijkt redelijk ondersteund te worden door cijfers over de tijd die door vrijwilligers aan hun taken wordt besteed (zie ook Knulst en Van Eijck 2002), maar vergt feitelijk additioneel onderzoek.

Tot slot van dit hoofdstuk zijn in tabel 6.29 voor het jaar 2000 de arbeidsuren en werkzaamheden van vrijwilligers bij alleen de sportclubs gepresenteerd. Er waren in 2000 geen grote verschillen tussen de diverse takken van sport wat betreft het percentage clubs waarbij in de referentieweek vrijwilligers actief waren. Clubs in de categorie 'overige buitensport' (auto- en motorsport, jeu de boules, trimmen, karten, wandelen, schaatsen, e.d.) scoren het laagst (74%) en atletiekclubs het hoogst (100%). De naar verhouding lage score van eerstgenoemde categorie wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de schaatsclubs die er deel van uitmaken. Voor natuurijs is de referentieweek voor de meting van de inzet van vrijwilligers, de laatste week van september, te vroeg. Schaatsclubs die het willen hebben van natuurijs zullen in september maar weinig behoefte hebben aan de inzet van vrijwilligers.

Over het algemeen geldt dat de vrijwilligers bij sportclubs voor buitensporten hun tijd vooral steken in het besturen van de vereniging, in commissies, en in de administratie van de vereniging.

Het soort werkzaamheden waarvoor vrijwilligers zich inzetten, verschilt verder per tak van sport. Zo is het opvallend dat de arbeidsuren van vrijwilligers bij veldvoetbalclubs voor 35% besteed worden aan de begeleiding van jeugdleden. Bij geen andere tak van sport is dat zo veel. Bij de meeste andere sporten is de begeleiding van jeugdleden goed voor tussen de 10% en 25% van de arbeidstijd van vrijwilligers. Golf (6%) is wat dit betreft een opvallende uitzondering. Vrijwilligers bij golfclubs zijn vooral actief in het bestuur van de vereniging, in commissies en administratie.

Bij sportclubs voor binnensporten is de inzet van vrijwilligers wat gelijkmatiger verdeeld over de verschillende taken. De vrijwilligers bij dergelijke clubs besteden bijna evenveel tijd aan training, instructie en verzorging, als aan bestuur, commissies en administratie. De categorie 'overige binnensport' is wat dit betreft echter een uitzondering onder de binnensporten.

Vrijwilligerswerk ten behoeve van onderhoud, schoonmaak en een kantine komt over het algemeen vaker voor bij clubs gericht op buitensporten dan bij clubs die hun sport beoefenen in overdekte sportruimten. Dit verschil wordt in belangrijke mate veroorzaakt door de aan- of afwezigheid van een kantine in eigen beheer. Atletiek-, wielersport- en hengelsportverenigingen bijvoorbeeld beschikken zelden of nooit over een kantine. Hoewel het in alle drie gevallen gaat om buitensporten, is de inzet van vrijwilligers ten behoeve van 'onderhoud, schoonmaak, kantinedienst' daarom naar verhouding gering. Golfclubs wijken ook op dit punt af van de overige clubs voor buitensporten. Daar staat echter tegenover dat golfclubs veel vaker dan andere buitensportclubs personeel in loondienst hebben voor onderhoud, schoonmaak en de kantine (zie § 7.6).

Tabel 6.29 Arbeidsuren en werkzaamheden van vrijwilligers bij sportclubs (excl. watersport) in de laatste week van september: naar type sportclub, 2000

	aantal sportclubs met vrijwilligers %	totaal aantal arbeids-uren van vrijwilligers per week x 1.000	ww. voor			
			begeleiding (van jeugdleden)	training, instructie, verzorging in %	bestuur, commissies, administratie	onderhoud, schoonmaak, kantine
sportclubs: binnensporten						
kracht- en vechtsport	90	31	22	35	35	8
individuele zaalsport	92	126	21	31	41	7
team-zaalsport	84	157	21	33	40	6
zwem- en duiksport	94	77	17	40	39	4
overige binnensport	78	73	13	12	64	10
sportclubs: buitensporten						
atletiek	100	38	15	34	39	12
golf	96	25	6	3	86	5
hengelsport	76	27	14	5	67	13
paardensport	87	53	15	15	49	20
tennis	97	157	11	7	55	27
veldport (excl. voetbal)	97	265	26	26	35	13
veldvoetbal	98	950	35	18	28	20
wielersport	75	19	16	15	52	18
overige buitensport	74	114	14	17	46	22
totaal sportclubs	86	2110	26	21	37	16

Bron: CBS (SS)

6.8 Conclusie: hoe de sportvereniging terrein verloor, maar 2000 toch haalde

De Nederlandse sportwereld is, zo wordt in dit hoofdstuk duidelijk, een omvangrijke en bijzonder gedifferentieerde maatschappelijke sector. Bij elkaar zijn zo'n 45.000 verenigingen, stichtingen, bedrijven, en andere organisaties actief in het organiseren van sportactiviteiten. Daarnaast zijn er nog ruim 7.500 zelfstandige sportaccommodaties. Het scala aan organisaties blijkt bovendien de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen: naast de traditionele sportaanbieders in verenigingsverband zijn allerlei andere organisaties en (eenmans)bedrijven op commerciële basis sport gaan aanbieden en rond deze aanbieders heeft zich een omvangrijk netwerk van ondersteunende organisaties ontwikkeld. Mede door de opkomst van commerciële organisaties krijgt de sportsector steeds meer trekken van een markt voor sportactiviteiten, waarop met uiteenlopende aanbodsvarianten wordt gedongen naar de gunst van potentiële klanten.

Het aantal commerciële aanbieders van sport is de laatste jaren aanzienlijk toegenomen. Deze groei trad deels op door verruiming van de activiteiten van sportscholen, zelfstandige instructeurs, maneges, zeilscholen (in 2000 ruim 3.200 ondernemingen

en goed voor 900.000 klanten) en jachthavens (140.000 klanten in hetzelfde jaar). Daarnaast is een belangrijke verschuiving zichtbaar in het beheer van gemeentelijke sportaccommodaties, die verdergaande commercialisering teweegbrengt. Terwijl gemeenten in 1991 nog zo'n 60% van de zwembaden en overdekte accommodaties beheerden is bijna tweederde daarvan inmiddels in beheer bij particuliere exploitanten. Ook bij de openluchtaccommodaties groeide dit percentage, maar gemeenten exploiteren nog ruim driekwart van de voorzieningen. Er was dus sprake van een zeer omvangrijke privatisering. Het beheer van deze geprivatiseerde voorzieningen is voor een deel in handen gelegd van sportverenigingen, met name bij tennis, maar bij de overdekte accommodaties vooral ook in handen van commerciële beheerders.

Terwijl het aantal zwembaden (ongeveer 750) en openluchtaccommodaties (ruim 4.000) in de afgelopen tien jaar weinig toenam, groeide het aantal overdekte accommodaties met ruim 500 tot 2.200. Verhoudingsgewijs was daarbij de groei van multifunctionele accommodaties en van tennis- en ijshallen fors, terwijl er ook veel overige sportaccommodaties bij kwamen, onder meer voor squash, biljart en fitness-/krachtsport. Binnen de zwembaden, die jaarlijks ongeveer 90 miljoen bezoekers ontvangen, is een duidelijke ontwikkeling zichtbaar naar meer comfort, getuige het groeiend aandeel overdekte en combibaden. Ook bieden negen van de tien baden niet alleen zwemwater, maar ook allerlei andere recreatieve voorzieningen zoals peuterspeelbaden, glijbanen, zonnebanken, whirlpools, en dergelijke. De ontwikkeling van sportaccommodaties lijkt aan te sluiten op de veranderende vrijetijdsbehoeften van Nederlanders, gericht op meer kwaliteit en meer mogelijkheden tot het combineren van vrijetijdsactiviteiten.

Binnen de traditionele verenigingssport is eveneens sprake van verdergaande differentiatie, getuige het groeiend aantal takken van sport dat in een landelijk georganiseerd verband wordt aangeboden. Hoewel het aantal verenigingslidmaatschappen over de periode 1990-2001 is toegenomen van 4,2 miljoen tot 4,8 miljoen, daalde het aantal verenigingen dat bij NOC*NSF is aangesloten als geheel met bijna 7% tot 29.600 in 2001. Het aantal voetbalverenigingen daalde in de periode 1990-2001 met maar liefst 36%. Binnen de verenigingen lijkt dus een geleidelijk proces van schaalvergroting op gang te komen. Door sommige sportbonden wordt dit proces ook bewust gestimuleerd.

Opvallend is dat de schaalgrootte het grootst is binnen de golfsport, die de laatste jaren ook de sterkst groeiende verenigingssport is. Golf is met ruim 140.000 georganiseerde beoefenaars opgeklimmen naar de vijfde plaats in de top vijftien van in verenigingsverband beoefende sporten. Verder is de top vijftien relatief stabiel onder aanvoering van voetbal. Wanneer we de groei in accommodatieve voorzieningen vergelijken met de ledengroei binnen de tak van sport, dan lijkt de verenigingssport niet altijd in gelijke mate te profiteren van een toenemende populariteit van die sport. Houdt de sterke groei van het aantal leden bij squashclubs nog ongeveer gelijke tred met die van het aantal banen (300%), de groei van de georganiseerde biljartsport blijft met ongeveer eenderde fors achter bij die van het aantal speeltafels, dat bijna vier

keer zo groot werd. Ook het omgekeerde komt overigens voor: het aantal hockeyvelden nam in de afgelopen tien jaar met bijna een kwart af, maar ondertussen groeide de georganiseerde hockeysport flink. De verklaring hiervoor moet worden gezocht in het sterk toegenomen gebruik van kunstgrasvelden, waardoor meer hockeyers met minder voorzieningen uit de voeten kunnen.

Anno 2002 heeft de verenigingssport nog steeds een belangrijke plaats op de sportmarkt, hoewel met name de commerciële concurrentie toeneemt. Verenigingen blijken vitaler dan een aantal jaren geleden werd voorzien. Een jaar of tien geleden leek het sportverenigingsleven geen riante toekomst meer beschoren. De snelle ontwikkeling van sportscholen en fitnesscentra in de jaren tachtig maakte aannemelijk dat er een kloof was ontstaan tussen het traditionele aanbod van sportverenigingen en een deel van de sportconsumenten. Van diverse zijden werd de vraag gesteld of de sportvereniging de 21ste eeuw wel zou halen (Hildebrand 1989; Beckers 1989). Deze zorg over de levensvatbaarheid van de traditionele vereniging heeft geleid tot uiteenlopende strategieën voor verbetering. Een deel van de verenigingen streeft bewust naar een gevarieerder activiteitenaanbod, naar schaalvergroting en naar het zelf bouwen of exploiteren van kantines en accommodaties. Zij kiezen voor een bedrijfsmatiger aanpak, met behulp van onder meer marketing en professionalisering (Hildebrand 1988; Rubingh en Westerbeek 1992). Daarnaast maken veel clubs gebruik van ondersteuning door bonden en andere ondersteuningsinstanties, bijvoorbeeld van ontwikkelde methoden ter verbetering van de beleidsvoering (VOP-projecten; diagnostisch instrument sportverenigingen; Raes 1995). Deze methoden zijn vanaf het midden van de jaren negentig ingebed in een vorm van advisering, de zogenaamde Verenigingsondersteuning, waarmee op uiteenlopende punten kan worden gewerkt aan de bedreigde vitaliteit (Anthonissen 1997) van de sportverenigingen (NOC*NSF 1997).¹⁵

Ondanks deze inspanningen zegt een flink deel van de clubs nog steeds grote knelpunten te ondervinden, met name met het voorzien in goed kader. Dit is niet opmerkelijk wanneer we in aanmerking nemen dat 86% van de clubs nog voor een belangrijk deel steunt op vrijwilligers.¹⁶ Bij alle sportorganisaties (exclusief watersport) waren in september 2000 ruim 550.000 vrijwilligers actief. Het belang van deze vrijwilligersinzet voor de verenigingssport wordt onderstreept door het gegeven dat de actieve vrijwilligers in de peilweek gezamenlijk ruim 2,1 miljoen uren werkzaam waren, overeenkomend met ruim 50.000 voltijdse banen. Bijna 40% hiervan wordt ingezet voor bestuurlijke en administratieve taken, ruim een kwart voor (jeugd)begeleiding en een vijfde voor training en instructie.

Uit vergelijking met de gegevens van 1990 blijkt dat de hoeveelheid vrijwilligersarbeid bij sportclubs in de afgelopen tien jaar ruim is verdubbeld. Dit is opmerkelijk omdat verenigingen al jaren een afnemende bereidheid tot vrijwilligerswerk signaleren, en bevolkingsonderzoek doorgaans ook geen sterke stijging van het aandeel vrijwilligers registreert (zie hoofdstuk 5). Ook anno 2001 melden verenigingen nog steeds voor veel functies mensen te zoeken. Blijkbaar is het gelukt in de afgelopen jaren de lasten

over meer schouders te verdelen, maar blijft er nog altijd meer te doen. De sportverenigingen lijken er redelijk in geslaagd de ontwikkeling van de sportsector van een redelijk gesloten 'sellers'-markt naar een open 'buyers'-markt te overleven, maar het valt ze niet mee zich in deze meer dynamische omgeving staande te houden.

Noten

- 1 Jo Lucassen werkt inmiddels bij het W.J.H. Mulier Instituut.
- 2 In dit hoofdstuk zijn de paragrafen 6.2 en 6.3 geschreven door NOC*NSF en de paragrafen 6.5 en 6.6 door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Bij de gezamenlijke paragrafen 6.4 en 6.7 is op het niveau van de paragraafkopjes aangegeven welke instantie verantwoordelijk is voor de betreffende tekst.
- 3 Daarnaast zijn er natuurlijk nog allerlei andere soorten organisaties bij sport beoefenaren of sportaanbieders, zoals sportkoepels, werkgevers- en werknemersorganisaties, media, sponsors. Deze organisaties komen in dit schema niet voor. Het schema geeft dus een zeer vereenvoudigde weergave van de sportinfrastructuur.
- 4 Initiatieven hiertoe worden genomen door gemeenten bij de vernieuwing van hun accommodaties, maar ook door (inter)nationale ketens van vrijetijdsbedrijven die in Nederland vestigingen openen (Achmea Health Centra – 17 vestigingen in 2002, De gezonde Zaak – 60 vestigingen in 2002, Cannons Club – 3 vestigingen, Holmes Place, en andere).
- 5 NEBAS en NSG zijn in 2001 gefuseerd tot Nederlandse Sport Organisatie voor Mensen met Beperking (NebasNsg).
- 6 De genoemde aantallen hebben betrekking op aangesloten organisaties die de landelijke bond van een tak van sport vormen. Daarnaast zijn ook andere typen organisaties lid van NOC*NSF, zoals sportkoepels, professionele verenigingen, en dergelijke.
- 7 Als gevolg van de fusies in de sportbonden in de gymnastieksport zijn drie organisaties de top vijftien binnengekomen en hebben twee organisaties de top vijftien verlaten.
- 8 Sinds 2001 worden deze organisaties als buitengewone leden aangeduid.
- 9 Ten aanzien van het aantal tennisclubs zijn de verschillen tussen beide statistieken bijvoorbeeld nihil; in 2000 zijn bij zowel de NOC*NSF-statistiek als bij de CBS-statistiek 1.800 tennisclubs waargenomen. Voor de voetbalclubs in 2000 lijkt het verschil tussen beide statistieken daarentegen in eerste instantie groot. De NOC*NSF-statistiek nam dat jaar bijna 4.000 clubs waar en de CBS-statistiek nog geen 3.000 veldvoetbalclubs. Het verschil tussen beide aantallen wordt deels verklaard door het feit dat het NOC*NSF-aantal inclusief zaalvoetbalclubs is en het CBS-aantal exclusief. In de CBS-statistiek maken zaalvoetbalclubs deel uit van de categorie 'team-zaalsport'.
- 10 Dit cijfer is gebaseerd op *Ledental NOC*NSF over 2001 (NOC*NSF 2002)*. Een aantal bonden voor verenigingen die niet tot de reguliere sportverenigingen behoren, zoals de Koninklijke Nederlandse Bond voor Lichamelijke Opvoeding, en de Nederlandse Studenten Sportstichting, zijn bij de berekening buiten beschouwing gelaten.
- 11 De categorie 'sportscholen' is een verzameling organisaties en zelfstandigen die een breed scala aan sporten bestrijkt. Het gaat hierbij niet alleen om sportscholen voor kracht- en vechtsporten, maar bijvoorbeeld ook om tennis-, judo-, ski-, zwem- en duikscholen. De zelfstandige sportinstructeurs vormen eveneens een divers gezelschap: tennis- en karateleraren, paardentrainers, golfinstructeurs, enzovoort.

- 12 De (delen van) accommodaties die eigendom zijn van sportclubs én die zijn ondergebracht in aparte rechtspersonen worden wel waargenomen via de statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties, en zijn dus meegenomen in paragraaf 6.6. De eigen accommodaties van sportclubs die níet in een aparte rechtspersoon zijn ondergebracht worden niet waargenomen via de statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties. Gezien de verspreiding van dit eigen bezit onder sportclubs en het soort accommodaties waar het om gaat, betekent dit dat er in het gepresenteerde cijfermateriaal van paragraaf 6.6 vooral tennisvelden in handen van tennisclubs ontbreken én golfbanen in bezit van golfclubs (zie tabel 6.10).
- 13 ‘Kader’: tekort aan kader, trainers, jeugdbegeleiding, bestuursleden, scheidsrechters, vrijwilligers, problemen rondom de opleiding van kader. ‘Leden’: behoud, werving, motivatie, betrokkenheid, doorstroming, vergrijzing, gebrek aan jeugdleden. ‘Accommodatie’: problemen met betrekking tot uitbreiding, nieuwe accommodatie, onderhoud, kwaliteit voorzieningen en ruimtegebrek. ‘Financiën’: hoge huurprijzen, begroting sluitend houden, geringe subsidie, contributie niet willen verhogen en sponsoring. ‘Overig’: communicatie, beleid voeren, realiseren beheersvorm, contact met gemeente, veiligheid en milieueisen.
- 14 In de monitor zijn de begrippen vrijwilliger en vrijwilligerswerk als volgt afgebakend. Vrijwilliger zijn mensen die in beginsel onbetaald en onverplicht een functie in de sport vervullen. Personen die van de vereniging een onkostenvergoeding ontvangen op basis van declaraties of een belastingvrije vrijwilligersvergoeding (van maximaal 670 euro belastingvrij per jaar) krijgen, worden ook tot de vrijwilligers gerekend. Taken waarvan het min of meer vanzelfsprekend is dat deze door de leden van de club worden verricht (rijden naar uitwedstrijden door ouders van jeugdleden bijvoorbeeld) of taken waaraan de leden zich niet of nauwelijks kunnen onttrekken (zoals verplichte roulerende kantinediensten) worden hier niet als vrijwilligerswerk beschouwd.
- 15 Een indicatie van de omvang van deze ondersteuning aan sportverenigingen geeft het aantal gesubsidieerde dagdelen door de Stichting Nationale Sporttotalisator, dat in 2002 ruim 18.300 bedraagt, overeenkomend met ongeveer 40 fte.
- 16 Overigens kennen de meer commercieel georganiseerde takken van sport dit verschijnsel in veel mindere mate.

Literatuur

- Anthonissen, A. (1997). Tussen bierviltje en floppydisk. Een onderzoek naar vitaliseringsprocessen binnen sportverenigingen. Arnhem, NOC*NSF.
- Beckers, Th.A.M. (1989). Heeft de sport nog toekomst? *Vrijtijdstudies*, 1989, 83-93.
- Boer en Croon Management Consultants (2001). *Inventarisatie provinciale sportondersteuning anno 2001*. Arnhem, NISB/Boer en Croon.
- Eekeren, F. van, A. Anthonissen en J. Boessenkool (1998). *SPIN Organisatie-onderzoek*. Arnhem: NOC*NSF/CBM Universiteit Utrecht.
- Heer, W. de (2000). *Sportbeleidsontwikkeling 1945-2000*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Hildebrand, N. (1989). Zijn er nog sportverenigingen in het jaar 2000? *Actor* 1989, 28-35. Arnhem: NSF.
- Hildebrand, N. (1988). Marketing in de sportvereniging, een nieuwe boeiende uitdaging. *Nationaal Sport Magazine*, 3. Arnhem: NSF.
- Kalmthout, J. van, en J. Janssens (2002). *Verenigingsmonitor 2001. De stand van zaken in de sportvereniging*. Arnhem: NOC*NSF.
- Knulst, W., en K. van Eijck (2002). *Vrijwilligers in soorten en maten II: Ontwikkelingen in de periode 1985-2000*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Lindert, C. van (1998). 'Het bestuur springt in met frisse tegenzin: Nulmeting vrijwilligerswerk in de sportvereniging'. Arnhem: NOC*NSF.
- NISB (2002). *Spinformatie nummer 11, april 2002*. Arnhem: NISB.
- NOC*NSF (1997). *Ruimte voor ontwikkeling*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002). *Ledental NOC*NSF over 2001*. Arnhem: NOC*NSF.
- Raes, K. (1995). Strategisch bewegen: ook in de sport? *Lichamelijke opvoeding*, 1, 10-13.
- Rubingh, B. en H.M. Westerbeek (1992). *Besturen van een sportvereniging. Spel en Sport*, 1, 1-7. Amsterdam: Scripta.
- Task Force SPIN (2001). *Masterplan Sportinfrastructuur ten behoeve van de sportondersteuning in Nederland*. Arnhem: NISB.

7 Economie van de sport

Rob Goossens (CBS)

7.1 Inleiding

De winter van 2002/'03 kende enkele duidelijke vorstperioden, waarbij het kwik tot dik onder de nul dook. Uniek voor Nederland is dat aanhoudende vrieskou bij veel sporters én niet-sporters leidt tot een sfeer van gespannen verwachting: zal dit jaar een Elfstedentocht gereden worden? De 'Elfstedenkoorts' is een fenomeen dat het hele land beroert, en zeker Friesland. In de media is meer aandacht voor de weersverwachtingen dan gebruikelijk, sportprogramma's steken hun licht op bij ijsmeesters langs de route en schaatsenthousiasten kunnen niet meer binnen blijven. De schaatsen moeten onder, het natuurijs op! De Elfstedentocht lonkt. De organisator van de tocht is drukdoende de noodzakelijke voorbereidingen te treffen, schaatsfabrikanten doen goede zaken en marketingafdelingen van bedrijven buigen zich over de vraag hoe aan te sluiten bij de koorts rond de 'tocht der tochten'. De Elfstedentocht is dan ook geen 'Friese folklore' meer, maar een nationaal sportevenement van de eerste orde, waar deelnemers en toeschouwers veel plezier aan beleven. Daarnaast zit er ook een duidelijke economische component aan dit spektakel. Geld en menskracht worden ingezet om de wedstrijd- en toertochtdeelnemers in goede banen te leiden, om deelnemers af en aan te voeren, om media verslag te kunnen laten doen, om reclame te maken voor (sport)producten langs de route, enzovoort.

Zoals Oldenboom et al. (1996) stellen in hun rapport *De Nationale Bestedingen aan Sport*, is sport een verschijnsel met een aanmerkelijk economisch belang. In dit hoofdstuk wordt dit belang nader in kaart gebracht aan de hand van ontwikkelingen in de uitgaven (en inkomsten) van de belangrijkste actoren op het veld van de sport. Daarbij is vooral uitgegaan van bij het CBS beschikbare gegevens.

Als belangrijkste actoren zijn aangemerkt: consumenten, mensen dus die sport beoefenen (§ 7.2); de overheid (§ 7.3); sportorganisaties als sportclubs en -scholen (§ 7.4); en particuliere exploitanten van sportfaciliteiten (§ 7.5). Over organisatoren van sportevenementen, zoals de Elfstedentocht (of de diverse marathons, hippische festijnen, e.d.) zijn helaas geen gegevens voorhanden. Verder is er in dit hoofdstuk ook aandacht voor een belangrijk ander economisch aspect van de sport: de werkgelegenheid in de sportsector (§ 7.6). Het gaat dan specifiek om de betaalde arbeidsplaatsen bij sportorganisaties en particuliere exploitanten van sportfaciliteiten.

7.2 Bestedingen van huishoudens aan sport

Het gebruik van het aanbod van sportorganisaties (sportclubs en -scholen, maneges, e.d.) en van sportfaciliteiten (zwembaden, overdekte sportaccommodaties, openlucht-sportaccommodaties, jachthavens) vindt doorgaans plaats tegen betaling, bijvoorbeeld van contributies, les- en entreegelden of een abonnement. Daarnaast vergt de (recreatie-)sport uitgaven voor onder andere de aanschaf van sportkleding en -schoeisel, wat sportartikelen (bv. een tennis- of badmintonracket, een bal) en zo nu en dan een toegangkaartje voor een sportwedstrijd.

Bestedingen aan sport in Nederland worden door het CBS waargenomen via het Budgetonderzoek (BO). Dit onderzoek wordt sinds 1978 jaarlijks gehouden. In het onderzoek zijn gegevens opgenomen over de 'zichtbare bestedingen' van de 'actieve sporters'. Deze terminologie is afkomstig uit het eerder geciteerde rapport over *De Nationale Bestedingen aan Sport*. In dit rapport wordt een onderscheid gemaakt tussen enerzijds bestedingen die gerelateerd zijn aan 'passieve sportbeoefening', dat wil zeggen bestedingen die voortvloeien uit het bijwonen van sportwedstrijden in persoon of via de media (de aanschafkosten van een toegangkaartje voor een wedstrijd, vervoerskosten van en naar wedstrijden en kosten van horecabezoek vóór, tijdens en na wedstrijden), en anderzijds bestedingen gerelateerd aan 'actieve sportbeoefening'. Voor de bestedingen gerelateerd aan actieve sportbeoefening wordt vervolgens nader onderscheid gemaakt tussen 'zichtbare' en 'onzichtbare' bestedingen. Als onzichtbaar worden de bestedingen gedefinieerd die voor actieve sporters voortvloeien uit (winter-)sportvakanties, transport, verzekeringen, medische verzorging, kosten voor kinderoppas en de uitgaven in kantines, en dergelijke. De overige bestedingen van actieve sporters worden gedefinieerd als 'zichtbaar'.¹

Consumentenbestedingen aan sport

Uit tabel 7.1 blijkt dat de totale consumentenbestedingen tussen 1992 en 2000 met 48% zijn toegenomen van 116 miljard euro tot 171 miljard euro. De (zichtbare) bestedingen aan (actieve) sport zijn in dezelfde periode sterker gestegen (+53%) dan de totale bestedingen. In 1992 bedroegen de bestedingen aan sport 1,7 miljard euro, in 2000 2,6 miljard euro. De bestedingen aan sport per hoofd van de bevolking zijn tussen 1992 en 2000 met 45% toegenomen (van 114 euro in 1992 tot 165 euro in 2000). De toename van de bestedingen aan sport is daardoor beduidend hoger geweest dan de inflatie (19%) over dezelfde periode (zie bijlage tabel B7.1).

Tabel 7.1 Totaal consumptieve bestedingen en bestedingen aan sport van particuliere huishoudens, 1992-2000

	eenheid	1992	1995	1997	1999	2000	1992	1995	1997	1999	2000
							index (1992 = 100)				
totaal bestedingen	mld euro	115,7	130,2	142,0	158,5	171,0	100	113	123	137	148
wo. bestedingen aan sport	mld euro	1,7	2,1	2,3	2,4	2,6	100	124	135	141	153
totaal per persoon	1.000 euro	7,8	8,6	9,3	10,2	10,9	100	110	119	131	140
wo. bestedingen aan sport	euro	114	139	149	154	165	100	122	131	135	145

Bron: CBS (BO)

Het grootste deel van de bestedingen – 41% in 1992 en 44% in 2000 – heeft betrekking op contributies, les- en entreegelden (tabel 7.2). De bestedingen aan contributies en dergelijke zijn tussen 1992 en 2000 weliswaar met 59% gestegen, maar deze bestedingscategorie kende niet de grootste toename. De grootste toename heeft zich voorgedaan bij de bestedingen aan sportschoeisel (+120%). In 1992 werd gemiddeld niet meer dan 7 euro per jaar aan sportschoeisel besteed. In 2000 was dat opgelopen tot 15 euro per jaar. Afgezien van de bestedingscategorie ‘overige sport’ kende de categorie sport- en kampeerkleding de geringste toename van bestedingen per hoofd van de bevolking in de periode 1992-2000 (+22%).

Tabel 7.2 Bestedingen aan sport van particuliere huishoudens: naar bestedingscategorie, 1992-2000

	eenheid	1992	1995	1997	1999	2000	1992	1995	1997	1999	2000
							index (1992 = 100)				
bestedingen per persoon wo.	euro	114	139	149	154	165	100	121	131	135	145
sport- en kampeerkleding	euro	16	15	17	19	20	100	94	103	115	122
sportschoeisel	euro	7	9	14	16	15	100	128	203	237	220
huur sportaccommodaties	euro	19	22	23	21	24	100	113	118	112	128
sportartikelen en -spellen	euro	19	26	28	23	26	100	139	152	120	138
contributies en les gelden	euro	46	56	60	70	73	100	122	129	150	159
overige sport	euro	7	10	8	6	7	100	151	116	82	100

Bron: CBS (BO)

Consumentenbestedingen aan sport via kansspelen

Indirect besteden consumenten geld aan sport via het spelen van kansspelen, waarvan (een deel van) de netto-opbrengst ten goede komt aan de sport in Nederland. In hun eerder aangehaalde rapport maken Oldenboom et al. onderscheid tussen 'sportkansspelen' en 'non-sportkansspelen'. In het eerste geval gaat het om kansspelen waarbij spelers (consumenten) inzetten op de uitslag van een sportevenement (zoals de Toto), bij non-sportkansspelen gaat het om kansspelen waarvan (een deel van) de netto-opbrengst voor de sport bestemd is (zoals De Lotto).

De meeste kansspelen via welke consumenten indirect geld besteden aan sport worden geëxploiteerd door de Stichting de Nationale Sporttotalisator (SNS), tegenwoordig door het leven gaand als De Lotto. De gepresenteerde gegevens in deze paragraaf hebben uitsluitend betrekking op deze kansspelen. Dit betekent dat bijvoorbeeld een non-sportkansspel als de Grote Clubactie buiten beschouwing blijft. Hetzelfde geldt voor het sportkansspel Hippototo.

Van de inleg van consumenten in de SNS-kansspelen vloeit een deel weer terug in de vorm van prijzengeld. Van het restant betaalt de SNS de exploitatie van de diverse kansspelen, waaronder vergoedingen aan sportverenigingen. Wat na aftrek van prijzengeld en exploitatiekosten overblijft wordt door de SNS verdeeld onder de sectoren 'sport en lichamelijke opvoeding' en 'cultuur, maatschappelijk welzijn en volksgezondheid' (Oldenboom et al. 1996: 19; de categorieën 'sport' en 'charitas' in tabel 7.3). Het geld dat bestemd is voor de sector 'sport en lichamelijke opvoeding' wordt verstrekt aan de NOC*NSF die voor verdere verdeling zorgdraagt. Begin jaren tachtig was er nog sprake van een toename van de aan de sport uitgekeerde bedragen, maar vanaf medio jaren tachtig tot begin jaren negentig was er een dalende tendens. Zo werd in 1982 29,5 miljoen euro (70% van de netto-opbrengst) ter beschikking gesteld aan de sport. In 1984 was dat verminderd tot 22,7 miljoen euro en in 1991 tot 20,8 miljoen euro (De Lotto 2002). In 1992 was het uitgekeerde bedrag aan sport nog verder verminderd tot 15,4 miljoen euro (tabel 7.3). Sinds 1992 is de totale netto-opbrengst van de SNS-kansspelen structureel hoger geworden, en de ontwikkeling ervan lag in de periode 1992-2000 duidelijk boven het algemene niveau van de inflatie (zie bijlage tabel B7.1). Dit is te danken aan verhoogde inleggeden als gevolg van de introductie door de SNS van nieuwe kansspelen, zoals Lotto 4/5, Toto-select, Score, Winnerstip en Lucky Ten (Oldenboom et al. 1996: 20). In 1995 bedroeg de netto-opbrengst ruim 45 miljoen euro en in 1997 en 1999 ruim 52 miljoen euro. In 2000 was die netto-opbrengst weer afgenomen, maar in 2001 (niet opgenomen in tabel 7.3) bedroeg het weer ruim 52 miljoen euro.

Met de toename van de totale netto-opbrengst is ook het bedrag dat bestemd is voor sport opgelopen. De 15,4 miljoen euro die in 1992 ter beschikking van de sport werd gesteld was in 1995 opgelopen tot 31,7 miljoen en in 1997 en 1999 tot 36,6 miljoen euro. In 2000 was het wat minder, maar in 2001 (niet opgenomen in tabel 7.3) was het weer opgelopen tot 38 miljoen euro. De indexcijfers in de tabel geven weer dat in de periode 1992-2000 de toename van gelden bestemd voor de sport is achtergebleven

bij de toename van gelden bestemd voor charitatieve doeleinden. In 1992 was nog 76% van de netto-opbrengst van de SNS-kansspelen bestemd voor de sport. In 1995 en de jaren daarna was dat aandeel afgenomen tot 70%, vergelijkbaar met de situatie begin jaren tachtig.

Tabel 7.3 Besteding netto-opbrengst Stichting de Nationale Sporttotalisator, naar bestedingscategorie, 1992-2000

	1992	1995	1997	1999	2000	1992	1995	1997	1999	2000
	mln. euro					index (1992 = 100)				
totaal netto-opbrengst SNS wo.	20,3	45,4	52,3	52,4	46,7	100	224	258	258	230
besteed aan sport	15,4	31,7	36,6	36,6	33,1	100	206	238	238	215
besteed aan charitas	4,8	13,7	15,7	15,8	13,6	100	285	327	329	283
	%									
totaal netto-opbrengst SNS wo.	100	100	100	100	100					
besteed aan sport	76	70	70	70	71	100	92	92	92	93
besteed aan charitas	24	30	30	30	29	100	125	125	125	121

Bron: De Lotto (2002)

7.3 Uitgaven aan en inkomsten uit sport van de overheid

Financiële inspanningen van de overheid ten behoeve van de sport worden door het CBS waargenomen als onderdeel van de statistiek Inkomsten en uitgaven voor cultuur, sport en recreatie. Voor het samenstellen van deze statistiek wordt gebruik gemaakt van de gegevens in de jaarrekeningen van de verschillende overheidslagen: rijk, provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen drie bestedingscategorieën: sportaccommodaties, sportclubs en -raden, en een categorie 'overige sport'. In deze paragraaf worden achtereenvolgens de ontwikkelingen gepresenteerd van de netto-uitgaven (bruto-uitgaven minus inkomsten) aan sport van het rijk en de provincies. Daarna wordt ingegaan op de ontwikkelingen in de inkomsten uit en uitgaven aan sport van de overheidslaag met de hoogste netto-uitgaven, te weten de gemeenten.

Het rijk

De netto-uitgaven van het rijk (met name door de directie Sport van het ministerie van vws) zijn uitsluitend overdrachten aan lagere overheidsniveaus en hebben voor het grootste deel betrekking op de categorie sportclubs en -raden (tabel 7.4). Het gaat dan om uitgaven voor gehandicapten-, amateur-, jeugd- en topsport, sportraden, en dergelijke. In de jaren negentig van de vorige eeuw liet de ontwikkeling van de netto-uitgaven van het rijk voor sport geen gelijkmatige trend zien. Na een duidelijke stijging begin jaren negentig, van 18 miljoen euro in 1991 tot 36 miljoen euro in 1994, zijn de

uitgaven afgenomen en pas in 2000 weer substantieel gestegen tot 53 miljoen euro. De totale toename van de rijksuitgaven steeg daarmee ruim uit boven het niveau van de inflatie (zie bijlage tabel B7.1). De toename van de netto-uitgaven in 2000 vloeit voort uit de beschikbaarstelling van extra gelden door het rijk ten behoeve van de zogenoemde Breedtesportimpuls en de intensivering van het beleid ten aanzien van topsport (zie verder hoofdstuk 3).

Tabel 7.4 Uitgaven aan sport van het rijk, 1991-2000

	1991	1994	1998	1999	2000	1991	1994	1998	1999	2000
	mln. euro					index (1991 = 100)				
netto-uitgaven	18	36	28	31	53	100	200	156	172	294
wo. sportclubs en -raden	12	30	26	29	41	100	250	217	242	342

Bron: CBS (SIU)

De provincies

In vergelijking met de netto-uitgaven van het rijk zijn de netto-uitgaven van provincies voor sport beperkt. De netto-uitgaven van provincies, die vooral betrekking hebben op de categorie sportclubs en -raden, zijn in de loop van de jaren negentig bovendien iets verminderd (zie tabel 7.5). Ze zijn daardoor steeds verder achtergebleven bij de netto-uitgaven van het rijk.

De netto-uitgaven van provincies in tabel 7.5 hebben betrekking op de exploitatierekening van provincies (hetzelfde geldt voor de inkomsten en uitgaven van gemeenten en gemeenschappelijke regelingen die in tabel 7.6 zijn opgenomen). Op de exploitatierekening (vóór 1995: 'gewone dienst') worden lopende inkomsten en uitgaven verantwoord. De transacties die op deze rekening worden verantwoord, zijn hoofdzakelijk uitgaven voor personeel en overdrachten (bv. subsidies). Gemeenten en provincies hanteren daarnaast een investerings- of financieringsrekening (vóór 1995: 'buitengewone dienst'). De transacties op deze rekening zijn gerelateerd aan investeringen. De uitgaven op de investerings- en financieringsrekening worden over het algemeen gefinancierd door het aangaan van een langlopende schuld. De jaarlijkse lasten aan rente en afschrijvingen die daaruit voortvloeien worden vervolgens ten laste gebracht van de exploitatierekening als kapitaallasten. De exploitatierekening van een provincie of gemeente is in dit opzicht dus min of meer vergelijkbaar met de exploitatie- of jaarrekening van een bedrijf, vereniging of stichting.

Tabel 7.5 Uitgaven aan sport van de provincies, 1991-2000

	1991	1994	1998	1999	2000	1991	1994	1998	1999	2000
	mln. euro					index (1991 = 100)				
netto-uitgaven wo.	7	7	5	6	5	100	100	71	86	71
sportclubs en -raden	6	5	5	4	4	100	83	83	67	67

Bron: CBS (SIU)

De gemeenten (inclusief gemeenschappelijke regelingen)

Sinds jaar en dag zijn het de gemeenten die op hun exploitatierekening de hoogste uitgaven noteren aan sport. Daar staat tegenover dat ze ook de hoogste inkomsten hebben uit sport. In de jaren negentig zijn de gemeentelijke bruto-uitgaven met 34% gestegen (van 690 miljoen euro in 1991 naar 924 miljoen euro in 2000). De inkomsten zijn in dezelfde periode met 28% toegenomen van 207 miljoen euro tot 264 miljoen euro (zie tabel 7.6).

Verreweg het grootste deel van de uitgaven en inkomsten heeft betrekking op de sportaccommodaties binnen de gemeentegrenzen. Voor uitgaven én inkomsten geldt dat rond de 90% gerelateerd is aan sportaccommodaties. De indexcijfers in tabel 7.6 tonen echter wel dat de inkomsten en uitgaven voor de categorie 'sportclubs en -raden' sterker zijn gestegen dan de inkomsten en uitgaven voor sportaccommodaties. Daardoor is bijvoorbeeld het aandeel van de kosten van sportaccommodaties in de bruto-uitgaven steeds verder teruggelopen, van 94% in 1991 naar 88% in 2000.

De bruto-uitgaven van gemeenten voor sportaccommodaties hebben in de eerste plaats betrekking op de exploitatiekosten van de sportaccommodaties die gemeenten zelf exploiteren (de gemeentelijke accommodaties in § 6.6). Daarnaast omvatten bruto-uitgaven van gemeenten overdrachten in de vorm van exploitatiesubsidies of -bijdragen voor accommodaties die door derden worden geëxploiteerd, bijvoorbeeld een financiële bijdrage ter dekking van het negatieve saldo van een sportfondsenbad. Deze 'overdrachtsuitgaven' zijn een batenpost voor particuliere exploitanten van sportaccommodaties. De inkomsten die gemeenten ontvangen via sportaccommodaties zijn onder meer entreegelden van bezoekers van bijvoorbeeld gemeentelijke zwembaden en inkomsten uit de verhuur van gemeentelijke accommodaties. Inkomsten van gemeenten in de categorie 'sportclubs en -raden' zijn daarentegen uitsluitend overdrachten van andere overheidsniveaus aan gemeenten.

Tabel 7.6 Inkomsten uit en uitgaven aan sport van de gemeenten^a, 1991-2000

	1991	1994	1998	1999	2000	1991	1994	1998	1999	2000
	mln. euro					index (1991 = 100)				
bruto-uitgaven ^b	690	734	845	856	924	100	106	122	124	134
wo.										
sportaccommodaties	647	683	779	776	810	100	106	120	120	125
sportclubs en -raden	34	34	31	44	71	100	100	91	129	207
inkomsten	207	238	235	241	264	100	115	114	116	128
wo.										
sportaccommodaties	203	227	213	222	244	100	112	105	109	120
sportclubs en -raden	2	2	4	8	8	100	100	200	400	400
netto-uitgaven	483	496	611	615	660	100	103	127	127	137
wo.										
sportaccommodaties	444	457	565	554	565	100	103	127	125	127
sportclubs en -raden	32	32	27	37	63	100	100	84	116	197

a Inclusief gemeenschappelijke regelingen.

b Overdrachten, personeelsuitgeven, kapitaallasten, materiële en overige uitgaven.

Bron: CBS (SIU)

De ontwikkeling van de netto-uitgaven vormt de beste afspiegeling van de kostenontwikkeling van de sportsector voor gemeenten, omdat daarin de financieringsstroom van andere overheidsniveaus richting gemeenten is verdisconteerd. De netto-uitgaven van gemeenten aan sport zijn tussen 1991 en 2000 met 37% gestegen van 483 miljoen euro tot 660 miljoen euro, terwijl de inflatie over dezelfde periode 22% bedroeg (zie bijlage tabel B7.1). Tot en met 1998 maakten de sportaccommodaties 92% uit van de netto-uitgaven van gemeenten, maar in 1999 (90%) en vooral in 2000 (86%) is dit aandeel afgenomen. Het aandeel van de categorie 'sportclubs en -raden' in de netto-uitgaven is in 1999 en 2000 daarentegen fors gestegen. Dat is nadat dit aandeel in de voorafgaande periode was afgenomen van 7% in 1991 tot 4% in 1998.

Totaal overheid

Ter afsluiting is in tabel 7.7 een samenvattend overzicht gepresenteerd van de inkomsten en uitgaven van Rijk, provincies en gemeenten (inclusief gemeenschappelijke regelingen) tezamen over de periode 1991-2000. In het laatste decennium van de vorige eeuw zijn de totale bruto-uitgaven aan sport van de overheid met 37% gestegen van iets meer dan 700 miljoen euro tot bijna 1 miljard euro. De inkomsten zijn in dezelfde periode toegenomen met 28%. De netto-uitgaven van de overheid aan sport zijn in de jaren negentig met 41% toegenomen tot 718 miljoen euro in 2000. Die netto-uitgaven van 718 miljoen euro in 2000 betekenen dat de Nederlandse overheid dat jaar netto 45 euro per inwoner besteedde aan sport; 95% daarvan werd uitgegeven door de gemeenten.

Tot 1998 is de groei van de netto-uitgaven vooral gerelateerd aan sportaccommodaties. Sinds 1998 zijn deze netto-uitgaven gestabiliseerd rond 560 miljoen euro, waardoor de groei over de periode 1991-2000 (27%) maar net uitsteeg boven de inflatie (22%). De toename van de netto-uitgaven in 1999 en in 2000 komt hoofdzakelijk ten goede aan de uitgavencategorie 'sportclubs- en raden'.

Tabel 7.7 Samenvattend overzicht van inkomsten uit en uitgaven aan sport van de overheid^a, 1991-2000

	1991	1994	1998	1999	2000	1991	1994	1998	1999	2000
	mln. euro					index (1991 = 100)				
bruto-uitgaven ^b	717	777	878	893	982	100	108	122	125	137
wo.										
sportaccommodaties	649	686	780	779	810	100	106	120	120	125
sportclubs en -raden	52	69	61	76	116	100	133	117	146	223
inkomsten	207	238	235	241	264	100	115	114	116	128
wo.										
sportaccommodaties	203	226	213	222	244	100	111	105	109	120
sportclubs en -raden	2	2	4	8	8	100	100	200	400	400
netto-uitgaven	509	538	644	652	718	100	106	127	128	141
wo.										
sportaccommodaties	447	460	567	556	566	100	103	127	124	127
sportclubs en -raden	50	67	57	69	108	100	134	114	138	216

a Rijk, provincies, gemeenten en gemeenschappelijke regelingen.

b Overdrachten, personeelsuitgaven, kapitaallasten, materiële en overige uitgaven.

Bron: CBS (SIU)

7.4 Baten en lasten van sportclubs, sportscholen en -instructeurs, maneges en zeil- en surfscholen

In deze paragraaf komen de baten en lasten van (water)sportorganisaties aan de orde. Eerst wordt een totaalbeeld gepresenteerd van de ontwikkeling in de jaren negentig van de baten en lasten van alle sportorganisaties tezamen, dat wil zeggen (water-) sportclubs, maneges, sportscholen en -instructeurs, en zeil- en surfscholen. Vervolgens wordt ingegaan op de ontwikkeling in de baten en lasten van de sportorganisaties exclusief watersport, dat wil zeggen sportclubs, maneges, en sportscholen en instructeurs, en op de ontwikkeling in de baten en lasten van de watersportorganisaties, dat wil zeggen watersportclubs en zeil- en surfscholen. Voor het jaar 2000 wordt daarna de samenstelling van de baten en lasten beschreven van achtereenvolgens de (water-)sportclubs en de overige sportorganisaties (maneges, sportscholen en -instructeurs, en zeil- en surfscholen).

Totaal sportorganisaties

Tussen 1987/1988 en 2000 zijn de totale baten en de totale lasten van (water-)sportclubs, sportscholen en -instructeurs, maneges en zeil- en surfscholen bijna verdrievoudigd (zie tabel 7.8). De baten zijn toegenomen van ruim een half miljard euro tot 1,5 miljard euro (+168%). De groei van hun lasten is bijna net zo sterk geweest (+167%). In 1996/1997 en in 2000 komt meer dan 80% van de baten en lasten voor rekening van de (water-)sportclubs.

Tabel 7.8 Totaal baten en totaal lasten van sportorganisaties: 1987/1988-2000

	1987/ 1988	1990/ 1991	1993/ 1994	1996/ 1997	2000	1987/ 1988	1990/ 1991	1993/ 1994	1996/ 1997	2000
	mln. euro					index (1987/1988 = 100)				
totaal baten ^a	561	774	950	1.001	1.501	100	138	169	178	268
wo. sportclubs	.	.	.	827	1.225
totaal lasten ^b	533	724	897	952	1.425	100	136	168	179	267
wo. sportclubs	.	.	.	801	1.200

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

Bron: CBS (SS; SW)

Totaal sportorganisaties (exclusief watersport)

In het laatste decennium van de vorige eeuw is het aantal sportorganisaties (excl. watersport), met ongeveer 25% toegenomen, van iets meer dan 24.000 in 1988 tot bijna 30.000 in 2000 (statistiek Sportscholen en sportclubs; cijfers niet in tabel). Hun gezamenlijke baten zijn in die periode bijna verdrievoudigd van ruim een half miljard euro tot bijna 1,5 miljard euro (zie tabel 7.9). De omvangrijkste bron van inkomsten zijn de contributies van de leden van sportverenigingen, de abonnementsgelden van klanten van sportscholen en maneges, lesgelden en de entreegelden die bezoekers van wedstrijden betalen. Deze baten van sportorganisaties zijn tussen 1988 en 2000, mede onder invloed van prijsstijgingen (zie bijlage tabel B7.2), gestegen van bijna 300 miljoen euro tot bijna 700 miljoen (+135%). Het aandeel van contributies en dergelijke in de totale baten is in die periode echter afgenomen van 54% in 1987 (en 1990) tot 47% in 2000.

Andere baten zijn in de loop der tijd steeds belangrijker geworden. Inkomsten uit sponsor- en reclamegelden maakten in 1987 7% uit van de totale baten. In 2000 was dat toegenomen tot 12%. In absolute bedragen zijn de inkomsten uit sponsor- en reclamegelden zelfs vervijfvoudigd, tot een bedrag van 178 miljoen euro (in 2000).

De inkomsten die sportorganisaties hebben uit (overheids)subsidies, bijdragen uit fondsen, donaties en inkomsten uit allerlei zelfgeorganiseerde acties en evenementen zijn in de jaren negentig eveneens sterk gegroeid: van 57 miljoen euro in 1987 tot 144 miljoen euro in 2000 (+153%). Deze groei was echter niet zo sterk als de groei van de

sponsor- en reclamegelden, waardoor de laatste categorie inkomsten sinds 1996 belangrijker is geworden dan de post subsidies en bijdragen.

Na inkomsten uit contributies en dergelijke zijn inkomsten die worden verkregen via horecavoorzieningen als kantines de omvangrijkste inkomstenbron. In 2000 ging het om 246 miljoen euro. Maar in de loop van de jaren negentig is het relatieve aandeel in de totale baten echter afgenomen van 24% in de periode 1987-1990, tot 20% in de periode 1993-1996 en 17% in 2000.

Tabel 7.9 Samenstelling van de baten en lasten van sportorganisaties^a (excl. watersport), 1987-2000

	1987	1990	1993	1996	2000	1987	1990	1993	1996	2000
	mln. euro					index (1987 = 100)				
totaal baten ^b	537	739	910	960	1.450	100	138	169	179	270
wv.										
contributies, les- en entreegelden	290	397	474	492	682	100	137	163	170	235
subsidies en bijdragen ^c	57	80	90	82	144	100	140	158	144	253
sponsor- en reclamegelden	35	64	86	91	178	100	183	246	260	509
kantineverkoop	128	178	183	194	246	100	139	143	152	192
overige baten	28	19	77	100	200	100	68	275	357	714
totaal lasten ^d	511	692	861	915	1.380	100	135	168	179	270
wv.										
lonen en sociale lasten personeel niet in loondienst	62	115	171	188	381	100	185	276	303	615
huisvestingskosten ^e	32	33	40	48	60	100	103	125	150	188
onderhoud en schoonmaak	113	139	164	161	227	100	123	145	142	201
inkoopkosten kantine	20	33	40	46	70	100	165	200	230	350
kapitaallasten	67	97	97	104	131	100	145	145	155	196
bondscontributies	40	58	72	72	93	100	145	180	180	233
wedstrijd- en reiskosten	34	42	55	50	63	100	124	162	147	185
overige lasten	40	37	57	67	105	100	93	143	168	263
	102	137	164	180	249	100	134	161	176	244

a Tot en met 1993 inclusief fitnesscentra.

b Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

c Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties, inkomsten uit zelfgeorganiseerde acties.

d Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

e Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

Bron: CBS (SS)

De gezamenlijke lasten van de sportorganisaties (excl. watersport) zijn in de jaren negentig even sterk gestegen als de baten. Net als bij de baten het geval is, is de samenstelling van de lasten in die periode gewijzigd: sommige lasten zijn sterker gestegen dan anderen. Tot 1993 waren de huisvestingskosten nog de omvangrijkste lastenpost, maar sinds 1993 zijn ze dat niet langer. Sindsdien zijn lonen en sociale lasten de omvangrijkste lastenpost. Tussen 1996 en 2000 zijn de uitgaven aan lonen

en sociale lasten zelfs verdubbeld. Voor een belangrijk deel is deze groei verbonden aan de ontwikkelingen in het professionele voetbal sinds het Bosman-arrest. Al met al is het aandeel van lonen en sociale lasten in de totale lasten in de loop van de jaren negentig opgelopen van 12% in 1987 tot 28% in 2000 en zijn de absolute uitgaven verzesvoudigd van 62 miljoen euro tot 381 miljoen euro (+515%).

Naast de uitgaven voor lonen en sociale lasten voor het personeel in loondienst zijn alleen de kosten voor onderhoud en schoonmaak (+250%) sterker gestegen dan de totale lasten. Andere lastenposten kenden daarentegen weer een minder dan gemiddelde groei. Dat geldt voor bondscontributies (+85%), voor de kosten van personeel niet in loondienst, zoals vrijwilligers (+88%), en voor de inkoopkosten van kantines en dergelijke (+96%). De ontwikkeling van wedstrijd- en reiskosten (+163%) en de ontwikkeling van de rente en afschrijvingen oftewel kapitaallasten (+133%) gingen daarentegen vrijwel gelijk op met de ontwikkeling van de totale lasten.

Totaal watersportorganisaties

Het aantal watersportorganisaties – watersportclubs als roei- en zeilverenigingen en zeil- surfscholen – is tussen 1988 en 2000 met 27% toegenomen van ruim 900 tot bijna 1.200 (cijfers niet in tabel). Zowel hun baten (+113%) als lasten (+105%) zijn in die periode iets meer dan verdubbeld. In 2000 gaat het om 51 miljoen euro aan baten en 45 miljoen euro aan lasten (zie tabel 7.10).

Contributies en lesgelden (en eventuele inkomsten uit de verhuur van pleziervaartuigen, of ligplaatsen in het water als een watersportclub tevens een jachthaven beheert) zijn ook voor organisaties die actief zijn in de watersport de omvangrijkste inkomstenbron. Begin jaren negentig zijn dergelijke inkomsten goed voor driekwart van de totale baten. In 2000 was dat echter niet meer het geval (67%). De ontwikkeling van de baten uit contributies en lesgelden is vooral in de tweede helft van de jaren negentig achtergebleven bij de overige baten, en ook licht achtergebleven bij de inflatie (vgl. bijlage tabellen B7.1 en B7.2).

De zogenaamde ‘overige lasten’ zijn de omvangrijkste lastenpost van watersportorganisaties. Het gaat hierbij om uitgaven voor bijvoorbeeld de administratie, een clubblad, materiaal waarop niet wordt afgeschreven, verzekeringspremies, de inkoop voor kantines, en dergelijke, en buitengewone lasten. In de jaren negentig maken ze 35% tot 42% uit van de totale lasten.

Na ‘overige lasten’ zijn de huisvestingskosten en kapitaallasten naar verhouding de omvangrijkste lasten. Deze huisvestingskosten maakten in 2000 een ongeveer net zo groot deel uit van de totale lasten van watersportorganisaties (18%) als bij de andere sportorganisaties het geval was dat jaar (16%). Maar hun kapitaallasten zijn naar verhouding een stuk forsier. De kapitaallasten van watersportorganisaties, die bijvoorbeeld voortkomen uit investeringen in boten voor de verhuur of het geven van lessen, waren in 2000 bijna een vijfde van hun totale lasten (18%), net als in de voorafgaande periode. Voor de andere sportorganisaties, de organisaties die in tabel 7.9 zijn beschreven, zijn kapitaallasten relatief veel minder omvangrijk (7% van de totale lasten in 2000 en 8% gedurende de jaren negentig).

Tabel 7.10 Samenstelling van de baten en lasten van watersportorganisaties, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
totaal baten ^a	24	35	40	41	51	100	146	167	171	213
wv.										
contributies en lesgeldes ^b	18	28	30	31	34	100	156	167	172	189
overige baten	6	8	10	11	16	100	133	167	183	267
totaal lasten ^c	22	32	36	37	45	100	145	164	168	205
wv.										
lonen en sociale lasten	3	3	4	5	6	100	100	133	167	200
personeel niet in loondienst	1	1	1	1	1	100	100	100	100	100
huisvestingskosten ^d	4	7	6	6	8	100	175	150	150	200
onderhoud en schoonmaak	3	3	3	4	5	100	100	100	133	167
kapitaallasten	4	6	7	7	8	100	150	175	175	200
overige lasten	8	13	15	14	18	100	163	188	175	225

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Inclusief verhuur van ligplaatsen en pleziervaartuigen.

c Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

d Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

Bron: CBS (SW)

Sportclubs

De sportorganisaties waarvan in tabel 7.9 en 7.10 de baten en lasten zijn beschreven, bestaan voor het overgrote deel uit sportclubs (ongeveer 90%). Dit zijn overwegend amateursportverenigingen. Betaalde voetbalorganisaties en andere sportclubs die sport op professionele basis organiseren en beoefenen, worden ook tot de sportclubs gerekend.

De baten en de lasten van de sportclubs (excl. watersport) bedroegen in 2000 bijna 1,2 miljard euro (tabellen 7.11 en 7.12). Dat is bijna 50% meer dan in 1996 (zie tabel 7.8). Meer dan de helft van de totale baten komt voor rekening van de veldvoetbalclubs. In 2000 ging het om 640 miljoen euro. Het betaalde voetbal genereert daarvan bijna 60%. In 1996 was dat 50%. De baten van de amateurvoetbalclubs zijn tussen 1996 en 2000 overigens ook gestegen (+25%), ondanks het feit dat het aantal verenigingen in dezelfde periode afnam van 3.000 naar 2.900 (cijfers niet in tabel).

Naast clubs die in het amateurvoetbal actief zijn, kennen alleen de tennisclubs gezamenlijke baten van meer dan 100 miljoen euro in 2000. Clubs actief in de andere takken van sport blijven daar overwegend ver bij achter. De golfclubs zijn in dit opzicht een uitzondering. In de periode 1996-2000 zijn de baten van de gezamenlijke golfclubs namelijk verdubbeld van 35 miljoen euro tot 70 miljoen euro. De baten van de golfclubs werden in 2000 uitsluitend nog overtroffen door die van de tennis- en veldvoetbalclubs, en overige veldsportclubs.

De samenstelling van de baten van sportclubs is divers en hangt samen met de betreffende tak van sport. Zo zijn bij sportclubs voor kracht- en vechtsport, individuele zaalsport, zwem- en duiksport, golf of hengelsport de inkomsten via contributies, les- en entreegelden in 2000 goed voor ongeveer driekwart van de totale baten (zie tabel 7.11). De contributies, les- en entreegelden bij clubs voor team-zaalsporten als volleybal of basketbal hebben daarentegen een duidelijk lager aandeel in de totale baten (57%). Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld tennisclubs (60%), atletiekclubs (59%), clubs die actief zijn in de paardensport (50%) en de categorie 'overige binnensport' (57%).

Bij wielersport- en veldvoetbalclubs is het aandeel van contributies, les- en entreegelden in de totale baten het laagst van alle typen sportclubs: respectievelijk 34% en 27%. Binnen de wielersport zijn inkomsten via subsidies en bijdragen, en uit sponsor- en reclamegelden daarentegen weer belangrijkere batenposten dan voor clubs die in andere sporten actief zijn. Voor het veldvoetbal zijn sponsor- en reclamegelden eveneens een belangrijkere inkomstenbron dan voor andere sportclubs, maar dit wordt veroorzaakt door de hoge sponsor- en reclame-inkomsten van de betaalde voetbalclubs. In het amateurvoetbal zijn de sponsor- en reclamegelden goed voor niet meer dan 13% van de totale baten.

Voor de veldvoetbalclubs in het amateurvoetbal is de kantine de belangrijkste inkomstenbron. De verkopen in kantines waren in 2000 goed voor 48% van hun totale baten. Daarmee heeft de kantine bij de amateurvoetbalclubs een aanzienlijk hoger aandeel in de baten dan bij andere sportclubs het geval is. Over het algemeen geldt dat de kantine bij sportclubs voor buitensporten van groter belang is dan voor sportclubs voor binnensporten. Golf-, hengelsport- en wielersportclubs zijn wat dit betreft uitzonderingen onder de buitensporten. Binnen de totale baten van dergelijke clubs maken de verkopen van kantines (in eigen beheer) nog geen 10% uit. Onder sportclubs voor binnensporten is de categorie 'overige binnensport' (bv. biljarten, bowlen, schermen, squashen, en denksporten als schaken en dammen) een uitzondering waar het gaat om het belang van de kantine. Het aandeel in de baten van kantineverkopen is voor dergelijke clubs 15% en dat is veel meer dan bij sportclubs voor andere binnensporten het geval is (tussen 3% en 9%).

De baten van watersportclubs als zeil- en roeiverenigingen (niet opgenomen in tabel 7.11) bedroegen in 2000 36 miljoen euro. Deze baten bestaan voor driekwart uit contributies, lesgelden en daarnaast inkomsten uit de verhuur van ligplaatsen in zelf-beheerde jachthavens. Verder bestaan hun baten in 2000 voor 11% uit kantineverkopen. Sponsor- en reclamegelden zijn voor watersportclubs van ondergeschikt belang (2% van de baten). Hetzelfde geldt voor subsidies en bijdragen uit fondsen (5%).

Tabel 7.11 Samenstelling van de baten van sportclubs (excl. watersportclubs), naar type sportclub, 2000

	totaal baten ^a (= 100%) mln. euro	wv.				
		contri- butie, les- en entree- gelden	subsidies en bijdragen ^b	sponsor- en reclame- gelden %	kantine, verkopen	overige baten
sportclubs: binnensporten						
kracht- en vechtsport	17	70	11	2	6	11
individuele zaalsport	57	70	14	3	9	4
team-zaalsport	51	57	18	12	9	4
zwem- en duiksport	32	71	19	3	3	4
overige binnensport	28	57	15	4	15	9
sportclubs: buitensporten						
atletiek	11	59	15	5	14	6
golf	70	78	3	6	2	12
hengelsport	9	80	8	1	3	7
paardensport	22	50	21	9	13	7
tennis	122	60	5	5	23	7
veldsport (excl. voetbal)	79	42	11	13	29	5
veldvoetbal	640	27	11	21	21	20
wo. amateurvoetbal	275	25	10	13	48	4
wielersport	5	34	29	24	7	6
overige buitensport	45	47	19	12	15	7
totaal sportclubs	1.189	42	11	15	18	14

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties en inkomsten uit zelfgeorganiseerde acties.

Bron: CBS (SS)

Ook de samenstelling van de lasten van sportclubs hangt duidelijk samen met de tak van sport die wordt beoefend (tabel 7.12). Zo hebben de clubs voor binnensporten relatief meer uitgaven aan hun huisvesting dan de clubs voor buitensporten. Bij de binnensporten gaat het al gauw om 30% of meer van de totale lasten en in het geval van de zwem- en duiksportclubs waren de huisvestingskosten in 2000 zelfs meer dan de helft van hun totale lasten.

Onder sportclubs voor binnensporten zijn er ten aanzien van de andere lasten overigens opmerkelijke verschillen. Zo spenderen bijvoorbeeld de kracht- en vechtsportclubs en de clubs voor individuele zaalsporten respectievelijk 25% en 33% van hun totale lasten aan lonen en sociale lasten voor personeel in loondienst en aan betalingen aan personeel niet in loondienst (zoals sportinstructeurs, uitzendkrachten en vrijwilligers). Dat is een aanzienlijk groter deel van de totale lasten dan bij andere clubs voor binnensporten. Verder valt op dat clubs voor team-zaalsporten in vergelijking met andere clubs voor binnensporten relatief omvangrijke uitgaven hebben aan bondscontributies (16%). Bondscontributies zijn uitsluitend voor hengelsportclubs een relatief nog grotere lastenpost (35%). De hengelsportclubs zijn sowieso een geval apart onder de clubs voor buitensporten. Zo bestaan hun lasten voor een relatief veel

kleiner deel uit kosten die verband houden met personeel al of niet in loondienst (4%) dan bij andere clubs voor buitensporten, met uitzondering van clubs die actief zijn in de wielersport (2%), en ook hun huisvestingskosten en kapitaallasten zijn naar verhouding geringer.

In vergelijking met andere clubs voor buitensporten hebben atletiekclubs (22%) en in mindere mate paardensportclubs (15%) opvallend hoge lasten in verband met personeel dat werkzaam is voor de clubs, maar er niet in loondienst is. Voor veldvoetbalclubs zijn de lonen en sociale lasten van het personeel in loondienst de omvangrijkste lastenpost (42%), dankzij het betaalde voetbal. Amateurvoetbalclubs spenderen 14% van hun lasten aan personeel in loondienst. Bij de golfclubs is dat beduidend meer (23%). Golfclubs hebben overigens ook relatief de omvangrijkste kapitaallasten (14%) van alle sportclubs voor buitensporten (of binnensporten). Alleen het aandeel kapitaallasten van tennisclubs (11%) komt daarbij in de buurt. De hoge kapitaallasten bij golf- en tennisclubs hangen samen met het feit deze clubs hun accommodaties vaak in eigendom hebben (zie § 6.4). In het verlengde daarvan blijkt dat golf- en tennisclubs tevens hogere lasten voor onderhoud en schoonmaak hebben dan andere clubs.

Tabel 7.12 Samenstelling van de lasten van sportclubs (excl. watersportclubs), naar type sportclub, 2000

	totaal lasten ^a (= 100%)	wv.								
		lonen en sociale lasten	personeel in loondienst	niet in loon-vestingskosten ^b	huis-schoonmaak	houd en inkoopkosten kantine	kapitaal-lasten	bonds-contri-buties	wedstrijd-en reis-kosten	overige lasten
	mln euro	%								
sportclubs: binnensporten										
kracht- en vechtsport	16	15	10	30	5	4	4	2	7	24
individuele zaalsport	56	18	15	34	2	5	2	7	4	12
team-zaalsport	50	4	13	36	2	5	2	16	9	13
zwem- en duiksport	32	2	8	55	1	2	1	9	8	14
overige binnensport	26	2	2	32	4	9	6	12	12	21
sportclubs: buitensporten										
atletiek	11	2	22	21	5	8	6	12	9	16
golf	66	23	3	23	15	1	14	2	2	17
hengelsport	8	3	1	6	6	2	2	35	9	36
paardensport	21	9	15	17	7	8	4	7	11	23
tennis	117	14	6	21	10	13	11	6	4	15
veldsport (excl. voetbal)	76	6	8	23	6	17	6	11	8	15
veldvoetbal	639	42	2	8	4	11	4	3	10	17
wo. amateurvoetbal	269	14	5	14	7	26	5	7	7	16
wielersport	5	-	2	10	3	5	5	12	25	38
overige buitensport	43	10	5	18	7	9	7	5	16	24
totaal sportclubs	1.166	28	5	16	5	10	5	5	9	17

a Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

b Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

Bron: CBS (SS)

De watersportclubs hadden in 2000 33 miljoen euro aan lasten (niet opgenomen in tabel 7.12). Voor deze clubs zijn, na de post 'overige lasten', de huisvestingskosten (20%) de omvangrijkste lastenpost, gevolgd door kapitaallasten (16%) en uitgaven aan onderhoud en schoonmaak (11%). Het feit dat veel watersportclubs een jachthaven in eigen beheer hebben, leidt ertoe dat hun lastenstructuur afwijkt van veel andere typen clubs.

Maneges, sportscholen, en zeil- en surfscholen

Een klein deel (ongeveer 10%) van de sportorganisaties waarvan in tabel 7.9 en 7.10 de baten en lasten zijn beschreven, zijn maneges, sportscholen en -instructeurs, en zeil- en surfscholen.

Tussen 1996 en 2000 is het aantal maneges met 29% toegenomen tot 1.160 en het aantal sportscholen en -instructeurs met 47% tot bijna 2.000. Hun baten zijn in die periode met respectievelijk 51% en 66% toegenomen. In 2000 bedroegen de baten van maneges bijna 120 miljoen euro en de baten van sportscholen ruim 140 miljoen euro (tabel 7.13). De ontwikkeling van het aantal zeil- en surfscholen en van hun totale baten is bescheidener geweest: tussen 1997 en 2000 is het aantal scholen met 17% toegenomen tot 105, terwijl hun baten met 27% zijn gegroeid tot 14 miljoen euro in 2000.

In tegenstelling tot sportclubs, die vrijwel allemaal verenigingen zijn, zijn maneges, sportscholen en -instructeurs en zeil- en surfscholen overwegend commerciële organisaties. De totale lasten van deze sportaanbieders zijn dan ook geringer dan hun totale lasten (zie tabel 7.14). In 2000 bedroegen de totale lasten van maneges 86% van hun totale baten; voor sportscholen en -instructeurs, en voor zeil- en surfscholen waren de totale lasten in 2000 respectievelijk 78% en 86% van de totale baten.

Abonnements- en lesgelden maakten in 2000 iets meer uit dan de helft van de baten van maneges en van zeil- en surfscholen (tabel 7.13). Voor sportscholen en -instructeurs vormen dergelijke inkomsten een duidelijk groter deel van de baten (83%). Daar staat tegenover dat inkomsten via kantineverkopen bij laatstgenoemde sportorganisaties (7%) relatief veel minder omvangrijk zijn dan de kantine-inkomsten van maneges (18%), of van zeil- en surfscholen (34%).

Overheidssubsidies en bijdragen uit fondsen zijn voor maneges en sportscholen en -instructeurs van ondergeschikt belang. Het aandeel in de totale baten is vergelijkbaar met het aandeel van subsidies en bijdragen bij golf- of tennisclubs, de uitzonderingen onder de sportclubs op dit punt (vgl. tabel 7.11). Voor zeil- en surfscholen spelen subsidies en bijdragen zelfs geen enkele rol. Hetzelfde geldt voor inkomsten via sponsor- en reclamegelden. Maar ook voor maneges en sportscholen zijn sponsor- en reclamegelden van ondergeschikt belang.

Tabel 7.13 Samenstelling van de baten van maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2000

	totaal baten ^a (= 100%) mln. euro	wv.				
		abonne-ments- en les- gelden ^b	subsidies en bijdragen ^c	spon-sor-en reclame- gelden %	kantine, verkopen	overige baten
maneges	118	52	6	1	18	22
sportscholen ^d	143	83	3	1	7	6
zeil- en surfscholen	14	54	–	–	34	12

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Maneges: inclusief stallingsgelden en inkomsten uit verhuur van paarden. Zeil- en surfscholen: inclusief verhuur ligplaatsen en pleziervaartuigen.

c Overheidssubsidies, bijdragen uit fondsen, donaties en inkomsten uit zelfgeorganiseerde acties.

d Inclusief sportinstructeurs en paardentrainers.

Bron: CBS (SS; SW)

In vergelijking met maneges en zeil- en surfscholen hebben sportscholen en -instructeurs relatief hoge uitgaven aan personeel in loondienst (zie tabel 7.14). In 2000 maakten de kosten van lonen en sociale lasten van het personeel in loondienst 31% uit van de totale lasten van sportscholen en -instructeurs, tegen 21% bij maneges en 22% bij de zeil- en surfscholen.

Sportscholen en -instructeurs, en maneges geven relatief meer uit aan hun huisvesting dan de zeil- en surfscholen. Daar staat tegenover dat zeil- en surfscholen hogere kapitaallasten hebben (21%) dan maneges (15%) of sportscholen en -instructeurs (14%). Zeil- en surfscholen hebben dan ook moeten investeren in relatief duur materieel, te weten lesboten en eventueel boten voor de verhuur.

Tabel 7.14 Samenstelling van de lasten van maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2000

	totaal lasten ^a (= 100%) mln euro	wv.						
		lonen en sociale lasten	personeel niet in loon- dienst	huis-vestings- kosten ^b	wv. onder- houd en schoon- maak %	kosten kantine	inkoop- kapitaal- lasten	overige lasten
maneges	101	21	1	18	6	10	15	30
sportscholen ^c	112	31	2	19	4	4	14	26
zeil- en surfscholen	12	22	4	7	6	16	21	23

a Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

b Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

c Inclusief sportinstructeurs en paardentrainers.

Bron: CBS (SS; SW)

7.5 Baten en lasten van particuliere exploitanten van (watersport)-accommodaties

In deze paragraaf staan baten en lasten van particuliere exploitanten van (watersport)-accommodaties centraal. Eerst wordt een totaalbeeld gepresenteerd van de ontwikkelingen in de jaren negentig van de baten en lasten van alle particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties tezamen, dat wil zeggen particuliere exploitanten van zwembaden, van overdekte sportaccommodaties, van openlucht sportaccommodaties en van jachthavens. Vervolgens komt de ontwikkeling in de samenstelling van de baten en lasten aan de orde bij de particuliere exploitanten van zwembaden en de particuliere exploitanten van overdekte en openlucht sportaccommodaties. Daarna wordt ingegaan op de ontwikkeling in de samenstelling van de baten en lasten van particuliere exploitanten van jachthavens (watersportaccommodaties).

De populatie 'particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties' bestaat uit zowel commerciële (BV's, NV's, eenmanszaken, e.d.) als niet-commerciële organisaties (stichtingen en verenigingen). Het begrip 'particuliere exploitant' verwijst dan ook niet naar een specifieke rechtsvorm. Het is uitsluitend bedoeld om de (niet-)commerciële organisaties die accommodaties exploiteren² te onderscheiden van de gemeenten.

Totaal particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties

In de jaren negentig van de vorige eeuw zijn zowel de gezamenlijke baten als de gezamenlijke lasten van particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties ongeveer verdrievoudigd. De totale baten groeiden van 275 miljoen euro in 1988 naar 849 miljoen euro in 2000 en de totale lasten van 269 miljoen euro naar 794 miljoen euro (tabel 7.15). De baten zijn sneller toegenomen dan de lasten. In 1988 waren de lasten 98% van de baten. In de jaren negentig is dit percentage steeds verder afgenomen, tot 94% in 2000. De particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties hebben tezamen dus zowel absoluut als relatief een steeds groter positief saldo gerealiseerd.

Tabel 7.15 Samenvattend overzicht van baten en lasten van particuliere exploitanten van zwembaden, sportaccommodaties en jachthavens, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
totaal baten ^a	275	365	530	631	849	100	133	193	229	309
totaal lasten ^b	269	354	511	598	794	100	132	190	222	295

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

Bron: CBS (SZS; SW)

Particuliere exploitanten van zwembaden, overdekte en openluchtsportaccommodaties
In paragraaf 6.6 is erop gewezen dat particuliere exploitanten van accommodaties in de loop van de jaren negentig steeds belangrijker zijn geworden als aanbieders van sportfaciliteiten, naast gemeenten. Een steeds groter deel van het bestand aan zwembaden, overdekte en openluchtsportaccommodaties wordt particulier geëxploiteerd.

Bij gemeenten is vastgesteld dat de inkomsten en uitgaven aan zwembaden en sportaccommodaties, en de subsidies die zij aan particuliere exploitanten verstrekken, in de jaren negentig zeer bescheiden zijn gegroeid (tussen de 20% en 30%, terwijl de inflatie over de periode 1991-2000 22% bedroeg; zie tabel 7.6 en tabel B7.1). De ontwikkeling van de baten en lasten van particuliere exploitanten geeft een heel ander beeld te zien. Tussen 1988 en 2000 zijn de totale baten van de particuliere exploitanten verdriedubbeld van 240 miljoen euro naar 742 miljoen euro (tabel 7.16), terwijl het aantal exploitanten in dezelfde periode ongeveer is verdubbeld. In 2000 werd ongeveer één derde van de 742 miljoen euro aan baten gerealiseerd door particuliere exploitanten van zwembaden en ongeveer tweederde door particuliere exploitanten van andersoortige accommodaties.

De twee typen particuliere exploitanten hebben in de jaren negentig een verschillende groeivoet gekend in de omvang van de totale baten. Bij exploitanten van zwembaden was die duidelijk groter dan bij de andere exploitanten. De baten van exploitanten van zwembaden zijn bijna verviervoudigd (+277%) in de jaren negentig. De groei van de baten van exploitanten van andere accommodaties was duidelijk minder groot: hun baten zijn in dezelfde periode bijna verdrievoudigd (+180%) .

De omvangrijkste inkomstenbron voor exploitanten van zwembaden zijn entree- en lesgelden. De recreatieve zwemmers, zwemclubs en volwassenen en kinderen die zwemlessen volgen, waren in de jaren negentig goed voor 50% tot 60% van de totale baten. Bezoekers van zwembaden hebben in de loop van de jaren negentig meer geld moeten neerleggen voor hun toegangkaartje. De forse toename van de baten uit entree- en lesgelden in de late jaren negentig komt deels voort uit prijsstijgingen die hoger waren dan de inflatie (zie bijlage B7.2/B7.1). Naast entree- en lesgelden zijn gemeentelijke subsidies (inclusief dekking van negatieve saldi en bijdragen uit fondsen essentieel voor exploitanten van zwembaden: ze zijn goed voor ongeveer één derde van de totale baten. Sponsorsgelden en reclamegelden zijn voor exploitanten van zwembaden van ondergeschikt belang. Dat was zo in 1988 en dat was in 2000 nog steeds het geval.

Voor de exploitanten van overdekte sportaccommodaties en openluchtsportaccommodaties geldt dat de entree- en lesgelden (inclusief verhuuropbrengst van accommodaties) gedurende de jaren negentig eveneens ongeveer 60% uitmaken van de totale baten. In de latere jaren is dat aandeel overigens wel wat groter dan in het begin van de jaren negentig (1991: 58% en 2000: 65%). De groei van de entree- en lesgelden in de periode 1988-2000 (+243%) heeft duidelijk een prijscomponent gehad: de groei van het aantal wekelijkse bezoekers van overdekte en openluchtsportaccommodaties over dezelfde periode (+78%) is namelijk veel geringer (zie bijlage tabel B7.2).

Subsidies en bijdragen uit fondsen waren voor exploitanten van andere accommodaties dan zwembaden eind jaren tachtig (15%) van relatief minder belang dan voor exploitanten van zwembaden (34%). Toch ging het toen nog om absoluut dezelfde bedragen: 25 miljoen euro. In de jaren daarna is het aandeel van subsidies en bijdragen in de baten vrijwel voortdurend afgenomen (tot 3% in 2000), terwijl het aandeel bij de exploitanten van zwembaden gelijk bleef. Het komt erop neer dat voor exploitanten van zwembaden de inkomsten via subsidies en bijdragen sinds eind jaren tachtig zijn verviervoudigd tot 95 miljoen euro in 2000 (+280%). In dezelfde periode zijn inkomsten via subsidies en bijdragen voor exploitanten van andersoortige accommodaties gehalveerd tot 13 miljoen euro (-48%).

Het belang van horecavoorzieningen verschilt sterk voor beide typen exploitanten. Inkomsten via de horeca, die in tabel 7.16 deel uitmaken van de post 'overige baten', zijn vooral bij de exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties een omvangrijke en belangrijke bron van inkomsten. Bijna één kwart van de totale baten van deze exploitanten wordt gegenereerd door de aanwezige horecavoorzieningen. In 2000 ging het om meer dan 100 miljoen euro. Bij exploitanten van zwembaden leggen de horecaverkopen zowel relatief (2000: 7%) als absoluut (2000: 20 miljoen euro) beduidend minder gewicht in de schaal. Het verschil tussen beide typen exploitanten op dit punt is overigens niet verwonderlijk. Zo behoren bijvoorbeeld de bowlingcentra tot de exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties en deze hebben vaak uitgebreide horecavoorzieningen.

Tabel 7.16 Samenstelling van de baten van particuliere exploitanten van zwembaden en sportaccommodaties, naar type exploitant, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
exploitanten zwembaden										
entreegelden, lesgelden ^a	44	56	81	110	151	100	127	184	250	343
subsidies en bijdragen	25	34	40	70	95	100	136	160	280	380
sponsor- en reclamegelden	0	0	0	0	1	100
overige baten	4	8	15	32	28	100	200	375	800	700
totaal baten^b	73	99	137	213	275	100	136	188	292	377
exploitanten overige accommodaties										
entreegelden, lesgelden ^a	96	124	185	217	304	100	129	193	226	317
subsidies en bijdragen	25	14	15	8	13	100	56	60	32	52
sponsor- en reclamegelden	3	5	9	11	16	100	167	300	367	533
overige baten	44	70	112	106	134	100	159	255	241	305
totaal baten^b	167	213	321	342	467	100	128	192	205	280

a Inclusief verhuuropbrengst gebouwen, terreinen.

b Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

Bron: CBS (SZS)

Bij veel exploitanten van zwembaden wordt het exploitatietekort door gemeentelijke subsidie gedekt waardoor een sluitende exploitatie ontstaat en er dus geen verschil meer is tussen totale baten en totale lasten. De totale lasten van exploitanten van zwembaden zijn gedurende de jaren negentig dan ook ongeveer gelijk aan hun totale baten. Exploitanten van andersoortige accommodaties dan zwembaden kunnen in veel mindere mate terugvallen op subsidies. Een gemeente die een tekort in de exploitatie dekt, is eerder uitzondering dan regel. De exploitanten van overige accommodaties zijn dan ook voor een belangrijk deel commerciële bedrijven die winst moeten maken om voort te bestaan. De totale lasten van deze exploitanten waren gedurende de negentiger jaren dan ook op elk meetpunt lager dan hun totale baten (vgl. tabel 7.16/7.17).

De omvangrijkste uitgavenpost voor exploitanten van zwembaden zijn de lonen en sociale lasten voor het personeel dat ze in loondienst hebben (zie tabel 7.17). De lonen en sociale lasten maken ongeveer 40% uit van de totale lasten, bij de exploitanten van andersoortige accommodaties is dat 25%.

Huisvestingskosten zijn voor exploitanten van zwembaden relatief omvangrijker dan voor exploitanten van andere accommodaties. Daar staat tegenover dat laatstgenoemde exploitanten kapitaallasten hebben die zowel relatief als absoluut beduidend omvangrijker zijn dan voor exploitanten van zwembaden. Rente en afschrijvingen van exploitanten van zwembaden zijn in de loop van de negentiger jaren weliswaar gestegen van 11 miljoen euro in 1988 tot 26 miljoen euro in 2000, maar het relatieve aandeel ervan is afgenomen van 14% tot minder dan 10% van de totale lasten. De kapitaallasten van exploitanten van overdekte sportaccommodaties en openluchtsportaccommodaties zijn eveneens meer dan verdubbeld tussen 1988 (36 miljoen euro) en 2000 (81 miljoen euro). Maar het relatieve aandeel in de totale lasten is bij deze exploitanten tamelijk constant.

Het sterkst gestegen zijn de lasten in verband met personeel dat niet in loondienst werkzaam is. Zowel bij exploitanten van zwembaden, als bij exploitanten van andersoortige accommodaties was dat het geval. De lasten voor personeel niet in loondienst betreffen hoofdzakelijk betalingen aan uitzendbedrijven.

Tabel 7.17 Samenstelling van de lasten van particuliere exploitanten van zwembaden en sportaccommodaties, naar type exploitant, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
exploitanten zwembaden										
lonen en sociale lasten	32	42	59	84	117	100	131	184	263	366
personeel niet in loondienst	1	1	2	3	6	100	100	200	300	600
huisvestingskosten ^a	16	22	30	44	61	100	138	188	275	381
onderhoud en schoonmaak	7	9	13	15	21	100	129	186	214	300
kapitaallasten	11	14	15	23	26	100	127	136	209	236
overige lasten	10	15	21	42	41	100	150	210	420	410
totaal lasten^b	78	102	141	212	273	100	131	181	272	350
exploitanten overige accommodaties										
lonen en sociale lasten	47	51	78	75	111	100	109	166	160	236
personeel niet in loondienst	2	2	5	7	9	100	100	250	350	450
huisvestingskosten ^a	28	33	50	57	69	100	118	179	204	246
onderhoud en schoonmaak	13	16	18	25	36	100	123	138	192	277
kapitaallasten	36	49	68	66	81	100	136	189	183	225
overige lasten	35	53	87	89	122	100	151	249	254	349
totaal lasten^b	161	205	306	318	428	100	127	190	198	266

a Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

b Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

Bron: CBS (SZS)

Particuliere exploitanten van jachthavens

Veel particuliere exploitanten van jachthavens houden zich niet alleen bezig met de verhuur van ligplaatsen voor zeil- en motorboten gedurende het vaarseizoen. In 2000 verhuurde bijvoorbeeld 60% van de exploitanten ligplaatsen aan passanten, en tweederde verhuurde ligplaatsen of stallingen voor de winterperiode. Daarnaast combineren veel exploitanten de verhuur van ligplaatsen met handel in schepen en scheepsbenodigdheden (2000: 48%) en reparatie en onderhoud van schepen (2000: 41%). Bijna één kwart van de exploitanten verhuurde in 2000 stand- of slaapplekken op of in een logiesaccommodatie, bijvoorbeeld een camping of huisjescomplex (cijfers niet in tabel).

De ontwikkeling in de samenstelling van de baten van particuliere exploitanten van jachthavens lijkt erop te wijzen dat het belang van nevenactiviteiten is toegenomen in de loop van de jaren negentig. Hun totale baten zijn tussen 1988 en 2000 namelijk iets meer dan verdrievoudigd van 34 miljoen euro tot 107 miljoen euro, maar de inkomsten die gegenereerd worden door andere activiteiten dan de verhuur van ligplaatsen zijn in dezelfde periode verviervoudigd. Het relatieve aandeel van de verhuuropbrengst van ligplaatsen is in de jaren negentig dan ook afgenomen van 62% in 1988 tot 54% in 2000.

Exploitanten van jachthavens zijn merendeels eenmanszaken, vennootschappen onder firma of B.V.'s. Dergelijke ondernemers en bedrijven hebben een commercieel doel en zijn voor hun voortbestaan afhankelijk van een positief saldo. Overheidssubsidies en bijdragen uit fondsen spelen in de begroting van exploitanten van jachthavens geen rol van betekenis. In dit opzicht wijkt de exploitatie van een jachthaven dus wezenlijk af van die van een zwembad en, in mindere mate, van een overdekte sportaccommodatie of openluchtsportaccommodatie. De aan- of afwezigheid van horecavoorzieningen is ook een punt van verschil: horecavoorzieningen in eigen beheer zijn meestal afwezig bij exploitanten van jachthavens.

Afgezien van de post 'overige lasten' zijn de lonen en sociale lasten voor personeel in loondienst en de kapitaallasten de omvangrijkste uitgavenposten voor exploitanten van jachthavens. In 2000 maakten beide lastenposten elk iets meer uit dan 20% van de totale lasten.

Tabel 7.18 Samenstelling van de baten en lasten van particuliere exploitanten van jachthavens, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
totaal baten ^a	34	53	72	77	107	100	156	212	226	315
ww.										
verhuur ligplaatsen ^b	21	40	50	50	58	100	190	238	238	276
overige baten	12	14	22	27	49	100	117	183	225	408
totaal lasten ^c	30	47	64	68	94	100	157	213	227	313
ww.										
lonen en sociale lasten	7	9	14	16	21	100	129	200	229	300
personeel niet in loondienst	0	1	1	0	1
huisvestingskosten ^d	4	7	8	9	13	100	175	200	225	325
onderhoud en schoonmaak	2	4	5	5	8	100	200	250	250	400
kapitaallasten	7	11	16	17	20	100	157	229	243	286
overige lasten	9	16	20	21	31	100	178	222	233	344

a Exclusief onttrekkingen aan reserves/negatieve saldi.

b Inclusief lesgeld, verhuurborgst van vaartuigen en stand- en slaapplekken.

c Exclusief toevoegingen aan reserves/positieve saldi.

d Energie, water, huur gebouwen en terreinen.

Bron: CBS (SW)

7.6 Werkgelegenheid bij sportorganisaties en particuliere exploitanten van accommodaties

In de paragrafen 7.4 en 7.5 zijn de baten en lasten gepresenteerd respectievelijk van sportorganisaties en van particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties. Voor beide groepen sportaanbieders stelt het CBS ook informatie samen over de gerelateerde werkgelegenheid.³ In deze paragraaf wordt allereerst de werkgelegenheidsontwikkeling gepresenteerd bij sportorganisaties in de jaren negentig van de vorige eeuw. Er wordt onderscheid gemaakt tussen watersportorganisaties, dat wil zeggen watersportclubs

en zeil- en surfscholen, en de overige sportorganisaties, te weten sportclubs (excl. watersportclubs), maneges, en sportscholen en -instructeurs. Daarna wordt voor het jaar 2000 ingegaan op de samenstelling van de werkgelegenheid bij enerzijds sportclubs (incl. watersportclubs) en anderzijds de maneges, sportscholen en -instructeurs, en zeil- en surfscholen. Vervolgens komt de werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren negentig aan de orde bij de particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties. Voor het jaar 2000 wordt tot besluit van de paragraaf kort stilgestaan bij de samenstelling van de werkgelegenheid bij de particuliere exploitanten voorzover dat het personeel niet in loondienst betreft.

Bij de beschrijving van de werkgelegenheid blijven vrijwilligers buiten beschouwing. Het belang van vrijwilligers is beschreven in paragraaf 6.7.

Totaal sportorganisaties

Tussen 1987 en 2000 is het aantal mensen dat in loondienst is bij sportclubs, sportscholen en -instructeurs, en maneges meer dan verdubbeld (+124%), van ruim 9.000 tot bijna 21.000 (tabel 7.19). De groei van het arbeidsvolume van dit personeel in loondienst is daar enigszins bij achtergebleven (+98%). De arbeidstijd van de werknemers in loondienst bij sportorganisaties (excl. watersport) vertegenwoordigde in 2000 bijna 7.400 voltijdse banen van 40 uur per week. Een werknemer bij zo'n sportorganisatie had dat jaar gemiddeld een werkweek die overeenkomt met ongeveer éénderde van een voltijdse baan.

De groei van het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst (d.w.z. uitzendkrachten, ingehuurde sportinstructeurs, directeuren-eigenaars van sportscholen, e.d.) is in de jaren negentig minder groot geweest (+37%) dan bij het personeel in loondienst (+98%). De arbeidstijd van de personen die werkzaam waren bij genoemde sportorganisaties maar er niet in loondienst waren, vertegenwoordigde in 2000 ruim 3.800 voltijdse banen. Al met al is de totale werkgelegenheid bij sportorganisaties (excl. watersport) in de vorm van voltijdse banen in het laatste decennium van de vorige eeuw toegenomen van ongeveer 6.500 banen in 1987 tot ruim 11.000 banen in 2000 (+72%).⁴

Tabel 7.19 Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume personeel (niet) in loondienst bij sportorganisaties^a (excl. watersport), 1987-2000

	1987	1990	1993	1996	2000	1987	1990	1993	1996	2000
	absoluut					index (1987 = 100)				
aantal personen in loondienst	9.280	13.870	17.360	18.790	20.790	100	149	187	202	224
arbeidsvolume personeel in loondienst ^b	3.720	5.140	6.540	6.210	7.370	100	138	176	167	198
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^c	2.790	2.960	1.820	2.780	3.820	100	106	65	100	137

a Tot en met 1993 inclusief fitnesscentra.

b Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdse banen van 40 uur.

c Arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdse banen van 1.750 uur.

Bron: CBS (SS)

Het aantal watersportorganisaties (watersportclubs en zeil- en surfscholen), is een fractie (2000: 1.200) van het aantal overige sportorganisaties waarvan in tabel 7.19 de werkgelegenheid is beschreven (2000: bijna 30.000). Onder de watersportorganisaties zijn watersportclubs verreweg de omvangrijkste groep. Bij dergelijke clubs zijn zelden personen in loondienst werkzaam (2000: bij 9% van de clubs) of personen niet in loondienst (2000: 3%).

Het aantal personen dat in loondienst werkzaam is bij watersportorganisaties (2000: 460) is veel kleiner dan bij het totaal van de andere sportorganisaties (zie tabel 7.20). Dat geldt dan uiteraard ook voor het arbeidsvolume van dit personeel (2000: 380 voltijdse banen). Wat betreft de werkgelegenheid is het verschil tussen enerzijds watersportorganisaties en anderzijds de overige sportorganisaties in de jaren negentig overigens wel iets minder groot geworden. Zowel de groei van het aantal personen in loondienst als de groei van het arbeidsvolume is in die periode bij de watersportorganisaties groter geweest dan bij de overige sportorganisaties, vooral in de laatste jaren (vgl. tabel 7.19 en 7.20).

Hoewel het voor watersportorganisaties ongebruikelijker is om personen in loondienst te hebben dan voor de overige sportorganisaties, geldt wel dat, als een watersportorganisatie personen in loondienst heeft, de werknemers gemiddeld een dubbel zo lange werkweek hebben (2000: 0,8 voltijdse baan) als de werknemers van overige sportorganisaties (2000: 0,4 voltijdse baan).

Tabel 7.20 Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume van personeel (niet) in loondienst bij watersportorganisaties, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	mln. euro					index (1988 = 100)				
aantal personen in loondienst	190	180	240	.	460	100	95	126	.	242
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a	140	140	180	.	380	100	100	129	.	271
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b	100	110	110	.	.	100	110	110	.	.

a Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdse banen van 40 uur.

b Arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdse banen van 1.750 uur.

Bron: CBS (SW)

Sportclubs

Sportclubs, exclusief watersportclubs, hadden in 2000 een kleine 16.000 personen in loondienst (zie tabel 7.21). Dat komt overeen met driekwart van het totale aantal werknemers dat in loondienst was bij sportorganisaties (excl. watersport; zie tabel 7.19). Het volume aan voltijdse banen van de werknemers van sportclubs bedroeg dat jaar bijna 5.000, oftewel 67% van het totale aantal voltijdse banen bij sportorganisaties (excl. watersport).

Watersportclubs hadden in 2000 165 mensen in loondienst (36% van het totale aantal werknemers bij watersportorganisaties) en hun arbeidsvolume bedroeg 120 voltijdse banen (32% van het totale aantal voltijdse banen bij het totaal aan watersportorganisaties; zie tabel 7.20).

In 2000 had 17% van de circa 30.000 sportclubs en 9% van de 1.100 watersportclubs personeel in loondienst (tabel 7.21; cijfers over watersportclubs niet in tabel). Wielersportclubs hadden in 2000 geen personen in loondienst. Tot de takken van sport waar clubs zelden personeel in loondienst hebben, behoren voorts de hengelsport, de categorie 'overige binnensport' (biljarten, bowlen, schermen, schaken, dammen, squashen, enz.) en de categorie 'overige buitensport' (autosport, motorsport, kleiduivenschietsen, schaatsen, parachutespringen, wandelen, enz.). Sportclubs die duidelijk vaker dan gemiddeld werken met personeel in loondienst zijn tennisclubs (30%), golfclubs (43%) en vooral veldvoetbalclubs (73%).

Meer dan de helft van de personen die in 2000 in loondienst was bij een sportclub, was in dienst bij een veldvoetbalclub. De werknemers van veldvoetbalclubs zijn goed voor 60% van het totale aantal voltijdse banen bij sportclubs. Tezamen hadden de veldvoetbalclubs in 2000 meer dan 8.000 werknemers in dienst. Daarvan was ruim driekwart bij een amateurvoetbalvereniging in dienst. Waar het gaat om het aantal personen in loondienst zijn eigenlijk alleen sportclubs voor individuele zaalsporten en de tennisclubs enigszins vergelijkbaar met veldvoetbalclubs. Bij de clubs voor individuele zaalsporten waren bijna 3.000 mensen in loondienst en bij tennisclubs ruim 1.000. Deze drie takken van sport – veldvoetbal, tennis en individuele zaalsport – hebben tezamen driekwart van alle werknemers bij sportclubs in dienst, terwijl ze in 2000 nog geen 30% uitmaken van het totale aantal sportclubs.

Mensen in loondienst bij sportclubs zijn overwegend deeltijdwerkers. Een werknemer van een club heeft gemiddeld een werkweek van 0,32 voltijdse baan. Ten aanzien van de gemiddelde werkweek van personen in loondienst bestaan grote verschillen tussen de diverse takken van sport. Afgemeten aan de lengte van de gemiddelde werkweek wordt er vooral bij clubs voor individuele zaalsporten veel in deeltijd gewerkt. De mensen die bij dergelijke clubs in loondienst werken, werken gemiddeld 0,12 voltijdse werkweek. Boven het gemiddelde zitten, naast hengelsportclubs, alleen clubs in het betaalde voetbal (0,77), tennisclubs (0,45) en golfclubs (0,7). Golfclubs zijn in dit opzicht een echte uitzondering binnen de amateursport.

Tabel 7.21 Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume personeel in loondienst bij sportclubs (excl. watersportclubs), naar type sportclub, 2000

	aantal clubs met personeel in loondienst	aantal personen in loondienst	arbeidsvolume ^a	wv. werkzaam in			
				training, instructie, verzorging	bestuur, administratie	onderhoud, schoonmaak ^b	overig
	%	absoluut		%	%	%	
sportclubs: binnensporten							
kracht- en vechtsport	16	420	70	72	23	4	1
individuele zaalsport	24	2.850	350	98	1	2	0
team- zaalsport	7	760	170	48	1	11	40
zwem- en duiksport	4	120	30	100	-	-	-
overige binnensport	1	50	20	98	-	2	-
sportclubs: buitensporten							
atletiek	12	100	20	46	13	41	-
golf	43	570	400	12	26	55	7
hengelsport	1	10	10	-	69	31	-
paardensport	9	380	80	90	-	8	2
tennis	30	1.080	490	56	1	42	1
veldsport (excl. voetbal)	17	590	170	59	3	38	-
veldvoetbal	73	8.240	3.040	50	7	16	28
wo. amateurvoetbal	73	6.360	1.590	74	2	23	0
wielersport		-	-	-	-	-	-
overige buitensport	2	470	110	44	16	20	19
totaal sportclubs	17	15.640	4.960	52	7	21	19

a Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdse banen van 40 uur.

b Inclusief kantine e.d.

Bron: CBS (SS)

Over het algemeen geldt dat in 2000 ongeveer de helft van het totale arbeidsvolume van de mensen die in loondienst waren bij sportclubs, besteed werd aan training, instructie en verzorging van de leden (zie tabel 7.21). Bij zwem- en duiksport, individuele zaalsport, clubs in de categorie 'overige binnensport' en bij de paardensport is het (veel) meer dan de helft, vaak meer dan 90%. Bij hengelsport- en golfclubs wordt daarentegen weer beduidend minder dan de helft van het arbeidsvolume besteed aan dergelijke werkzaamheden.

Het arbeidsvolume van de werknemers van sportclubs voor binnensporten wordt niet of nauwelijks besteed aan onderhouds- en schoonmaakwerkzaamheden of aan werkzaamheden in de kantines. Dit in tegenstelling tot wat het geval is bij de meeste sportclubs voor buitensporten. Met uitzondering van de paardensportclubs en betaalde voetbalclubs is 20% of meer van het arbeidsvolume van de werknemers in loondienst gerelateerd aan onderhoud, schoonmaak en kantines en dergelijke. Bij

golfclubs is zelfs meer dan de helft (55%) van het totale arbeidsvolume van werknemers bestemd voor dergelijke werkzaamheden. Bij golfclubs betreft het overigens met name werkzaamheden in de sfeer van onderhoud en schoonmaak, want golfclubs hebben maar zelden een horecavoorziening in eigen beheer (zie § 7.4).

Sportclubs ontwikkelen hun activiteiten niet alleen met behulp van vrijwilligers en personen die ze in loondienst hebben. Er wordt ook gebruik gemaakt van de diensten van personeel niet in loondienst. Het gaat dan om bijvoorbeeld ingehuurd sport-instructeurs of uitzendkrachten. In 2000 maakte 5% van de sportclubs gebruik van personeel niet in loondienst (niet in tabel). Het arbeidsvolume van dit personeel valt in het niet bij het arbeidsvolume van het personeel in loondienst. De arbeidstijd van het personeel niet in loondienst ten behoeve van sportclubs vertegenwoordigde in 2000 niet meer dan 400 voltijdse banen. Het geringe aantal clubs dat gebruik maakte van diensten van personeel niet in loondienst kent een paar opvallende uitzonderingen. Zo maakte 11% van paardensportclubs gebruik van personeel niet in loondienst, 16% van de tennisclubs en 23% van de golfclubs. Tennisclubs zijn tevens een uitzondering wat betreft het arbeidsvolume van dit personeel: in 2000 ging het om ongeveer 140 voltijdse banen. Dat is 35% van het totale arbeidsvolume van personeel niet in loondienst bij sportclubs.

Maneges, sportscholen, en zeil- en surfscholen

Bijna de helft van de maneges (46%) en zeil- en surfscholen (43%) had in 2000 werknemers in loondienst en één op de drie sportscholen en -instructeurs (zie tabel 7.22). Tezamen hadden deze sportorganisaties dat jaar 5.440 personen in loondienst. Het volume aan voltijdse banen van deze werknemers bedroeg 2.670. Ook bij deze sportorganisaties is dus sprake van veel deeltijdwerkers, maar over het algemeen is de werkweek er langer dan bij de mensen die in loondienst zijn bij sportclubs. De werkweek van de werknemers van zeil- en surfscholen was in 2000 gemiddeld aanzienlijk langer (0,87 voltijdse baan), dan de werkweek van iemand in loondienst bij een sport-school (0,44) of manege (0,54).

De 1.980 sportscholen en -instructeurs in 2000 hadden veel meer mensen in loondienst (3.540) dan de 1.160 maneges (1.600) en 105 zeil- en surfscholen (300) tezamen. Het arbeidsvolume van de mensen die bij deze organisaties in loondienst waren bedroeg respectievelijk 1.550, 860 en 260 voltijdse banen.

In tegenstelling tot de situatie bij de sportclubs werken er bij verreweg de meeste maneges (74%), sportscholen (83%) en zeil- en surfscholen (90%) mensen die niet in loondienst zijn. Het arbeidsvolume van dit personeel niet in loondienst – doorgaans bijna volledig bestaande uit de arbeidsinzet van de directeur-eigenaar en eventuele meewerkende gezinsleden – was in 2000 dan ook bijna het tienvoudige van het arbeidsvolume van dergelijk personeel bij de sportclubs (vgl. tabel 7.19 en 7.22). Het gezamenlijke arbeidsvolume van personeel niet in loondienst bij maneges, sportscholen

en zeil- en surfscholen was in 2000 zelfs groter dan het arbeidsvolume van de personen die er in loondienst werkzaam waren (2.670). De verhouding tussen het arbeidsvolume van personeel in loondienst en dat van personeel niet in loondienst is echter niet voor alle drie typen sportorganisaties hetzelfde. Zo zijn de zeil- en surfscholen een uitzondering: het arbeidsvolume van het personeel in loondienst (260) is meer dan dubbel zo groot als het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst (120). En bij de sportscholen en –instructeurs liggen beide volumes dicht bij elkaar dan bij de maneges.

De arbeidstijd van personeel in loondienst én van personeel niet in loondienst tezamen betekende in 2000 een totaal arbeidsvolume bij de ongeveer 3.200 maneges, sportscholen en -instructeurs en zeil- en surfscholen van 6.210 voltijdse banen. Dat is meer dan bij alle sportclubs tezamen (5.360 voltijdse banen), terwijl het daar om ongeveer 28.000 sportorganisaties gaat (vgl. tabel 7.19 en 7.22).

Tabel 7.22 Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume personeel (niet) in loondienst bij maneges, sportscholen, zeil- en surfscholen, naar type organisatie, 2000

	aantal organisaties %	personeel in loondienst ^a						personeel niet in loondienst ^b		
		aantal personen absoluut	arbeidsvolume	wv. werkzaam in				aantal organisaties %	arbeidsvolume absoluut	wv. directeur-eigenaar %
				training	bestuur	onderhoud	overig			
maneges	46	1.600	860	66	7	26	2	74	1.490	99
sportscholen ^c	33	3.540	1.550	56	15	16	13	83	1.930	99
zeil- en surfscholen	43	300	260	90	120	91
totaal	38	5.440	2.670	80	3.540	99

a Arbeidsvolume: arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdse banen van 40 uur.

b Arbeidsvolume: arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdse banen van 1.750 uur.

c Inclusief sportinstructeurs en paardentrainers.

Bron: CBS (SS; SW)

Particuliere exploitanten van (water-)sportaccommodaties

In paragraaf 6.6 is erop gewezen dat in de loop van de jaren negentig een steeds groter deel van het bestand aan zwembaden, overdekte en openluchtsportaccommodaties geëxploiteerd werd door particuliere exploitanten (en een steeds kleiner deel door de gemeenten). Deze ontwikkeling heeft niet alleen sporen nagelaten in de netto-uitgaven van gemeenten voor sportaccommodaties (zie § 7.3) en in de baten en lasten van particuliere exploitanten van accommodaties (zie § 7.5). Ook in de ontwikkeling van de werkgelegenheid bij particuliere exploitanten van accommodaties is deze trend terug te vinden.

In 2000 was er bij 87% van de zwembadexploitanten, bij 57% van de exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties en bij 51% van de jachthavenexploitanten personeel in loondienst (CBS SZS; cijfers niet in tabel).

Het aantal personen in loondienst bij alle particuliere exploitanten van accommodaties tezamen is in de jaren negentig met 161% toegenomen van iets meer dan 6.000 tot bijna 16.000 (zie tabel 7.23). Het arbeidsvolume van deze werknemers is in dezelfde periode met 115% gestegen van ruim 4.000 voltijdse banen tot bijna 9.000 voltijdse banen.

In vergelijking met veel andere accommodaties zijn zwembaden bewerkelijk. De toename van het aantal particulier geëxploiteerde zwembaden in de jaren negentig is dan ook gepaard gegaan met een grote toename van het aantal personen in loondienst bij zwembadexploitanten. Hun aantal is tussen 1988 en 2000 verdrievoudigd (+237%). De groei van het arbeidsvolume van dit personeel is daar echter wel bij achtergebleven (+174%). In 1988 had de werknemer van een particuliere exploitant van een zwembad gemiddeld nog een werkweek van 0,63 voltijdse baan, maar dat was in 2000 verminderd tot 0,51 voltijdse baan.

Het aantal particulier geëxploiteerde overdekte en openluchtsportaccommodaties is in de jaren negentig veel sterker gestegen dan het aantal particulier geëxploiteerde zwembaden. Maar dat geldt niet voor het aantal exploitanten: de toename van beide type particuliere exploitanten is namelijk gelijk opgegaan. Tussen 1988 en 2000 zijn beide aantallen exploitanten iets minder dan verdubbeld. De groei van het aantal personen in loondienst bij exploitanten van overdekte sportaccommodaties en openluchtsportaccommodaties was duidelijk geringer dan de toename van het aantal personen in loondienst bij zwembadexploitanten: hun aantal is ruim verdubbeld van iets meer dan 3.400 in 1988 tot 7.700 in 2000 (+124%). Dit geldt overigens niet voor het hele laatste decennium van de vorige eeuw. Tussen 1997 en 2000 is het aantal werknemers bij de particuliere exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties namelijk sterker toegenomen dan het aantal werknemers bij de zwembadexploitanten. Tot en met 1997 groeide het aantal personen in loondienst bij beide typen exploitanten naar elkaar toe, nadien groeien ze weer uit elkaar. De ontwikkeling van het arbeidsvolume van het personeel in loondienst vertoont dezelfde tendens.

Ook voor particuliere exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties geldt dat de groei van het arbeidsvolume van het personeel in loondienst (+87%) is achtergebleven bij de groei van het aantal personen in loondienst. Daardoor is ook bij deze exploitanten de gemiddelde werkweek van de werknemers in loondienst afgenomen in de loop van de jaren negentig. In 1988 had de werknemer van een particuliere exploitant van een overdekte sportaccommodatie (bv. een sport- of tennishal, squashcentrum, klimhal of bowlingcentrum) of een openluchtsportaccommodatie (bv. een golf- of drafbaan, een sportveldencomplex of een kartbaan) gemiddeld nog een werkweek van 0,70 voltijdse baan. In 2000 was dat verminderd tot 0,58 voltijdse baan.

Tabel 7.23 Aantal personen in loondienst en arbeidsvolume van personeel (niet) in loondienst bij particuliere exploitanten van accommodaties, 1988-2000

	1988	1991	1994	1997	2000	1988	1991	1994	1997	2000
	absoluut					index (1988 = 100)				
exploitanten zwembaden										
aantal personen in loondienst	2.170	2.970	4.210	5.650	7.320	100	137	194	260	337
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a	1.360	1.680	2.080	3.210	3.720	100	124	153	236	274
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b	50	40	60	.	310	100	80	120	.	620
exploitanten overige accommodaties										
aantal personen in loondienst	3.440	3.830	5.070	5.700	7.700	100	111	147	166	224
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a	2.410	2.380	3.250	3.270	4.500	100	99	135	136	187
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b	400	460	840	.	1.160	100	115	210	.	290
exploitanten jachthavens										
aantal personen in loondienst	440	470	660	730	790	100	107	150	166	180
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a	360	400	510	590	670	100	111	142	164	186
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b	230	260	280	340	280	100	113	122	148	122
totaal particuliere exploitanten										
aantal personen in loondienst	6.060	7.270	9.950	12.090	15.810	100	120	164	200	261
arbeidsvolume personeel in loondienst ^a	4.130	4.460	5.840	7.070	8.890	100	108	141	171	215
arbeidsvolume personeel niet in loondienst ^b	680	770	1.190	.	1.740	100	113	175	.	256

a Arbeidstijd in referentieweek omgerekend naar voltijdse banen van 40 uur.

b Arbeidstijd gedurende het jaar omgerekend naar voltijdse banen van 1.750 uur.

Bron: CBS (SZS; SW)

Het aantal particuliere exploitanten van jachthavens (excl. de jachthavens van watersportverenigingen) is in de jaren negentig aanvankelijk gestegen van 299 in 1988 tot 400 in 1997, maar daarna is hun aantal afgenomen tot 375 in 2000. Daarmee komt de groei van het aantal commerciële exploitanten over de hele periode 1988-2000 uit op 25%. Een bescheiden groei dus in vergelijking met de verdubbeling van het aantal exploitanten van zwembaden en van het aantal exploitanten van overdekte en openluchtsportaccommodaties in dezelfde periode. Wel heeft zich onder de particuliere exploitanten van jachthavens een schaalvergroting voorgedaan. Er zijn in de jaren negentig namelijk steeds meer grote jachthavens ontstaan, dat wil zeggen met meer capaciteit aan ligplaatsen voor zeil- en motorboten (zie § 6.6).

Ondanks de bescheiden groei van het aantal exploitanten van jachthavens, is het aantal personen dat deze exploitanten in loondienst hebben bijna verdubbeld (+80%) van 440 in 1988 tot 790 in 2000 (zie tabel 7.23). Het arbeidsvolume van dit personeel is ongeveer even snel toegenomen. In 2000 had de werknemer van een particuliere exploitant van een jachthaven een gemiddelde werkweek van 0,85 voltijdse baan. De (deeltijd) werknemers in loondienst bij jachthavenexploitanten maken gemiddeld dus duidelijk langere werkweken dan de werknemers in loondienst bij een zwembadexploitant of bij de exploitant van een overdekte of openluchtportaccommodatie.

Bij particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties werken niet alleen mensen in loondienst. In 2000 was bij 40% à 50% van de exploitanten van zwembaden, overdekte sportaccommodaties en openluchtportaccommodaties personeel niet in loondienst werkzaam. Onder jachthavenexploitanten was dat bij 61% het geval. In de jaren negentig is het totale arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst bij de drie typen exploitanten tezamen, toegenomen van 680 voltijdse banen in 1988 tot 1.740 voltijdse banen in 2000 (+156%). Vooral bij zwembadexploitanten is er wat dit betreft een opmerkelijk hoge groei geweest van 520%. Die groei is overigens beperkt geweest tot de laatste jaren van de vorige eeuw (zie tabel 7.23). Maar ook bij exploitanten van overdekte en openluchtportaccommodaties was de groei van het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst hoog. Tussen 1998 en 2000 is het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst bij deze groep exploitanten bijna verdriedvoudigd van 400 voltijdse banen tot 1.160 voltijdse banen (+190%).

In vergelijking met exploitanten van zwembaden en van overdekte en openluchtportaccommodaties is bij jachthavenexploitanten de toename van het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst beperkt geweest (+22%).

Het arbeidsvolume van het personeel niet in loondienst bij de zwembadexploitanten betreft in 2000 voor de helft arbeidstijd van uitzendkrachten en voor één derde de arbeid van directeuren-eigenaren (inclusief meewerkende gezinsleden) van eenmanszaken en Vof's (zie tabel 7.24). Bij de exploitanten van de overige accommodaties maakt de inzet van uitzendkrachten een veel kleiner deel uit van het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst, respectievelijk 18% bij de exploitanten van overdekte en openluchtportaccommodaties en 6% bij de jachthavenexploitanten. Daar staat tegenover dat de arbeidsinzet van directeuren-eigenaars (inclusief meewerkende gezinsleden) een veel groter aandeel heeft in het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst (respectievelijk 78% en 93% van het totale volume) dan bij zwembadexploitanten het geval is (34%).

Tabel 7.24 Arbeidsvolume personeel niet in loondienst bij particuliere exploitanten van accommodaties: naar type werkzame personen, 2000

	arbeidsvolume personeel niet in loondienst absoluut	directeur- eigenaar ^a	waarvan uitzend- krachten %	overige personen
exploitanten zwembaden	310	34	51	15
exploitanten overige accommodaties	1.160	78	18	4
exploitanten jachthavens	280	93	6	1
totaal particuliere exploitanten	1.740	72	22	6

a Inclusief meewerkende gezinsleden.

Bron: CBS (SZS; SW)

Al met al is de totale werkgelegenheid van personeel in loondienst én personeel niet in loondienst bij particuliere exploitanten van zwembaden, overdekte sportaccommodaties, openluchtaccommodaties en jachthavens in het laatste decennium van de vorige eeuw toegenomen van ongeveer 4.800 voltijdse banen in 1988 tot ruim 10.600 voltijdse banen in 2000 (+121%; zie tabel 7.23). Dat is duidelijk meer dan de toename van het arbeidsvolume bij sportclubs, sportscholen en -instructeurs, maneges, en zeil- en surfscholen tussen 1987/1988 en 2000 (+72%; zie tabel 7.19).

7.7 Conclusie

De sport kent een aanmerkelijk economisch belang, zoals onder andere Oldenboom et al. in 1996 hebben beweerd. In dit hoofdstuk is gebleken dat dit belang in de loop van de jaren negentig verder is toegenomen. Dat geldt zowel voor de hoeveelheid geld die er mee gemoeid is, als voor de werkgelegenheid in de sportsector.

De zichtbare, directe bestedingen aan sport van consumenten zijn tussen 1992 en 2000 met de helft gestegen tot 2,6 miljard euro. De groei van de zichtbare, directe bestedingen was daarmee hoger dan de groei van de totale consumentenbestedingen over dezelfde periode. De indirecte bestedingen via het meedoen aan kansspelen waarvan een deel van de netto-opbrengst bestemd is voor de sport, zijn in de jaren negentig sterker gestegen dan de zichtbare, directe bestedingen. Het gaat daarbij wel om kleinere bedragen. Tussen 1992 en 2000 is de afdracht van de netto-opbrengst van SNS-kansspelen aan de sport in Nederland meer dan verdubbeld van ruim 15 miljoen euro naar iets meer dan 33 miljoen euro.

De bemoeienis van de Nederlandse overheid met de sportsector is reeds lang een gegeven. Het gaat daarbij niet alleen om beleidsinitiatieven, maar ook om het verstrekken van subsidies aan sportclubs en het beschikbaar stellen van sportfaciliteiten, zoals zwembaden, sporthallen, en dergelijke. In de laatste jaren van de vorige eeuw

heeft de rijksoverheid blijk gegeven van hernieuwd elan ten aanzien van de sportsector (zie ook hoofdstuk 3). In 1999 en 2000 heeft de rijksoverheid extra gelden ter beschikking gesteld in het kader van de Breedtesportimpuls en de intensivering van het topsportbeleid. Als gevolg daarvan zijn de netto-uitgaven aan sport van het rijk gestegen. Aan de andere kant is er in de jaren negentig ook sprake geweest van een 'terug-tredende overheid' in zoverre het de (financiële) betrokkenheid betreft van gemeenten bij sportaccommodaties. De privatisering van gemeentelijke sportaccommodaties heeft er mede toe geleid dat sinds halverwege de jaren negentig, de netto-uitgaven van gemeenten voor sportaccommodaties zich lijken te stabiliseren rond de 560 miljoen euro. Daardoor was de toename van de netto-uitgaven van gemeenten voor sportaccommodaties over de periode 1991-2000 (+27%) maar een fractie hoger dan de inflatie (22%). Al met al blijken de netto-uitgaven voor sport van rijk, provincies en gemeenten tezamen met 41% te zijn toegenomen van 509 miljoen euro in 1991 tot 718 miljoen euro in 2000.

De ruimte die de gemeentelijke overheid ten gevolge van de privatisering van sportaccommodaties heeft gelaten aan andere actoren binnen de sportsector (sportclubs, particuliere exploitanten) heeft geleid tot een verdubbeling van het aantal particuliere exploitanten van zwembaden, overdekte en openluchtsportaccommodaties. Deze toename is gepaard gegaan met een verdriedubbeling van de baten en lasten van deze exploitanten. Tussen 1988 en 2000 zijn de baten van particuliere exploitanten van accommodaties – mede door prijsstijgingen die het niveau van de inflatie overstegen – toegenomen van 275 miljoen euro tot bijna 850 miljoen euro. De toename van het aantal particuliere exploitanten is daarnaast gepaard gegaan met een forse groei van de werkgelegenheid in dit deel van de sportsector. Dat blijkt uit de groei van het aantal personen dat particuliere exploitanten in loondienst hadden en de toename van het arbeidsvolume van deze mensen. Tussen 1988 en 2000 is het aantal personen in loondienst met 161% toegenomen en het arbeidsvolume van dit personeel met 115%. In 2000 hadden de particuliere exploitanten inmiddels bijna 16.000 mensen in loondienst en de arbeidstijd van deze werknemers representeerde een arbeidsvolume van bijna 9.000 voltijdse banen. De rechtspersonen die in dit hoofdstuk zijn omschreven als particuliere exploitanten zijn niet alleen NV's, BV's, verenigingen en stichtingen, maar ook ondernemers met bijvoorbeeld de eenmanszaak als rechtsvorm. De groei van het aantal exploitanten is daardoor mede gepaard gegaan met een grote toename van de inzet van personeel niet in loondienst, zoals directeuren-eigenaars.

Sportclubs zijn van oudsher de meest voorkomende sportorganisaties. Daarnaast zijn er commerciële sportorganisaties als maneges, sportscholen, en zeil- en surfscholen. De gezamenlijke baten van deze sportorganisaties blijken in de loop van de jaren negentig met 168% te zijn gestegen van 561 miljoen euro in 1987/1988 tot 1,5 miljard euro in 2000. Van die 1,5 miljard euro aan baten in 2000 werd ongeveer 10% gerealiseerd bij de commerciële sportorganisaties en 90% bij de sportverenigingen.

Voor de sportorganisaties (excl. watersport) waren contributies, les- en entreegelden begin jaren negentig de omvangrijkste inkomstenbron. In 2000 blijkt dat nog steeds het geval te zijn. Het belang van sponsor- en reclamegelden is in de jaren negentig sterk toegenomen. Aan de kant van de lasten kan geconstateerd worden dat sinds medio jaren negentig de huisvestingskosten niet langer de omvangrijkste uitgavenpost zijn. Kosten voor het personeel in loondienst zijn inmiddels omvangrijker. Vooral tussen 1996 en 2000 zijn deze uitgaven zeer sterk gestegen. Met name de ontwikkelingen in het betaalde voetbal (Bosman-arrest) hebben daaraan bijgedragen. In vergelijking met de overige sportorganisaties zijn bij watersportorganisaties als watersportclubs en zeil- en surfscholen de ontwikkelingen in de samenstelling van de baten en lasten gedurende de jaren negentig een stuk gelijkmatiger geweest.

De werkgelegenheid bij sportorganisaties (excl. watersport) is in de loop van de jaren negentig sterk gestegen. Het aantal personen dat in loondienst was bij de sportverenigingen, sportscholen en maneges in Nederland is tussen 1987 en 2000 met 124% toegenomen van ruim 9.000 tot bijna 21.000. Verreweg de meeste van deze werknemers werken in deeltijd met een arbeidstijd die beperkt van duur is. Gemiddeld genomen is die arbeidstijd afgenomen tijdens de jaren negentig. De groei van het arbeidsvolume van het personeel in loondienst was in de jaren negentig namelijk lager (+98%) dan de groei van het aantal personen in loondienst. Het arbeidsvolume van de personen in loondienst was in 2000 toegenomen tot bijna 7.400 voltijdse banen. De personen die werkzaam zijn bij de sportorganisaties (excl. watersport) maar er niet in loondienst zijn, zijn vooral werkzaam bij de commerciële sportorganisaties als maneges en sportscholen. Meestal betreft dit directeuren-eigenaars. Het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst bij sportorganisaties (excl. watersport) is in de jaren negentig met 37% toegenomen van bijna 2.800 voltijdse banen tot ruim 3.800 voltijdse banen in 2000.

Bijlage bij hoofdstuk 7

Tabel B7.1 Prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie, 1987-2000

index	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1987 = 100	100	101	102	104	107	111	113	116	118	120	123	125	128	131
1988 = 100	-	100	101	103	107	110	112	115	117	119	122	124	127	130
1991 = 100	-	-	-	-	100	103	105	108	110	112	114	117	119	122
1992 = 100	-	-	-	-	-	100	102	105	106	109	111	113	116	119

Bron: CBS

Tabel B7.2 Baten uit contributies, les- en entreegelden en aantal leden/klanten/cursisten/abbonement houders, onder sportorganisaties en particuliere exploitanten van zwembaden en sportaccommodaties, 1987/1988-2000

	eenheid	absolute eenheden					index (1987/1988 = 100)				
		1987/88	1990/'91	1993/'94	1996/'97	2000	1987/'88	1990/'91	1993/'94	1996/'97	2000
sportorganisaties exclusief watersport^a											
a. contributies, les- en entreegelden	mln euro	290	397	474	492	682	100	137	163	170	235
b. leden, klanten, abonnementen	x mln	4.517	5.005	5.740	5.310	5.983	100	111	127	118	132
a/b: contributies , les en entreegelden per klant/lid	euro	64,2	79,3	82,6	92,7	114,0	100	124	129	144	178
watersportorganisaties^{b, c}											
a. contributies en lesgelden ^d	mln euro	18	28	30	31	34	100	156	167	172	189
b. leden en cursisten	x 1.000	168	207	197	200	217	100	123	117	119	129
a/b: contributies/lesgelden per lid/cursist	euro	107,1	135,3	152,3	155,0	156,7	100	126	142	145	146
particuliere exploitanten zwembaden^c											
a. entree- en lesgelden ^e	mln euro	44	56	81	110	151	100	127	184	250	343
b. bezoekers per jaar ^f	x mln	29	33	40	51	51	100	114	138	176	176
a/b: entree- en lesgelden per bezoeker	euro	1,5	1,7	2,0	2,2	3,0	100	112	133	142	195
particuliere exploitanten overige accommodaties^c											
entree- en lesgelden ^e	mln euro	96	124	185	217	304	100	129	193	226	317
bezoekers in referentieweek	x 1.000	870	990	1.254	1.408	1.552	100	114	144	162	178

a Tot en met 1993 inclusief fitnesscentra. 1987/'88=1987, 1990/'91=1990, 1993/'94=1993, 1996/'97=1996.

b Watersportclubs en zeil- en surfscholen.

c 1987/'88=1988, 1990/'91=1991, 1993/'94=1994, 1996/'97=1997.

d Inclusief verhuur van ligplaatsen en pleziervaartuigen.

e Inclusief verhuuropbrengst gebouwen, terreinen.

f Exclusief natuurbaden.

Bron: CBS (SS/SW/SZS)

Noten

- 1 In het SEO-rapport (Oldenboom et al. 1996) is voor drie jaren (1985, 1992 en 1993) een overzicht gepresenteerd van de drie categorieën van bestedingen (zichtbare bestedingen van actieve sporters, onzichtbare bestedingen van actieve sporters en de bestedingen gerelateerd aan 'passieve sportbeoefening'). In deze drie jaren maakten de zichtbare bestedingen van actieve sporters die worden waargenomen via het Budgetonderzoek respectievelijk 50%, 60% en 63% uit van de totale consumentenbestedingen die werden berekend.
- 2 Tot de populatie 'particuliere exploitanten' behoren de (niet-)commerciële organisaties die staan ingeschreven in de registers van de kamers van koophandel met als hoofdactiviteit de exploitatie van één of meer sportaccommodaties. Organisaties met andere hoofdactiviteiten behoren dus niet tot de populatie, ook al exploiteren ze één of meer sportaccommodaties.
- 3 Sportclubs, maneges, sportscholen en -instructeurs, zeil- en surfscholen en particuliere exploitanten van (watersport)accommodaties zijn lang niet alle organisaties die actief zijn in de sport (zie § 6.2). Paragraaf 7.6 pretendeert dan ook niet een volledig overzicht te presenteren van de werkgelegenheid in de sportsector. Zo ontbreken bijvoorbeeld de werkzame personen bij sportbonden en -raden, bij sport-medische voorzieningen en bij organisatoren van sportevenementen. Ook gegevens over het gemeentelijk personeel dat werkzaam is in de zwembaden en sportaccommodaties die door gemeenten worden geëxploiteerd ontbreken.
- 4 Feitelijk is de groei van het aantal personen in loondienst bij sportorganisaties (excl. watersport), en de groei van het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst, nog groter geweest dan uit de cijfers van tabel 7.19 blijkt. Bij de meetpunten in 1987, 1990 en 1993 maakten fitnesscentra namelijk nog deel uit van de beschreven populatie maar bij de laatste twee meetpunten (1996 en 2000) niet meer.

Literatuur

De Lotto (2002). *Jaarverslag 2001*. Den Haag: De Lotto.
Oldenboom, E., P. Hopstaken en F. van der Meer (1996). *De Nationale Bestedingen aan Sport*. Amsterdam: SEO.

8 Sport, ruimte en tijd

Koen Breedveld en Lucas Harms (SCP)

8.1 Woekeren met ruimte en tijd

In 2000 telde Nederland 15,9 miljoen inwoners, verdeeld over een kleine 34.000 vierkante kilometers. Nederland kende daarmee de internationaal hoge bevolkingsdichtheid van 468 inwoners per vierkante kilometer. Ter vergelijking: de bevolkingsdichtheid in België bedroeg 339 inwoners per km², in het Verenigd Koninkrijk 246, in Frankrijk 109, in Japan 321 en in de Verenigde Staten 30. De bevolkingsdichtheid in de Europese Unie bedroeg in 2000 121 inwoners per km². Wereldwijd wonen er op iedere vierkante kilometer 46 personen. Voor de komende decennia verwacht het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) een verdere stijging van de bevolkingsdichtheid tot 503 inwoners per km² in 2020 (CBS 2002: 76, 80). Ruimte is een schaars goed in Nederland.

De noodzaak om effectief met ruimte om te gaan is een van de drijvende krachten achter de ver doorgevoerde ruimtelijke ordeningspraktijk in Nederland. Sport behoort daarbij niet automatisch tot de winnaars. Eerder is sport de 'sluitpost in de ruimtelijke ordeningsprocedures' (Van der Poel 2001: 9). Veel sporten, zoals voetbal en het snel groeiende golf, zijn ruimte-intensief. De opbrengsten per vierkante kilometer grond zijn doorgaans laag. Andere bestemmingen, zoals werken en wonen, genereren meer middelen en zijn professioneler georganiseerd, en weten zo beter te lobbyen voor het behoud van kostbare (centraal gelegen) grond. Sport daarentegen wordt nog vaak verbannen naar de meer perifere gebiedsdelen.

Voor sport is dat een niet onbelangrijke ontwikkeling. Het overbruggen van afstand kost nu eenmaal moeite. De plaats van sportieve voorzieningen is daarmee een wezenlijke factor in de deelname aan sport. Niet iedereen heeft de tijd, de zin, het geld en/of de vervoersmiddelen om zich voor het sporten te verplaatsen. De lagere sportdeelname in de grote steden zou zelfs deels op deze ruimtelijke problematiek zijn terug te voeren (Van der Poel 2001: 102). De noodzaak om zich te verplaatsen voor de sport impliceert daarnaast dat de sport beslag legt op de aanwezige vervoersinfrastructuur: sport draagt bij aan het dichtslibben van verkeersaders. In zoverre mensen zich gemotoriseerd verplaatsen, draagt sporten bij aan de belasting van het milieu.

Het gebruik en de indeling van ruimte kunnen niet los worden gezien van het gebruik en de indeling van de tijd.¹ Ruimte kan effectiever worden benut als het gebruik daarvan kan worden gespreid in de tijd. Veel sportvoorzieningen kennen duidelijke pieken en dalen in het gebruik. Voetbalvelden bijvoorbeeld lijken doordeweeks vooral 's avonds, en op zaterdag en zondag vooral 's morgens te worden gebruikt. De meeste tennishallen en andere commerciële sportfaciliteiten kennen uiteenlopende

tarieven voor verschillende momenten van de dag en dagen van de week. Spreiding van het gebruik van sportvoorzieningen in de tijd zou een bijdrage kunnen leveren aan een effectiever gebruik van deze voorzieningen.

In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de situering van sport in ruimte en tijd. Zoals in alle hieraan voorafgaande hoofdstukken gebeurt dit aan de hand van de (landelijke) statistieken die op dit terrein beschikbaar zijn. De ruimtelijke en temporele dimensies van de sport zijn daarbij uiteengelegd in drie type vragen:

- de hoeveelheid ruimte voor sport (§ 8.2);
- de locatie van sport in de ruimte (§ 8.3);
- de locatie van sport in de tijd (§ 8.4).

De hoeveelheid ruimte voor sport heeft betrekking op het areaal aan sportvoorzieningen. In de kern komt dit neer op een telling van het aantal vierkante kilometers dat voor de sport beschikbaar is. Bij locatie van de sport gaat het om de ligging van sportvoorzieningen. Deze ligging kan direct worden bepaald, bijvoorbeeld aan de hand van postcodegegevens, of indirect, aan de hand van de verplaatsingen van en naar de sport. In dat laatste geval gaat het niet zozeer om de afstand tot de meest dichtstbijzijnde sportvoorziening, als om de afstand tot de gebruikte sportvoorziening (ongeacht of deze ook het dichtste bij is). Vooralsnog zal de aandacht vooral uitgaan naar het laatste aspect. De paragraaf over de temporele dimensie van het sporten ten slotte gaat over de spreiding van het sporten in de tijd. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§ 8.5).

8.2 Ruimtebeslag van de sport

De vraag hoeveel ruimte er voor de sport beschikbaar is, laat zich niet gemakkelijk beantwoorden (zie Van der Poel 2001). Het CBS houdt bij welke ontwikkelingen er plaatsvinden in het bodemgebruik. Aan de hand van deze statistieken kan worden bepaald hoeveel hectaren er beschikbaar zijn voor (formele) openluchtsportterreinen (voetbalvelden, golfbanen, enz.). Openbare ruimtes die voor de sport worden benut, zoals wandelpaden in het bos voor het joggen en fietspaden voor het fietsen/wielrennen en skeeleren, vallen daarbuiten. Binnensportaccommodaties vallen eveneens buiten het blikveld van deze statistiek. Het CBS houdt wel een statistiek bij van het aantal overdekte sportaccommodaties en het aantal in gebruik zijnde sportvoorzieningen (aantallen tennisbanen enz., zie hoofdstuk 6 en 7), maar betreft daarin niet om hoeveel hectaren het gaat. In deze paragraaf heeft het ruimtebeslag van de sport dan ook vooral betrekking op ruimtebeslag van (formele) openluchtsportterreinen. De meest recente gegevens hebben betrekking op het jaar 1996² (tabel 8.1).

Tabel 8.1 Bodemgebruik, 1979-1996 (in hectaren x 1.000 en percentages van totaal)

	in hectaren (x 1.000)					index (1979 = 100)				
	1979	1983	1989	1993	1996	1979	1983	1989	1993	1996
Nederland	3.728	3.729	3.986	4.103	4.153	100	100	107	110	111
Nederland excl. water	3.394	3.392	3.388	3.388	3.387	100	100	100	100	100
totaal recreatie	68	74	76	81	83	100	109	113	120	122
parken en										
plantsoenen	13	14	15	15	16	100	113	116	120	124
sportterreinen	22	24	27	29	31	100	110	123	135	141
dagrecreatie	13	14	12	13	12	100	108	94	99	94
volkstuinten	4	4	4	5	4	100	116	125	133	122
verblijfsrecreatie	17	17	18	19	20	100	105	108	113	119
bos	294	297	310	311	323	100	101	105	106	110
natuurlijk terrein	160	156	141	141	138	100	97	88	88	86
bos en recreatie	362	371	386	392	406	100	103	107	108	112
% recreatie, bos, natuur	15,4	15,5	15,5	15,7	16,1	100	101	101	102	104
% recreatie/totaal excl.										
water	2,0	2,2	2,2	2,4	2,4	100	109	113	120	123
% sport/totaal excl. water	0,6	0,7	0,8	0,9	0,9	100	110	123	135	142

Bron: CBS (Bodemstatistiek) SCP-bewerking

Uit de tabel komt naar voren dat het areaal aan voor sport gebruikte ruimte tussen 1979 en 1996 met ruim 9.000 hectaren is toegenomen, een toename van 41%. De toename in de hoeveelheid sportruimte was daarmee groter dan de toename van de recreatieruimte als geheel (22%). Het aandeel sportruimte in het totale bodemgebruik (excl. water) steeg tussen 1979 en 1996 van 0,6% naar 0,9%.

Als we kijken naar de regio's en provincies valt op dat er zich in de ontwikkeling in het aantal hectaren sportruimte tussen de Randstad- en overige provincies geen grote verschillen hebben voorgedaan (tabel 8.2). Van de provincies valt eigenlijk alleen Flevoland in gunstige zin op. Deze provincie heeft de grootste toename in aantal hectaren in de periode 1983-1996, en het hoogste aantal hectaren per hoofd van de bevolking in 1996. De Randstad-provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland onderscheiden zich van de rest van Nederland door een beduidend lagere hoeveelheid ruimte voor formele sportterreinen per hoofd van de bevolking (1,60 versus 2,31 in 1996). Het indexcijfer helemaal rechts in de tabel geeft daarbij aan dat in die situatie tussen 1983 en 1996 nauwelijks iets is veranderd.

Tabel 8.2 Ontwikkeling in bodemgebruik voor sportterreinen, naar landsdeel en provincie, 1983-1996 (in hectaren)

	in hectaren				indexcijfer (1983 = 100)				per 1.000 inwoners	
	1983	1989	1993	1996	1983	1989	1993	1996	1996	index 1996 (1983=100)
Nederland	24.034	26.872	29.379	30.859	100	112	122	128	1,99	119
Randstad ^a	8.633	9.683	10.638	10.968	100	112	123	127	1,60	118
overig	15.401	17.189	18.742	19.891	100	112	122	129	2,31	120
Groningen	1.130	1.221	1.241	1.291	100	108	110	114	2,31	115
Friesland	1.295	1.417	1.475	1.538	100	109	114	119	2,51	115
Drenthe	1.144	1.242	1.352	1.409	100	109	118	123	3,08	114
Overijssel	1.930	1.868	2.015	2.191	100	97	104	114	2,08	112
Flevoland	248	666	747	918	100	269	301	370	3,36	137
Gelderland	2.916	3.303	3.638	3.864	100	113	125	133	2,06	122
Utrecht	1.274	1.644	1.715	1.690	100	129	135	133	1,58	114
Noord-Holland	3.527	3.821	4.158	4.311	100	108	118	122	1,75	114
Zuid-Holland	3.832	4.218	4.765	4.967	100	110	124	130	1,49	122
Zeeland	674	696	846	920	100	103	126	137	2,50	132
Noord-Brabant	3.953	4.500	4.898	5.179	100	114	124	131	2,26	120
Limburg	2.112	2.276	2.530	2.583	100	108	120	122	2,28	117

a NH, ZH, Utrecht

Bron: CBS (Bodemstatistiek) SCP-bewerking

Zoals gesteld in de inleiding vormt verplaatsing van sportterreinen naar de randen van woongebieden een veelbesproken ontwikkeling. Doorgaans wordt die ontwikkeling voor de sport negatief beoordeeld. Sportvelden worden moeilijker bereikbaar, sportverenigingen verliezen hun vanzelfsprekende relatie met een woonwijk en daarmee een deel van hun integratieve betekenis (Van der Poel 2001; Van Daal en Stuurup 2002). Aan de hand van de Bodemstatistieken van het CBS kan niet worden vastgesteld of verplaatsing van sportterreinen inderdaad de negatieve betekenis heeft die daar in de literatuur aan verbonden wordt. Wel bieden de statistieken een gelegenheid om te bevestigen dat een dergelijk proces van verplaatsing van sportterreinen zich inderdaad voordoet, althans tussen 1989 en 1996 en in drie van de vier grote steden (tabel 8.3³).

Tabel 8.3 Bodemgebruik voor sport in vier grote steden, in delen van de stad, 1989 en 1996 (in hectaren)

	1989	1996	verschil
Amsterdam			
oud/centrum	206	195	-11
buitenring een	143	184	41
buitenring twee	302	409	107
Den Haag			
oud/centrum	81	79	-2
buitenring	238	242	4
Rotterdam			
oud/centrum	86	82	-4
buitenring	508	511	3
Utrecht			
oud/centrum	19	21	2
buitenring	270	264	-6
totaal			
oud/centrum	392	377	-15
buitenring	1.461	1.610	149

Bron: CBS (Bodemstatistieken)

8.3 Met de auto naar de sport: verplaatsingen ten behoeve van de sport

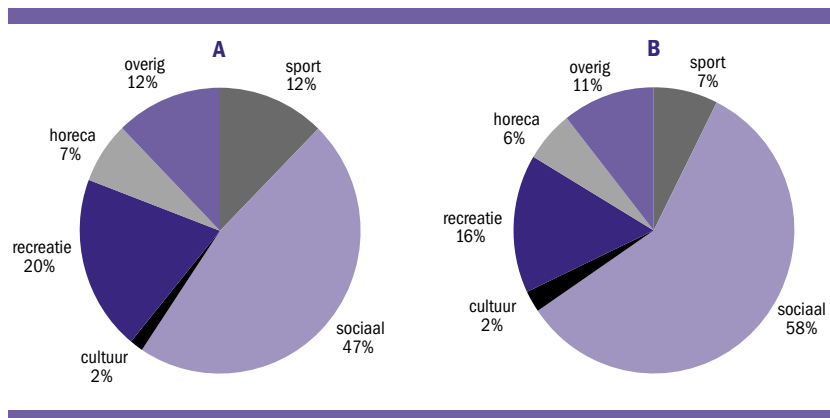
Wie sport wil beoefenen, moet zich doorgaans verplaatsen naar een specifiek daarvoor ingerichte locatie. En omdat de uiteenlopende sportvoorzieningen tegenwoordig steeds vaker te vinden zijn in het buitengebied aan de rand van de steden (zie tabel 8.3), moet het belang van de sportmobiliteit zeker niet worden onderschat. De omvang van de aan sport gerelateerde mobiliteit, de afgelegde afstanden, de gebruikte vervoersmiddelen, en de relevante persoonskenmerken die hiermee samenhangen, zijn onderwerp van deze paragraaf. De gegevens uit de figuren en tabellen zijn ontleend aan het Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG) van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Alle cijfers zijn gemiddelden over de jaren 1999 en 2000 (op het moment van schrijven waren cijfers voor 2001 nog niet beschikbaar; definitieherzieningen maken vergelijkingen met 1998 niet zinvol⁴).

Verplaatsingsmotieven vrijetijdsverkeer

Het motief sportbeoefening⁵ ligt ten grondslag aan ruim 10% van alle vrijetijdsverplaatsingen (figuur 8.1). De gemiddelde afstand die men hiervoor per persoon per dag overbrugt, bedraagt een halve kilometer, wat overeenkomt met 7% van alle vrijetijdskilometers. De afgelegde afstand van en naar sportvoorzieningen blijft verhoudingsgewijs dus achter bij het aantal verplaatsingen dat men hiervoor maakt.⁶ Hieruit kan worden afgeleid dat men om te sporten gemiddeld kortere afstanden aflegt dan voor de deelname aan andere vrijetijdsactiviteiten. Opvallend is dat het merendeel van

de in de vrije tijd afgelegde kilometers wordt besteed aan het onderhoud van sociale contacten (58%, ofwel bijna drie op elke vijf kilometer). Kennelijk zijn persoonlijke ontmoetingen (en dus verplaatsingen) – de opkomst van digitale leef- en communicatiewereld ten spijt – nog steeds belangrijk bij het onderhouden van het sociale netwerk (zie ook Breedveld en Van den Broek 2001: 52).

Figuur 8.1 Aantallen verplaatsingen (A) en afgelegde afstanden (B) naar vrijetijdsmotief, 1999-2000

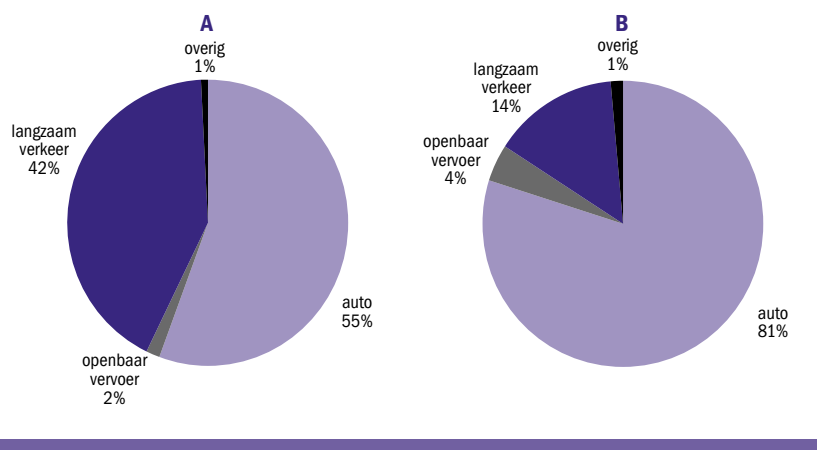

Bron: CBS (OVG)

Vervoerswijze

Van alle vrijetijdsvreplaatsingen is het autogebruik bij de sportbeoefening het meest omvangrijk: meer dan de helft van alle verplaatsingen met sport als aankomstbezigheid (55%) gebeurt per auto (figuur 8.2 en tabel 8.4). Als de mobiliteit ten behoeve van sportbeoefening wordt uitgedrukt in afgelegde afstanden, is de dominantie van de auto nog veel groter: 81% van de afgelegde 'sport'-kilometers is voor rekening van de auto.⁷ Een deel van dit omvangrijke autogebruik is vermoedelijk te herleiden tot de excentrische ligging van veel sportvoorzieningen (Van Beurden 1996). Fietsen is daarvoor vaak geen alternatief en openbaar vervoer komt – vooral op zondag – meestal niet eens in de buurt (zie ook het minieme aandeel van het openbaar vervoer in figuur 8.2). Maar zelfs als de sportschool gesitueerd is op de meest toegankelijke plek in het midden van de stad, dan nog neemt 50% van de sporters de auto. Dit bleek recentelijk uit een onderzoek in Arnhem waar sporters zijn geïnterviewd over het autogebruik van en naar de sportvoorzieningen (Vermeulen 2002).

Figuur 8.2 Aantallen verplaatsingen (A) en afgelegde afstanden (B) voor het motief sport naar vervoerswijze, 1999-2000

Bron: CBS (OVG)

Tabel 8.4 Aantallen verplaatsingen en afgelegde afstanden naar motief en vervoerswijze, 1999-2000

	aantallen verplaatsingen pp.pd.		afgelegde afstand pp.pd.	
	totaal	% auto	totaal	% auto
totaal	3,13	49	32,22	74
vrije tijd wv.	0,61	50	7,30	78
sport	0,08	55	0,54	81
sociaal	0,29	49	4,24	73
cultureel	0,01	54	0,18	69
recreatie	0,12	19	1,14	57
horeca	0,04	51	0,42	77
overig	0,07	53	0,78	79
overig	2,52	49	24,92	74

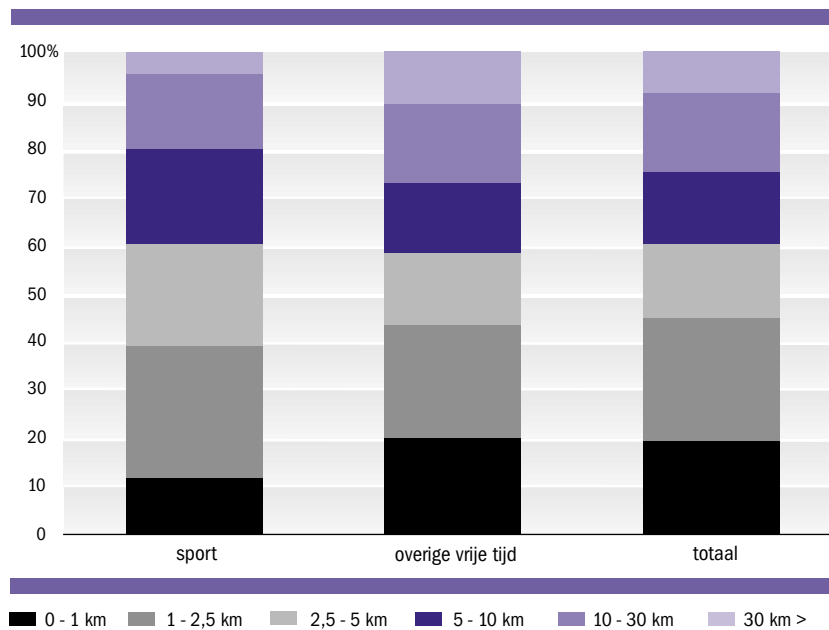
Bron: CBS (OVG)

Afgelegde afstand naar sportvoorzieningen

De gemiddelde afstand van een verplaatsing naar sportvoorzieningen bedraagt 7,2 kilometer. Dat is minder dan het gemiddelde voor alle verplaatsingen (10,3 kilometer) en ook minder dan andere vrijetijdsmotieven, waaronder hobbygerelateerde verplaatsingen (9,5 kilometer; cijfers niet in tabel). Kortom, de afstanden die men gewend was te overbruggen om te kunnen sporten zijn relatief beperkt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de ruimtelijke situering van sportvoorzieningen toch

minder perifeer is dan vaak wordt gesuggereerd. Een dergelijke veronderstelling wordt bevestigd door figuur 8.3, waarin de verplaatsingen ten behoeve van de sport zijn opgedeeld naar afstandsklassen. Acht op de tien sportieve verplaatsingen hebben een maximale reikwijdte van 10 kilometer, tegen ruim zeven op de tien voor alle vrijetijdsverplaatsingen. Een ruime meerderheid (60%) van alle sportieve verplaatsingen betreft een afstand tot 5 kilometer.

Figuur 8.3 Aantallen verplaatsingen naar afstandsklassen, 1999-2000

Bron: CBS (OVG)

Sportieve mobiliteit naar persoonskenmerken

In tabel 8.5 zijn het gemiddeld aantal verplaatsingen en de afgelegde afstanden naar sportvoorzieningen uitgesplitst naar een aantal persoonskenmerken.⁸

Een eerste opvallend verschil betreft het geslacht: alhoewel mannen zich ten behoeve van de sport slechts marginaal vaker verplaatsen dan vrouwen, blijken zij daartoe vooral bereid om grotere afstanden te overbruggen. Een voor de hand liggende verklaring zijn de verschillen in soorten sportbeoefening tussen mannen en vrouwen: mannensporten zoals voetbal vinden voornamelijk plaats op grote velden aan de rand van de bebouwde kom, terwijl de typische vrouwensporten zoals aerobics vooral ‘indoor’ plaatsvinden, in faciliteiten die meer gespreid voorkomen. Verder nemen mannen vaker dan vrouwen deel aan formele competities en trainingen (zie hoofdstuk 4). Wat leeftijd betreft is vooral de dominantie van kinderen en jeugdige groepen onder de verplaatsende sporters opvallend. Het relatief grote aandeel van de auto daarin (met

name bij de 0-5-jarigen), is een bevestiging van het bestaan van de zogenaamde achterbank-generatie, waarbij de kinderen voor het vervoer van en naar de sportvoorzieningen afhankelijk zijn van chaufferende ouders (Karsten 1995). Blijkens het lage autogebruik onder tieners (12-19-jarigen) geldt dit echter niet voor de oudere kinderen: zij maken meer gebruik van de langzame vervoerswijzen, waaronder de fiets (vgl. Breedveld en Van den Broek 2001: 120).

Tabel 8.5 Aantallen verplaatsingen en afgelegde afstand voor het motief sport^a naar vervoerswijze en diverse persoonskenmerken, 1999-2000

	totaal		sporten		
	aantallen ver-plaatsingen	afgelegde afstand	aantallen ver-plaatsingen	afgelegde afstand	% sportverpl. per auto
totaal	3,13	32,22	0,08	0,54	56
seks					
man	3,12	38,20	0,08	0,64	55
vrouw	3,14	26,33	0,07	0,44	57
leeftijd					
0-5 jaar	2,82	16,84	0,03	0,16	73
6-11 jaar	3,38	16,53	0,17	0,90	55
12-19 jaar	2,95	25,76	0,13	0,87	29
20-34 jaar	3,38	42,92	0,07	0,57	61
35-49 jaar	3,59	40,35	0,08	0,61	66
50-64 jaar	3,07	36,39	0,06	0,48	62
≥ 65 jaar	2,12	17,25	0,03	0,21	54
maatschappelijke positie					
werkend	3,45	46,16	0,07	0,60	65
schoolgaand/studerend	3,17	23,90	0,14	0,89	41
werkloos/WAO	2,88	23,42	0,05	0,36	55
gepensioneerd/VUT	2,27	19,29	0,04	0,26	56
inkomen (in gulden)					
0-30.000	3,07	26,50	0,07	0,48	46
30.000-45.000	3,42	41,91	0,07	0,56	62
45.000-60.000	3,49	49,40	0,08	0,68	68
> 60.000	3,61	62,63	0,08	0,83	72
opleidingsniveau					
lo, lbo, mavo	3,01	30,39	0,06	0,45	59
mbo, havo, vwo	3,45	40,35	0,08	0,61	60
hbo, wo	3,75	53,49	0,09	0,74	62
stedelijkheid					
zeer sterk stedelijk	2,96	29,58	0,07	0,46	49
sterk stedelijk	3,15	31,86	0,07	0,51	57
matig stedelijk	3,21	32,74	0,08	0,62	59
weinig stedelijk	3,19	33,10	0,08	0,52	55
niet stedelijk	3,10	33,88	0,07	0,59	56

a Absolute aantallen voor het motief sport hebben alleen betrekking op verplaatsingen met sport als aankomstbezigheid.

Bron: CBS (OVG)

De dominantie van jongeren onder de verplaatsende sporters is ook zichtbaar in het onderscheid naar maatschappelijke positie. Het zijn vooral de scholieren en studenten die zich frequent verplaatsen ten behoeve van de sport en daarmee verantwoordelijk zijn voor het overgrote deel van de afgelegde kilometers. De groepen die duidelijk achterblijven in de aan sportieve bezigheden gelieerde mobiliteit, zijn de ouderen of gepensioneerden, en de werklozen of arbeidsongeschikten.

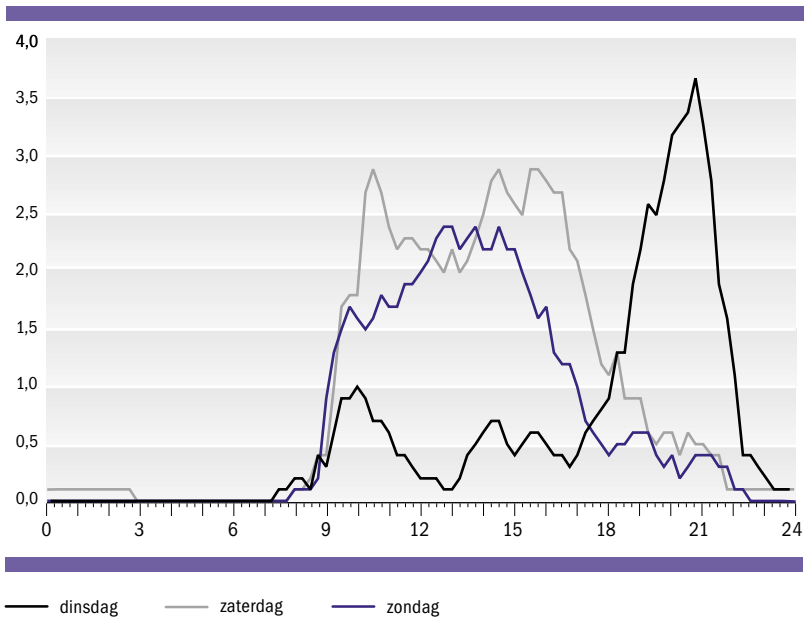
Het onderscheid naar inkomen en opleidingsniveau onthult een eenduidig verband. Hoe hoger het inkomen en hoe hoger de genoten opleiding, des te frequenter de verplaatsingen ten behoeve van de sportbeoefening, en des te groter de daartoe overbrugde afstanden. Dit verschil uit zich met name ook in het autogebruik: personen uit de hoogste inkomensgroep genereren bijna twee keer zoveel autokilometers als personen uit de laagste inkomensgroep. De verschillen naar stedelijkheid zijn minder eenduidig. Alhoewel de afstand die men pleegt te overbruggen ten behoeve van de sportbeoefening conform de mobiliteit als geheel over het algemeen afneemt met toenemende stedelijkheid, zijn er enkele opvallende uitzonderingen. Met name de weinig stedelijke gebieden genereren minder sportgerelateerde kilometers. Een voor de hand liggende verklaring is dat de ruimte-extensieve sportvoorzieningen (met name de veldsporten zoals voetbal, hockey en handbal) juist in dit soort gebieden het meeste voorkomen. Een nadere analyse zou deze veronderstelling kunnen valideren.

8.4 De timing van sport

In hoofdstuk 2 is al uitgebreid ingegaan op de ordening van de tijd. Analyses op het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) wezen uit dat ook na de Winkeltijdenwet en de Arbeidstijdenwet Nederland niet in de greep is geraakt van een 24-uurseconomie. In vergelijking met 1995 werd er in 2000 naar verhouding weer meer doordeweeks overdag gewerkt. Winkels en bedrijven hebben hun openingstijden de afgelopen decennia wel aangepast, maar sluiten nog steeds tamelijk massaal rond 17 of 18 uur en in de weekeinden, zeker op zondag (Breedveld en Van den Broek 2003).

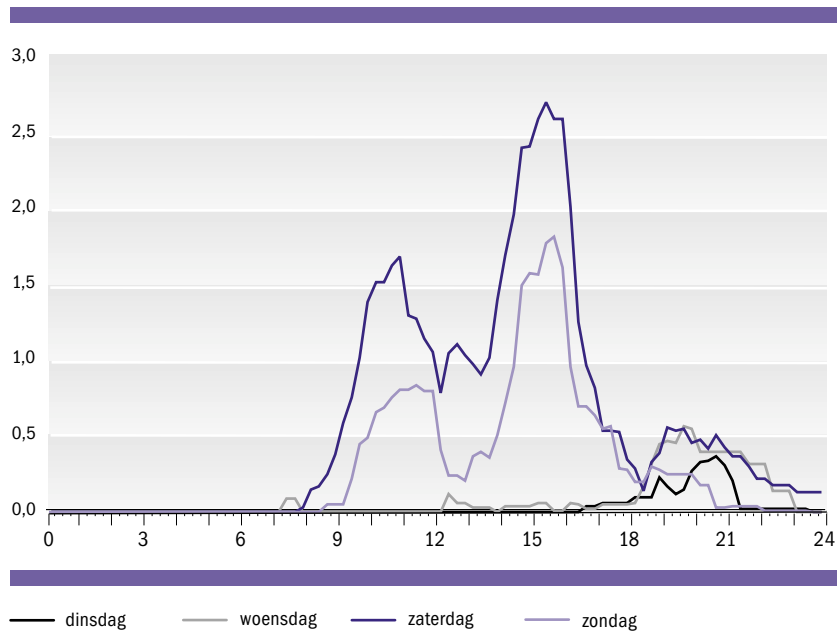
De tijdsordening blijkt daarmee tamelijk resistent tegen pogingen tot verandering. Voor de sport betekent dit, dat grote groepen burgers niet in staat zijn om tijdens de traditioneel rustiger uren (overdag en doordeweeks) gebruik te maken van sportvoorzieningen. Ook de sportdeelname en meer nog het bezoek aan sportwedstrijden blijkt in belangrijke mate gebonden aan de avonden en weekeinden (figuur 8.4 en 8.5).

Figuur 8.4 Sportdeelname op dinsdag, zaterdag en zondag, 2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

Bron: SCP (TBO)

Figuur 8.5 Toeschouwer bij sport, op 4 verschillende dagen, 2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

Bron: SCP (TBO)

Ook in 2000 is het sporten op een doordeweekse dag (hier: de dinsdag) in overgrote mate geconcentreerd in de periode tussen 18 en 23 uur. Op zaterdag en zondag wordt er vooral overdag gesport, op zaterdag wat meer en wat vroeger dan op zondag. Zowel voor doordeweekse dagen als voor weekeinddagen geldt dat er voor 9 uur 's morgens maar weinig mensen met sport bezig zijn.

Het als toeschouwer aanwezig zijn bij sportwedstrijden is in overgrote mate een weekeindaangelegenheid, met meer nadrukkelijk dan bij de eigen sportdeelname een piek rond 15 uur 's middags. Zelfs de vrije woensdagmiddag zorgt hier nauwelijks voor een toename. Wel vindt er op woensdagavond meer bezoek aan sportwedstrijden plaats. Ook op zaterdag trekken sportwedstrijden naar verhouding nog veel publiek. Op dinsdag- en zondagavond ligt het bezoeken van sportwedstrijden op een beduidend lager niveau.

Bovenstaande grafische weergaven bieden wel een nauwgezet beeld van de temporele ordening van de sport (in het jaar 2000), maar laten nauwelijks toe om ontwikkelingen hierin te kwantificeren. Om die reden is andermaal naar hetzelfde onderwerp gekeken, maar ditmaal vanuit het perspectief van vooraf gedefinieerde tijdvakken. Het opknippen van de tijd in specifieke tijdvakken biedt wel mogelijkheden om ontwikkelingen in de temporele ordening van de sport kwantitatief te beschrijven (tabel 8.6).

De verdeling van de actieve sportdeelname over de dagen van de week geeft geen grote verschuivingen te zien. Tweederde van de sport vindt doordeweeks plaats, eenderde in het weekeinde. Op de doordeweekse dagen lijkt met name de vrijdag als sportdag niet erg populair. De woensdag lijkt na 1985 meer in trek te zijn gekomen als sportdag. Wordt ook het tijdstip van sporten in de analyse betrokken, dan blijkt dat driekwart van de sportbeoefening (althans, in de onderzochte weken in oktober) in de avonden en weekeinden ondernomen wordt. Een kwart vindt doordeweeks overdag plaats. 's Nachts, dat wil zeggen tussen 00 uur en 06 uur, vinden hoegenaamd geen activiteiten plaats onder de noemer sport.

Tabel 8.6 Procentuele verdeling van sportdeelname en bijwonen van sportwedstrijden over verschillende dagen/dagdelen, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000 (in % van weektotaal)

sportdeelname	ma	di	wo	do	vr	zat	zon	ddw ^a	week-end	avond/			totaal
									ddwo ^a	weekend	nacht		
1975	14	12	11	18	10	21	14	65	35	24	76	0	100
1980	12	14	11	15	11	18	20	62	38	23	77	0	100
1985	14	13	14	12	10	20	19	62	38	25	75	0	100
1990	13	16	13	15	10	18	14	68	32	25	75	0	100
1995	14	15	13	13	12	17	15	67	33	25	75	0	100
2000	17	12	14	15	9	19	14	67	33	23	77	0	100
toeschouwer bij sportwedstrijd	ma	di	wo	do	vr	zat	zon	ddw	week-end	avond/			totaal
										ddwo	weekend	nacht	
1975	2	4	8	4	4	32	46	22	78	10	90	0	100
1980	3	3	3	2	6	35	48	17	83	6	94	0	100
1985	2	2	6	3	5	36	44	19	81	6	94	0	100
1990	2	3	4	6	6	40	39	21	79	6	93	0	100
1995	5	4	6	3	5	47	32	21	79	7	92	0	100
2000	4	3	7	2	5	52	26	22	78	4	96	0	100

a ddw = doordeweeks; ddwo = doordeweeks-overdag.

Bron: SCP (TBO)

Voor het als toeschouwer betrokken zijn bij sport geldt nog meer dan voor de sportdeelname dat dit een zaak is van avonden en weekeinden (96% in 2000, 90% in 1975). Vooral in het weekeinde, meer precies op zaterdag, trekken sportwedstrijden veel publiek. Hier tekenen zich wel duidelijke veranderingen af. De zaterdag is als dag om sportwedstrijden te bezoeken beduidend populairder geworden (van 32% in 1975 naar 52% in 2000). Dit is ten koste gegaan van de zondag (van 46% naar 26%). Daarmee lijkt het erop dat de zondag in toenemende mate wordt vrijgehouden voor andere activiteiten.

Het feit dat 23% van de actieve sportdeelname en 4% van het toeschouwer zijn bij sport doordeweeks overdag plaatsvindt, roept de vraag op in hoeverre de sport hierin uniek is. Dat blijkt niet het geval te zijn (tabel 8.7). Andere activiteiten als het beoefenen van hobby's, wandelen en fietsen, vrijwilligerswerk, lezen, een dagje uit en pc-gebruik vinden naar verhouding vaker doordeweeks overdag plaats. Veel van die activiteiten kunnen ook gemakkelijk alleen beoefend worden. Van alle geanalyseerde activiteiten vindt het bezoeken van sportwedstrijden het minst doordeweeks overdag plaats, minder nog dan uitgaan of televisiekijken. Onder de activiteiten die weinig doordeweeks en overdag plaatsvinden bevinden zich vooral de activiteiten die de betrokkenheid van derden veronderstellen.⁹ Uit de tabel valt verder op te maken dat sport wel naar verhouding vaak doordeweeks plaatsvindt. Die positie heeft het vooral te danken aan het feit dat sport veel doordeweeks 's avonds plaats vindt.

Tabel 8.7 Aandeel van periode doordeweeks overdag (6-18 uur) en doordeweeks in totale aan een activiteit bestede tijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000 (in procenten)

	hobby's	wan- delen, fietsen	kerk, vrijw.- werk	lezen	dagje uit ^a	pc- gebruik	sport (deel- name)	sociaal con- tact ^b	uit- gaan	tv kijken	sport (toe- schouwer)
doordeweeks- overdag	49	42	42	36	28	27	23	22	13	9	4
doordeweeks	70	52	68	67	36	64	68	54	50	65	25

a Pretpark, dierentuin, museum, kasteel.

b Op visite gaan of visite ontvangen, praten met huisgenoten.

Bron: SCP (TBO)

Zoals eerder gesteld suggereren de data niet een duidelijke toename van het doordeweeks overdag sporten. In tabel 8.8 is gekeken naar de situatie per bevolkingsgroep. Daarbij is gebruikgemaakt van gemiddelden van de individuele aandelen van sport doordeweeks overdag. Dit is een andere maat dan de maat die gebruikt is in de tabellen 8.6 en 8.7, waar was uitgegaan van het aandeel van sport doordeweeks overdag in de totale sport van de hele bevolking. Om die reden komen de cijfers in de tabellen 8.6, 8.7 enerzijds en 8.8 anderzijds niet precies overeen. Voor de analyse zijn steeds twee opeenvolgende jaren van het TBO samengevoegd, dit om te kleine celvullingen te voorkomen.

Duidelijk is dat vrouwen meer doordeweeks overdag sporten dan mannen, en ouderen (vooral 50-plussers en 65-plussers) meer dan jongeren. De effecten van leeftijd spelen voorts vermoedelijk ook een rol bij de verschillen naar inkomen en opleidingsniveau, waarbij de mensen met lagere opleidingen en inkomensniveaus vaker doordeweeks overdag sporten. Sporten doordeweeks overdag is verder, zoals mocht worden verwacht, een zaak van niet-werkenden en niet-schoolgaanden.

Als we kijken naar veranderingen door de tijd valt op dat mannen geleidelijk aan minder doordeweeks overdag gaan sporten. Bij de groep 12-19-jarigen (thuiswonende kinderen of studerende/scholieren) is eenzelfde trend waarneembaar, evenals voor de groep 65-plussers (de gepensioneerden). Naar gezinssituatie valt op dat onder degenen die thuis het huishouden doen (en niet betaald werken) het aandeel sport doordeweeks overdag is gegroeid.

Tabel 8.8 Gemiddeld aandeel sport doordeweeks overdag naar achtergrondkenmerken, onder sporters in bevolking van 12 jaar en ouder

	1975/1980	1985/1990	1995/2000
algemeen	27,1	28,1	27,7
sekses			
man	21,0	19,7	18,4
vrouw	34,7	37,4	37,4
leeftijd			
12-19 jaar	23,8	20,8	16,3
20-34 jaar	16,0	17,9	14,1
35-49 jaar	28,4	25,9	26,0
50-64 jaar	43,3	50,3	44,4
65-79 jaar	81,8	70,7	72,8
opleidingsniveau ^a			
lo, lbo, mavo	27,8	33,7	35,5
mbo, havo, vwo	24,8	23,3	21,3
hbo, wo	27,4	22,6	27,4
inkomensniveau			
kwartiel 1	35,4	42,4	40,2
kwartiel 2	26,4	26,8	34,1
kwartiel 3	25,3	24,9	23,1
kwartiel 4	28,5	22,5	25,8
gezinspositie			
thuiswonend kind	19,8	18,7	15,1
alleenstaande < 40 jaar	29,6	24,2	16,3
alleenstaande ≥ 40 jaar	65,9	68,1	65,3
paar < 40 jaar	15,5	18,8	12,7
paar ≥ 40 jaar	57,1	58,0	51,4
ouder met kind 0-5 jaar	9,7	16,6	19,3
ouder met kind 6-11 jaar	33,6	29,0	25,8
ouder met kind 12 jaar of ouder	25,9	32,3	33,4
maatschappelijke positie			
studerend, schoolgaand	25,9	21,5	16,8
werkend	15,1	15,5	18,2
huishouding	47,4	52,0	56,3
werkloos, arbeidsongeschikt	18,8	39,8	40,3
gepensioneerd	71,0	67,1	60,6
stedelijkheid			
A'dam, R'dam, Den Haag	27,6	37,0	25,5
overig ≥ 100.000 inwoners	33,8	27,1	30,7
< 100.000 inwoners	25,4	26,9	27,4

a Voltoid/huidig opleidingsniveau van respondenten van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO)

8.5 Conclusie

Tussen 1979 en 1996 is er 9.000 hectare aan formele openlucht sportterreinen bijgekomen, een toename van 41%. De ontwikkeling in het grondgebruik voor de sport steekt daarmee gunstig af bij die van bijvoorbeeld de recreatiesector. In 1996 is er gemiddeld 2 hectare grond per 1.000 inwoners voor de sport beschikbaar, een toename van 19% ten opzichte van 1983. Inwoners van de Randstad blijken daarbij in een ongunstiger positie te verkeren dan inwoners van buiten de Randstad. Aan die situatie is de afgelopen decennia weinig tot niets veranderd. In drie van de vier grote steden is tussen 1989 en 1996 een proces waarneembaar waarbij sportterreinen verplaatst worden naar de randen van de stad.

De verkeersdeelname die het gevolg is van sportbeoefening moet niet worden onderschat. Ruim één op de tien vrijetijdsverplaatsingen is te herleiden tot sportieve activiteiten. Het aandeel van de mobiliteit ten behoeve van de sport in de afgelegde vrijetijdskilometers is echter relatief beperkt. Een ruime meerderheid van alle sportverplaatsingen (60%) blijft binnen een straal van 5 kilometer. Mogelijk hebben sportvoorzieningen toch een minder perifere ligging dan vaak wordt gesuggereerd. Des te opvallender is de dominantie van de auto in sportgerelateerde verplaatsingen, zelfs op korte afstanden.

Van alle sport vindt 23% doordeweeks overdag plaats (in 2000). Bij het als toeschouwer bij de sport betrokken zijn is dat 4%. Deze percentages zijn sedert 1975 nauwelijks veranderd. Sport vindt daarbij vooral ook doordeweeks 's avonds plaats, gaan kijken naar sport meer in het weekeinde (in toenemende mate op zaterdag). Vrouwen en ouderen sporten beduidend vaker doordeweeks overdag dan mannen en jongeren. Voor mannen, jongeren en ouderen geldt daarbij dat men eerder minder doordeweeks overdag is gaan sporten dan meer.

Noten

- 1 Zie voor een uitwerking hiervan, Breedveld et al. (2002).
- 2 De eerstvolgende dataverzamelingsronde vond plaats in 2000. Gegevens worden pas in 2004 verwacht.
- 3 Met dank aan Frans Knol van het SCP voor zijn suggestie om de bodemstatistieken voor dit doel te gebruiken en voor de selectie van de relevante postcodes, en aan Willem Lengkeek van het CBS voor verstrekking van de gegevens over het bodemgebruik voor sport in de betreffende postcodegebieden.
- 4 Voor alle figuren en tabellen geldt dat het motief van de verplaatsingen is gedefinieerd als de bezigheid op het bestemmingsadres. Verplaatsingen naar huis zijn ingedeeld bij de categorie overig. Met andere woorden: de absolute aantallen betreffen alleen de verplaatsingen met sport als aankomstbezigheid. Gegevens over verplaatsingen van de sportlocatie naar huis ontbreken. De informatie-waarde van de figuren en tabellen moet daarom vooral worden gezocht in het relatieve belang van de 'sport'-verplaatsingen en de daartoe afgelegde afstanden ten opzichte van andere vrijetijdsmotieven, en het onderscheid in het gebruik van verschillende vervoerswijzen.
- 5 Het begrip sport wordt in het Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG) van het CBS niet nader gedefinieerd.
- 6 Ter vergelijking: aan ruim een op de drie verplaatsingen (34%) lag in 2000 een vrijetijdsmotief ten grondslag. Het woon-werkverkeer en de zakelijke en onderwijsgerelateerde mobiliteit omvatte 29% van alle verplaatsingen. Een kwart (25%) van alle verplaatsingen was van huishoudelijke aard. 12% van de verplaatsingen viel onder de categorie 'overig'. Als de mobiliteit wordt uitgedrukt in afgelegde afstanden, dan worden andere verhoudingen gevonden. Het vrijetijdsverkeer was in 2000 verantwoordelijk voor 38% van alle afgelegde kilometers; het woon-werk-, het zakelijke en het onderwijsgerelateerde verkeer genereerde 41% van alle kilometers; en respectievelijk 12% en 9% van de kilometers was voor rekening van de huishoudelijke en overige verplaatsingen.
- 7 Ter vergelijking: 57% van alle woon-werkverplaatsingen en 74% van de afgelegde woon-werkkilometers gebeurde in 2000 per auto. Voor huishoudelijke verplaatsingen bedroeg het aandeel van de auto in 2000 49% (76% van de verreden kilometers).
- 8 Het OVG laat niet helemaal dezelfde indeling in achtergrondkenmerken toe als het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) en het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) (zie hoofdstukken 4 en 5).
- 9 Televisie kijken behoort daar ook toe. Om televisie te kijken heeft men weliswaar geen anderen nodig, maar het feit dat televisie-uitzendingen gericht zijn op grote mensenmassa's maakt dat de programmering van televisie vooral plaats vindt op tijden dat de meeste mensen in de gelegenheid zijn om tv te kijken, of dat willen doen, en dat is vooral 's avonds en in de weekeinden.

Literatuur

- Beurden, J. van (1996). Waarheen met de sportvelden? Suburbanisatie van clubs vergroot automobiliteit. *Geografie*, 4, 13.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2001). *Trends in de tijd; een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K., A. van den Broek en M. Cloin (2002). *Ruimte voor tijd. Op weg naar een monitor tijdsordening*. Den Haag: Projectbureau Dagindeling.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2003). *De meerkeuze maatschappij (nog te verschijnen)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- CBS (2002). *Statistisch Jaarboek 2002*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Daal, H.J. van, en K. Stuurup (2002). *Processen rond verplaatsing van voetbalverenigingen in vijf gemeenten. Een quick scan*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Karsten, L. (1995). Het kind in de stad. Van achterbankgeneratie en 'pleiners'. *Geografie*, 4 (5), pp. 36-40.
- Poel, H. van der (2001). *Bewegingsruimte. Verkenning van de relatie sport en ruimte*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Vermeulen, D. (2002). Moeizame strijd tegen korte autoritjes. *Staatscourant*, 41, 5.

9 Bewegen, sport en gezondheid

Wil T.M. Ooijendijk (TNO-PG)

Vincent H. Hildebrandt (TNO-Arbeid)

Maarten Stiggelbout (TNO-PG)

9.1 Inleiding

Over de gezondheidswaarde van bewegen bestaat grote overeenstemming. De wetenschappelijke 'bewijzen' hiervan nemen nog steeds toe en daarmee de noodzaak om deze kennis te 'verzilveren' in een krachtig bewegingsstimuleringsbeleid (zie ook hoofdstuk 3). Want ondanks alle kennis omtrent de gezondheidswaarde van bewegen blijkt de meerderheid van de Nederlandse bevolking nog steeds te weinig te bewegen en lijkt er zelfs sprake van een negatieve trend.

De voor de gezondheid noodzakelijke en gewenste lichamelijke activiteit blijkt afhankelijk van diverse factoren, waaronder leefstijl, sociaal-economische achtergrond, bewegingshistorie, leeftijd, geslacht, enzovoort. Lichamelijke activiteit kan de fitheid positief beïnvloeden en beide kunnen weer een positief effect hebben op de gezondheid. Omgekeerd kunnen gezondheid en fitheid weer gunstige effecten hebben op de lichamelijke activiteit (Bouchard et al. 1994; Mosterd et al. 1996). Uit de literatuur blijkt dat er duidelijk bewijskracht bestaat voor de positieve effecten van lichamelijke activiteit op het lichaamsgewicht, het vetpercentage, de LDL-cholesterolratio en de HDL-cholesterolratio, de glucosetolerantie, de insulinegevoeligheid en de botdichtheid (Mosterd et al. 1996; USDHHS 1996; Stiggelbout et al. 1997; ACSM 1998).

Lichamelijke activiteit heeft als negatieve aspecten een substantieel aantal blessures, een verhoogde kans op plotse dood en het gebruik van dopinggeduide middelen. Macro-economisch gezien blijken de positieve effecten (gezondheidswinst, lagere medische consumptie, lager ziekteverzuim, hogere arbeidsproductiviteit) de negatieve effecten (blessures, medische consumptie) echter veruit te overtreffen. Berekend is dat de positieve economische baten van sport in de orde van grootte liggen van 725 miljoen euro (Stam 1996; vws 2001). Het beleid ziet zich gesteld voor de uitdaging de positieve effecten te maximaliseren en de negatieve effecten te minimaliseren om zodoende een zo groot mogelijke gezondheidswinst te bereiken.

In deze bijdrage aan de *Rapportage Sport 2003* wordt het thema sport belicht vanuit de gezichtshoek gezondheid. De bijdrage is gebaseerd op de diverse hoofdstukken van het *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2000/2001* (Ooijendijk et al. 2002¹). De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. Eerst wordt ingegaan op enige relevante definities en begrippen (§ 9.2). Vervolgens staat de vraag centraal of Nederlanders wel voldoende bewegen (§ 9.3), hoe het gesteld is met sportblessures (§ 9.4) en met dopinggebruik (§ 9.5). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§ 9.6).

9.2 Definities en begrippen: de Nederlandse Norm Gezond Bewegen

Definities van bewegen en sport

In dit hoofdstuk staan drie begrippen centraal: beweging, lichamelijke activiteit en sport. Beweging geldt als synoniem voor lichamelijke activiteit. Bewegen is het uitvoeren van bewegingen en handelingen (Hopman-Rock en Stiggelbout 1999). In de meest letterlijke zin omvat lichamelijke activiteit elke houding of beweging die door skeletspieren wordt geproduceerd (Bijnen 1991). Lichamelijke activiteit betreft bewegingen of houdingen die door skeletspieren worden geproduceerd. Het onderscheid met de begrippen ‘inspanning’, ‘exercise’ en ‘training’ is dat laatstgenoemde begrippen subcategorieën van lichamelijke activiteit aanduiden (Van Hell en De Kleijn-de Vrankrijker 1994). Sport wordt in het kader van dit hoofdstuk² opgevat als een lichamelijke activiteit die al dan niet in gereguleerde vorm spelend wordt uitgevoerd en waarbij aan de prestatie bijzondere waarde wordt gehecht. Bewegen en sport hebben veel raakvlakken, maar bewegen is veel breder dan sport. In kwantitatief opzicht belangrijke vormen van lichaamsbeweging zijn fietsen, lopen en lichaamsbeweging tijdens werk, huishouden, tuinieren en klussen. Van de tijd die wordt besteed aan bewegen vormt sport slechts een beperkt onderdeel (Ooijendijk et al. 2002).

De Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB)

In onderling overleg hebben de universiteiten van Amsterdam (VU), Maastricht (UM), Groningen (RUG), Utrecht (UU) en instituten als het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM), TNO (Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek) en NOC*NSF (Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie) normen voor gezond bewegen vastgesteld. Dit is gebeurd in de vorm van een expertmeeting tijdens een congres van *Nederland in Beweging!* op 27 november 1998. Redenen voor het formuleren van deze normen waren onder meer: de gezondheidswaarde van lichamelijke activiteit, de toenemende lichamelijke inactiviteit van de Nederlandse bevolking en het ontbreken van consensus in Nederland over omvang, vorm en intensiteit van lichamelijke activiteit om een bijdrage te leveren aan de gezondheid. Gezond bewegen betekent op plezierige wijze lichamelijke activiteit als een vast onderdeel opnemen in een actieve leefstijl. De Nederlandse norm voor gezondheidsbevordering via bewegen, kortweg ‘Nederlandse Norm Gezond Bewegen’ (NNGB) luidt (Kemper et al. 2000):

- *Jeugd* (jonger dan 18 jaar):
Dagelijks een uur matig intensieve lichamelijke activiteit, waarbij de activiteiten minimaal tweemaal per week gericht zijn op het verbeteren of handhaven van lichamelijke fitheid (kracht, lenigheid en coördinatie).
- *Volwassenen* (18-55 jaar):
Een half uur matig intensieve lichamelijke activiteit op ten minste vijf, bij voorkeur alle dagen van de week.

- 55-plussers:
Een half uur matig intensieve lichamelijke activiteit op ten minste vijf, bij voorkeur alle dagen van de week; voor niet-actieven, zonder of met beperkingen, is elke extra hoeveelheid lichaamsbeweging meegenomen.

Voorbeelden van matig intensieve lichamelijke activiteiten bij volwassenen zijn: wandelen met een snelheid van 5-6 kilometer per uur (dus flink doorwandelen) en fietsen met 15 km per uur. Voor de meeste ouderen geldt dat voor hen wandelen met een snelheid van 3-4 km per uur en fietsen met een snelheid van 10 km per uur doorgaans al voldoende zijn om over matig intensieve lichamelijke activiteit te kunnen spreken. Matig intensief is dus niet alleen afhankelijk van de soort inspanning, maar ook van de individuele lichamelijke toestand en leeftijd.

9.3 Beweegt de Nederlandse bevolking wel voldoende?

Voldoende bewegen

De eerste vraag die moet worden beantwoord is of de Nederlandse bevolking – op basis van de NNGB – voldoende beweegt. Dit is berekend op grond van enkele algemene vragen over lichaamsbeweging waarbij een onderscheid is gemaakt tussen de NNGB (5 dagen per week ten minste 30 minuten matig lichamelijk actief), de wat strengere fitnorm (3 dagen per week ten minste 20 minuten inspannende lichaamsbeweging) en een combinatie daarvan (mensen die voldoen aan de NNGB en/of de Fitnorm), de zogenoemde combinorm.

De vragen over de NNGB zijn opgenomen in de monitor *Ongevallen en Bewegen in Nederland* (OBiN) die vanaf eind 1999 door TNO (onderdeel bewegen en gezondheid) wordt uitgevoerd in samenwerking met onder meer Consument en Veiligheid (onderdeel ongevallen).³ De hier gepresenteerde gegevens hebben betrekking op het jaar 2000. In de toekomst is het mogelijk om de jaarlijkse ontwikkelingen te schetsen. De huidige meting kan worden beschouwd als een nulmeting. Het is dus niet mogelijk om op basis van de nu beschikbare gegevens reeds trends in het bewegen te signaleren.

Het percentage mensen dat volledig inactief is (geen enkele dag ten minste 30 minuten lichamelijk actief is) bedraagt in de zomer 9% en in de winter 14%. In de winter voldoet 46% aan de norm van ten minste vijf dagen per week ten minste 30 minuten matig intensief lichamelijk actief. In de zomer ligt dat percentage hoger, namelijk op 60%.

Iemand voldoet echter pas aan de NNGB als de norm tijdens zomer en winter wordt gehaald. Op die manier berekend voldoet 45% aan de norm (tabel 9.1). Vrouwen (46%) voldoen iets beter dan mannen (44%) aan de NNGB. Personen van 18-34 jaar en 65-plussers voldoen het minst (resp. 42% en 41%) aan de NNGB, de jongste leeftijdscategorie en de categorieën 35-49- en 50-65-jarigen voldoen het best aan de NNGB. Hoogopgeleiden voldoen in mindere mate aan de NNGB (42%) dan laagopgeleiden (45%) en gemiddeld opgeleiden (46%). Wat betreft de werksituatie

blijkt dat met name de categorie niet-werkenden (over het algemeen ouderen) het minst aan de NNGB voldoet. De overige onderscheiden categorieën ontlopen elkaar nauwelijks. Mensen van niet-Nederlandse herkomst lijken in mindere mate te voldoen aan de NNGB dan de mensen van Nederlandse herkomst, maar dit verschil is niet statistisch significant.

Aan de tweede norm, de fitnorm (in zomer en winter ten minste 3 maal 20 minuten inspannende lichaamsbeweging), voldoet 19% van de Nederlanders (tegen 45% dat in het geheel geen intensieve lichamelijke activiteiten van ten minste 20 minuten heeft). Het percentage vrouwen dat geen vormen van inspannende lichaamsbeweging zegt te hebben, ligt hoger dan bij de mannen. Met het stijgen van de leeftijd neemt het aantal mensen dat aan de fitnorm voldoet af, en neemt het percentage mensen dat geheel geen intensieve lichamelijke activiteiten kent toe. In tegenstelling tot de NNGB blijken laagopgeleide mensen minder vaak aan de fitnorm te voldoen. Scholieren/studenten voldoen het meest aan de fitnorm, gevolgd door werkenden. Relatief veel niet-werkenden kennen geen intensieve lichamelijke activiteiten. Personen van buitenlandse herkomst zijn in dezelfde mate lichamelijk zwaar inspannend actief als mensen van Nederlandse herkomst.

Evenveel mannen als vrouwen voldoen ten slotte aan de derde norm, de combinorm. Naar leeftijd voldoen met name relatief veel jongeren aan de combinorm (64%) en relatief weinig ouderen (43%). Bij de overige leeftijdsgroepen voldoet iets meer dan 50% aan de combinorm. Mensen met een lage opleiding voldoen het minst aan de combinorm, mensen met een gemiddelde opleiding het meest. Werkenden en scholieren/studenten voldoen het meest aan de combinorm. Wat betreft herkomst doen zich geen significante verschillen voor.

Tabel 9.1 Aandeel Nederlanders dat voldoende beweegt volgens drie verschillende normen, naar geslacht, leeftijd, opleiding, werksituatie en herkomst, bevolking van 13 jaar en ouder, 2000 (in procenten)

achtergrond-kenmerken	NNGB-beweenorm	fitnorm	combinorm
geslacht			
man	44 **	21 **	53 ^{ns}
vrouw	46	16	52
leeftijd			
13-17 jaar	51 **	30 **	64 **
18-34 jaar	42	24	53
35-49 jaar	47	20	54
50-65 jaar	46	15	52
≥ 65 jaar	41	8	43
opleiding (hoogst voltooide)			
laag (lo/lvmbo)	45 **	15 **	50 **
midden (mbo/havo/vwo)	46	20	54
hoog (hbo/wo)	42	21	52
werksituatie			
werkend	46 **	22 **	55 **
scholier/student	47	30	61
huisvrouw/man	46	11	50
niet-werkend	40	11	43
herkomst			
Nederland	45 ^{ns}	19 ^{ns}	53 ^{ns}
elders	42	19	49
totaal (n = 10.241)	45	19	52

ns = niet significant; * p < 0,05; ** p < 0,01

Bron: TNO-PG/Arbeid (OBiN)

Beweegpatroon

Om inzicht te krijgen in het beweegpatroon van de Nederlandse bevolking, is gevraagd om het beweegpatroon te beschrijven aan de hand van de afgelopen 24 uur. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar tijd besteed aan lichaamsbeweging, intensiteit (licht, matig, zwaar) en soort lichaamsbeweging (fietsen, lopen, sport, e.d.). Deze vragen waren eveneens in OBiN opgenomen, maar zijn alleen voorgelegd aan een deel van de steekproef.

Het totaal aantal minuten zware, matige en lichte inspannende lichamelijke activiteit per dag bedroeg gemiddeld respectievelijk 29, 65 en 71 minuten. Werk en huishoudelijk werk vormen de grootste bronnen van lichamelijke activiteit. Activiteiten die vooral in de vrije tijd worden beoefend zoals tuinieren, sport, fietsen en wandelen leveren een bijdrage van circa 30%.

Mannen rapporteren aanzienlijk meer minuten zware lichamelijke inspanning dan vrouwen (tabel 9.2). Wat betreft leeftijd is met name het geringe aantal minuten

lichamelijke inspanning van 65-plussers opvallend. In vergelijking met de meeste andere leeftijdscategorieën scoren zij maar de helft van het aantal minuten lichamelijke inspanning. Ook jeugdigen scoren gemiddeld vrij laag in vergelijking met volwassenen. Qua opleiding springt de categorie 'midden' eruit met een hoog aantal minuten lichamelijke inspanning. Werkenden scoren hoog en niet werkenden laag, wat deels samen zal hangen met een leeftijdseffect. Wat betreft de herkomst zijn geen significante verschillen te zien.

In tabel 9.2 is eveneens de tijd die gemiddeld zittend (deels liggend) wordt doorgebracht weergegeven naar geslacht, leeftijd, opleiding, werksituatie en herkomst. Mannen, jongeren (scholieren/studenten) en hogeropgeleiden zitten relatief veel, ouderen relatief weinig. Huisvrouwen/mannen zitten per dag het kortst. Tussen Nederlanders en mensen met een buitenlandse herkomst doen zich geen verschillen voor.

Tabel 9.2 Tijd doorgebracht met zware, matige en lichte inspanning en tijd doorgebracht met zitten en liggen in de Nederlandse bevolking naar geslacht, leeftijd, opleiding, werksituatie en herkomst, bevolking van 13 jaar en ouder, 2000 (in minuten per dag)

achtergrondvariabelen	zware inspanning	matige inspanning	lichte inspanning	matige + zware inspanning	zitten
geslacht**					
man	37	68	81	105	423
vrouw	23	63	62	86	367
leeftijd**					
13-17 jaar	33	43	32	76	435
18-34 jaar	33	72	81	105	416
35-49 jaar	33	73	81	106	404
50-65 jaar	29	71	73	100	363
≥ 65 jaar	15	39	43	54	352
opleiding** (hoogst voltooide)					
laag (lo/lvmbbo)	29	60	66	89	369
midden (mbo/havo/vwo)	35	79	69	114	391
hoog (hbo/wo)	26	61	83	87	447
werksituatie**					
werkend	34	77	84	111	414
scholier/student	30	43	52	73	452
huisvrouw/man	25	61	54	86	312
niet-werkend	19	42	50	61	365
herkomst ^{ns}					
Nederlands	30	64	72	94	394
elders	26	78	57	104	374
totaal (n = 3.123)	29	65	71	94	392

ns = niet significant; * p < 0,05; ** p < 0,01

Bron: TNO-PG/Arbeid (OBiN)

Vinden Nederlanders dat ze genoeg bewegen?

Van de ondervraagde Nederlanders (n = 3.123) vindt 64% dat ze genoeg bewegen (tabel 9.3). Dit staat in contrast tot het aandeel Nederlanders dat genoeg beweegt en aan de beweegnorm en/of de fitnorm voldoet: dat is in totaal 52%. Tussen mannen en vrouwen bestaat geen verschil. Vooral mensen van 18-34 jaar vinden dat ze te weinig lichaamsbeweging hebben, hoewel juist die categorie, zoals uit de voorgaande tabellen bleek, gemiddeld relatief veel lichaamsbeweging heeft. Ouderen daarentegen vinden vaak dat zij voldoende bewegen, terwijl juist die categorie veruit de minste lichaamsbeweging heeft. Mensen met een lage opleiding zijn relatief vaak van mening dat zij voldoende lichaamsbeweging hebben. De categorie 'niet-werkenden' is het sterkst van mening is dat zij voldoende bewegen. Mensen van niet-Nederlandse herkomst blijken wat sterker van mening dat zij niet genoeg bewegen, maar dit verschil is niet significant.

Welke redenen hebben Nederlanders om niet genoeg te bewegen?

Gebrek aan tijd scoort veruit het hoogst als reden om niet (voldoende) te bewegen, gevolgd door 'geen zin'. Met name in de leeftijdscategorie 18-34 jaar blijken er relatief veel mensen te zijn die onvoldoende bewegen en aangeven daar geen tijd voor te hebben (54%; cijfer niet in tabel). Opvallend hoog is het aandeel mensen dat aangeeft lichamen niet in staat te zijn genoeg te bewegen. Vooral oudere mensen (50 jaar en ouder) geven relatief vaak (29%) aan lichamen niet in staat te zijn genoeg te bewegen.

Hoeveel Nederlanders hebben daadwerkelijk plannen om meer te gaan bewegen?

Van de bevolking wil ongeveer 44% meer aan lichaamsbeweging gaan doen in de komende zes maanden. Uit tabel 9.3 blijkt dat mannen en vrouwen elkaar wat dit betreft nauwelijks ontlopen. Wat leeftijd betreft zijn het vooral de beide jongste leeftijdscategorieën die aangeven meer te willen gaan bewegen, voor ouderen lijkt dat niet zo nodig meer te hoeven. Mensen met een lage opleiding spreken minder vaak de intentie uit om meer te willen gaan bewegen. Vooral scholieren en studenten zijn vaak van plan om meer aan lichaamsbeweging te gaan doen. Dit geldt ook voor mensen van niet-Nederlandse herkomst.

Voelen Nederlanders zich goed fit?

Ruim tweederde van de Nederlandse bevolking vindt van zichzelf dat zij een goede lichamelijke conditie heeft, rond 6% vindt van zichzelf dat zij een slechte conditie heeft. Uit tabel 9.3 blijkt dat mannen in sterkere mate vinden dat zij een goede conditie hebben dan vrouwen. Opvallend is dat juist ouderen vaak aangeven over een goede lichamelijke conditie te beschikken. Wat betreft opleiding geven de hoogopgeleiden iets vaker aan een goede conditie te hebben. Werkenden en niet-werkenden geven in bijna gelijke mate aan een goede conditie te hebben, wel is van de niet-werkenden het percentage mensen met een slechte conditie het hoogst. Qua herkomst zijn er geen verschillen in de mening over de conditie.

Tabel 9.3 Mening van de bevolking in Nederland over beweging en fitheid naar geslacht, leeftijd, opleiding, werksituatie en herkomst, bevolking van 13 jaar en ouder, 2000 (in procenten)

achtergrondkenmerken	beweegt naar eigen mening genoeg	wil meer bewegen in de komende 6 maanden	gerapporteerde goede fitheid
geslacht			
man	65 ^{ns}	45 ^{ns}	73 ^{ns}
vrouw	64	44	65
leeftijd			
13-17 jaar	74 ^{**}	50 ^{**}	63 ^{**}
18-34 jaar	57	54	62
35-49 jaar	62	47	71
50-65 jaar	65	39	73
≥ 65 jaar	78	27	72
opleiding (hoogst voltooide)			
laag (lo/lmbo)	72 ^{**}	37 ^{**}	68 ^{**}
midden (mbo/havo/vwo)	59	51	69
hoog (hbo/wo)	58	48	75
werksituatie			
werkend	61 ^{**}	47 ^{**}	71 ^{**}
scholier/student	62	58	63
huisvrouw/man	69	38	62
niet-werkend	71	33	69
herkomst			
Nederland	65 ^{**}	44 [*]	69 ^{ns}
elders	56	52	67
totaal (n = 3.064)	64	44	68

ns = niet significant; * p < 0,05; ** p < 0,01

Bron: TNO-PG/Arbeid (OBiN)

Relatie met lichaamsgewicht

Tabel 9.4 laat het verband zien tussen lichaamsgewicht en het al dan niet voldoen aan de beweegnormen. In de kolom totaal wordt het percentage mensen weergegeven met respectievelijk een queteletindex (QI) van minder dan 25, 25 tot 30, en 30 of meer. De QI is een maat voor (over)gewicht uitgedrukt in het lichaamsgewicht in kilo gedeeld door het kwadraat van de lichaamslengte in meters. Bij een QI van 25-30 is sprake van overgewicht, boven de 30 is sprake van zwaarlijvigheid. In totaal blijkt 8% van de bevolking zwaarlijvig te zijn en 31% overgewicht te hebben. Volgens eigen opgave heeft 61% een normaal gewicht. De gemiddelde QI van de bevolking is volgens eigen opgave 25%. De percentages mensen met overgewicht en zwaarlijvigheid onder de mensen die niet aan (een van) de beweegnormen voldoen, wijken niet in belangrijke mate af van de percentages in de algemene bevolking. Dat geldt zowel voor de NNGB, de fitnorm en de combinorm. Ook voor mensen die (voldoende) bewegen is aandacht voor een goede energiebalans belangrijk voor het bestrijden van overgewicht.

Tabel 9.4 QI-score van de totale bevolking en naar het voldoen aan de onderscheiden beweegnormen, 2000, bevolking van 13 jaar en ouder (in procenten)

	totaal	voldoet niet aan NNGB	voldoet niet aan fitnorm	voldoet niet aan combinorm
QI < 25	61,3	60,6	59,9	59,5
QI 25-30	30,5	30,5	31,7	31,5
QI > 30	8,2	8,9	8,5	9,0
totaal (n = 10.241)	100	100	100	100

Bron: TNO-PG/Arbeid (OBiN)

9.4 Ontwikkelingen in het aantal sportblessures

In het *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 1996/1997* (Stiggelbout et al. 1997) werd de eerste aanzet gegeven tot een monitoring van sportblessures in Nederland. Destijds werden de resultaten van meetinstrumenten aan de orde gesteld van het PORS-registratiesysteem (Privé Ongevallen Registratie Systeem van Consument en Veiligheid, tegenwoordig LIS: Letsel Informatie Systeem) over de periode 1986-1995 en van het landelijke onderzoek Ongevallen in Nederland (OiN) van 1986 tot en met 1993. Geconcludeerd werd dat het aantal blessures per jaar tussen de 2,5 en 3 miljoen lag, waarvan ongeveer de helft medisch behandeld werd. Alhoewel trends destijds moeilijk beoordeelbaar waren, werd de groei in het aantal sportblessures vooral gekoppeld aan de toenemende populariteit van de sport.

In het trendrapport van 1998/1999 (Hildebrandt et al. 1999) kwamen de cijfers over sportblessures uit een andere bron, te weten de Gezondheidsenquête (GE), module Gezondheid en Arbeid binnen het POLS-onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze informatiebron beperkte zich tot Nederlanders van respectievelijk 12 jaar en ouder en 16 jaar en ouder. Alhoewel een directe vergelijking met de twee vorige bronnen mogelijk was, werd destijds toch geconstateerd dat de sportpopulatie ouder werd (zie ook de hoofdstukken twee en vier in deze Rapportage Sport 2003). Dit was ook direct zichtbaar in de leeftijdsverdeling van de geblesseerden, die naast meer ouderen ook meer vrouwen te zien gaf. Aangezien de Nederlandse bevolking in het algemeen gekenmerkt kan worden als 'vergrijzend', zou naar verwachting ondanks campagnes als *Jeugd in Beweging* toch gewezen moeten worden op een geleidelijke verandering van de kenmerken van de geblesseerde sporters. Dit zou ten dele ook consequenties hebben voor de zorg die deze blessures vragen in met name de eerstelijns gezondheidszorg, en voor de promotiecampagnes ter stimulering van sportbeoefening door ouderen.

In het meest recente trendrapport, over 2000/2001, staan cijfers centraal uit de laatst afgeronde OiN-enquête. De dataverzameling heeft betrekking op de periode van 1997/1998. Dit onderzoek is echter geen logisch vervolg op de eerder OiN-enquêtes,

omdat de opzet van het onderzoek op essentiële punten afwijkend is. Zo is de terugvraagperiode voor sportblessures en voor sportdeelname verlengd naar drie maanden. Dit maakt het uit methodologische overwegingen zeer moeilijk om de resultaten met die van eerdere OiN-onderzoeken te vergelijken. Daarom is voor de registratie van sportblessures in de OiN-enquête 1997/1998 de mogelijkheid opgenomen om terug te rekenen naar een theoretische terugvraagperiode van bij benadering vier weken. Deze methode zal gebruikt worden om de laatste cijfers over sportblessures te presenteren, zodat deze in de discussie globaal vergeleken kunnen worden met cijfers uit de eerdere OiN-onderzoeken (Van Galen en Diederiks 1990; Schmikli et al. 1995). Blessures die besproken worden in deze paragraaf (§ 9.4) zijn plotseling ontstaan binnen de terugvraagperiode van, in eerste instantie, drie maanden.

In 1997/1998 werd het aantal plotseling ontstane blessures geschat op 2,3 miljoen (tabel 9.5). Daarvan werden ongeveer 875.000 blessures (38%) medisch behandeld. Veldvoetbal en volleybal domineren al enige jaren de blessureproblematiek. Samen waren ze in 1997/1998 goed voor 33% van de totale blessureproblematiek.

Tabel 9.5 Sporttakken met grootste bijdrage in de blessureproblematiek, 1997/1998

	aantal sportblessures 1997/1998	% medisch
1 veldvoetbal	620.000	44
2 volleybal	142.000	35
3 turnen/gymnastiek	141.000	32
4 zaalvoetbal	109.000	31
5 veldhockey	101.000	25
6 zwemmen	92.000	31
7 buitentennis	90.000	39
8 skiën	79.000	41
9 paardensport	77.000	47
10 schaatsen	68.000	31
11 basketbal	66.000	41
12 trimmen/joggen	61.000	25
13 squash	45.000	39
14 judo/jiu-jitsu	43.000	30
15 binnentennis	40.000	66
16 karate/taekwondo	34.000	42
17 korfbal (veld + zaal)	33.000	20
18 badminton	32.000	65
19 fitness/conditietraining	32.000	16
20 skaten/skeelers/rolschaatsen	28.000	27
totaal top 20	1.933.000	39
overig	367.000	33
totaal	2.300.000	38

Bron: Schmikli et al. (2001); CBS (OiN)

De qua populariteit grote sporttakken domineerden de top 10. Het grote aantal blessures bij turnen/gymnastiek vraagt wellicht enige opheldering. In het verleden bleek het lastig een goed onderscheid te maken tussen met name ‘gymnastiek op school’ en turnen of gymnastiek op een bij de bond aangesloten gymnastiek- of turnvereniging. Het overgrote deel van de blessures (79%) bij turnen/gymnastiek is dan ook afkomstig van activiteiten onder schooltijd. Daarnaast speelt ook de ouderengymnastiek een mogelijke rol, aangezien deze zowel georganiseerd als ongeorganiseerd plaatsvindt.

In tabel 9.6 wordt de incidentiedichtheid van de top 20 sporttakken weergegeven zoals geregistreerd in de drie meetmomenten van OiN. Zoals gezegd zijn de incidentiecijfers in de diverse jaren niet zonder meer met elkaar vergelijkbaar. Wel blijkt welke sporten een relatief hoger risico en welke sporten een lager risico hebben op een sportblessure.

Tabel 9.6 Top 20 van sporttakken met de grootste incidentiedichtheid (aantal blessures/1000 uur) in 1986/1987, 1992/1993 en 1997/1998 (in volgorde van incidentie in 1997-1998)

volgorde 1997-1998	tak van sport	1986/1987	1992/1993	1997/1998
1	skiën	< 0,1 ^a	< 0,5 ^a	10,1
2	zaalvoetbal	7,9	5,5	6,3
3	basketbal	4,4 ^a	4,5 ^a	3,3
4	zaalhandbal	5,4 ^a	5,8 ^a	2,8 ^a
5	karate/taekwondo	4,3 ^a	5,2 ^a	2,6 ^a
6	volleybal	4,4	3,3	2,4
7	judo/jiu-jitsu	5,3 ^a	3,5	2,4 ^a
8	veldhockey	6,0	5,2	2,1
9	schaatsen	2,2	2,9 ^a	2,1
10	veldvoetbal	5,9	5,0	2,0 ^a
11	squash	3,6 ^a	3,1 ^a	2,0
12	turnen/gymnastiek	2,2	2,6	1,6
13	trimmen/joggen	2,5	1,3	1,3 ^a
14	binnentennis	1,8	2,9	1,0 ^a
15	badminton	2,7	1,2	1,0 ^a
16	korfbal (veld + zaal)	3,0 ^a	3,6	1,0
17	paardensport	1,7 ^a	1,6	0,9
18	zwemmen	1,0	< 0,5 ^a	0,6
19	buitentennis	1,2	1,2	< 0,5
20	fitness/conditietraining	1,0 ^a	1,4	< 0,5 ^a
	gemiddeld van alle sporttakken	2,3	1,9	1,1

^a Cijfers minder betrouwbaar vanwege het kleine aantal geregistreerde blessures binnen de betreffende sporttakken.

Bron: Schmikli et al. (2001); CBS (OiN)

Het aantal spoedeisende blessures 1997-1999

Een tweede bron over sportblessures vormt het Letsel Informatie Systeem (LIS). LIS beperkt zich tot sportblessures die op de afdeling spoedeisende hulp (SEH) van een ziekenhuis/medisch centrum behandeld zijn. Deze blessures zijn in de regel acuut en vrij ernstig. Blessures die op die manier buiten beschouwing blijven, zijn vooral minder ernstige blessures of blessures die geleidelijk ontstaan (zoals een tennisarm). Dergelijke blessures worden meestal gezien door de huisarts en behandeld door de fysiotherapeut (Den Hertog et al. 2000). Een nadeel van LIS is dus de selectie van ernstige en acute blessures. Een voordeel van LIS is dat er jaarlijks een groot aantal blessures (circa 15.000) geregistreerd worden. Deze grote aantallen maken gedetailleerde uitspraken mogelijk over de incidentie en aard van de blessures.

Voor LIS is een model ontwikkeld, dat als hulpmiddel gebruikt kan worden om op basis van de epidemiologische indicatoren prioriteiten te stellen voor interventies ter voorkoming van blessures. Op basis van een onderzoek onder deskundigen is een set weegfactoren vastgesteld waarmee de indicatoren worden gecombineerd in één prioriteitsscore (Mulder 2001). Tabel 9.7 geeft de indicatoren voor de belangrijkste sporten. In de tabel zijn de sporten gesorteerd op prioriteit. De variabelen die het zwaarst meewegen in deze methode van prioriteitsstelling zijn het aantal SEH-behandelingen, de directe medische kosten per slachtoffer, en de trend. In deze analyse voor sportblessures spelen vooral de trends een rol van doorslaggevende betekenis. De laatste vijf jaar treden er belangrijke veranderingen op bij een groot aantal sporten.

De sporten veldvoetbal, skaten/skeelers, paardrijden, schaatsen, motorsport en autosport (karten) hebben duidelijk een hogere prioriteit(-score) dan de overige sporten in de tabel. Bij veldvoetbal, skaten/skeelers en paardrijden wordt de hoge prioriteit vooral bepaald door het grote aantal slachtoffers. Bij de stijgende trend van skaten/skeelers (zie ook hoofdstuk 4) moet overigens worden opgemerkt dat het aantal slachtoffers in 2000 spectaculair gedaald is (Consument en Veiligheid, LIS 2001). De ernst van het letsel (kosten, opnamen, percentage fracturen) is vooral belangrijk bij paardrijden, schaatsen en motorsport. Een sterk stijgende trend leidt (mede) tot een hoge prioriteit bij skaten/skeelers, paardrijden, schaatsen, motorsport en autosport.

De variabele 'aantal SEH-behandelingen per 100.000 sporturen' is niet opgenomen in het prioriteitenmodel, maar is uiteraard ook een belangrijke indicator voor prioriteitsstelling. Evenals bij de gegevens uit de OiN-onderzoeken blijken vooral zaalvoetbal en skiën sporten met een hoog blessurerisico.

Tabel 9.7 Indicatoren voor prioriteitstelling op basis van LIS-gegevens, 1997-1999

	aantal SEH-behandelingen	medische kosten per slachtoffer (gulden)	gem. aantal opname-dagen	percen-tage op-namen	percen-tage frac-turen	gem. leeftijd	trend 1995-1999 % ^{a, b}	aantal SEH-behandelingen per 100.000 sporturen
veldvoetbal	51.000	1.000	6	4	24	23	-29	29
skaten/skeeleren	9.200	1.300	5	6	49	20	849	*
paard- of ponyrijden	9.100	2.000	6	12	34	23	14	19
schaatsen	5.700	1.800	11	7	36	31	49	31
motorsport	1.600	2.500	6	13	41	25	15	49
autosport/karten	1.400	1.500	4	9	16	28	205	*
vechtsport	4.600	830	7	2	28	20	8	21
wielrennen	1.200	1.700	4	11	29	38	1	6
zaalvoetbal	6.500	1.100	5	4	19	28	1	64
rugby	1.000	1.100	5	5	22	26	1	*
squash	2.200	900	5	5	5	31	0	17
hardlopen/joggen	2.000	790	4	2	12	33	2	7
gymnastiek/turnen	3.900	1.200	4	5	36	17	-18	8
skateboarden	1.000	1.100	4	6	37	15	-15	*
skiën	3.100	1.300	8	4	31	33	-18	68
hockey	8.700	760	5	2	17	25	-21	30
zwemmen	7.800	900	5	4	17	20	-25	9
tennis	6.000	1.100	5	5	16	39	-23	4
volleybal	7.500	930	6	3	17	32	-45	22
rolschaatsen	1.000	1.100	6	3	50	18	-81	*
basketbal	4.700	900	5	2	22	22	-35	25
badminton	1.700	1.200	4	8	9	33	-34	9
korfbal	3.400	840	4	2	18	23	-24	18
handbal	2.600	770	3	2	18	24	-38	13

a Bij de trendanalyse van schaatsen is gecorrigeerd voor schaatswinters.

b Significante trends ($p < 0,01$) zijn vetgedrukt.

* Onvoldoende gegevens.

Bron: LIS (jaarlijks gemiddelde 1997-1999), Consument en Veiligheid; sporturen: Ongevallen in Nederland 1997-1998

9.5 Trends in het gebruik van doping in de breedtesport

Het gebruik van doping doet afbreuk aan de gezondheidswaarde van sport. Immers, het gebruik van stoffen of het toepassen van methoden die niet nodig zijn voor het behandelen van een ziekte of afwijking, kan de gezondheid slechts schaden (ook als het risico op schade gering is).⁴ Met doping wordt bedoeld: het toepassen van bepaalde methoden en vooral het gebruik van farmacologische middelen met het doel de menselijke prestatie te verbeteren. De laatste decennia wordt het begrip doping steeds meer geassocieerd met de toepassing bij sportbeoefening.

Over het feitelijke gebruik van doping in de breedtesport waren tot voor enkele jaren nauwelijks cijfers voorhanden. Uit een onderzoek van TNO in 1993/1994 onder scholieren en sportschoolbezoekers in Rotterdam en de regio Eemland (rond Amersfoort) kwam naar voren dat het gebruik van prestatiebevorderende middelen door 'gewone' scholieren uiterst gering is: ongeveer 1% heeft 'ooit gebruikt' (Vogels et al. 1994). In hetzelfde onderzoek werden ook bezoekers van sportscholen gevraagd naar het gebruik van prestatiebevorderende middelen. Onder hen bleek 6% ooit gebruik te hebben gemaakt van dergelijke middelen. Bij de fractie bodybuilders ging het om ten minste 16% 'ooit gebruikt'. De gebruikte middelen betroffen spierversterkende anabole middelen, stimulerende middelen en groeihormoon. De intensiteit van het gebruik wisselde zowel van tijd tot tijd als van gebruiker tot gebruiker. Van de negen respondende 'volhardende gebruikers' rapporteerden vijf personen bijwerkingen van fysieke en/of psychische aard. Hoewel het onderzoek niet met zekerheid representatief was voor Nederland, schatte het Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken (NeCeDo) op grond ervan en op grond van de bezoekerscijfers in de fitnessbranche dat er omstreeks 35.000 Nederlanders min of meer geregeld gebruik maken van prestatiebevorderende middelen (Van Wimersma Greidanus et al. 2000).

Het TNO-onderzoek is nog niet herhaald. Wel werden de bevindingen van TNO bevestigd door het nationale drugsprevalentieonderzoek (NPO) van het Centrum voor Drugsonderzoek van de Universiteit van Amsterdam (CEDRO) in 1997 (Abraham et al. 1999). Het betreft een transversaal onderzoek naar middelengebruik in Nederland dat met een frequentie van eenmaal per vier jaar gehouden wordt. (Bij een transversaal onderzoek wordt een aantal proefpersonen vergeleken met een controlegroep.) Het onderzoek kan representatief geacht worden voor Nederland. In 1997 werd voor het eerst ook gevraagd naar het gebruik van prestatiebevorderende middelen. Op grond van dat onderzoek wordt de fractie van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder die ooit doping gebruikt heeft, geschat op 0,9%; cijfers over 2001 komen tot een schatting van 0,7% (Van den Heuvel 2002: 34). Het gaat dan om ongeveer 120.000 mensen (95% betrouwbaarheidsinterval 100.000 tot 134.000) in de populatie van 1997/99. Ongeveer 0,3% van de bevolking heeft het laatste jaar – en 0,2% (ook) de laatste maand – voorafgaand aan de enquête doping gebruikt (2001: eveneens 0,3%).

De gemelde middelen betroffen vooral stimulantia, spierversterkende middelen en peptide-hormonen (onder meer groeihormoon en epo, erytropoëetine). De verdeling over de klassen van verboden middelen wijkt af van het onderzoek onder scholieren en onder sportschoolbezoekers, maar komt redelijk overeen met de verdeling van de gevonden stoffen bij dopingcontroles onder wedstrijdssporters (zie tabel 9.8). Daarbij dient wel aangetekend te worden dat in de urinemonsters gevonden stoffen kunnen berusten op (gerechtvaardigd) geneeskundig gebruik. In het onderzoek van het CEDRO werd niet gevraagd naar eventuele bijwerkingen van de gebruikte middelen, zodat er geen goede inschatting gemaakt kan worden van de gezondheidseffecten van het dopinggebruik. De in het kader van dopingcontroles verzamelde urinemonsters in Nederland bleken over de jaren 1997-2000 in gemiddeld 1,9% van de gevallen

een verboden stof te bevatten. Toch geven deze uitslagen geen nauwkeurig beeld van het gebruik van doping onder de Nederlandse sporters (Stichting Doping Controle Nederland 2001). Ten eerste worden niet in alle takken van sport op vergelijkbare wijze controles uitgevoerd. Verder worden de controles gericht op 'dopinggevoelige sporten'. Ook is uit de laboratoriumstatistieken niet herleidbaar welke 'positieve' gevallen berusten op medisch noodzakelijk en/of toegestaan gebruik van de gevonden stoffen. Ten slotte zijn er middelen en manipulaties die niet via urinecontroles opspoorbaar zijn.

Tabel 9.8 Gerapporteerde en gevonden stoffen uit de IOC-klassen van dopingmiddelen in Nederlands onderzoek (in relatieve percentages)

publicatie:	TNO	TNO	CEDRO	CEDRO	DoCoNed
jaar onderzoek ^a	1993/'94	1993/'94	1997	1997	1997-2000
soort onderzoek ^a	enquête (N = 330)	enquête (N = 812)	enquête (N = 21.958)	enquête (N = 21.959)	urinestests (N = 3.733)
populatie:	sportschool- bezoekers	scholieren	bevolking (>12 jr.)	bevolking (>12 jr.)	wedstrijd- sporters
terugvraagperiode	'life time'	'life time'	'life time'	laatste jaar	onbekend
percentage gebruik	6,4	1,2	0,9	0,3	1,9 ^a
stof ^a					
I A stimulantia	19	27	46	54	61 ^a
I B narcotica	-	-	-	-	-
I C anabole stoffen	62	64	18	14	31
I D diuretica	-	-	n.t.	n.t.	4 ^a
I E peptide hormonen	19	18	18	21	-
II (methoden)	n.t.	n.t.	n.t.	n.t.	n.t.
III A alcohol	-	-	-	-	n.t.
III B cannaboiden	-	-	-	-	-
III C lokale anesth.	-	-	n.t.	n.t.	-
III E betablokkers	-	-	n.t.	n.t.	3 ^a
overig	-	-	17	21	-
totaal	100 (n = 21)	100 (n = 11)	100 (n = 183)	110 ^b (n = 81)	100 (n = 70)

a Vanuit de enquêtes van TNO en CEDRO wordt een stof slechts vermeld als de gebruiker het oogmerk had de sportprestatie te verbeteren, terwijl de gevonden stoffen in de urinemonsters te maken kunnen hebben met geneeskundig gebruik.

b Multirespons.

n.t. Niet onderzocht.

9.6 Conclusie

Als richtlijn om te kunnen beoordelen of mensen vanuit gezondheidskundig oogpunt voldoende bewegen, is de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB) ontwikkeld. Uit gegevens over 2000 van de TNO-monitor OBiN blijkt dat 45% van de mensen aan

die norm voldoet. Als ook mensen die voldoen aan de fitnorm (doorgaans gerelateerd aan sporten) mee worden gerekend, dan voldoet 52% van de bevolking aan de norm.

Het beleid van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) is erop gericht het aantal normactieven te verhogen. Dit betekent dat het beleid voor de opgave staat de tendens om steeds minder te bewegen in een andere richting te doen omslaan. De vraag kan hierbij worden gesteld of de oplossing hiervoor sportstimulering of bewegingsstimulering dient te zijn. Sportstimulering levert zonder meer een zekere bijdrage om mensen meer te laten bewegen. Om echter substantiële invloed uit te oefenen op het beweegpatroon van de gemiddelde Nederlander, moet de aandacht uitdrukkelijk worden gericht op het stimuleren van alledaagse vormen van lichaamsbeweging. Wandelen (lopen), fietsen, tuinieren, klussen en andere alledaagse vormen van lichaamsbeweging leveren daarin de grootste bijdrage en verdienen dan ook de grootste aandacht. Dat bewegingsstimulering een breed draagvlak heeft onder de Nederlandse bevolking, blijkt uit de gegevens van de Nationale gezondheidstest en de TNO-monitor: de wens om meer te bewegen is aanwezig bij grote groepen van de bevolking en ook aan concrete plannen ontbreekt het niet. De kunst van het bewegingsstimuleringsbeleid zal zijn om deze wensen en plannen te verzilveren.

Het aantal sportblessures schommelt rond de 2,5 miljoen per jaar. Bij 38% van de blessures is medische zorg nodig. Dit percentage blijft in de tijd redelijk constant. Het aantal (ernstige) blessures in Nederland lijkt absoluut en relatief af te nemen. Dat is een goede ontwikkeling die met name zichtbaar is bij het Letsel Informatie Systeem wat betreft het aantal op de spoedeisende hulpafdelingen van ziekenhuizen behandelde sportblessures bij veelbeoefende spelsporten zoals voetbal, hockey, basketbal en volleybal. Het aantal sportblessures dat jaarlijks optreedt en de daarmee gepaard gaande kosten en verlies aan kwaliteit van leven rechtvaardigt alleszins het huidige beleid om te trachten via preventie het aantal blessures terug te dringen.

Het gebruik van prestatiebevorderende middelen in de Nederlandse bevolking lijkt beperkt: ongeveer 120.000 mensen gebruikten ooit doping. Door het gebrek aan informatie over het dopinggebruik in de afgelopen jaren is het niet mogelijk om een kwantitatieve uitspraak te doen over de ontwikkelingen van het dopinggebruik. Met name ontbreken cijfers over de georganiseerde wedstrijd sport. Dit geldt zowel voor top- als breedtesport.

Zoals geschetst heeft sport zowel positieve als negatieve effecten op de gezondheid. Voor bewegen geldt dat de baten in potentie nog aanzienlijk groter zijn dan die voor sport. Niet alleen omdat bij het stimuleren van bewegen negatieve effecten zoals blessures niet of in veel mindere mate zullen optreden dan bij sport; ook omdat de grootste gezondheidswinst is te behalen bij mensen die niet of onvoldoende bewegen, door ze te stimuleren wel te gaan bewegen. Matig inspannende activiteiten zoals wandelen, fietsen en tuinieren hebben een hoog gezondheidseffect, een laag risico, en zijn nog leuk om te doen ook.

Noten

- 1 Bij de samenstelling van dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van diverse bijdragen uit het rapport. Naast de bijdragen van de auteurs betreft dit speciaal de onderwerpen sportblessures (Wim Schoots en Sandor Schmikli, hoofdstukken 7 en 8 in het rapport) en doping (Maarten Koornneef, hoofdstuk 12). Voor nadere inhoudelijke informatie en informatie over bijvoorbeeld de gehanteerde methoden wordt eveneens verwezen naar het genoemde trendrapport (<http://www.arbeid.tno.nl/perskamer/20020926.html>).
- 2 In hoofdstuk 1 van deze *Rapportage Sport 2003* wordt meer uitvoerig ingegaan op het definiëren van sport.
- 3 Voor meer informatie over OBiN, zie het *Tendrapport Bewegen en Gezondheid* en verder de website die bij de *Rapportage Sport 2003* hoort (www.rapportage-sport.nl).
- 4 Uiteraard hangt de schade af van de methode of het middel en van de dosering ervan.

Literatuur

- Abraham, M.D., P. Cohen, R.J. van Til, M. de Winter (1999). *Licit and illicit drug use in the Netherlands 1997*. Amsterdam: CEDRO/Mets.
- ACSM. American College of Sports Medicine (1993). Position Stand Physical activity physical fitness and hypertension. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 25 (10), i-x.
- ACSM. American College of Sports Medicine Position Stand (1998). The recommended quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory and muscular fitness, and flexibility in healthy adults. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 30 (6), 975-991.
- Bijnen F.C.H., M.L. Zonderland, G.C. van Enst, W.L. Mosterd (1991). *Bewegen, fitheid en gezondheid*. *Geneeskunde en Sport*, 24, 6, 163-8.
- Galen, W.C.C. van, J.P.M. Diederiks (1990). *Sportblessures breed uitgemeten*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Hell, L. van, Kleijn, M.W. de Vrankrijker, (1994). *Ouderen en zelfstandigheid: een inventarisatie van begrippen, termen en definities*. Leiden: TNO-PG.
- Den Hertog, P.C., et al. (2000). *Ongevallen in Nederland 1997/1998: Een enquête-onderzoek onder slachtoffers van ongevallen*. Amsterdam: Consument en veiligheid.
- Heuvel, M. van den (2002). *Doping in de breedtesport. Een onderzoek naar aard en omvang van het gebruik van dopinggeduide middelen in de georganiseerde breedtesport*. Capelle a/d IJssel: Necedo.
- Hildebrandt, V.H., W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggelbout (red.) (1999). *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 1998/1999*. Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Hopman-Rock M, M. Stiggelbout (1999). *Fysieke activiteit van ouderen, chronisch zieken en gehandicapten. Discussie nota*. Leiden: TNO-PG.
- Kemper, H.G.C., W.T.M. Ooijendijk, M. Stiggelbout (2000). Consensus over de Nederlandse Norm voor Gezond Bewegen. *TSG*, 78, 180-183.
- Mosterd, W.L., E. Bol, W. de Vries, et al. (1996). *Bewegen gewogen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Mulder S. (2001). *Surveillance and priority-setting: Where to start in preventing home and leisure accidents*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt, M. Stiggelbout (red.) (2002). *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2000/2001*. Leiden: TNO-Arbeid.
- Schmikli, S.L., F.J.G. Backx, E. Bol (1995). *Sportblessures nader uitgediept*. Houten/Diegem: Bohn, Stafleu en Van Loghum.
- Schmikli S.L., M.J.P. de Wit, F.J.G. Backx (2001). *Sportblessures driemaal geteld*. Arnhem: NOC*NSF.
- Stam, P.J.A. (1996). *Sportief bewegen en gezondheidsaspecten: een verkennende studie naar kosten en baten*. Amsterdam: SEO.
- Stichting Doping Controle Nederland (2000). *Jaarverslag 2000*. Capelle aan den IJssel: DoCoNed.
- Stiggelbout, M., V.H. Hildebrandt, W.T.M. Ooijendijk (1997). *Trendrapport bewegen en Gezondheid 1996/1997*. Leiden/Amsterdam: TNO-PG/ NIA TNO.
- USDHHS. US Department of Health and Human Services (1996). *Physical activity and health: a report of the Surgeon General*. Atlanta: US Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention.
- vws (2001). *Sport, bewegen en gezondheid. Naar een actief kabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

- Vogels, T., E. Brugman, B. Coumans, M.J. Danz, R.A. Hirsing, E. van Kernebeek (1994). *Lijf, Sport & Middelen; een onderzoek naar het gebruik van prestatieverhogende middelen bij jonge mensen*. Leiden: TNO-Preventie en Gezondheid.
- Wimersma Greidanus, T.J.B. van, F. Stoele, F. Hartgens (2000). *Verboden middelen in de sport*. In F. Hartgens en H. Kuipers (red.). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Deel II:

Thematische uitdiepingen

10 Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal

Koen Breedveld (scp)¹

10.1 Sport als wonderolie?

Aan sport worden verscheidene functies of betekenissen toegedicht. Een daarvan is de mogelijkheid om mensen via de sport dichter bij elkaar te brengen, met elkaar te laten samenwerken, meer begrip voor elkaar te laten opbrengen. Of in het beleidsjargon van de afgelopen jaren: om middels sport de sociale cohesie te verbeteren. In de richtinggevende nota *Wat sport beweegt* (vws 1996: 3) wordt sport bijvoorbeeld een 'ontmoetingsplek' genoemd, die als 'maatschappelijk bindmiddel' bijdraagt aan de 'sociaal-economische ontwikkeling'. De 'sociaal-integratieve waarde' van de sport zou liggen in de bijdrage van de sport aan 'socialisatie-, integratie- en emancipatieprocessen' (ibid: 15). Woorden van gelijke strekking komen terug in diverse nota's van latere datum (vws 1999; vws 2002), en geven aan dat de sociale betekenis van sport een belangrijke peiler vormt onder de bemoeienis van de (rijks-)overheid met de sport. Ook de sportwereld laat zich niet zelden lovend uit over de 'bindende' kracht van de sport (NOC*NSF 1998, 2002).

De belangstelling voor de sociale betekenis van sport kent een dubbele achtergrond. Enerzijds is er bezorgdheid onder verschillende groepen burgers en instellingen dat het proces van individualisering te ver is doorgeschoten. Anderzijds vormt 'sport en cohesie' voor vooral de traditionele verenigingssport een interessant argument om zich tegenover de oprukkende commercie te legitimeren, en zijn plaats in de druk bezette arena van de 'vrijtijdsindustrie' veilig te stellen. Of het noodzakelijk en verstandig is om omwille van de cohesie in de sport te investeren, is daarmee afhankelijk van twee vragen: hoe slecht is het nu werkelijk gesteld met de cohesie in Nederland? En: hoe doeltreffend is de sport als middel om dit tij van maatschappelijke desintegratie te keren.

Geen van beide vragen kent momenteel een eensluidend antwoord. Wat betreft de vermeende teloorgang van de cohesie: waar de ene onderzoeker in diverse kleinere en grotere gebeurtenissen sporen ziet van desintegratie, wijzen anderen op een zich handhavend niveau van, onder andere lidmaatschap van verenigingen, sociale contacten en vertrouwen in de medemens (Scheepers en Janssen 2001; De Hart et al. 2002). Gemeten naar zaken als verenigingslidmaatschap en vertrouwen in instituties scoort Nederland, althans in de late jaren negentig, internationaal gezien uitermate gunstig (Dekker 1999: 255; Dekker 2001). Voorzover traditionele verbanden aan slijtage onderhevig zijn, doemen andere verbanden op die de vrijgekomen leemte in het sociale veld opvullen (De Hart et al. 2002).

Ook op de vraag naar de vermeende positieve betekenis van sport voor de sociale cohesie bestaat geen eenduidig antwoord. In 1996 komen Van Bottenburg en Schuyt tot de slotsom dat sport inderdaad van grote maatschappelijke betekenis kan zijn. Dat zich in de sport problematische ontwikkelingen voordoen als discriminatie (oerwoudgeluiden), bedrog (doping) en agressie (voetbalvandalisme) wordt onderkend. De auteurs zien deze negatieve verschijnselen echter in de eerste plaats als een weerspiegeling van een breder samenlevingsprobleem. De sport zou maatschappelijke problemen een duidelijker gezicht geven, zij zou ze evenwel niet genereren. Daar staat tegenover dat de sport in verband kan worden gebracht met een veelheid aan positieve sociale effecten: meer sociale bindingen, sterkere sociale identiteitsontwikkeling, internalisering van respect voor regels en daarmee voor normen en waarden in het algemeen, en een positief klimaat om te leren samenwerken. Voor hun bevindingen moeten Van Bottenburg en Schuyt zich echter baseren op een beperkt aantal – veelal buitenlandse – onderzoeksbevindingen. In hoofdzaak steunt hun analyse op een weergave van theoretische inzichten (Van Bottenburg en Schuyt 1996).

Later onderzoek dat wel aan de vraag naar empirische gegevens voldeed, toonde zich soms dubbelzinnig (Duyvendak et al. 1998; Janssens 1999) zo niet ronduit kritisch (Elling 2002) over de relatie tussen sport en cohesie. Sport zou niet alleen insluiten maar ook uitsluiten, en met zijn prestatieve element even zeer voeding geven aan gevoelens van ongelijkheid en verschil als aan saamhorigheid. In de media breed uitgemeten randverschijnselen in de sport als vandalisme, geweld in en rond voetbalvelden, molestaties van scheidsrechters en dopinggebruik, roepen de vraag op in hoeverre sport de gewenste voorbeeldfunctie vervult.

In dit hoofdstuk van de Rapportage Sport 2003 zal vooral getracht worden om een antwoord te formuleren op de tweede vraag: in welke mate kan sport een bijdrage leveren aan de sociale cohesie. Het perspectief dat daarbij wordt gehanteerd is dat van het 'sociaal kapitaal' (Putnam 1995, 2000). In opzet en doelstelling wijkt dit hoofdstuk af van de voorgaande hoofdstukken. Doel van de voorgaande hoofdstukken was om een beeld te schetsen van een veelvoud aan trends en ontwikkelingen. De aandacht ging daarbij primair uit naar een beschrijving van de gevonden trends. In dit hoofdstuk – alsmede in hoofdstuk elf over de relatie top-/breedtesport – gaat de aandacht uit naar één specifiek thema: de relatie tussen sport en sociaal kapitaal.

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. Eerst komt in §10.2 de literatuur aan bod rondom sociaal kapitaal in het algemeen en sport in het bijzonder. Daarna volgt in een korte tussenparagraaf (§ 10.3) de presentatie van een analyseschema dat als richtsnoer dient voor de daaropvolgende empirische analyses. Deze analyses hebben vooral betrekking op de relatie tussen sportdeelname (het sporten zelf) en sociaal kapitaal, en minder op de relatie tussen sociaal kapitaal en het als toeschouwer, tv-kijker of krantenlezer betrokken zijn bij de wereld van de (top-)sport. De thema's van de daaropvolgende paragrafen zijn de sociale gelaagdheid van sportdeelname (§ 10.4), de sociale context van het sporten (met wie men sport; § 10.5), en drie aspecten van de sociale betekenis van gezamenlijk sporten (integratie in netwerken, vertrouwen in de medemens, en deelname aan vrijwilligerswerk; §10.6, 10.7 en 10.8). Het hoofdstuk eindigt zoals gebruikelijk met een conclusie (§ 10.9).

10.2 Sociaal kapitaal

De term sociaal kapitaal is weliswaar niet nieuw, maar staat de laatste jaren weer sterk in de aandacht. Verantwoordelijk voor die aandacht is de Amerikaanse politicooloog Robert Putnam. Zijn studie *Bowling Alone* (Putnam 2000),² over de teloorgang van sociaal kapitaal, de verklaring van die teloorgang en de mogelijkheden daar wat tegen te doen, heeft tot veel discussie geleid.

Putnam vat sociaal kapitaal op als het geheel aan banden die mensen met elkaar onderhouden en opvattingen over wederkerigheid en onderling vertrouwen (Putnam 2000: 19, 21). Sociaal kapitaal – ook wel aangeduid als ‘coöperatief vermogen’ (De Hart et al. 2002: 16) – vormt daarmee de smeerolie van de samenleving. Sociaal kapitaal zorgt ervoor dat mensen elkaar vertrouwen en te hulp schieten, een basis vinden voor samenwerking en het oplossen van collectieve problemen. Sociaal kapitaal maakt dat men voor allerhande interacties geen ingewikkelde (juridische of fysieke) beveiligingsmaatregelen hoeft te treffen. In economische termen gesteld verlaagt sociaal kapitaal de transactiekosten, en vormt daarmee een belangrijke voorwaarde voor economische groei (Fukuyama 1995).

Sociaal kapitaal verbindt dus mensen met elkaar. Veelal gebeurt dat binnen een besloten cirkel van bekenden en vertrouwelingen. Intimi, vrienden, gelijkgestemden, vak-, club- of geloofsgenoten komen bij elkaar in eigen kring. In de woorden van Putnam is er dan sprake van ‘bonding’. Bonding is daarmee, naast een vorm van insluiting, ook altijd een vorm van uitsluiting: wij tegen zij. De werkelijke uitdaging in de zin van vorming van sociaal kapitaal ligt in het overstijgen van deze soms hardere en soms zachtere sociale grenzen, en bruggen te slaan (‘bridging’) naar mensen buiten het netwerk.

Vanuit de sociaal kapitaal-invalshoek vindt een voortdurende discussie plaats over de vraag in hoeverre sociale verbanden in de moderne maatschappij onderhevig zijn aan het eerder genoemde proces van erosie (zie ook De Hart et al. 2002). In zijn boek *Bowling Alone* haalt Putnam een brede keur aan statistieken aan die erop zouden duiden dat er sprake is van een afname in sociaal kapitaal. Putnam wijst hiertoe op afnemende betrokkenheid bij vrijwilligerswerk, verminderde donaties aan goede doelen, verminderde ledentallen van vrijwillige associaties, afnemende informele sociale contacten, afnemend vertrouwen in de medemens, afnemende participatie in sociale evenementen, verminderde politieke participatie (stemmen, activisme). Als verklaring voor deze afname wijst Putnam op verschillende oorzaken: de toenemende tijdsdruk, de geografische schaalvergroting als gevolg waarvan reistijden toenemen en mensen ruimtelijk gescheiden raken, en de opmars van de televisie. Vooral echter wijst Putnam op de opkomst van anders geprogrammeerde generaties³, generaties van mensen die om wat voor reden dan ook meer afstand van elkaar nemen en minder contact met elkaar zoeken.

Een remedie voor het herstel van sociaal kapitaal bezit echter ook Putnam niet. In zijn slothoofdstuk komt de maatschappelijk hervormer tot tal van aanbevelingen. Van belang voor het herstel van sociaal kapitaal zijn in Putnam’s ogen onder andere

het herstel van een publiek domein, een ‘nieuwe politiek’, werknemersvriendelijker arbeidsvormen en kleinere scholen met aandacht voor sociale vaardigheden en maatschappelijke betrokkenheid. Tot een analyse van de kans van slagen van deze beleidsmatige suggesties in relatie tot de door hem als wetenschapper gestelde maatschappij-analyse, komt ook Putnam echter niet.

Sport en sociaal kapitaal

In het kader van dit hoofdstuk is vooral interessant dat Putnam bij het herstel van sociaal kapitaal ook een rol ziet weggelegd voor de sport. Letterlijk stelt hij: “(...)Teamsports provide good venues for social-capital creation(...)” (2000: 411). Maar waarom wordt de sport zo’n belangrijke functie toegedicht met het oog op het verstevigen van het sociale weefsel? In de eerste plaats wijst Putnam erop dat wat betreft sportbeoefening veelal sprake is van een regelmatige, zeer intensieve vorm van *face-to-face* interactie. Bovendien vindt dit alles plaats in een betrekkelijk informele sfeer – in de woorden van Putnam “*over bowling, beer and pizza*”. Sport kan zodoende niet alleen in verband worden gebracht met een verhoogde kans op normnaleving. Tevens vormt zij een setting waarin het sociale leven uitvoerig wordt bediscussieerd, met als gevolg dat een uitwisseling plaatsvindt van tal van wetenswaardigheden en opinies. Sport brengt mensen – letterlijk en figuurlijk – met elkaar in aanraking en dwingt tot samenwerking. Sport vormt daarmee een vanzelfsprekende basis voor het sociale vertrouwen dat men ontwikkelt. Uit ervaring weet men immers op anderen te kunnen rekenen. Ook kan het leiden tot het opdoen van sociale en organisatorische vaardigheden. Verder schept de sport gelegenheid tot het opbouwen en onderhouden van vriendschappen. Putnam is daarbij optimistisch gestemd over de mogelijkheid om via de sport sociale contacten te smeden tussen personen uit verschillende bevolkingsgroepen (‘bridging’). Het beoefenen van sport schept niet enkel de gelegenheid tot een versterkte sociale binding, het bevordert ook sociale overbrugging. In de sport is iedereen immers elkaars gelijke: men meet slechts met één maat, en spreekt dezelfde taal.

Putnam waarschuwt echter dat het verlies aan sociaal kapitaal niet voorbij gaat aan de sport. Er is geen reden om te veronderstellen dat de ‘individualisering’ halt zou houden voor het hek van de sportvereniging. Integendeel. De individualisering van de sport ziet hij juist als symptomatisch voor een bredere maatschappelijke ontwikkeling, waarbij intermediaire groeperingen onderhevig zijn aan erosie. Kern van Putnams Bowling Alone-hypothese is juist dat een steeds geringer deel van de bevolking sport, en zo ze al sport, dit niet doet in het verband van een team of vereniging. Het gevolg van deze these zou zijn dat de sport als bron van sociaal kapitaal langzaam opdroogt.

Bowling alone: plaatsbepaling en kanttekeningen

Met zijn sociaal kapitaal-benadering behoort Putnam tot een traditie die terug gaat tot Tocqueville ([1835], 1991) en Durkheim ([1897], 1966) (zie Ultee, Arts, en Flap 1992).

Kenmerkend voor deze stroming is dat ze vooral de positieve gevolgen van sociale verbanden schildert. Tussen individu en staat bevindt zich een bont scala aan maatschappelijke middenveldorganisaties, uiteenlopend van kerkgenootschappen, vakbonden tot ontspanningsverenigingen. Het geheel hiervan wordt veelal aangeduid als *civil society* (zie Dekker 1999). Inbedding van burgers binnen sociale instituties heeft tot gevolg dat ze de normen en waarden die hierin opgang maken overnemen en naleven. Maatschappelijk middenveld-organisaties als vakbonden, buurtcomités en sportclubs zorgen er verder voor dat een verbinding tot stand komt met het rechtssysteem en de politiek. Uitwisseling op het niveau van plaatselijke gemeenschap of lokale samenleving vult de leemte tussen groot- en kleinschalige sociale instituties. Dit leidt ertoe dat de waarschijnlijkheid van gebruik van geweld tegen anderen en tegen zichzelf afneemt, omdat antagonistische gevoelens worden gekanaliseerd via de diverse instituties waar mensen deel van uitmaken.

Putnams werk heeft in korte tijd veel discussie losgemaakt. Een deel van zijn publiek toonde zich daarbij, zoals mocht worden verwacht, uiterst kritisch. Terugkerend punt van kritiek is dat Putnams notie van sociaal kapitaal te vaag en veelomvattend zou zijn, waardoor oorzaken en gevolgen niet altijd duidelijk zijn aan te geven. Onduidelijk is of sociaal kapitaal nu moet worden opgevat als een vorm van gedrag, een houding of opvatting, of een kenmerk van een samenleving (zie ook De Hart et al. 2002; Blokland-Potters constateert hetzelfde definitieprobleem bij het begrip gemeenschap, zie Blokland-Potters 1998: 6).

Bijvoorbeeld: Putnam signaleert dat mensen minder tijd besteden aan informele sociale contacten, en noemt dat een vermindering van het sociale kapitaal. Anderen zien 'trust', onderling vertrouwen, als de uitingsvorm van sociaal kapitaal, en verklaren aan de hand van een daling in het wederzijds vertrouwen waarom informele sociale contacten afnemen (Uslaner 1999).

Een ander terugkerend punt van kritiek is dat Putnam de determinanten van sociaal kapitaal te eenzijdig zou zoeken bij het intermenselijke verkeer en te weinig bij politiek-economische verhoudingen, bijvoorbeeld het functioneren van de staat en de mate van inkomensongelijkheid (Stolle 1999; Uslaner 1999). Diverse analyses tonen aan dat gevoelens van vertrouwen een directe relatie vertonen met onder andere de mate van inkomensongelijkheid (Uslaner 1999; Dekker 1999). Meer sportspecifiek behoeft de relatie tussen sport en cohesie meer relativering en verbijzondering (Seippel 2002).

Een bijzonder punt van kritiek is de overwegend positieve benadering van 'sociaal kapitaal' door Putnam. De zonnige kanten ervan doen de schaduwzijden teniet. Een meer kritische blik op de sociale gevolgen van de sport treft men aan binnen een theoretische traditie in de sociologie die bekend staat als de *sociaal conflict benadering*. In de sociaal conflict benadering ligt veel meer dan in de sociaal kapitaal-benadering het accent op de sociale tegenstellingen die zich nu eenmaal binnen iedere praktijk of maatschappij voordoen, bijvoorbeeld omdat middelen nu eenmaal schaars zijn. Deze stroming kent vertakkingen die een gematigd tot een radicaal-kritisch perspectief op

sociaal kapitaal bieden. De bekendste vertegenwoordiger van de meer gematigde kritische analyse is Bourdieu (1986). Voor Bourdieu is sociaal kapitaal, grofweg de netwerken waarin men verkeert en de relaties waar men een beroep op kan doen, primair een hulpbron, naast het economische kapitaal (eigendom, bezit) en het culturele kapitaal (opvoeding, opleiding) dat men bezit. Deze kapitaalbronnen kunnen worden ingezet voor de creatie van onderscheidingen, *distinction*. De sport, met haar “dubbele oog van zien en gezien worden” (Van Hilvoorde 2002: 238), biedt uitgelezen mogelijkheden om zich van anderen te onderscheiden (zie ook Van Bottenburg 1994; Bette 1989; Vanreusel 2002). Bij Bourdieu dient het (sociale en culturele, maar soms ook economische) kapitaal dat men via de sport verwerft dus primair een eigenbelang, al hoeft de verwerving van dat kapitaal niet per se de belangrijkste of enige drijfveer van het handelen te zijn. Sport draagt in die visie wellicht wel bij tot ‘bonding’, maar heeft nadrukkelijk niet de intentie tot ‘bridging’. Deels in lijn met deze meer antagonistische visie op sport hebben verschillende auteurs benadrukt dat het wijgevoel van de sport ook altijd impliceert dat er een ‘zij’ is: de sport mag dan verbroederen, maar het doet dat primair door zich tegen een andere partij af te zetten, door daar tegen te strijden. In de (competitie-)sport is er altijd een tegenpartij (Van Bottenburg en Schuyt 1996; Blokland-Potters 1998; Elling 2002). Of partijen elkaar over die strijd heen kunnen vinden in hun gedeelde sportbeleving, is een vraag waar theoretici en empirici het antwoord nog op schuldig blijven.

Voor de meer radicaal-kritische analyse van de sociale impact van sportbeoefening, waaronder exponenten van de (aloude) *Frankfurter Schule*, is sport vooral een machtsmiddel in de handen van de dominante groepen in de samenleving. Zo liet bijvoorbeeld Vinnai (1970) in zijn *Ideologie des Fussballsports* zien hoe de sport bijdraagt aan bestendiging en versteviging van hegemoniale machtsverhoudingen (zie ook Elling 2002). De sport mag zich dan voorstaan op haar eenheid van taal, niet iedereen bepaalt in dezelfde mate hoe die taal eruit ziet. Veeleer dan sociaal nivellerend te zijn, ruilt de sport een rangorde naar sociale positie in voor een naar prestatie.

Los van deze kritieken moet worden gesteld dat sport ook op andere wijzen dan langs bovenstaande wegen van ‘sociaal kapitaal’ kan bijdragen aan de cohesie. We bespreken er hier drie. Ten eerste: volgens Van Bottenburg en Schuyt (1996: 69) helpt sport om structuur aan te brengen in het vrijetijdsgedrag, bijvoorbeeld van zogenoemde ‘kwetsbare jongeren’. Via de sport wordt de jongeren een zinvolle activiteit aangeboden, en raken ze geïntegreerd in het ‘normale’ bestaan.

Ten tweede vervult sport een rol als bliksemafleider (ibid; Elias en Dunning 1986). Spanningen die in het normale leven worden opgebouwd vinden in de sport, juist ook vanwege haar lichamelijke karakter, op een onschuldige wijze een ontlading.

En ten derde: in de sociaal kapitaal-benadering wordt veel waarde gehecht aan de ontmoetingsfunctie van de sport. Sport draagt bij aan de vorming van sociaal kapitaal doordat men in de sport positief met elkaar leert omgaan. Maar ook zonder dat men elkaar in de sport ontmoet, kan sport een bijdrage leveren aan ‘cohesie’. Dat kan

doordat mensen elkaar als ‘sporter’ of ‘sportliefhebber’ zijn gaan zien, en als dusdanig zijn gaan waarderen. Men krijgt een identiteit als sporter. Een dergelijke identiteit hoeft niet gebonden te zijn aan maatschappelijke structuren als stad of land en wordt om die reden ook wel aangeduid met de term ‘imagined communities’, virtuele gemeenschappen (Blokland-Potters 1998: 109). Collega’s vinden elkaar bijvoorbeeld tijdens een gesprek over sportwedstrijden die worden uitgezonden in de media, of wisselen tijdens de sport opgedane ervaringen uit. Een dergelijke gedeelde sportidentiteit kan ertoe bijdragen dat mensen, niettegenstaande het bestaan van andere, mogelijk meer antagonistische identiteiten, een basis zien voor gemeenschap. De sport als ontmoetingsplaats heeft daarmee een overbruggingsfunctie, zonder dat dit betekent dat men ook daadwerkelijk samen sport.

10.3 Naar een analysemodel

Duidelijk is dat de sociaal kapitaal-benadering niet de enige benadering is in het vraagstuk van de cohesie, en bovendien een die niet gevrijwaard is gebleven van kritiek. Desalniettemin staat vast dat Putnams *Bowling Alone* in korte tijd is uitgegroeid tot een klassieker in de sociale wetenschappen, en heeft bijgedragen aan de totstandkoming van een vruchtbaar debat rondom de teloorgang en het herstel van sociaal kapitaal. Om die reden zullen we ons in dit hoofdstuk focussen op de relatie tussen sport en sociaal kapitaal, en zullen we de betekenis van sport voor bijvoorbeeld de ontlading van spanningen hier niet expliciet aan de orde stellen.⁴

Het aanbrengen van een structuur in dat debat is niet eenvoudig. Elling (2002) maakt in haar proefschrift het onderscheid tussen *structurele*, *culturele* en *affektieve* vormen van integratie/uitsluiting. Structurele integratie heeft daarbij betrekking op verschillen in sportparticipatie; culturele integratie op de normen en waarden die daarmee gepaard gaan; en affectieve integratie op het ontstaan van netwerken en wederzijdse betrokkenheid. Ellings indeling vertoont overeenkomsten met die van Duyvendak et al. (1998), die een onderscheid maken tussen *participatie* (sportdeelname), *interactie* (samen sporten) en *onderlinge betrokkenheid* (gevolg: intensivering van de sociale contacten). Duyvendak et al. leggen dus Ellings eerste fase uiteen in twee aparte fasen, ‘deelname’ en ‘samen doen’, en nemen fasen twee en drie samen in de fase ‘gevolgen’.

In de rest van dit hoofdstuk zal een variant op beide indelingen worden gebezigt (figuur 10.1). Het onderzoeksmodel zet vragen over sport en cohesie in een bepaalde volgorde: wie sport, op welke wijze, met wie en met welke gevolgen van dien?⁵

Figuur 10.1 Geleding van vragen over sport en sociaal kapitaal naar drie deelaspecten

Om te beginnen is het van belang te vragen wie er *participeren* in de sport, en hoe het staat met de verschillen die zich daarbij voordoen tussen diverse, relevant te achten bevolkingsgroepen. In dit hoofdstuk zal daarbij gekeken worden naar verschillen tussen hoger en lager opgeleiden, autochtonen en allochtonen, mannen en vrouwen, en jongeren en ouderen.

Vervolgens is de vraag aan de orde in welke mate het waarschijnlijk is dat er samen wordt gesport. Deze *sociale context* van de sport wordt enerzijds afgemeten aan indicatoren als verenigingslidmaatschap en de deelname aan teamsporten (in plaats van individueel beoefenbare sporten), en anderzijds aan minder frequent bevraagde zaken als de personen met wie men sport.

Nu bekend is of men elkaar in de sport ontmoet, luidt de vraag wat daarvan de *sociale betekenis* is. Deze sociale betekenis is uiteengelegd in drie deelcomponenten: netwerken, opvattingen en gedragingen.

Bij *netwerken* gaat het om de vraag of het ontmoeten in de sport ook leidt tot meer duurzame vriendschappen, tot de opname in sociale netwerken, en zo ja, in welke mate die netwerken dan beperkt blijven tot een kring van gelijken of dat deze ook een 'overbruggende' betekenis hebben.

Bij *houdingen* wordt gekeken naar de mate waarin het sporten en de contacten die men daarin opdoet van invloed zijn op de opvattingen die men erop nahoudt, voorzover die van belang geacht kunnen worden voor aspecten van cohesie. Daarbij gaat het om zaken als de houding jegens ouders, vrienden, zichzelf, tegenstanders, vreemdelingen, instituties, et cetera. Veel materiaal is hier overigens niet over beschikbaar. In het kader van dit onderzoek is gebruikgemaakt van de in de sociaal kapitaal-literatuur veel gebezigde vraag naar het vertrouwen dat men heeft in de medemens.

Bij *gedrag* staat de vraag centraal wat de betekenis is van de opname in een bepaald netwerk en de huldiging van zekere opvattingen voor de concrete gedragingen die men tentoonspreidt. Van opname in netwerken en het huldigen van pro-sociale opvattingen mag men verwachten dat er een positieve invloed van uitgaat op het feitelijke

sociale gedrag (alhoewel de relatie opvattingen-gedrag ook omgekeerd kan worden). Relevant is dan de vraag of sporters vaker hun stem uitbrengen tijdens verkiezingen, of ze vaker vrijwilligerswerkzaamheden verrichten, aan goede doelen geven of zich onthouden van geweld (of juist niet)? In dit hoofdstuk zal vooral worden gekeken naar de relatie tussen sport en vrijwilligerswerk.

Samengevat: in het onderzoek gaan we op zoek naar verschillen in *participatie* en in *sociale context* van het sporten, die gevolgen hebben voor het sociale kapitaal dat in de sport vergaard wordt, en dat tot uitdrukking komt in de *netwerken* waar men deel van uitmaakt, de *opvattingen* die men huldigt en de *gedragingen* die men bezigt. In de navolgende vijf paragrafen zullen de diverse elementen uit figuur 10.1 een voor een de revue passeren. Enerzijds wordt daarbij ingegaan op onze eigen empirische analyses; anderzijds zullen deze in de context worden geplaatst van de bevindingen van anderen. De nadruk in de analyse ligt daarbij op de relatie tussen sociaal kapitaal en de eigen actieve sportdeelname. De sociale betekenis van betrokkenheid bij de sport als volger, toeschouwer of vrijwilliger (zie hoofdstuk 5) blijft, deels wegens gebrek aan data⁶, onderbelicht.

10.4 Differentiatie in de sportdeelname

Een eerste vereiste voor sport om bij te kunnen dragen aan sociaal kapitaal is dat er sprake is van sportdeelname. De analyses uit hoofdstuk 4 laten zien dat de sportdeelname de afgelopen decennia, na een veel grotere toename in de decennia ervoor, nog licht is gestegen (zie tabel 4.1). Tweederde van de bevolking doet op een of andere wijze aan sport. Bijna alle jongeren doen aan sport (Zeijl 2003). Onder ouderen en vrouwen is de sportdeelname de afgelopen decennia verder gestegen. De basis voor een mogelijk positieve bijdrage van sport aan de cohesie is daarmee in de tweede helft van de twintigste eeuw danig vergroot. De analyses maken echter ook duidelijk dat er nog steeds duidelijke verschillen in sportdeelname bestaan, bijvoorbeeld naar etniciteit, inkomen en opleidingsniveau, en dat deze verschillen maar mondjesmaat kleiner worden (zie ook De Haan en Breedveld 2000).

In het hier gehanteerde model is sportdeelname op zich echter nog niet voldoende om cohesie te bewerkstelligen. Wil de sport een bijdrage leveren aan processen van maatschappelijke integratie, dan zal het ook noodzakelijk zijn dat mensen elkaar in de sport tegenkomen. Beoefening van dezelfde sporten vormt daartoe een minimale voorwaarde. Analyse op de Aanvullende voorzieningengebruik onderzoeken van het SCP uit 1983 en 1999 laat echter zien dat zich naar de type sporten die men beoefent nog grote verschillen voordoen naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit (tabel 10.1, 10.2; cijfers over etniciteit alleen voor 1999).

Nog altijd doen er 9 keer zoveel mannen aan zaalvoetbal dan vrouwen (tabel 10.1). Bij het veld-voetbal overtreffen mannen vrouwen 7 maal in aantal, bij auto-/motorsport 4 maal. Sporten die vooral bij vrouwen populair zijn, zijn paardrijden, gymnastiek, handbal en turnen (vgl. Elling 2002). In 1983 waren dit ook al sporten die

Tabel 10.1 Verhouding tussen percentage deelnemers aan verschillende sporten en aan sport in het algemeen, naar vier achtergrondkenmerken, bevolking van 6-79 jaar, 1983 en 1999

	sekses (man/vrouw)		leeftijd (jong/oud) ^a		opleidingsniveau (hoog/laag) ^b		etniciteit (aut./all.) ^c	
	1983	1999	1983	1999	1983	1999	1983	1999
zaalvoetbal	12,8	zaalvoetbal 8,9	basketbal 15,0	basketbal 16,0	hockey 4,8	hockey 5,8	auto-/motor 4,0	
veldvoetbal	9,1	veldvoetbal 6,6	vechtsporten 13,0	soft-/honkbal 12,0	watersport 3,3	golf 3,9	schaatsen 2,6	
auto-/motor	8,0	auto-/motor 4,2	handbal 12,0	vechtsporten 8,3	tennis 2,8	basketbal 3,7	tafeltennis 2,5	
vechtsporten	4,4	squash 2,2	korfbal 10,0	skate/skeeler 6,2	basketbal 2,5	squash 3,6	watersport 2,2	
tafeltennis	2,4	tafeltennis 2,1	atletiek 6,0	veldvoetbal 6,1	atletiek 2,4	watersport 3,3	paardrijden 2,1	
atletiek	2,1	basketbal 2,1	veldvoetbal 5,8	hockey 5,5	tafeltennis 2,4	tennis 2,5	atletiek 2,0	
basketbal	1,9	vechtsporten 2,1	hockey 5,8	handbal 5,3	schaatsen 2,4	tafeltennis 2,4	tennis 1,8	
joggen	1,8	joggen 2,0	zaalvoetbal 3,8	korfbal 5,3	badminton 2,3	schaatsen 2,3	handbal 1,8	
watersport	1,5	atletiek 1,8	auto-/motor 3,5	zaalvoetbal 5,1	volleybal 2,2	joggen 2,2	skate/skeeler 1,6	
hockey	1,5	golf 1,8	tafeltennis 3,5	tafeltennis 4,5	joggen 2,1	skate/skeeler 2,0	gym/turnen 1,6	
schaatsen	1,2	watersport 1,7	paardrijden 3,3	paardrijden 4,5	vechtsporten 2,0	volleybal 1,9	badminton 1,5	
tennis	1,2	soft-/honkbal 1,4	joggen 3,2	squash 3,8	paardrijden 1,8	handbal 1,8	korfbal 1,5	
algemeen	1,1	tennis 1,3	schaatsen 3,2	badminton 2,2	zwemmen 1,6	atletiek 1,8	zwemmen 1,4	
volleybal	1,1	hockey 1,2	badminton 3,2	schaatsen 2,1	algemeen 1,5	fitness/aerobic 1,8	zaalvoetbal 1,3	
badminton	1,0	volleybal 1,1	volleybal 2,8	watersport 2,1	zaalvoetbal 1,5	korfbal 1,7	volleybal 1,3	
zwemmen	0,9	schaatsen 1,1	watersport 2,8	volleybal 1,9	veldvoetbal 1,4	vechtsporten 1,6	algemeen 1,3	
handbal	0,6	badminton 1,0	zwemmen 2,5	atletiek 1,8	auto-/motor 1,0	badminton 1,5	golf 1,2	
korfbal	0,6	algemeen 1,0	gym/turnen 2,2	auto-/motor 1,8	korfbal 1,0	zwemmen 1,4	joggen 1,2	
paardrijden	0,6	zwemmen 0,8	algemeen 2,1	gym/turnen 1,8	gym/turnen 1,0	algemeen 1,4	veldvoetbal 1,0	
gym/turnen	0,3	korfbal 0,8	tennis 1,9	zwemmen 1,8	handbal 0,7	soft-/honkbal 1,3	squash 1,0	
		skate/skeeler 0,8		fitness/aerobic 1,7		zaalvoetbal 1,3	hockey 1,0	
		fitness/aerobic 0,6		algemeen 1,5		auto-/motor 1,2	fitness/aerobic 1,0	
		handbal 0,5		joggen 1,4		paardrijden 1,2	basketbal 0,8	
		gym/turnen 0,3		tennis 1,3		veldvoetbal 1,2	vechtsporten 0,7	
		paardrijden 0,3		golf 0,9		gym/turnen 0,7	soft-/honkbal 0,5	

a Jong 6-34 jaar, oud 35-79 jaar.

b Laagopgeleid < hbo/wo; hoogopgeleid = hbo/wo; respondenten van 19 jaar en ouder.

c Inclusief westerse allochtonen; geen cijfers over 1983 beschikbaar.

Bron: SCP (AVO)

beduidend vaker door vrouwen beoefend werden, net zoals voetbal ook toen al een typische mannensport was. De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn tussen 1983 en 1999 overigens wel kleiner geworden. In tabel 10.2 is dit nog eens uitgedrukt in een sekse-differentiatiemaat over alle sporten heen. Het feit dat die maat tussen 1983 en 1999 lager is geworden geeft aan dat de uitsplitsing van mannen en vrouwen naar sekse-specifieke sporten in die tijd is verminderd. Het indexcijfer voor de ontwikkeling tussen 1983 en 1999 geeft verder aan dat de daling in de mate waarin sporten sekse-specifiek zijn, groter is geweest dan de daling in de mate waarin mannen meer sporten dan vrouwen (indexcijfers sportdeelname algemeen). De sportdeelname van vrouwen is dus niet alleen harder gestegen dan bij mannen, vrouwen zijn daarbij ook naar verhouding meer gaan deelnemen aan specifieke mannensporten (meer trouwens dan andersom: de deelname van mannen aan 'vrouwensporten' steeg beduidend minder sterk; zie ook Elling 2002).

Tabel 10.2 Differentiatie in sportdeelname van sport in algemeen en als gemiddelde van verschillende sporten naar drie achtergrondkenmerken, 1983 en 1999, en index 1999 (1983 = 100), bevolking van 6–79 jaar (in procenten)

	sekse (man/vrouw)			leeftijd (jong/oud) ^a			opleiding (hoog/laag) ^b		
	1983	1999	index	1983	1999	index	1983	1999	index
sportdeelname algemeen	1,1	1,0	91	2,1	1,5	75	1,5	1,4	90
differentiatiemaat ^c									
alle sporten	18,0	12,4	69	24,6	17,4	71	13,7	10,6	77
differentiatiemaat ^c									
sporten die ook in 1983 werden bevestigd	18,0	13,2	73	24,6	16,2	66	13,7	10,0	73

a Jong 6–34 jaar, oud 35–79 jaar.

b Laagopgeleid < hbo/wo; hoogopgeleid = hbo/wo; respondenten van 19 jaar en ouder.

c Gemiddelde van verhoudingscijfers per tak van sport, gecorrigeerd voor verschillen in deelnamecijfers per tak van sport voor bevolking als geheel; cijfer voor etniciteit niet opgenomen vanwege ontbreken van cijfers over 1983.

Bron: SCP (AVO)

Als we kijken naar leeftijd zien we dat jongeren vooral domineren in team-/balsporten (basketbal voorop), de vechtsporten en in 1999 verder in skaten/skeelers. Sporten die ouderen naar verhouding meer beoefenen zijn, in 1999, golf, tennis en gezondheidsgerichte sporten als joggen, fitness en turnen. Joggen is een sport die tussen 1983 en 1999 naar verhouding steeds meer door ouderen wordt gedaan (atletiek trouwens ook). De in vergelijking met sekse hogere differentiatie in tabel 10.2 geven aan dat leeftijd in de keuze voor bepaalde sporten onderscheidener is dan sekse. Ook voor ouderen geldt trouwens dat de differentiatie tussen 1983 en 1999 is afgenomen, in ongeveer dezelfde mate als dat het verschil in sportdeelname naar leeftijd is afgenomen.

In 1983 waren hockey, watersport en tennis de sporten waar hoger opgeleiden oververtegenwoordigd waren. Bij handbal, gymnastiek en korfbal was het tegendeel het geval. In 1999 zijn hockey, watersporten en tennis nog steeds 'elitesporten', maar hebben golf, basketbal en squash zich daarbij gevoegd. Aan de staart van deze lijst heeft zich het voetbal gevoegd, wat in 1999 naar verhouding minder vaak door hoger opgeleiden wordt beoefend dan in 1983. In algemene zin geldt voor opleidingsniveau wat ook voor sekse geldt, namelijk dat er sprake is van afnemende differentiatie, en dat de daling in de differentiatiegraad iets groter is geweest dan op basis van de gestegen sportdeelname van vooral lager opgeleiden mocht worden vermoed.

Concluderend kan worden gesteld dat de sportdeelname is gestegen, maar dat zich naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit nog duidelijke verschillen voordoen in de type sporten die worden beoefend. Mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, hoger en lager opgeleiden en autochtonen en allochtonen beoefenen deels andere sporten. Deze bevindingen komen overeen met analyses van het sportgedrag in Vlaanderen (Scheerder et al. 2002), en suggereren dat mensen elkaar in de sport niet alleen ontmoeten maar zich ook actief van elkaar proberen te onderscheiden. De verschillen zijn in 1999 echter wel kleiner dan in 1983, hetgeen de mogelijkheid voor de sport vergroot om van betekenis te zijn voor de cohesie.

10.5 Samen doen: sociale context van het sporten

Ook als men dezelfde sporten beoefent, hoeft men elkaar nog niet tegen te komen. Mensen sporten individueel, of worden lid van een vereniging die om wat voor reden dan ook in meer of mindere mate overheerst wordt door een bepaalde maatschappelijke groepering. De hier geraadpleegde onderzoeken geven echter geen informatie over de pluriformiteit van het ledenbestand van sportverenigingen. In deze paragraaf wordt daarom – als indicator voor de sociale context van de sportbeoefening – gekeken naar de deelname aan teamsporten en aan verenigingssport, en naar het gezelschap waarin men sport. Eerst wordt echter nog stil gestaan bij het thema van de informele sociale contacten.

Sociale contacten

In de literatuur over sociaal kapitaal wordt de nodige betekenis toegekend aan de (informele) sociale contacten die mensen met elkaar onderhouden. Verlies aan sociale contacten wordt gezien als een verlies aan sociaal kapitaal. Voor de Verenigde Staten constateert Putnam (2000) dat mensen de afgelopen decennia minder intensieve sociale contacten met elkaar zijn gaan onderhouden. Wel constateert hij dat nieuwe communicatievormen als telefoon en internet communicatieve functies overnemen van traditionele face-to-facecontacten, maar over de potentie van deze nieuwe communicatietechnieken voor sociaal kapitaal toont Putnam zich uiterst kritisch (ibid: hoofdstuk 9).

Voor Nederland laten analyses op de reeks Culturele Veranderingen-onderzoeken nauwelijks ontwikkelingen zien in de mate waarin burgers contact onderhouden met familie, kennissen en burens (Scheepers en Janssen 2001). De uitkomsten uit het TBO laten echter zien dat Nederlanders sinds 1975 wel degelijk stelselmatig hebben bezuinigd op hun informele sociale contacten (tabel 10.3; zie ook Knulst 1999 en De Hart et al. 2002: 38).

Tabel 10.3 Tijdsbesteding aan traditionele versus nieuwe sociale activiteiten, alsmede enkele overige activiteiten, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	verschil 2000-1975
'traditionele' sociale activiteiten							
visites (gaan en ontvangen)	8,4	7,9	7,4	7,1	6,9	6,6	-1,8
vrijwilligerswerk en hulp aan derden	1,6	1,6	1,8	1,7	1,8	1,5	-0,1
feestjes, etentjes	1,2	1,1	1,2	1,2	1,4	1,4	0,2
praten met huisgenoten	2,9	2,6	2,1	2,0	1,6	1,3	-1,6
aandacht voor kind(eren)	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,0
kerkbezoek	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	-0,1
gezelschapsspelletjes	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	-0,1
totaal	15,6	14,7	13,9	13,5	13,1	12,1	-3,5
'nieuwe' sociale activiteiten							
hobby's en liefhebberijen	8,2	8,7	9,0	7,7	7,5	6,8	-1,4
uitgaan (horeca, cultuur, recreatie) ^a	2,4	2,2	2,4	2,6	2,6	2,5	0,1
sport (incl. fietsen en wandelen)	1,5	1,6	2,1	1,8	2,1	1,8	0,3
computergebruik			0,1	0,5	0,9	1,3	1,3
telefoneren		0,4	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7
internetgebruik						0,5	0,5
totaal	12,1	12,9	14,1	13,1	13,7	13,6	1,5
overige activiteiten							
televisiekijken	10,2	10,3	12,1	12	12,4	12,4	2,2
lezen	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	-2,2
radioluisteren	2,2	1,8	1,4	1,2	0,8	0,7	-1,5
betaald werk	14,8	14	14,1	16,6	17,3	19,4	4,6

a Verdeling in 2000: horeca 1,7 uur; cultuur 0,4 uur; overig uitgaan/recreatie 0,4 uur per week.

Bron: SCP (TBO)

Uit tabel 10.3 komt naar voren dat aan de traditionele sociale activiteiten, zoals op visite gaan en visite ontvangen, etentjes, praten met huisgenoten, spelletjes doen, kerkbezoek en vrijwilligerswerk, steeds minder tijd wordt besteed (-3,5 uur per week). Vooral het bij elkaar op visite gaan en het praten met (volwassen) huisgenoten hebben aan belang ingeboet. Nog steeds echter is de tijdsbesteding aan dergelijke

informele sociale contacten beduidend groter dan de tijdsbesteding aan het meer formele vrijwilligerswerk en kerkbezoek (vgl. Putnam 2000: 97).

De daling in de tijdsbesteding aan traditionele informele sociale contacten wordt niet (volledig) gecompenseerd door de opkomst van nieuwe interactiepatronen in de vrije tijd. Zelfs als men, zoals hier tamelijk optimistisch is gedaan, alle tijd besteed aan computers, internet, telefoongebruik, uitgaan en sport interpreteert als sociaal gerichte activiteiten, dan nog blijkt dat de gegroeide tijdsbesteding aan genoemde activiteiten lager uitvalt dan de daling bij de traditionele sociale contacten (+1,5 uur versus -3,5 uur). Het nettoresultaat is een daling in de tijd die besteed wordt aan het onderhouden van sociale contacten in de vrije tijd. De gegroeide tijdsbesteding aan het sporten vormt in deze onvoldoende compensatie. Grote winnaar van het laatste kwart van de twintigste eeuw waren de televisie en de werkplek. In vergelijking met 1975 wordt er vooral meer tv gekeken en meer gewerkt.

Individualisering in de sport

In een nog niet zo grijs verleden hebben verschillende auteurs uitvoerig stilgestaan bij de vraag of zich in de sport een proces van individualisering voltrekt (Van Bottenburg 1992; Striijp 1996). Gebaseerd op NOC*NSF-cijfers tot respectievelijk het begin en de eerste helft van de jaren negentig, constateerden beide auteurs een constante respectievelijk afnemende belangstelling voor teamsporten en een stijgende belangstelling voor individueel beoefenbare sporten.

In de tweede helft van de jaren negentig blijkt dit proces van individualisering in de sport zich nadrukkelijk te hebben voortgezet (tabel 10.4). Ondanks een stijging in het aandeel personen dat aan sport doet, daalde tussen 1991 en 1999 het aandeel personen dat deelneemt aan een teamsport. Het aandeel personen dat een sport beoefent die ook individueel beoefend kan worden, steeg echter nog wel (zie ook tabel 4.6). Ook het aandeel leden van ten minste een sportvereniging daalde na 1991. Deze daling wordt ook bevestigd door ander onderzoek (Breedveld en Van den Broek 2001; De Hart et al. 2002), en bevestigt dat de band tussen sporters en het traditionele sociale kader voor sportbeoefening – de sportvereniging – op zijn zachtst gezegd losser is geworden. Die lossere band heeft daarbij niet alleen betrekking op de belangstelling om lid te worden van sportverenigingen, maar ook op de wijze waarop men zich als lid van een vereniging manifesteert (Anthonissen en Boessenkool 1996; Anthonissen 1997). Lidmaatschap van de sportvereniging gaat niet meer automatisch over van ouder op kind, leden stappen makkelijker over van de ene naar de andere sport of sportvereniging, en de verenigingscontributie wordt in toenemende mate gezien als een toegangkaartje tot het sportterrein. Overigens was verenigingslidmaatschap altijd al minder vanzelfsprekend voor onder andere ouderen, lager opgeleiden, minder gefortuneerden, etnische minderheden en grootstedelingen (zie tabel 4.9).

Tabel 10.4 Deelname aan sport, hoofdtypen sport en lidmaatschap sportvereniging, bevolking van 6-79 jaar, 1983, 1991, 1999 (in procenten)

	%			indexcijfer (1991 = 100)		
	1983	1991	1999	1983	1991	1999
sportdeelname excl. fietsen/wandelen	58,8	62,6	64,9	94	100	104
solosporten	47,2	49,7	51,5	95	100	104
duosporten	18,7	19,2	18,3	97	100	95
teamsporten	19,7	18,6	17,4	106	100	94
lid sportvereniging	33,8	37,1	33,6	91	100	91

Bron: SCP (AVO)

Samen sporten?

Een lossere band tussen sporter en sportvereniging wil echter nog zeggen dat de sport in een sociaal vacuüm plaatsvindt (Van Bottenburg 1994). Ook individueel beoefenbare sporten kunnen samen met anderen beoefend worden, en er zijn meer sportverbanden denkbaar dan dat van een sportvereniging.

Over de vraag in welke mate ook de ongeorganiseerde sport samen met anderen plaatsvindt, is de literatuur verdeeld. Elling (2002) vond in haar onderzoek dat 93% van de jeugdige sporters die zij onderzocht, met anderen sport. Breedveld (1999) komt echter, op basis van uitkomsten uit het Dagrecreatie-onderzoek, tot de slotsom dat 38% van de sportieve activiteiten alleen plaatsvindt (tabel 10.5).⁷ Andere vrijetijdsactiviteiten, zoals dagrecreatie en uitgaan, vinden beduidend vaker in het gezelschap van anderen plaats. Dagrecreatie lijkt daarbij vooral een sociale functie te hebben binnen de context van het eigen huishouden, uitgaan vooral ook daarbuiten.

Tabel 10.5 Dagtochten naar aard van gezelschap, per activiteit, 1995/'96 (in procenten)

	alleen	met huisgenoten	huisgenoten + niet-huisgenoten	met anderen	totaal
dagrecreatie	14	45	17	24	100
uitgaan	9	23	21	48	100
hobby/vereniging	45	18	9	29	100
sport	38	19	10	34	100
totaal	22	32	15	31	100

Bron: CBS (Dagrecreatie-onderzoek 1995/'96); Breedveld (1999)

Om meer zicht te krijgen op de sociale context van onder andere het sporten zijn in het AVO-1999 enige vragen gesteld over het netwerk van respondenten. Gevraagd is, voor de 3 belangrijkste personen in iemands netwerk buiten de leden van het eigen huishouden, wat daarvan de achtergrond is (sekse, leeftijd, opleidingsniveau en

etniciteit), hoe men die persoon heeft leren kennen, of die persoon ook deelneemt aan drie vrijetijdsbestedingen (sport, uitgaan of cultuurbezoek), en als dat het geval is, of men dat ook wel eens samen doet.⁸ De vragen zijn alleen gesteld aan personen van 16 jaar en ouder.

Uit deze laatste vraag komt naar voren dat – althans bij de eerstgenoemde persoon in het netwerk⁹ – 24% van de respondenten soms of regelmatig samen met diegene sport (tabel 10.6). Dit percentage ligt even hoog bij cultuur, en beduidend hoger bij het uitgaan. Evenals bij het Dagrecreatie-onderzoek blijkt het uitgaan dus vaker in een sociale context plaats te vinden dan de sport (vgl. tabel 10.5). Overigens blijkt bij nadere beschouwing dat er zich tussen sport en cultuur enkele belangwekkende verschillen voordoen. Bij sport ligt de deelname hoger dan bij cultuur, maar wordt er verhoudingsgewijs minder samen gedaan. Aan cultuur (klassieke concerten, toneel, ballet, musea) nemen minder mensen deel, maar als men deelneemt is dat vaker dan bij sport in het gezelschap van anderen (zie onderste deel tabel 10.6). Uitgaan scoort zowel wat betreft deelnamegraad als wat betreft sociale gerichtheid hoger dan zowel sport als cultuur.

Tabel 10.6 Beoefening door eerste in het netwerk genoemde persoon, en beoefening samen, van drie activiteiten, bevolking van 16 jaar en ouder, 1999 (in procenten)

	sport	cultuur	uitgaan
netwerklid neemt niet deel aan activiteit	41	57	35
netwerklid neemt wel deel, maar niet samen met respondent	36	19	12
soms/regelmatig samen deelnemen aan activiteit	24	24	53
totaal	100	100	100
deelname %	59	43	65
waarvan soms/regelmatig samen	40	56	82

Bron: SCP (AVO)

Gekeken is ook in welke mate zich verschillen voordoen in de mate waarin groepen burgers samen met netwerkliden aan sport, cultuur of uitgaan doen. Hiertoe is gekeken naar het percentage respondenten dat met ten minste één netwerklid soms of regelmatig gaat sporten, uitgaat of een culturele instelling bezoekt (tabel 10.7). Uit de analyse komt naar voren dat 39% van de bevolking van 16 jaar en ouder met ten minste een lid uit het netwerk soms of regelmatig samen sport. Op deze wijze berekend is het samen beoefenen van sport iets populairder dan het samen ondernemen van culturele activiteiten, maar beduidend minder populair dan het samen uitgaan (vgl. tabel 10.6). Samen sporten komt vaker voor bij mannen dan bij vrouwen en meer bij jongeren dan bij ouderen. Ouderen, evenals vrouwen, ondernemen vaker samen iets cultureels. Allochtonen sporten iets minder samen dan autochtonen, maar gaan vaker samen uit. Hoger opgeleiden ondernemen in alle opzichten meer vrijetijdsactiviteiten samen met belangrijke anderen dan lager opgeleiden.

Tabel 10.7 Percentage dat met ten minste een netwerklid soms of regelmatig samen sport, uitgaat of een culturele instelling bezoekt, gecontroleerd^a voor sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit van respondent, bevolking van 16 jaar en ouder, 1999 (in procenten)

	sport	cultuur	uitgaan
algemeen	39	34	66
<i>seks</i>			
man	41	28	68
vrouw	37	39	65
<i>leeftijd</i>			
16–24 jaar	54	22	85
25–34 jaar	45	31	78
35–49 jaar	35	34	62
50–64 jaar	32	44	52
≥ 65 jaar	18	42	36
<i>opleiding</i>			
lo, lbo, mavo	33	22	59
mbo, havo, vwo	41	34	68
hbo, wo	45	49	74
<i>etniciteit</i>			
autochtoon	40	34	66
allochtoon	33	34	71

a Uitkomst mca-analyses. Effecten alle significant op $p = .05$ niveau, tenzij cursief weergegeven. Uitkomsten uit meer gebruikelijke logistische regressie-analyse laat naar sterkte en richting verbanden geen afwijkende resultaten zien.

Bron: SCP (AVO)

Samengevat kan worden gesteld dat het laatste kwart van de vorige eeuw inderdaad een afname te zien gaf van informele sociale contacten, een ontwikkeling die niet wordt gestuit door de opkomst van ‘nieuwe’ sociale activiteiten, waaronder sporten. De jaren negentig geven daarbij een daling te zien in het sociale karakter van de sport, zoals waargenomen in het aandeel verenigingsleden en teamsporters. Vooral mannen, jongeren en hoger opgeleiden sporten samen met belangrijke anderen buiten het eigen huishouden. Vanuit sociaal oogpunt lijkt vooral uitgaan echter van grotere betekenis dan sporten.

10.6 De sociale betekenis van sport (1): netwerken

Toevallig aan dezelfde sport doen, wellicht bij dezelfde vereniging, misschien zelfs in hetzelfde team, betekent nog niet dat hieruit ook relaties voortkomen die zich uitstrekken tot buiten de sport. In het minst gunstige geval communiceert men ook binnen de sport niet of nauwelijks met elkaar, in een iets minder ongunstig geval communiceert men wel met elkaar tijdens de sport maar niet daarbuiten, en in het

meest gunstige geval komt men elkaar ook daarbuiten weer tegen en liefst nog in positieve zin.

Uit onderzoek naar sportgedrag en etniciteit komt naar voren dat een groot deel van de sport etnisch gemengd plaatsvindt. Duyvendak et al. (1998) komen tot een percentage van 90% gemengde sport, Elling (2002) tot percentages tussen de 51% en 75%. Volgens Janssens (1999) zijn er aanwijzingen dat segregatie in de sport – het in gescheiden teams sporten, bij eigen sportclubs en in eigen competities – beperkt is en bovendien vermindert. Sombere geluiden zijn er desondanks over de mate waarin etnisch gemengd sporten bijdraagt aan etnisch gemengde contacten buiten de sport (Duyvendak et al. 1998; Elling 2002).

Buiten de context van integratie van minderheden kent de vraag naar het belang van de sport voor de totstandkoming van sociale relaties geen eenduidig positief antwoord. Zowel Elling (2002) als Breedveld (2003) vonden dat, voor jongeren, de school veruit het belangrijkste recruiteringsnetwerk vormt voor vriendschappen. In het onderzoek van Breedveld kwam de sportvereniging – voor diegenen die lid waren van een sportvereniging – op een goede tweede plaats, in het onderzoek van Elling was de sport niet van meer betekenis dan de buurt of andere recruiteringsvormen. Deze bevindingen sluiten aan bij onder andere Seippel (2001b) en Van der Poel en Roques (2002), dat mensen vooral sporten met de vrienden die ze al hadden.

Volgens Elling (2002) zien sportende jongeren relaties in de sport als ‘zwakke’ relaties, vergelijkbaar met de relatie die men heeft met collega’s op het werk of met burens. Uit netwerkonderzoek komt eveneens naar voren dat relaties met burens en collega’s tot de ‘zwakkere banden’ worden gerekend, zij het dat voor verscheidene contextgebonden situaties – het lenen van gereedschap, advies vragen aan een collega – dergelijke relaties van groot belang blijken (Völker 1999; Flap en Völker 2001; Granovetter (1973) heeft het in dat verband over de ‘strength of weak ties’). In hetzelfde onderzoek bleken medeleden van verenigingen overigens van veel minder belang voor hulp bij allerlei hulpbehoeften dan familieleden, vrienden en kennissen of burens (Völker 1999).

Verenigingsleden zijn dan misschien niet van belang voor het oplossen van kleinere praktische problemen, uit onderzoek van Dekker en De Hart (Dekker 1999) komt naar voren dat mensen zich het meest verbonden voelen met degenen met wie men bepaalde interesses in de vrije tijd deelt (tabel 10.8). Op de tweede plaats kwam opleiding/werk, aansluitend gevolgd door ruimtelijke dimensies als straat en streek, en in de laatste plaats kwamen traditionele kaders als religie en politiek (de antwoordmogelijkheid ‘familie’ werd niet geboden). Deze analyse is in lijn met theoretici die, met de individualisering en de ruimtelijke schaalvergroting, voor de vrijetijdsbesteding (hobby’s, voorkeuren, smaken) een belang zien weggelegd als maatschappelijk organisatiekader (Schulze 1997; Blokland-Potters 1998). Dekker (2001: 57) zelf toont zich echter sceptisch, en waarschuwt dat “verbondenheid op basis van sport en hobby’s voor een moderne multiculturele samenleving wel een mooie verbondenheid is, maar waarschijnlijk geen hechte gemeenschappen oplevert”.

Tabel 10.8 Verbondenheid met groepen waarmee men een kenmerk deelt, bevolking van 16 jaar en ouder, 1997

interesse in hobby's, sport of vrijetijdsbesteding	77
opleiding of soort werk	73
straat of directe omgeving	58
stad of streek	53
geloof of levensbeschouwing	50
politieke overtuiging	32

Bron: SCP (Civil Society en Vrijwilligerswerk)

De contactfunctie van de sport

Het eerder besproken blok netwerkvragen in AVO-1999 verschaft ook informatie over de betekenis van een aantal sociale praktijken voor het leren kennen van de drie belangrijke anderen buiten de leden van het eigen huishouden. Zoals ook al bleek uit de onderzoeken van Elling (2002) en Breedveld (2003), blijkt sport niet het belangrijkste recruiteringsnetwerk voor deze sociale relaties (tabel 10.9). Voor de belangrijkste relaties buiten hun huishouden vertrouwen de meeste mensen op familierelaties, aansluitend gevolgd door werk en opleiding. Familie wordt daarbij iets vaker genoemd bij persoon 1, naar men mag aannemen de persoon die men het belangrijkste vindt; werk en opleiding worden meer genoemd bij de tweede en derde persoon. De vrije tijd lijkt in deze minder van belang. Bijna 10% van de respondenten geeft aan dat men via 'andere vormen van vrijetijdsbesteding' iemand heeft leren kennen die men nu tot een van de drie belangrijkste personen rekent. Het persoonlijk netwerk van Nederlanders blijkt voor 4,3% samengesteld uit personen die men bij sport heeft ontmoet. Sport is dus niet de belangrijkste vrijetijdscontext waarin mensen hun sociale contacten opdoen. Tot slot is er een vrij uitgebreide categorie van respondenten die aangeven dat ze een van de drie belangrijke personen heeft leren kennen op andere, niet nader benoemde wijzen.

Tabel 10.9 Sociale setting waarin men de leden van het persoonlijk netwerk heeft leren kennen, bevolking 16 jaar en ouder, 1999 (in procenten)

	persoon 1	persoon 2	persoon 3	gemiddeld
is familie	40,6	37,6	34,6	37,6
tijdens het werk	13,1	14,7	16,6	14,8
tijdens opleiding	10,1	10,5	10,3	10,3
via andere vrijetijdsbesteding dan sport	9,8	9,3	9,7	9,6
door sport	4,3	4,4	4,2	4,3
via partner	3,5	4,2	4,5	4,1
anders	18,6	19,3	20,1	19,3
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: SCP (AVO)

Tussen de diverse bevolkingsgroepen doen zich duidelijke verschillen voor in de sociale context waarin men belangrijke anderen heeft leren kennen. Als we kijken naar het eerstgenoemde netwerklid, blijkt de familie een belangrijker recruiteringsvorm voor vrouwen dan voor mannen (47% versus 35%). Naast hun werkkring is voor mannen de vrije tijd (sport en niet sport) een belangrijke recruiteringspraktijk (mannen 17%, vrouwen 12%). Van de ouderen noemt 60% een lid van de familie als belangrijkste andere (16-24-jarigen 22%). Jongeren daarentegen betrekken hun netwerkleden meer uit hun opleiding (29%), en uit de vrije tijd (22%; overige leeftijdsgroepen maximaal 16%). Voor hoger opgeleiden zijn opleiding en werk (beide 16%) belangrijker dan voor lager opgeleiden (resp. 11% en 3%). Lager opgeleiden kennen meer mensen uit de kring van de eigen familie (47% tegen 34% voor hoger opgeleiden). Naar etniciteit doen zich geen grote verschillen voor, alhoewel allochtonen iets vaker aangeven belangrijke anderen op 'andere wijzen' te hebben ontmoet (23% versus 19% voor autochtonen) (cijfers niet in tabel).

Is de kans om de leden van het persoonlijk netwerk te ontmoeten via de sport groter voor sommige bevolkingsgroepen dan voor andere? Maakt het verschil in welk verband men sport? Tabel 10.10 laat zien dat voornoemde aspecten er inderdaad toe doen.

Tabel 10.10 Leren kennen van ten minste een netwerklid via de sport, bevolking van 16 jaar en ouder (in procenten)

	algemeen	sportdeelname		sporters			
		niet	wel	lid sportvereniging		wedstrijden/trainingen	
				niet	wel	niet	wel
algemeen	9,7	2,9	12,1	6,3	18,9	7,2	22,4
seks							
man	12,1	4,4	14,8	7,6	22,8	7,6	25,6
vrouw	7,6	1,7	9,8	5,2	15,4	6,9	18,1
leeftijd							
16-24 jaar	12,8	2,3	14,8	7,6	19,9	6,4	23,9
25-34 jaar	8,7	1,5	10,3	3,6	17,3	4,6	20,9
35-49 jaar	8,3	3,9	9,9	5,9	15,0	5,7	20,5
50-64 jaar	12,1	4,1	16,0	9,1	29,2	12,8	28,5
≥ 65 jaar	6,5	1,5	13,4	8,7	24,8	12,1	22,5
opleiding							
lo, lbo, mavo	9,0	3,0	12,9	7,4	21,2	8,8	24,5
mbo, havo, vwo	9,8	3,4	11,6	5,4	17,9	6,4	20,7
hbo, wo	10,5	2,1	12,0	6,1	18,3	6,4	23,1
etniciteit							
autochtoon	9,9	3,0	12,3	6,5	19,0	7,4	22,5
allochtoon	6,1	2,0	8,7	2,9	17,4	4,2	20,6

Algemene effecten in eerste kolom allemaal significant op $p = .05$ niveau, tenzij cursief weergegeven.

Bron: SCP (AVO)

Een kleine 10% van de bevolking van 16 jaar en ouder heeft ten minste één netwerklid via de sport leren kennen. Voor mannen, 16-24-jarigen en 50-64-jarigen, en voor autochtonen ligt dit percentage hoger dan voor vrouwen, de andere leeftijdsgroepen en voor allochtonen (het verschil in opleidingsniveau is in de tabel niet significant). Dit aandeel ligt hoger onder degenen die wel sporten dan onder degenen die niet aan sport doen. Binnen de groep sporters geven verenigingsleden vaker dan niet-georganiseerde sporters aan dat ze belangrijke anderen via de sport hebben leren kennen, en hetzelfde geldt voor het onderscheid tussen wedstrijdsporters en recreatiesporters.¹⁰

De brugfunctie van de sport: de diversiteit van het netwerk

Opname in verschillende netwerken is een van de uitingsvormen van de integrerende betekenis van sport. Integratie in een netwerk kan daarbij worden beschouwd als een vorm van ‘bonding’. Van betekenis voor sociaal kapitaal is daarbij vooral dat die netwerken niet beperkt blijven tot een groep gelijkgestemden, maar dat er bruggen worden geslagen naar mensen uit andere maatschappelijke kringen (‘bridging’). De netwerkvragen in het AVO bieden de gelegenheid om te kijken in welke mate de sportdeelname een bijdrage kan leveren aan een dergelijk proces. Hiertoe is gekeken naar de sociale diversiteit van de drie door de respondent genoemde netwerkleden (tabel 10.11).

Van de bevolking van 16 jaar en ouder rekt 39% geen mensen van de andere sekse tot de drie belangrijkste anderen buiten het eigen huishouden. 42% rekt hooguit een persoon van de andere sekse tot het netwerk. Naar leeftijd is het netwerk diverser samengesteld. Veel mensen geven aan dat 2 of zelfs alle 3 de leden van hun netwerk mensen zijn met een hogere of lagere leeftijd dan zichzelf. Naar opleidingsniveau is de diversiteit weer geringer: ruim de helft van de respondenten noemt niemand die een ander opleidingsniveau (wel/niet hbo/wo) heeft dan hij of zij zelf als lid van hun netwerk; een kwart noemt hooguit een persoon, en krap een kwart noemt wel 2 of 3 personen met een hoger of lager opleidingsniveau. Naar etniciteit gemeten doet zich in de Nederlandse samenleving nog niet veel diversiteit voor. Desgevraagd geeft 90% van de respondenten aan geen allochtonen (als men autochtoon) of autochtonen (als men allochtoon is) in het netwerk te hebben.

Tabel 10.11 Diversiteit van het sociale netwerk naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit, bevolking van 16 jaar en ouder, 1999 (in procenten)

	sekse	leeftijd ^a	opleidingsniveau ^b	eticiteit ^c
0 ‘anderen’	38,9	12,3	52,8	89,9
1 ‘andere’	42,1	18,7	24,7	5,6
2 ‘anderen’	16,0	35,1	13,1	1,6
3 ‘anderen’	3,0	33,8	9,4	2,9
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

a Minimaal leeftijdsverschil van +/-3 jaar.

b Wel of niet een hbo-/wo-opleiding.

c Autochtoon of allochtoon (incl. niet-westerse allochtonen).

Bron: SCP (AVO)

In aanvulling op deze algemene gegevens over de diversiteit van het sociale netwerk is, in lijn met de eerdere analyse op het samen sporten en het leren kennen via de sport, ook gekeken naar de relatie met sportdeelname, lidmaatschap van sportverenigingen en deelname aan trainingen en competities (tabel 10.12).

Tabel 10.12 Effecten^a van sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit, sportdeelname, lidmaatschap van sportvereniging en deelname aan competities en trainingen op de diversiteit van het sociale netwerk naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en totaal^f, gecontroleerd voor onderlinge invloeden, bevolking van 16 jaar en ouder, 1999

	sekse ^b		leeftijd ^c		opleidingsniveau ^d		eticiteit ^e		totaal ^f	
	rich-ting	bèta	rich-ting	bèta	rich-ting	bèta	rich-ting	B	rich-ting	bèta
sekse (0 man, 1 vrouw)	--	,12	++	,04	ns		--	-,21	--	,05
leeftijd	oo	,09	++	,31	oo	,07	ns		++	,22
opleidingsniveau	ns		--	,07	++	,40	ns		++	,22
eticiteit (0 aut., 1 all.)	ns		ns		ns		++	3,80	++	,23
sportdeelname (0 niet, 1 wel)	--	,05	--	,07	+	,03	+	,30	--	,04
lid sportvereniging ^g (0 niet, 1 wel)	ns		--	,03	ns		ns		ns	
deelname competities ^g (0 niet, 1 wel)	ns		--	,05	ns		ns		ns	

a Tweemaal +/0/-: significant op p = ,01 niveau; eenmaal +/0/-: significant op p = ,05 niveau; ns: niet significant op p = ,05 niveau.

b Hercodering 0-1-2/3 van andere sekse in netwerk (0/1).

c Minimaal leeftijdsverschil van +/-3 jaar; hercodering 0/1-2-3 met andere leeftijd in netwerk (0/1).

d Wel of niet een hbo-/wo-opleiding hebben gevolgd; hercodering 0-1/2/3 met andere opleiding in netwerk (0/1).

e Autochtoon of allochtoon (incl. niet-westerse allochtonen); uitkomst logistische regressie-analyse.

f Schaal van 0 tot 11, gemiddelde waarde 3,7, modi 3 en 4 (beide 22%).

g Analyse alleen sporters.

Bron: SCP (AVO)

Sportdeelname blijkt inderdaad verband te houden met verschillende aspecten van diversiteit, zij het niet altijd in de – vanuit sociaal kapitaal beredeneerde – positieve richting. Het netwerk van sporters is minder gedifferentieerd naar sekse en naar leeftijd dan het netwerk van niet-sporters. Klaarblijkelijk trekken sporters meer naar personen van hun eigen leeftijd en geslacht. Wel blijken sporters er een (licht) gedifferentieerder netwerk wat betreft opleidingsniveau en etniciteit¹¹ op na te houden dan niet-sporters. Het netto-effect van deze tegengestelde indicatoren is dat, op een diversiteitsschaal van 0 tot 11, sporters een 3,6 scoren en niet-sporters een 3,8 (cijfers niet in tabel). Sportdeelname gaat dus eerder gepaard met een grotere homogeniteit van het persoonlijk netwerk dan met diversiteit.

Separate analyses op de groep sporters laten overigens alleen significante relaties zien tussen zowel lidmaatschap van sportverenigingen als deelname aan competities en trainingen, en de mate van diversiteit van het netwerk naar leeftijd. In beide gevallen is die relatie negatief. Lid zijn van een sportvereniging en deelnemen aan trainingen en competities maakt kennelijk dat men meer contact heeft met personen van ongeveer dezelfde leeftijd. Bij de overige diversiteitsmaten werd geen significante relatie vastgesteld.

10.7 *Sociale betekenis van de sport (2): vertrouwen*

Op basis van de vragen in het AVO kan worden geconcludeerd dat sportdeelname gepaard gaat met grotere homogeniteit in het netwerk naar sekse en leeftijd en met grotere diversiteit naar opleidingsniveau en etniciteit. De overall-diversiteit van sporters viel echter lager uit dan die van niet-sporters, zodat per saldo de conclusie moet luiden dat sportdeelname geen bijdrage levert aan 'bridging'.

Een alternatieve methode om vast te stellen in welke mate mensen zich openstellen voor anderen is om te vragen of men, in het algemeen, vertrouwen heeft in zijn of haar medemens. Verschillende auteurs constateerden positieve, zij het niet altijd even sterke verbanden tussen 'vertrouwen' en, onder andere, verenigingslidmaatschap, vrijwilligerswerk, kerkbezoek, politieke participatie, minder criminaliteit en andere positieve uitingsvormen van sociaal kapitaal (Putnam 2000; Dekker 1999; Stolle 1999; De Hart et al. 2002). De relatie tussen vertrouwen en formele sociale contacten (lidmaatschappen) lijkt daarbij sterker dan die met informele sociale contacten (Uslaner 1999; Coffé en Vandeweyer 2002). Daarnaast leggen verscheidene auteurs zoals eerder gesteld ook relaties met sportdeelname of met lidmaatschap van sportverenigingen (Seippel 2002; Zeijl 2003; Breedveld 2003). De Amerikaanse onderzoeker Uslaner (1999: 201) stelt zelfs dat "geen andere vrijetijdsbesteding het vertrouwen (of het maatschappelijk engagement) zozeer bevordert als sport dat doet."

De 'vertrouwensvraag' zoals die ook gebruikt wordt in de literatuur over sociaal kapitaal¹² is helaas niet gesteld in het AVO maar wel in de 2000-editie van het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO). 59% van de bevolking van 12 jaar en ouder geeft aan vertrouwen te hebben in de medemens, 41% heeft dat niet. Evenals in ander onderzoek zijn er positieve (bivariate) relaties met opleidingsniveau en inkomen. Ook naar leeftijd zijn er duidelijke verschillen, zij het dat deze veelal omgekeerd zijn aan wat de literatuur vermeldt. Van de mensen van onder de vijftig jaar heeft 64% vertrouwen in de medemens, tegen 54% van de 50-64-jarigen en 48% van de 65-plussers. Naar gezinssituatie springen vooral alleenstaanden er in negatieve zin uit (53% tegen 61% van de mensen met een partner en/of kinderen). Werkenden (63%) en studerende(n) (67%) hebben meer vertrouwen dan niet-werkenden en niet-studerende(n) (52%).¹³ Van geen betekenis bleek sekse, het feit of men lid was van een religieuze organisatie, en de frequentie van het bezoek aan religieuze diensten.

Hier interesseert ons echter vooral de relatie tussen vertrouwen en sportdeelname. Vraag is of er een relatie bestaat tussen enerzijds het sportgedrag en anderzijds de mate waarin men vertrouwen stelt in de medemens. In het kader van dit Tijdsbestedingsonderzoek lieten vooral het onderscheid tussen wel of niet sporten (in tweede instantie: weinig/veel sporten) en tussen georganiseerd en ongeorganiseerd sporten zich bestuderen. Ter vergelijking is ook gekeken naar het effect van lidmaatschap van andere vrijetijdsverenigingen. De laatste vormt een optelsom van lidmaatschappen van muziekverenigingen, beleggingsclubs en verenigingen of verbanden voor andere vrijetijdsactiviteiten.¹⁴ Bij elkaar blijkt 46% van de bevolking van 12 jaar en ouder in het jaar 2000 lid van ten minste één organisatievorm in de vrije tijd (tabel 10.13). Kijkt men alleen naar de verenigingen, en sluit men dus andere verbanden (zoals een koor, een kaartclub of een beleggingsclub) uit, dan daalt dit percentage naar 37%. Meer mensen zijn lid van een sportvereniging dan van een ander soort vrijetijdsvereniging, zeker indien men bij de laatste alleen oog heeft voor de echte verenigingen (en andere verbanden uitsluit).

Tabel 10.13 Lidmaatschap van ten minste een vrijetijdsverband, 2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

	vereniging en anders georganiseerd ^a	alleen verenigingen
totaal vrije tijd	46,0	37,2
sport	28,4	28,4
anders dan sport	24,5	12,3
waarvan		
muzikaal	8,4	6,6
beleggingen	3,1	0,4
andere vrijetijdsbestedingen ^b	15,8	5,8

a Niet bij sport. De term 'anders georganiseerd' werd in het onderzoek niet nader gespecificeerd dan dat men de betreffende activiteit niet alleen beoefende en ook niet als lid van een vereniging. Bij 'muzikaal' omvat 'anders georganiseerd' ook het lidmaatschap van een koor of zanggroepje. Zie voor alle items en exacte vraagstelling: www.tijdsbesteding.nl.

b Totaal van 23 vrijetijdsactiviteiten. Exclusief lezen, tv- of videokijken en radioluisteren.

Bron: SCP (TBO)

Sportverenigingen vormen in de vrije tijd – maar ook daarbuiten (Van Bottenburg en Schuyt 1996: 18; De Hart et al. 2002: 44) – dus het belangrijkste informele organisatiekader. Alleen al in dat opzicht zijn sportverenigingen vanuit het oogpunt van cohesie belangwekkend. In aanvulling hierop is van belang dat het lidmaatschap van een sportvereniging als enige een relatie vertoont met vertrouwen (tabel 10.14). Van degenen die geen lid zijn van een sportvereniging heeft 55% vertrouwen in de medemens, tegen 70% van degenen die dit wel zijn. Onder de niet-sporters is het vertrouwen 52% (tegen 67% onder sporters) wat erop wijst dat zowel het sporten als het lid zijn

van een sportvereniging een relatie vertoont met vertrouwen. Deze verbanden blijken ook significant als gecontroleerd wordt voor achtergrondkenmerken die eerder een verband vertoonden met vertrouwen.¹⁵ Een relatie met vertrouwen kon niet worden vastgesteld voor het lidmaatschap van andere vrijetijdsverenigingen, voor noch na controle voor achtergrondkenmerken.

Tabel 10.14 Vertrouwen in de medemens, naar wel/niet sporten en naar lidmaatschap van sport- of andere vrijetijdsverenigingen, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

	% met vertrouwen (enkelvoudig)		% met vertrouwen, afwijking van gemiddelde score, na correctie achtergrondkenmerken ^a		
	niet	wel	niet	wel	significantie (p waarde)
doet aan sport	52	67	-4,8	5,0	0,00
lid sportvereniging	55	70	-3,3	8,4	0,00
sport als lid sportvereniging ^b	63	70	-5,2	3,7	0,01
lid niet-sportvereniging ^c	59	61	0,6	-1,9	0,34
waarvan					
lid muziekvereniging ^c	59	62	0,2	-2,0	0,61
lid hobbyvereniging ^{c, d}	59	59	0,5	-2,9	0,28

a Uitkomst mca-analyse. Afwijkingen van gemiddelde, gecontroleerd voor invloed van leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie, werkzaamheid, sekse en kerkelijkheid.

b Alleen sporters.

c Inclusief een groep 'anders georganiseerd'. De term 'anders georganiseerd' werd in het onderzoek niet nader gespecificeerd dan dat men de betreffende activiteit niet alleen beoefende en ook niet als lid van een vereniging. Bij 'muzikaal' omvat 'anders georganiseerd' ook het lidmaatschap van een koor of zanggroepje. Analyses exclusief de groep anders georganiseerd veranderden weinig tot niets aan de resultaten.

d Totaal van 23 vrijetijdsactiviteiten. Exclusief lezen, tv- of videokijken en radioluisteren.

Bron: SCP (TBO)

In aanvulling op bovenstaande analyse zijn ook analyses verricht op de relatie tussen vertrouwen en de tijdsbesteding aan een reeks van vrijetijdsactiviteiten (tabel 10.15). Uit de analyse komt naar voren dat vertrouwen gepaard gaat met diversiteit in de vrije tijd, met vrijwilligersbezoek, uitgaan, sport, lezen en uithuizigheid. Met tv-kijken, diverse hobby's, dagrecreatieve activiteiten, pc-/internetgebruik en informele sociale contacten werd geen verband gevonden.

Tabel 10.15 Vertrouwen in de medemens, naar verschillende vormen van tijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, gecontroleerd voor achtergrondkenmerken^a

	bèta	p-waarde	richting verband
diversiteit in vrije tijd (kwartielen)	0,09	< 0,01	positief
vrijwilligerswerk (ja/nee)	0,06	0,01	positief
feestjes, bezoek theaters, bioscopen, horecagelegenheden (kwartielen)	0,09	< 0,01	positief
informele sociale contacten (kwartielen)	0,06	0,13	-
sport (niet, < 2 uur per week, ≥ 2 uur per week)	0,10	< 0,01	positief
dagrecreatie (wandelen, fietsen, dieren-/pretpark, ja/nee)	0,04	0,11	-
musiceren, naaien, knutselen, handwerk, fotograferen, puzzelen, overige hobby's (niet, < 2 uur per week, ≥ 2 uur per week)	0,06	0,06	-
tuinieren, klussen, auto/motor/huisdieren verzorgen (niet, < 2 uur per week, ≥ 2 uur per week)	0,01	0,82	-
televisiekijken (kwartielen)	0,05	0,23	-
pc-/internetgebruik (niet, < 2 uur per week, ≥ 2 uur per week)	0,05	0,18	-
lezen (kwartielen)	0,09	0,01	positief
uithuizige vrije tijd	0,13	< 0,01	positief
verplichtingen	0,11	0,01	negatief

a Uitkomst mca-analyse. Afwijkingen van gemiddelde, gecontroleerd voor invloed van leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie, werkzaamheid, sekse en kerkelijkheid. Analyse met ook hoeveelheid verplichtingen erin geeft alleen bij televisiekijken een ander resultaat te zien bij de richting van verbanden en bij significantie van de effecten (nu: $p = .05$, een zwak negatief verband).

Bron: SCP (TBO)

Vertrouwen?

Sporten, en daarbinnen het lidmaatschap van sportverenigingen, gaat gepaard met een groter vertrouwen in de medemens. Een relatie met het lidmaatschap van andere vrijetijdsverenigingen werd niet aangetroffen. Als we kijken naar de tijdsbesteding blijkt er vooral een samenhang te bestaan tussen vertrouwen en uithuizige vormen van vrijetijdsbesteding, en daarbinnen met vormen van vrijetijdsbesteding waarbij contact met anderen, buiten de intieme privé-sfeer, overheerst. Informele sociale contacten, die veelal in de private sfeer van het eigen of andermans huishouden plaatsvinden, behoren daar niet toe.

Deze bevindingen zijn in lijn met de onderzoeksliteratuur, zoals geciteerd aan het begin van deze paragraaf. Ook in ander onderzoek zijn relaties gevonden tussen sport en vertrouwen, of tussen lidmaatschap van sportverenigingen en vertrouwen, en juist niet of in mindere mate met het lidmaatschap van andere verenigingen (Uslaner 1999; Seippel 2002; Zeijl 2003). Positieve relaties met sportdeelname werden bij 12-18-jarige scholieren ook gevonden voor relaties met ouders, relaties met leeftijdsgenoten en voor het zelfbeeld (Breedveld 2003). Evenals in ander onderzoek zijn de relaties ook hier echter tamelijk bescheiden (partiële correlaties schommelend rond de 0,06).

Een relatie is echter nog niet hetzelfde als een oorzakelijk verband. Verschillende auteurs hebben betoogd dat er bij de relatie tussen sport en vertrouwen vooral sprake is van een selectie-effect (positief ingestelde mensen nemen deel aan sport) en niet, of minder, van een socialisatie-effect (door het sporten wordt men meer vertrouwend (zie vooral Stolle 1999, 2001). Anderen (Uslaner 1999; Hooghe in Stolle 1999) voeren echter plausible argumenten aan waarom er wel sprake zou kunnen zijn van een socialisatie-effect. Het longitudinale of experimentele onderzoek dat uitsluitel zou kunnen geven over deze causaliteitsvraag is echter (nog) niet voorhanden. Tot die tijd kan in ieder geval worden gesteld dat de sportwereld, althans de wereld van de actieve amateursport, positief en open is ingesteld en om die reden niet de slechtste sociale omgeving vormt.

10.8 Sociale betekenis van de sport (3): vrijwilligerswerk

Op concreet gedragsniveau is voor de relatie tussen sport en sociaal kapitaal gekeken naar de mate waarin sporters en niet-sporters betrokken zijn bij vrijwilligerswerk. In het algemeen is er sprake van een duidelijke relatie tussen 'vertrouwen' en vrijwilligerswerk. Mensen mét vertrouwen besteden gemiddeld een half uur per week (1,9 uur versus 1,4 uur) meer aan vrijwilligerswerk dan mensen zonder vertrouwen, en onder mensen met vertrouwen bevinden zich meer vrijwilligers dan onder mensen zonder vertrouwen (32% versus 27%).¹⁶ Aangezien sporters meer vertrouwen etaleren dan niet-sporters, ligt het in de lijn der verwachting dat sporters ook meer betrokken zijn bij vrijwilligerswerk dan niet-sporters.

Analyse op wederom het TBO-2000 laat zien dat deze hypothese deels wordt bevestigd (tabel 10.16). Van de sporters, en daarbinnen van de georganiseerde sporters, is een groter aandeel betrokken bij vrijwilligerswerk dan bij de niet-sporters respectievelijk de ongeorganiseerde sporters. Verenigingssporters domineren daarbij in het vrijwilligerswerk ten behoeve van de sport.

Tabel 10.16 Deelname aan verschillende vormen en combinaties van vrijwilligerswerk, naar sportgedrag, 2000, bevolking van 12 jaar en ouder (in procenten)

	niet-sporters	ongeorganiseerde sporters	verenigingssporters
doet vrijwilligerswerk	30,7	34,6	39,8
doet alleen vrijw'werk voor de sport (A)	1,0	1,8	12,2
doet vrijw'werk voor sport en overige (B)	2,7	3,3	6,1
doet alleen buiten de sport vrijw'werk (C)	27,0	29,5	21,5
totaal vrijwilligerswerk voor de sport (A+B)	3,7	5,1	18,3
totaal vrijwilligerswerk buiten de sport (B+C)	29,7	32,8	27,6

Bron: SCP (TBO)

Voor andere terreinen van het vrijwilligerswerk wijkt de betrokkenheid van sporters niet af van niet-sporters. In positieve zin kan men dus stellen dat een redelijk grote groep van de verenigingssporters zich onbetaald inzet voor (vermoedelijk) zijn of haar vereniging, zonder dat dit noemenswaardig ten koste gaat van de onbetaalde inzet voor andere maatschappelijke doelen. Negatiever geformuleerd reikt het effect van het vertrouwen van sporters vooral zo ver als hun eigen sportwereld.

Vergelijking met degenen die lid zijn van een vrijetijdsverband buiten de sport leert dat (gecontroleerd voor de invloed van diverse achtergrondkenmerken) het eerder de personen die in hun vrije tijd lid zijn van andere verenigingen dan sportverenigingen buiten hun hobby om actief zijn als vrijwilliger (tabel 10.17).

Tabel 10.17 Relatie tussen enerzijds sportdeelname, lidmaatschap sportvereniging en lidmaatschap vrijetijdsverbanden en anderzijds deelname aan verschillende vormen van vrijwilligerswerk in procenten en uren per week, afwijkingen van gemiddelde scores, gecontroleerd voor achtergrondkenmerken^a, bevolking van 12 jaar en ouder, 2000

	sportdeelname			lidmaatschap sportvereniging			lidmaatschap vrijetijdsverband, niet zijnde sport ^b		
	niet	wel	sign.	niet	wel	sign.	niet	wel	sign.
totaal vrijwilligerswerk, vragenlijst, (ja/nee, 34%)	-3,8	3,8	0,00	-2,8	7,2	0,00	-3,9	12,0	0,00
totaal, uren/week (1,7)	-	-	0,57	-0,1	0,4	0,03	-0,2	0,5	0,00
vrijw'werk excl. vrijw'werk t.b.v. sport (ja/nee, 30%)	-	-	0,61	-	-	0,70	nvt	nvt	nvt
vrijw'werk excl. t.b.v. vrije tijd ^c , vragenlijst (ja/nee, 25%)	-1,7	1,7	0,10	-	-	0,58	-2,5	7,8	0,00
vrijw'werk excl. t.b.v. vrije tijd ^c , dagboek, % ja/nee (23%)	-2,0	2,0	0,02	-	-	0,22	-2,0	6,0	0,00
vrijw'werk excl. t.b.v. vrije tijd ^c , dagboek, uren/week (1, 2)	-	-	0,54	-0,1	0,2	0,12	-0,1	0,3	0,05

a Uitkomsten mca-analyses. Afwijkingen van gemiddelde, gecontroleerd voor invloed van leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie, werkzaamheid, sekse en kerkelijkheid. Bij dichotome variabelen uitkomsten naar richting en significantie van het effect overeenkomstig uitkomsten logistische regressie-analyse.

b Inclusief een groep 'anders georganiseerd'. De term 'anders georganiseerd' werd in het onderzoek niet nader gespecificeerd dan dat men de betreffende activiteit niet alleen beoefende en ook niet als lid van een vereniging. Bij 'muzikaal' omvat 'anders georganiseerd' ook het lidmaatschap van een koor of zanggroepje.

c Exclusief vrijwilligerswerk ten behoeve van verenigingen op het terrein van de sport, cultuur of hobby's.

Bron: SCP (TBO)

Voor zowel het wel/niet sporten als voor het wel/niet lid zijn van een sportvereniging geldt dat er nog wel een relatie bestaat met het verrichten van vrijwilligerswerk in het algemeen, maar dat deze relatie over het algemeen verdwijnt zodra het vrijwilligerswerk voor de sport hieruit wordt getild. Bij mensen die betrokken zijn bij andere verbanden in de vrije tijd dan sportverenigingen geldt dat niet. Zij zetten zich ook vaker in voor vrijwilligerswerk buiten de vrije tijd. Dat een dergelijk effect niet optreedt bij sporters en leden van een sportvereniging, zou er overigens mee te maken kunnen hebben dat het vrijwilligerswerk in die sector omvangrijker is, en dus een groter beslag legt op de tijd van vrijwilligers, dan het vrijwilligerswerk in andere vrijetijdssectoren (De Hart et al. 2002; Knulst en Van Eijck 2002).

10.9 Conclusie

In dit 'verdiepingshoofdstuk' is getracht om empirisch handen en voeten geven aan de idee dat sport een positieve rol zou kunnen vervullen in de totstandbrenging van 'sociale cohesie'. Dat sport een dergelijke rol zou kunnen vervullen wordt vaak verondersteld. Onderzoek dat deze veronderstelling kon schragen bleek echter schaars, en bovendien deels tegenstrijdig.

Voor het hoofdstuk zijn analyses uitgevoerd op vooral de series Tijdsbestedingsonderzoeken en Aanvullende voorzieningengebruik onderzoeken van het SCP. De analyses hadden betrekking op de sociale betekenis van sportdeelname voor de vorming van wat wel 'sociaal kapitaal' wordt genoemd. Buiten beschouwing bleef het als toeschouwer of vrijwilliger betrokken zijn bij de (top-)sport. Voor de analyse werd een model gepresenteerd, waarbij de relatie tussen sport en sociaal kapitaal in vijf aspecten werd uiteengelegd: verschillen in sportdeelname; de sociale context van het sporten; en drie sociale betekenissen van de sportdeelname, te weten: netwerkvorming, pro-sociale opvattingen (hier: vertrouwen), en pro-sociale gedragingen (hier: vrijwilligerswerk).

Samenvatting

Steeds meer mensen doen op enigerlei wijze aan sport. Een groot deel van hen doet dit in verenigingsverband. Sport kent, van alle vormen van vrijetijdsbesteding, het grootste non-profit maatschappelijke middenveld, en is alleen al om die reden vanuit sociaal kapitaal-perspectief een belangwekkend maatschappelijk veld. Positief is verder dat met de gestegen sportdeelname de sociale scheidslijnen tussen diverse sporten wat aan betekenis hebben ingeboet. Sport is daarmee wat minder een selectief of exclusief bindmiddel en wat meer een inclusief bindmiddel geworden. Sport, zowel sportdeelname als het lid zijn van een sportvereniging, gaat daarbij gepaard met meer sociaal vertrouwen. Sport scoort in dit opzicht, met uitgaan, positiever dan recreatie, het beoefenen van hobby's en informele sociale contacten. Tot slot blijken sporters ook actiever in het vrijwilligerswerk dan niet-sporters.

Geconcludeerd kan worden dat er een positief verband bestaat tussen sport en verschillende aspecten van sociaal kapitaal. Er zijn echter ook kanttekeningen te plaatsen bij de relatie tussen sport en cohesie. Eén kanttekening is dat er dan sprake mag zijn van 'versporting', van een stijgende sportdeelname, maar dat de extra tijd die mensen aan sport zijn gaan besteden (+0,3 uur per week tussen 1975 en 2000) mager afsteekt bij de veel grotere daling in de tijd die zij besteden aan andere sociale contacten (-3,5 uur). Daarbij moet bedacht worden dat de animo om lid te worden van sportverenigingen en deel te nemen aan teamsporten, blijkt te dalen. Mensen sporten nog wel, maar minder via de zo gewaardeerde vrijwillige associaties. Nu is het niet zo dat dit betekent dat mensen die 'onorganiseerd' sporten in de sport alleen met zichzelf bezig zijn. Ook buiten verenigingen en teams om sporten mensen niet alleen. In vergelijking met andere vrijetijdsbestedingen als dagrecreatie en uitgaan wordt sport echter wel vaker alleen ondernomen. Positief (vanuit 'sociaal kapitaal' geredeneerd) is dat de contacten in sport – maar ook bij het uitgaan – minder dan bij dag-recreatie beperkt blijven tot leden van het eigen huishouden. In contacten met de belangrijkste anderen speelt sport echter een kleinere rol dan uitgaan (maar een grotere rol dan cultuur). Veel mensen leren elkaar eerst kennen via andere netwerken, vooral familie, werk en opleiding, en besluiten dan om eventueel met elkaar te sporten. De sport als generator van vriendschappen lijkt daarmee wat te worden overschat. Het feit dat verschillende bevolkingsgroepen ook in 1999 nog duidelijk andere sporten beoefenen, maakt daarbij dat van sport eerder mag worden verwacht dat ze bestaande vriendschappen (tussen gelijken) bevestigt, dan dat ze bijdraagt aan de vorming van nieuwe, groepsoverstijgende vriendschappen. Sportdeelname gaat ook niet gepaard met grotere diversiteit in het netwerk naar sekse en leeftijd, wel overigens naar opleidingsniveau en etniciteit. De overall-diversiteit van sporters viel echter lager uit dan die van niet-sporters, zodat per saldo de conclusie luidt dat sportdeelname geen bijdrage levert aan 'bridging'.

Cohesie en betrokkenheid bij sport

In dit hoofdstuk is bevestigd dat de sportdeelname, en meer nog het lidmaatschap van sportverenigingen, een bijdrage kan leveren aan de vorming van sociaal kapitaal. Veel burgers zijn echter op andere manieren dan via de eigen sportdeelname, namelijk als toeschouwer (live, of via de media) bij de sport betrokken. In positieve zin gaat het daarbij om het gezamenlijke juichen bij sportieve successen, in negatieve zin om vandalisme en geweld. Kan er, ook zonder dat hier uitgebreid onderzoek naar is gedaan, iets gezegd worden over de betekenis van betrokkenheid bij de sport als toeschouwer in termen van sociale cohesie?

Over het eerste punt, het gezamenlijke juichen, kan worden gesteld dat het mee-beleven van sportsuccessen een in sociaal opzicht laagdrempelige manier vormt om een gevoel van verbondenheid te bewerkstelligen. Evenals kerkgang vroeger, vereist de toegang tot een sportstadion weinig meer dan een positieve houding ten opzichte van de betreffende sociale praktijk en de aldaar geadoreerde personen. Anders dan bij de kerkgang echter is bij de sport niet geheel duidelijk wat hiervan de maatschap-

pelijke betekenis is. Leden van een kerk, zeker in het verzuilde Nederland, droegen hun kerklidmaatschap met zich mee in andere praktijken, en ontleenden er een vorm van sociaal kapitaal aan. Vraag is of de sport ook een dergelijke rol vervult. Wat betekent het gezamenlijk juichen als men op de een of andere wijze hulp nodig heeft of zich voor de vraag gesteld ziet moeite voor iemand te doen? In meer abstracte termen: hoe ver draagt het sociale kapitaal van het sportsucces in het gewone maatschappelijke verkeer, en wat is de 'waarde' van dat kapitaal?

Over het tweede punt, het vandalisme en het geweld, dient te worden opgemerkt dat deze primair een specifieke, zij het in het oog springende sport betreffen, het (betaald) voetbal. Binnen deze sport maakt slechts een minderheid van de betrokkenen zich schuldig aan vandalisme en geweld. Deze laakbare activiteiten als typerend voor de sport beschouwen zou geen recht doen aan de diversiteit van de sport en de maatschappelijke relevantie van andere sporten en sportvormen dan betaald voetbal. Sport is meer dan hooligans van rivaliserende voetbalclubs. Inzoomen op de excessen die zich daar soms voordoen, doet geen recht aan de veel grotere aantallen mensen die met plezier en respect voor de ander met sport bezig zijn. Voor een andere negatieve uitingsvorm van betrokkenheid in de sport, het bezigen van verbaal geweld in sportstadions, geldt hetzelfde als voor de betrokkenheid bij sportief succes: onduidelijk is nog wat hiervan de (negatieve) waarde is in het sociale verkeer. Betekenen de verwensingen die men andere groeperingen soms toeroept daadwerkelijk dat men in de dagelijkse omgang een grotere afstand tot deze groeperingen betracht? Of betreft het hier in tijd en ruimte gebonden uitlatingen, waarvan de waarde 'buiten het stadion' tamelijk gering is?

Mogelijkheden en onmogelijkheden

Samenvattend kan worden gesteld dat er voldoende aanwijzingen zijn om te stellen dat de sport een positieve rol vervult in de totstandbrenging van sociale cohesie. Sport is echter niet de wonderolie waar het soms voor wordt gehouden. Sport draagt allicht bij aan de cohesie, omdat het contacten tussen burgers stimuleert en in een mini-setting mensen gelegenheid geeft om op een positieve manier met elkaar om te gaan. In sommige aspecten scoort de sport hier gunstiger dan andere vormen van vrijetijdsbesteding, in andere wat minder. Sociaal kapitaal-theoretici waarschuwen echter dat vertrouwen en verbondenheid vooral ook verband houden met andere zaken. Individualisering maakt dat levens op tal van wijzen uit elkaar lopen. Cohesie is daarmee niet onmogelijk, wel minder vanzelfsprekend (De Hart et al. 2002). Processen als verstatelijking en – meer recent – vermarkting maken dat informele hulprelaties vervangen worden door bureaucratische en commerciële relaties. De behoefte aan wederzijdse hulp, een van de voornaamste determinanten voor het aangaan van sociale relaties (Völker 1999), wordt daarmee allengs minder. Verder blijkt sociaal vertrouwen vooral samen te hangen met percepties van rechtvaardigheid, bijvoorbeeld in termen van inkomensongelijkheid. Grotere inkomensongelijkheid gaat gepaard met lager sociaal vertrouwen (Uslaner 1999; Dekker 1999). De sport biedt in deze nieuwe mogelijkheden, maar vormt niet de panacee voor een samenleving waarin de ene

groep burgers zichtbaar meer kansen heeft dan de andere. Aan die kansverdeling kan sport weinig tot niets veranderen, en om die reden is een “relativering van mogelijkheden om via sportbeoefening de sociale integratie te bevorderen” op zijn plaats (Duyvendak et al. 1998: 64).

Onderzoeksmatige conclusies

Onderzoeksmatig moet worden gesteld dat er op het terrein van de sport en cohesie nog vele onderzoeksvragen zijn blijven liggen. Twee belangrijke vragen in dat kader zijn: de al eerder genoemde sociale betekenis van het als toeschouwer of vrijwilliger betrokken zijn bij de sport, en de rol van sport in het aangaan en onderhouden van niet-sport relaties (Van Bottenburg en Schuyt 1996: 28). Als het zo is dat veel mensen elkaar van andere settings kennen dan de sport, wat is dan de rol van sport in het aangaan van vriendschappen en relaties binnen die settings (bijvoorbeeld: op het werk, op school, tussen bureaus). Is een gedeelde sportinteresse hier een belangrijke katalysator in, of komen dergelijke relaties op andere wijzen tot stand?

Voor deze en andere vragen zou het aan te bevelen zijn dat de verschillende deelaspecten van de relatie tussen sport en cohesie in een en hetzelfde survey kunnen worden bestudeerd. Nu moest hiervoor op verschillende surveys worden vertrouwd. Ieder van die surveys belichtte doorgaans slechts een bijzonder aspect van ‘sociaal kapitaal’, en dat dan vaak alleen in algemene zin. Niet zelden ook was de informatie over de sportdeelname beperkt, waardoor het bijvoorbeeld niet mogelijk was om het sportgedrag te ontleden in stelselmatig dezelfde dimensies. Het opzetten van een op de maat van de onderhavige problematiek toegesneden onderzoek vormt de belangrijkste uitdaging voor een sportwetenschap en een sportbeleid dat de relatie tussen sport en cohesie serieus wenst te nemen.

Noten

- 1 Met dank aan Ruud van der Meulen, Joep de Hart, Paul Dekker, Hugo van der Poel en Agnes Elling voor hun waardevolle suggesties bij diverse concepten van dit hoofdstuk.
- 2 Zie ook de website www.bowlingalone.com.
- 3 Voor Nederlandse literatuur over het belang van generationele verandering in opvattingen en gedragingen, zie Becker 1992, Van den Broek 1996, Knulst en Van Eijck 2002.
- 4 Evenmin zal worden ingegaan op de mogelijkheid dat sport structuur aanbrengt in het vrijetijdsgedrag. Los van de vraag wie bepaalt of het vrijetijdsgedrag van anderen een dergelijke structuur behoeft, geldt dat andere vrijetijdsactiviteiten evenzeer een dergelijke functie kunnen vervullen. Er is hier dus geen bijzondere rol weggelegd voor de sport. Over de betekenis van sport voor het ontstaan van 'imagined communities' wordt opgemerkt dat deze functie deels terugkomt in paragraaf 10.5, waar het gaat om sportdeelname en netwerken. In hoeverre 'imagined communities' tot stand komen door het als toeschouwer betrokken zijn bij de sport, blijft hier grotendeels buiten beschouwing.
- 5 Het uitgangspunt was om de complexe relatie tussen sport en cohesie in een zo eenvoudig mogelijk model weer te geven. De pijlen in de figuur wijzen dan ook eenduidig een kant op (van sportdeelname via sociale setting naar o.a. netwerken), waar de relatie ook omgekeerd getheoretiseerd wordt (van netwerken naar sportdeelname).
- 6 Voor het onderzoek is vooral gebruikgemaakt van vragen uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van het SCP en van het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) van SCP en partners. Voor het hoofdstuk zijn geen nieuwe data verzameld.
- 7 Over de oorzaak van dit verschil valt slechts te gissen. Ellings onderzoek vond alleen onder jongeren plaats, en vraagt naar sportgedrag in het algemeen. In het Dagrecreatie-onderzoek wordt zoveel mogelijk het feitelijke, gerealiseerde gedrag geregistreerd, zij het alleen als een activiteit meer dan twee uur in beslag neemt.
- 8 Binnen de ondervraagde groep heeft 75% van de respondenten ten minste een persoon als lid van zijn of haar netwerk genoemd. Tweederde (67%) noemde drie netwerkliden. Het aandeel dat drie netwerkliden noemt ('completes') ligt lager onder ouderen, onder lager opgeleiden en onder allochtonen. Van de diverse vervolgvragen was de itemrespons gemiddeld 93%. De vraag naar het opleidingsniveau van de diverse netwerkliden bleek voor respondenten het moeilijkste te beantwoorden (itemrespons 89%). Na opleidingsniveau bleek de leeftijd het moeilijkste te schatten (itemrespons 94%). De analyses in dit hoofdstuk zijn verricht op de groep respondenten die 3 netwerkliden hadden genoemd (n = 5.801).
- 9 Bij de netwerkliden 2 en 3 neemt het aandeel personen dat samen met deze netwerkliden een van de drie genoemde activiteiten onderneemt, geleidelijk af (voor sport: 24% sport soms/regelmatig samen met lid 1, 21% doet dit ook met lid 2, 19% met lid 3). Deze afname geldt echter alle drie de genoemde activiteiten in gelijke mate.

- 10 De effecten van sportdeelname, lidmaatschap van sportverenigingen en deelname aan wedstrijden en/of trainingen zijn ook significant ($p < ,01$ niveau) als gecontroleerd wordt voor de invloed van sekse, leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit (logistische regressie-analyse).
- 11 Nadere, separate analyses voor autochtonen en allochtonen wijzen uit dat dit positieve effect van sportdeelname op etnische diversiteit van het netwerk zich bij allochtonen vele malen sterker voordoet dan bij autochtonen (odds ratio's respectievelijk 2,58 en 1,05; effect bij autochtonen niet significant).
- 12 Letterlijk: "Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?"
- 13 Na controle voor leeftijd en vooral opleidingsniveau vallen de effecten van arbeidsparticipatie geheel weg.
- 14 Het TBO bevat geen informatie over lidmaatschap van politieke partijen, vakbonden of andere politiek-maatschappelijke groeperingen. Wel is bekend of men lid is van een religieuze organisatie, maar gelet op het ontbreken van kennis over lidmaatschap van politiek-maatschappelijke organisaties is lidmaatschap van religieuze organisaties hier niet (in verklarende zin) geanalyseerd.
- 15 Hier is dat gedaan middels een multi-pele classificatie-analyse. Een in dit opzicht meer gebruikelijke logistische regressie-analyse geeft vergelijkbare uitkomsten te zien, reden waarom hier de – gemakkelijker te interpreteren – uitkomsten uit de mca-analyse zijn opgenomen.
- 16 Uitkomsten mca-analyse ($p = ,01$) / logistische regressie-analyse ($p = ,02$), gecontroleerd voor invloed sekse, leeftijd, opleidingsniveau, gezinssituatie, werkzaamheid en religieuze betrokkenheid.

Literatuur

- Anthonissen, A. en J. Boessenkool (1996). *De sportvereniging tussen traditie en commercie*. Arnhem: NOC*NSF.
- Anthonissen, A. (1997). *Tussen bierviltje en floppy-disk*. Arnhem: NOC*NSF.
- Bette, K.H. (1989). *Körperspuren: Zur Semantik und Paradoxie moderner Körperlichkeit*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Becker, H. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Blokland-Potters, F. (1998). *Wat mensen bindt*. Kampen: Kok-Agora.
- Bottenburg, M. van (1992). Individualisering en de populariteitsontwikkeling van georganiseerde sporten. *Spel en Sport*, 3, 17-23.
- Bottenburg, M. van (1994). *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van, en K. Schuyt (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Bourdieu, P. (1986). *Distinction. A social critique the judgement of taste*. London: Routledge en Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1999). *Die feinen Unterschiede: Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Breedveld, K. (1999). *Regelmatig onregelmatig. Spreiding van arbeidstijden en de gevolgen voor vrijetijd en recreatie*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Breedveld, K. (2003). Sport en bewegen. In E. Zeijl (red.), *Rapportage Jeugd 2002* (pp. 39-60). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (red.) (2001). *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (1996). *Politics and generations. Cohort replacement and generation formation in political culture in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Coffé, H. en J. Vandeweyer (2002). *Sociaal kapitaal en partijkruis. Paper 10e Sociaal wetenschappelijke studiedagen*. Brussel: TOR.
- Dekker, P. (red.) (1999). *Vrijwilligerswerk vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. (2001). Etzioni's derde weg en moraal, gemeenschap en politiek in Nederland. *Sociale Wetenschappen*, 44, 3, 53-73.
- Duyvendak, J., A. Krouwel, R. Kraaijkamp en N. Boonstra (1998). *Integratie door sport: Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst Rotterdam.
- Durkheim, É. (1966). *Suicide: A study in sociology*. New York: Free Press.
- Elias, N. en E. Dunning (1986). *Quest for excitement. Sport and leisure in the civilizing process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elling, A. (2002). 'Ze zijn er niet voor gebouwd': In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Flap, H. en B. Völker (2001). Informele relaties op het werk. *Sociale Wetenschappen*, 44, 1, 30-47.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Haan, J. de en K. Breedveld (2000). *Trends in determinanten in de sport. Eerste resultaten uit het avo 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Hart, J. de, F. Knol, C. Maas-de Waal en T. Roes (2002). *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hilvoorde, I. van (2002). Gezondheid in en op het spel: de opvoeding tot bewegingsrijke mens. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 238-243). Maarssen: Elsevier.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 6, 1360-1380.
- Janssens, J. (1999). *Etnische tweedeling in de sport*. Den Bosch: Diopter.
- Knulst, W.P. (1999). *Werk, rust en sociaal leven op zondagen sinds de jaren zeventig*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Knulst, W.P. en C. van Eijck (2002). *Vrijwilligerswerk in soorten en maten II*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- NOC*NSF (1998). *Nederland Sportland. Manifest*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2002). *Nederland een Sportland. Een kwestie van benutten*. Arnhem: NOC*NSF.
- Poel, H. van der, en C. Roques (2002). De rol van sport in de sociale opbouw van nieuwbouwwijken. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 171-178). Maarssen: Elsevier.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community* (2001-editie). New York: Simon & Schuster.
- Schulze, G. (1997). *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt: Campus.
- Scheepers, P. en J. Janssen (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal. *Mens en Maatschappij*, 76, 3, 183-201.
- Scheerder, J., M. Taks, B. Vanreusel en R. Renon (2002). De actieve sportbeoefening gedemocrateerd? Over de sociale gelaagdheid van de sport. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de knikers* (pp. 284-307). Maarssen: Elsevier.
- Seippel, O. (2001a). *The meanings of sport*. Paper 5th ESA-conference, Helsinki. Helsinki: ESA
- Seippel, O. (2001b). *Sport, community structures and social integration*. Paper 6th ecss conference. Cologne: ECSS.
- Seippel, O. (2002). *Sport and social capital*. Paper 15th isa conference, RC27 workshop. Brisbane: ISA.
- Stolle, D. (1999). Onderzoek naar sociaal kapitaal. Naar een attitudinale benadering. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20, 3/4, 247-281.
- Stolle, D. (2001). Getting to trust. In P. Dekker en E. Uslaner (red.), *Politics in everyday life. Social capital and participation* (pp. 118-133). Cambridge: Routledge.
- Strijp, A.G.P. (1996). Individualisering in de sport. *Beleid & Maatschappij*, 23, 1, 5-18.
- Tocqueville (1991). *De democratie in Amerika*. Kampen: Kok-Agora.
- Ultee, W., W. Arts en H. Flap (1992). *Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Uslaner, E. (1999). Vrijwilligerswerk en sociaal kapitaal. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken* (pp. 181-206). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vanreusel, B. (2002). Topsport als catwalk: lichaamscultuur en de normalisering van het exces. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de knikers* (pp. 256-260). Maarssen: Elsevier.
- Völker, B. (1999). 16 miljoen burenen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 21, 4, 337-362.

- VWS (1996). *Wat sport beweegt: Contouren en speerpunten van het sportbeleid van de rijksoverheid*. Rijswijk: Sdu.
- VWS (1999). *Breedtesportimpuls. Brief van de staatssecretaris*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- VWS (2002). *Beleidsagenda 2003*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Vinnai (1970). *Ideologie des Fussballsports*. Frankfurt am Main: Europäische Verlaganstalt GmbH.
- Zeijl, E. (2003). Politieke en maatschappelijke participatie. In E. Zeijl (red.), *Rapportage Jeugd 2002* (pp. 103-124). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

11 Top- en breedtesport: een siamese tweeling?

Maarten van Bottenburg

(W.J.H. Mulier Instituut - Centrum voor sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek)

11.1 Inleiding

In de beginperiode van de georganiseerde wedstrijdsport, eind negentiende eeuw, kon het onderscheid tussen top- en breedtesport nog nauwelijks worden gemaakt. Toen de sport een grotere schaal kreeg en intern differentieerde, ontwikkelde zich echter een mondiaal competitiestelsel die de sportbeoefening op uiteenlopende niveaus mogelijk maakte, en raakten topsport en breedtesport van elkaar gescheiden. Enkel door het toegepaste selectiemechanisme raakten de jongste sporters op het laagste niveau in de kleinste dorpjes verbonden met de topsporters die tijdens de Olympische Spelen furore maakten. Dit principe van selectie en competitie was voorheen zo dominant dat de hele sportwereld kon worden voorgesteld als een piramide met een brede onderlaag en een spits toelopende top. Het bracht Pierre de Coubertin ertoe te stellen dat uit iedere duizend sportbeoefenaars honderd uitblinkers voortkomen, waaruit weer één topsporter resulteert (Lenk 1974).

De piramide is in de loop van de twintigste eeuw als voorstelling van de sportwereld incompleet geworden. Zoals Frank Pfetsch in 1975 al opmerkte, bestaat de piramide (in de wedstrijdsport) nog wel, maar heeft de differentiatie van de sportwereld hieraan nieuwe gebouwen met een andere vorm toegevoegd (Pfetsch 1975). Vond de sportbeoefening op het Europese vasteland aanvankelijk voornamelijk plaats in verenigingsverband, na 1945 kwamen andersoortige organisatorische verbanden op. Ook nam de ongebonden sportbeoefening buiten de sportvereniging en andere organisaties een grote vlucht. Die ontwikkeling heeft de relatie tussen top- en breedtesport in een aantal opzichten problematischer en zwakker gemaakt. Veel mensen sporten tegenwoordig zonder de ambitie te hebben om door te groeien naar een hoger niveau en zonder dat zij daarvoor zouden kunnen worden geselecteerd. Dit geldt voor een groot deel van het toenemende aantal senioren dat aan sport doet. Ook gaat het op voor die talrijke mensen die vanuit een heel andere waardenoriëntatie sport beoefenen. Voor mensen die aan fitness-sporten (zoals aerobics) of avontuursporten (zoals carving of rafting) doen, zijn gezondheid, fitheid, spanning en gezelligheid dominante motieven en niet het verbeteren van de eigen prestatie of triomferen over anderen (Bette 1985; Crum 1992; Antonissen 2000).

Evenmin kan de topsport tegenwoordig nog worden gezien als louter het verlengstuk van de breedtesport. Weliswaar zijn alle topsporters afkomstig uit de breedtesport en spelen zij nagenoeg volgens dezelfde spelregels als de laagste niveaus in de wedstrijdsport. Toch heeft de topsport zich ontwikkeld tot een relatief autonome

wereld, die volgens andere principes functioneert dan de breedtesport. Onder invloed van de globalisering, commercialisering en mediatisering wordt het selecteren en presteren letterlijk en figuurlijk op de spits gedreven. Het behalen en handhaven van een positie aan de top is in de tegenwoordige internationale concurrentiestrijd in de meeste sporten alleen realistisch wanneer de topsportbeoefening als een primaire tijdsbesteding, deels beroepsmatig, wordt benaderd. De topsport krijgt hierdoor een eigen dynamiek. Zij komt qua niveau steeds verder af te liggen van wat gewone stervelingen kunnen realiseren, wat kan leiden tot zowel bewondering als vervreemding (Wann 2001). Ook doen zich in de topsport ontwikkelingen voor die niet of in veel mindere mate in de breedtesport voorkomen: overbelasting, grensmanipulatie, toenemende kosten en een sterke afhankelijkheid van media en commercie (Bette 1985; Digel 1995; Hägele 1997). Zo overheerst onder (Zwitserse) burgers thans eerder het gevoel dat breedtesport en topsport nog maar weinig met elkaar van doen hebben, dan dat beide samenhangen en een eenheid vormen (Lamprecht en Stamm 2000).

Ondanks deze uiteenlopende ontwikkeling wordt de relatie tussen topsport en breedtesport in het sportbeleid over het algemeen als tamelijk onproblematisch voorgesteld. Zo gaat het Internationaal Olympisch Comité (IOC), in het verlengde van de woorden van Pierre de Coubertin, uit van de zogenoemde 'double pyramid theory'. Volgens deze theorie brengen duizenden sportbeoefenaars een paar Olympische kampioenen voort, terwijl deze kampioenen door hun rolmodel weer duizenden mensen stimuleren om één of andere vorm van sport te gaan beoefenen (IOC 2000). Ook in het Nederlands sportbeleid klinkt deze theorie door. Volgens het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) kan de topsport niet bestaan zonder de aanwas en ontwikkeling van nieuw talent binnen verenigingen uit de breedtesport. Omgekeerd heeft de breedtesport behoefte aan topsport, vooral vanwege de vermeende aantrekkingskracht van topsportprestaties op de jeugd (vws 1999). Gemeenten besteden aandacht aan zowel breedtesport als topsport vanuit de gedachte dat beide "onlosmakelijk verbonden zijn en elkaar onderling versterken" (Gemeente Tilburg 2001). Zo ook ziet NOC*NSF (2001a) (Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie) de topsport als vlaggenschip en de breedtesport als dragers en bakens van de sport.

De genoemde 'double pyramid theory' gaat uit van een harmonieuze samenhang en positieve wederzijdse beïnvloeding en negeert daarmee dat er ook – en wellicht in toenemende mate – spanningen kunnen optreden tussen top- en breedtesport. Moet een zwembad worden ingericht als wedstrijdbad of als subtropisch zwemparadijs? Moet de kunstijsbaan worden vrijgegeven voor de training van een selecte groep topsporters dan wel voor alle recreanten? Moet al in de jongste elftallen op talent worden geselecteerd of alleen bij hogere leeftijdsgroepen? Kan een beleid gericht op een verdere differentiatie van de sportbeoefening haaks komen te staan op een beleid gericht op meer topsportsuccessen? Kan een beleid gericht op vroege selectie, talentontwikkeling en een prestatimentaliteit op gespannen voet komen te staan met een beleid gericht op massale lichaamsbeweging bij jong en oud ter bevordering van de gezondheid?

Om op dergelijke vragen een onderbouwd antwoord te kunnen geven, is eerst meer fundamentele kennis nodig over de precieze relatie tussen topsport en breedtesport. Dit hoofdstuk heeft als doel deze kennis te vergroten op grond van een literatuurstudie en aanvullende empirische analyses. Hierbij zal de ‘double pyramid theory’ als vertrekpunt worden genomen. Deze theorie veronderstelt enerzijds een ‘aanvoerfunctie’ van de breedtesport en anderzijds een ‘aanjaagfunctie’ van de topsport. Dit hoofdstuk is erop gericht om na te gaan in hoeverre beide functies opgeld doen. Eerst zal in 11.2 de aanvoerfunctie van de breedtesport worden besproken. Vervolgens komt in 11.3 de aanjaagfunctie van de topsport aan de orde. Wat de aanvoerfunctie betreft, zal worden onderzocht of de omvang en aard van de breedtesport van invloed is op het topsportsucces en topsportpubliek. Wat de aanjaagfunctie betreft, zal worden nagegaan of de media-aandacht voor topsport leidt tot meer sportbeoefening en of een aansprekend kampioenschap mensen inspireert om de betreffende tak van sport te gaan beoefenen terwijl zij dat eerder niet deden.

11.2 De aanvoerfunctie van de breedtesport

Onbetwist en helder is dat de topsport afhankelijk is van de breedtesport. De breedtesport zorgt voor de continue opleiding van talent en aanvoer van nieuwe topsporters. Bovendien gaat er van breedtesport een innovatieve kracht uit. Steeds opnieuw komen vanuit de breedtesport nieuwe sporten tot ontwikkeling, zoals de laatste decennia beachvolleybal, mountainbiken en snowboarden. Deze sporten beginnen in het klein en op een laag beoefeningsniveau. Na verloop van tijd bereiken deze sporten een steeds breder en hoger niveau en groeien uiteindelijk uit tot een volwaardige sport, met breedte- en topsportniveau. Kortom: zonder breedtesport geen topsport, terwijl breedtesport zonder topsport wel denkbaar is. Maar over de vraag op welke wijze en in welke mate de breedtesport op de topsport effect uitoefent, is nog weinig bekend. Hier zullen aan de hand van bestaande en nieuwe gegevens twee effecten worden geanalyseerd: de invloed van de breedtesport op topsportsucces en de invloed van de breedtesport op het topsportpubliek.¹

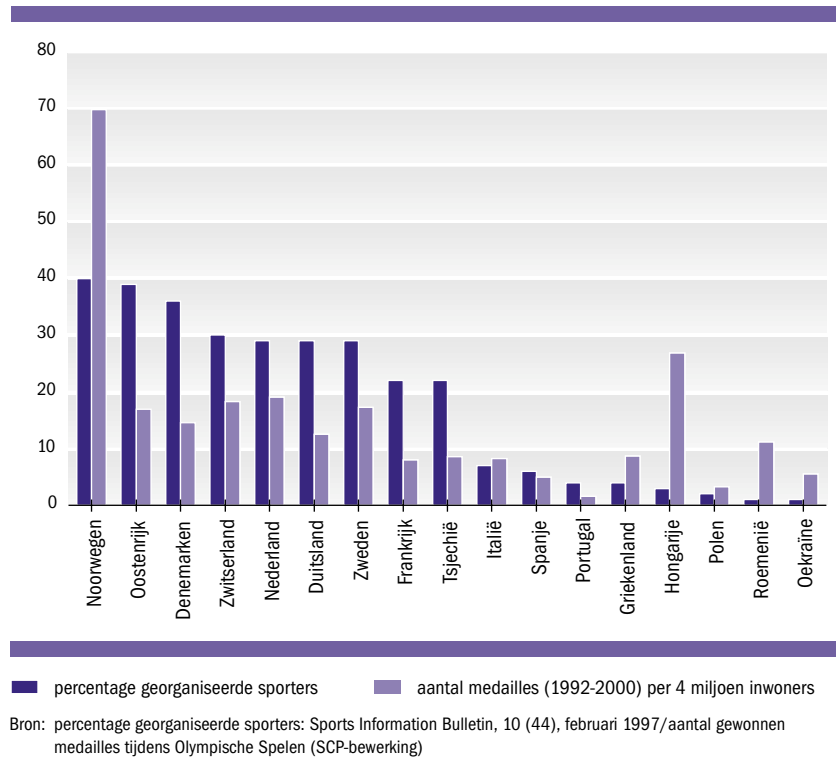
Omvang van de breedtesport en topsportsucces

De breedtesport – en in het bijzonder de sportvereniging – is een kweekvijver voor de topsport. Dankzij sportvoorzieningen en sportorganisaties kunnen mensen naar eigen mogelijkheden en inzichten gaan sporten. Een deel van deze sporters richt zich op de georganiseerde wedstrijdsport, met deskundig kader en toegesneden accommodaties. Een aantal hiervan blijkt talentvol, en een fractie daarvan haalt de top.² Aannemelijk is dat de omvang en aard van de breedtesport mede de doorstroming naar de top en de omvang van topsportsucces beïnvloedt. De vraag hier is hoe sterk dit verband is, hoe ver dit reikt en of er een rechtstreeks verband bestaat tussen de omvang van de breedtesport in een land en het topsportsucces dat dit land behaalt. Neemt de kans op topsportsucces voor een land toe naarmate er meer aan sport wordt gedaan, op welk niveau en in welke tak van sport dan ook?

Hoewel een verband tussen omvang van de sportbeoefening en omvang van het sportsucces voor de hand ligt, is hierover nauwelijks cijfermateriaal voorhanden. De reden hiervan is het gebrek aan internationaal vergelijkbare gegevens. Deze gegevens komen wel in toenemende mate beschikbaar. Ten eerste zijn er van steeds meer (Europese) landen ledentallen van de sportorganisaties bekend. Ten tweede is op initiatief van het Italiaans Olympisch Comité (CONI) en UK Sport het zogenoemde COMPASS-project gaande (zie <http://w3.uniroma1.it/compass>). De activiteiten van COMPASS hebben ertoe geleid dat een aantal kengetallen uit het survey-onderzoek naar georganiseerde en ongebonden sportparticipatie voor een aantal landen vergelijkbaar is geworden. Met behulp van beide typen gegevens is het mogelijk de eerdergenoemde vraag gedeeltelijk te beantwoorden en meer te zeggen over de relatie tussen breedtesport en topsport.

Figuur 11.1 geeft per land gegevens over het percentage georganiseerde sporters op de totale bevolking en het aantal Olympische medailles dat in de periode tussen 1992 en 2000 is gewonnen. Dit overzicht blijft beperkt tot Europese landen waarvan gegevens over het percentage georganiseerde sporters bekend en vergelijkbaar is. De samenhang tussen het percentage georganiseerde sporters en het aantal medailles per miljoen inwoners blijkt significant te zijn (correlatiecoëfficiënt = .535, sign. .007). Het aantal medailles dat een land tijdens Olympische Spelen wint, is dus mede afhankelijk van het aantal georganiseerde breedtesporters. Of, in andere woorden, naarmate het percentage georganiseerde sporters toeneemt, groeit ook de kans op een Olympische medaille. Tegelijkertijd maakt de tabel duidelijk dat er uitzonderingen zijn, zoals Hongarije, Roemenië en Griekenland, waar een betrekkelijk laag percentage sporters een relatief groot succes op de Olympische Spelen niet in de weg heeft gestaan.

Figuur 11.1 Percentage georganiseerde sporters en aantal gewonnen medailles tijdens Olympische Spelen van 1992 tot en met 2000 per 4.000.000 inwoners voor 17 Europese landen

Per tak van sport geldt vermoedelijk hetzelfde. De Nederlandse situatie ondersteunt de hypothese dat een naar *verhouding* grote omvang van de schare sportbeoefenaren de kans op internationaal topsportsucces vergroot. Sporten waarin Nederland in de afgelopen twintig jaar vrijwel continu tot de wereldtop behoort, zijn schaatsen, hockey, korfbal en – met ups en downs – voetbal. De eerste drie sporten worden in vrijwel geen enkel ander land zoveel in clubverband beoefend. Voetbal is met één miljoen beoefenaars in Nederland de grootste sport, maar dit aantal is in internationaal vergelijkend perspectief minder indrukwekkend. Duitsland kent bijvoorbeeld het zesvoudige aantal voetballers.

Afgaande op het Olympisch eremetaal dat Nederlanders in de afgelopen twee decennia behaalden, behoren naast de genoemde sporten ook zwemmen, paardensport en wielrennen tot de succesvolste Nederlandse sporten. Hiervan behoren zwemmen en de hippische sport tot de toptien van meest beoefende sporten in Nederland, maar hiervoor geldt hetzelfde als voor voetbal: groot in eigen land, klein in mondiaal perspectief. Dit laat zien dat de omvang van de georganiseerde sport-beoefening wel samenhangt met het behalen van topsportsucces, maar dat deze variabele niet allesbepalend is.

Ook voor kleinere landen en (binnen landen) kleinere sporten bestaat er kans op topsportsucces. Andere gegevens wijzen hier eveneens op: Nederland heeft meer georganiseerde tennissers dan Spanje, maar dit laatste land heeft het afgelopen decennium meer tennissuccessen behaald. Zo ook wist het Italiaanse volleybal de wereldtop te bereiken, terwijl deze sport in Duitsland meer beoefenaars in verenigingsverband kent.

Kortom, de omvang van de breedtesport is slechts één te midden van meerdere succesbepalende factoren in de topsport. Deze zijn onder te verdelen in factoren die wel en niet door het sportbeleid zijn te beïnvloeden. Tot de niet-beïnvloedbare factoren zijn de bevolkingsomvang en het bruto nationaal product te rekenen. Wel beïnvloedbaar zijn factoren zoals de aard en omvang van de overheidssteun, het talentherkenningssysteem, de individuele begeleiding van talenten en topsporters en de topsportvoorzieningen en -faciliteiten (vgl. Van Bottenburg 2000; De Bosscher en De Knop 2002; Nys 2002).

Wanneer de breedtesport in volle omvang wordt gezien en dus ook de ongeorganiseerde sport wordt meegenomen, blijkt dat de samenhang tussen sportparticipatiegraad en topsportsucces vooral afhankelijk is van de intensiteit, competitiegerichtheid en organisatiegraad van de sportbeoefening. Bij een brede definitie van sport (het percentage van de bevolking dat meer dan eens per jaar een sport beoefent) blijkt er geen significante samenhang tussen sportbeoefening en topsportsucces (Spearman-correlatiecoëfficiënt = .618; sign. 139). Wanneer alleen dat deel van de bevolking wordt meegerekend dat de sport op een intensieve en competitieve of georganiseerde wijze beoefent, blijkt deze correlatie wel significant te zijn (Spearman-correlatiecoëfficiënt = .789; sign. 035; zie tabel 11.1).

Tabel 11.1 Aard en mate van sportparticipatie en aantal medailles per miljoen inwoners naar zeven Europese landen, eind jaren negentig

land	percentage van de bevolking dat op intensieve en georganiseerde of competitieve wijze sport beoefent ^a	percentage van de bevolking dat minimaal eens per jaar sport ^a	aantal medailles tijdens OS van 1992 t/m 2000 per miljoen inwoners ^b
Finland	44	81	6,08
Nederland	26	63	4,77
Zweden	42	70	4,32
Italië	7	23	2,06
Ierland	25	64	1,94
Spanje	11	31	1,26
Groot Brittannië	22	66	1,13

a Bron: <http://w3.uniroma1.it/compass>.

b Bron: Eigen berekening.

Het verband tussen de mate van topsportsucces en de omvang van de breedtesport roept nieuwe, aanvullende vragen op. Neemt de kans op topsportsucces toe naarmate een paar sporten in een land sterk domineren en af naarmate sporters over meer sporten zijn verdeeld? Of zorgt een grotere variatie in het aanbod van sporten juist voor een grotere kans dat jongeren kunnen ontdekken wat zij het leukste vinden en waarin zij het beste zijn? Om dergelijke vragen te beantwoorden moet worden nagegaan in hoeverre een grotere mate van spreiding van sportbeoefenaren over takken van sport positief of negatief samenhangt met het aantal behaalde topsportsuccessen. De beschikbare gegevens laten een dergelijke analyse alleen voor de vijftien meest beoefende sporten in vijf landen toe. Voor deze vijf landen (Duitsland, Nederland, Frankrijk, Tsjechië en Spanje) bleek er nauwelijks enige samenhang (Pearson correlatiecoëfficiënt = .224) te bestaan tussen enerzijds de spreiding van sporters over de sportbonden die zijn aangesloten bij de nationale sportfederatie en anderzijds het aantal gewonnen Olympische medailles per miljoen inwoners in de periode van 1992 tot en met 2000 (zie tabel 11.2). Een meer gevarieerde sportdeelname staat dus nog niet garant voor successen in de topsport.

Tabel 11.2 Mate van spreiding van sporters over erkende sportbonden en aantal medailles per miljoen inwoners voor vijf landen, 1992-2000

land	standaarddeviatie (mate van spreiding van sporters over 15 meest beoefende sporten) ^a	aantal medailles tijdens OS van 1992-2000 per miljoen inwoners ^b
Nederland	2,7	4,77
Duitsland	17,3	3,14
Tsjechië	0,8	2,14
Frankrijk	5,0	2,02
Spanje	1,4	1,26

a Eigen berekeningen op basis van NOC*NSF 1999, DSB (1998) en Sports Information Bulletin 48, 1998; 50, 1999; 54, 2000.

b Bron: Eigen berekening.

Onderzoek naar jongerensport werpt een ander licht op de relatie tussen sportdeelname en topsportsucces. In het algemeen kan worden gesteld dat jongeren een zeer uiteenlopende sportvoorkeur hebben. In Nederland beoefenen jongeren samen meer dan honderd verschillende takken van sport. Dit doen zij met een sterk verschillende intensiteit en vanuit uiteenlopende redenen (Elling 2001). Verschillende onderzoeken (Patriksson 1995; Carlson 1988, 1997; Hill 1993; Engström 1993) hebben laten zien dat het inspelen op deze diversiteit niet alleen wenselijk is vanuit sportstimuleringsoogpunt, maar ook vanuit het belang van de topsport. Zij komen tot de conclusie dat een brede sportoriëntatie en daarmee een uitgestelde specialisatie de ontwikkeling van topsporters onder jonge talenten bevorderen. Veel topsporters beginnen op zeer

jeugdige leeftijd met hun sportbeoefening; vaak al voor het zevende levensjaar. De sportloopbaan begint echter overwegend met een andere sport dan die waarin zij later uitblinken. Ook blijken topsporters in de eerste jaren van hun sportloopbaan veelal meerdere sporten naast elkaar te beoefenen, voordat zij zich specialiseren in de sport waarin zij later uitgroeien tot toppers.³ Een te vroege specialisatie en professionele aanpak kan daarentegen volgens de onderzoekers een averechts effect hebben op de talentontwikkeling.

Omvang van de breedtesport en topsportpubliek

Ook op meer indirecte wijze kan de breedtesport invloed uitoefenen op de topsport. De hedendaagse betekenis van de topsport is in sterke mate gestoeld op de betrokkenheid van bedrijfsleven en media, die weer is gebaseerd op de enorme omvang van het sportpubliek. De vraag is in hoeverre de belangstelling om topsport live of via de media te volgen samenhangt met de vroegere en huidige beoefening van sport en – in het verlengde hiervan – in hoeverre de breedtesport mede de afnemersmarkt bepaalt en daarmee een belangrijk deel van de inkomsten van de topsport.

Volgens vele, overtuigende onderzoeksgegevens is er inderdaad sprake van een sterke samenhang tussen sportdeelname en andere vormen van sportbetrokkenheid. Al in de jaren vijftig wees Blücher (1956) erop dat actieve en passieve sportparticipatie niet twee gescheiden gedragsvormen zijn, maar in aanzienlijke mate met elkaar zijn verweven. Dertien jaar later bevestigde een studie van Bloss (1969) deze samenhang tussen beide vormen van sportbetrokkenheid. Recent onderzoek wijst in dezelfde richting. Shank en Beasley (1998) concluderen in een studie naar Amerikaans consumentengedrag dat de sportfan en de sportbeoefenaar niet kunnen worden gescheiden. Zij vonden significante correlaties tussen het aantal uren dat mensen naar sport op televisie kijken, over sport lezen, naar sportwedstrijden toegaan en aan sport deelnemen.

De samenhang tussen 'actieve' en 'passieve' sportbeoefening bestaat zowel voor het volgen van sport in de media als voor het bezoeken van sportwedstrijden als toeschouwer. Thrane (2001) vond in een secundaire analyse van data over consumentengedrag in Denemarken, Noorwegen en Zweden dat mensen die meer aan sport doen ook vaker toeschouwer zijn bij sportwedstrijden. Irlinger (1994) vond dezelfde relatie met betrekking tot het kijken naar sport op televisie. Op grond van een enquête onder 3.000 Fransen wist hij dit verband bovendien verder te specificeren: naarmate mensen vaker sporten, en meer sporten in georganiseerd en competitief verband, blijken ze ook vaker naar sport op televisie te kijken.

Nederlandse gegevens tonen hetzelfde verband aan, zij het wat minder scherp. Een secundaire analyse van AVO-gegevens (AVO = Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek) toont aan dat het percentage van de bevolking dat sport (live of via de media) volgt hoger is onder sporters dan onder niet-sporters (tabel 11.3; zie ook tabellen 5.7 en 5.9 in § 5.2 en § 5.3). Dit percentage neemt toe naarmate mensen meer sporten beoefenen en dit in competitieverband of als lid van een sportvereniging

doen (tabel 11.3 en 11.4^a; zie ook Van den Heuvel 2000). Deze verbanden gelden zowel ten aanzien van het volgen van sport op radio en televisie als het bezoeken van sportwedstrijden. De grootste verschillen met niet-sporters zijn te vinden onder degenen die sport beoefenen in competitieverband en die vier of meer sporten beoefenen. Alle genoemde verschillen waren in de periode tussen 1983 en 1999 tamelijk constant.

Tabel 11.3 Volgen sport live en op radio/televisie, naar (vorm van) sportparticipatie, in procenten van bevolking c.q. sportende bevolking, 6-79 jaar, 1999

	bezoekt sportwedstrijden		volgt sport op radio en televisie	
	niet	wel	niet	wel
sportbeoefening	38,0	16,9	44,3	41,9
lidmaatschap sportvereniging ^a	47,5	24,8	48,8	39,7
sportbeoefening in competitieverband ^a	55,8	25,1	55,3	37,9

a Als percentage van sportende bevolking.

Bron: SCP (AVO) eigen bewerking

Tabel 11.4 Volgen sport live en op radio/televisie, naar aantal beoefende takken van sport, in procenten van sportende bevolking, 6-79 jaar, 1999

	bezoekt sportwedstrijden	volgt sport op radio en televisie
1 sport	28,8	43,1
2 sporten	34,1	41,5
3 sporten	41,9	44,1
4 of meer sporten	54,9	52,5

Bron: SCP (AVO) eigen bewerking

In aanvulling hierop kan worden gewezen op de studie van Knoppers en Elling (2001) en Elling (2002) onder 1.025 jongeren van 14 tot 21 jaar. Deze studies vonden significante correlaties tussen de eigen sportbeoefening en de sport waarnaar jongeren het meest kijken. Gecontroleerd voor geslacht, etniciteit en leeftijd bleken alleen sportbeoefening en het aantal uren sportbeoefening per week significant samen te hangen met het aantal uren dat jongeren per week naar sport kijken. Vooral jongeren die zelf veel sportten, keken ook meer naar sport op televisie.

Verschillende auteurs zijn op basis van onderzoek naar de relatie tussen sportbeoefening, het bezoeken van sportwedstrijden, het kijken naar sport op televisie en het lezen over sport tot de conclusie gekomen dat er sprake is van een sterke samenhang tussen al deze vormen van sportbetrokkenheid. Volgens Van den Heuvel (2000) is er blijkbaar een groep mensen te onderscheiden die een zeer brede sportbelangstelling aan de dag legt. Deze belangstelling uit zich in verschillende vormen van sportbeleving die elkaar niet verdringen, maar elkaar juist tot stimulans zijn. De per-

sonen die tot deze groep behoren zijn volgens hem als “omnivoren van de sport” te beschouwen. Hun sportmedia-consumptiepatroon is breed en intensief. Niet-beoefenaren kijken minder sport op televisie en zijn ook anderszins weinig bij sport betrokken.

De stelling dat “sport spectating occurs at the expense of sport participation” kan dus niet worden bevestigd (Thrane 2001: 160; Wilson 2002). Het beeld van de sportfan als een ‘luie man met overgewicht die naar sport op televisie kijkt met chips en bier binnen handbereik’ moet dan ook worden bijgesteld (Wann 2001). Volgens Van den Heuvel (2000) werkt televisiesport de passiviteit niet in de hand, zoals wel eens wordt verondersteld. Integendeel, hiervan gaat eerder een versterkend effect uit op de sportbeleving en daarmee ook op de maatschappelijke betekenis die aan sport wordt gehecht. Sportpubliek en sportbeoefenaars overlappen elkaar voor een belangrijk deel en kunnen voor een goed begrip van de ontwikkeling van de hedendaagse sport niet meer los van elkaar worden gezien (Stokvis, ter perse).

Onderzoek wijst verder uit dat mensen met en zonder sportverleden als sporttoeschouwers verschillen in hun motieven en gedragingen. Mensen die zelf hebben gesport, beschikken over meer sportieve competentie dan niet-sporters (Stokvis, ter perse). Hierdoor appreciëren ze andere elementen van de sportwedstrijden en hebben ze meer oog en begrip voor het verloop van de wedstrijd en de inspanning die de topsporters moeten leveren. Volgens Slepicka (1995) leidt deze sportervaring tot een andere beoordeling van sportwedstrijden, die van invloed is op het gedrag van toeschouwers. Onderzoek heeft volgens hem aangetoond dat de meeste raddraaiers onder de toeschouwers zelf geen sport beoefenen. Heino (2000) is dezelfde mening toegedaan en stelt dat toeschouwers zonder sportverleden eerder op zoek zijn naar sensatie dan subtiliteiten. Onderzoek door Van Bottenburg en Heilbron (1996) onder toeschouwers van zogenoemde free fights geeft hiervan een verdere fundering: degenen die zelf geen vechtsport beoefenden, verwezen vaker als motief voor hun bezoek aan de wedstrijden dat zij kwamen voor ‘bloed, agressie en geweld’, terwijl actieve vechtsporters onder de toeschouwers vaker de techniek en competitie als motief opgaven. Sportdeelname helpt, met andere woorden, om de sport te waarderen om de sport zelf.

De veelvuldig aangetoonde samenhang tussen sportbeoefenaren en sportpubliek zegt nog niets over de causale relatie tussen beide variabelen. Dat het percentage kijkers naar sport varieert met de frequentie, intensiteit, institutionalisering en het niveau van de sportbeoefening wil nog niet zeggen dat sportbeoefening belangstelling voor televisiesport oproept of dat kijken naar sport mensen motiveert om te gaan sporten (Irlinger 1994). Niettemin zijn er wel gegevens die wijzen op de richting van dit causale verband. Wat Lamprecht en Stamm (2000) concluderen voor hun onderzoek naar sportactiviteiten en sportconsumptie in Zwitserland wordt bevestigd door veel ander onderzoek (zie § 11.3): de beoefening van een sport – en dan met name in verenigingsverband of competitieverband – verhoogt de belangstelling voor deze sport, terwijl omgekeerd degene die zich in de media voor een tak van sport interesseert deze sport nog niet zelf gaat beoefenen. Interessant in dit verband is dat mensen

de sporten die zijzelf beoefenen graag meer op televisie willen zien. In Nederland vinden meisjes dat dansen, basketbal, hockey en volleybal te weinig aandacht krijgt, terwijl jongens meer aandacht bepleiten voor basketbal, vechtsport, voetbal en hockey (Knoppers en Elling 2001). In Zwitserland wijzen de antwoorden op deze vraag in dezelfde richting (Lamprecht en Stamm 2000).

Kortom: mensen die een sport beoefenen of hebben beoefend, kijken vaker naar sport op televisie, wonen vaker als toeschouwer sportwedstrijden bij en lezen frequenter over sport. Daarmee zorgt de breedtesport niet alleen continu voor de aanvoer van nieuwe topsporters, maar bepaalt zij ook mede de omvang van de afnemersmarkt van de topsport. De economie van de topsport is dus voor een belangrijk deel afhankelijk van de breedtesport. Ook de kwaliteit van het sportpubliek wordt mede bepaald door de breedtesport. Mensen die zelf hebben gesport, vooral de wedstrijdssporters in verenigingsverband, hebben meer oog en begrip voor de problemen en investeringen van topsporters en hebben meer sportspecifieke motieven om naar wedstrijden te gaan kijken.

11.3 De aanjaagfunctie van de topsport

Met het voorgaande is duidelijk geworden dat de breedtesport in verschillende opzichten de topsport mogelijk maakt en stimuleert. Geldt het omgekeerde ook? Oefent de topsport effect uit op de breedtesport en zo ja, in welke zin en in hoeverre? In de sociaal-wetenschappelijke literatuur is dit effect uitvoerig besproken voorzover het gaat om de invloed van de topsport via de media. Deze invloed van de topsport op de breedtesport met de media als *intermediair* staat in deze paragraaf centraal. Eerst komt het onderzoek naar de invloed van televisiesport op de sportbeoefening in het algemeen aan de orde, aansluitend wordt aandacht besteed aan het effect op de omvang van de breedtesport, dat uitgaat van aansprekende kampioenschappen die worden uitvergroot door de media. Andere media-effecten zijn hier buiten beschouwing gelaten, hoewel ook zij een nadere analyse verdienen. Een voorbeeld hiervan is de invloed van de televisie op de organisatie, financiering en/of regelgeving van sporten (zie bv. Whannel 1992) en op de versterking van betekenissen en interpretaties van sport (bv. Hargreaves 1986; Knoppers en Elling 2001).

Media-aandacht voor topsport en groei van de breedtesport

Doen leidt tot kijken, zo kwam in de tweede paragraaf aan de orde, maar leidt kijken ook tot doen? De onderzoeksgegevens over deze kwestie spreken elkaar tegen. Dat de topsport in toenemende mate en op indringende wijze via de massamedia bij de mensen thuis wordt gebracht, staat buiten iedere discussie. De sportmedia hebben de topsport veranderd in toeschouwersgerichte evenementen, waarin de entertainmentwaarde voor het publiek aanzienlijk aan belang heeft gewonnen. De media hebben snel ontdekt hoe invloedrijk de sport is om een massaal publiek en daarmee commercials van het bedrijfsleven aan te trekken. De prijzen van sportprogramma's zijn

in de laatste decennia van de vorige eeuw enorm gestegen en dat heeft de televisienetwerken en de sportorganisaties geen windeieren gelegd (Lobmeyer en Weidinger 1992).

Behalve dit financiële gewin heeft de toenemende aandacht van de media ook op andere manieren invloed uitgeoefend op de sport. Ten eerste brengen zij de sport selectief in beeld, waarbij topsport, mannensport, records en heroïek veel meer nadruk krijgen dan andere factoren die van belang zijn in de (breedte)sport (Coakley 1998). Ten tweede is er veel bewijsmateriaal dat de sportmedia de functie van sporthelden als rolmodel bevorderen, al is enige scepsis hierover op zijn plaats (Wann 2001). De invloed van de sporthelden laat zich zowel binnen als buiten de sport gelden en verloopt zowel onbewust (via registratie van het gedrag van topsporters door hun idolen) als bewust (door topsporters in te zetten in voorlichtings- en promotiecampagnes). Over de mate waarin van deze voorbeeldfunctie sprake is, is nog weinig bekend. Dat met name kinderen en jongeren zich spiegelen aan hun sporthelden is veelvuldig aangetoond, maar dit lijkt eerder te leiden tot gedragsversterking dan gedragsverandering (Whannel 2000). Onderkend moet bovendien worden dat de topsporters ook een negatieve voorbeeldfunctie kunnen hebben, zoals bij dopinggebruik, 'professionele overtredingen', contractbreuk en dergelijke.

Over de uitwerking van al deze invloeden op de sportbeoefening is veel gediscussieerd. Sommigen benadrukken de stimulerende rol die van de televisie zou kunnen uitgaan op de sportbeoefening (Andreff et al. 1987). Wanneer de onderzoeksgegevens naast elkaar worden gelegd moet evenwel worden geconcludeerd dat het kijken naar sport op televisie niet automatisch aanzet tot sportdeelname. Lamprecht en Stamm (2000) concludeerden uit Zwitserse onderzoeksgegevens dat sportbeoefening (en met name competitie sport in verenigingsverband) de belangstelling voor sport sterk verhoogt, maar dat omgekeerd degene die via de media met sport in aanraking komt, niet vanzelf sport gaat beoefenen. Om een voorbeeld te geven: mannen beoefenen en kijken veel naar voetbal; vrouwen daarentegen kijken wel veel, maar beoefenen deze sport betrekkelijk weinig. Van den Heuvel (2000) heeft erop gewezen dat de zendtijd van de grootste televisiesporten in Nederland (voetbal, tennis, wielrennen en schaatsen) in de eerste helft van de jaren negentig vrij stabiel is geweest, terwijl het percentage van de bevolking dat voetbal en schaatsen beoefende tussen 1991 en 1995 terugliep en het percentage tennissers en wielrenners licht steeg. Ook wees hij erop dat sporten die in de jaren negentig sterk aan populariteit hebben gewonnen, zoals fitness, aerobics en skaten, in elk geval niet hebben geprofiteerd van veel zendtijd. Zo ook vond Van Bottenburg (2001) dat volleybal juist in populariteit afnam sinds de aandacht van de televisie voor deze sport toenam, terwijl deze sport sterk groeide in de periode dat televisieaandacht uitbleef.

Aanvullend onderzoek naar de relatie tussen zendtijd voor takken van sport en hun populariteitsontwikkeling geeft opnieuw geen empirische ondersteuning voor de gedachte dat sport op televisie een zelfstandige invloed uitoefent op de mate waarin deze sport (in georganiseerd verband) wordt beoefend (tabel 11.5). De groep sporten

die in twee steekproeffaren (1994 en 1997) de minste zendtijd kreeg, groeide van 1990 tot 2000 juist het sterkst in populariteit, terwijl de zes sporten die in deze jaren verreweg de meeste zendtijd kregen (voetbal, tennis, schaatsen, wielrennen, autosport en atletiek) de minste groei doormaakten. Kortom, de sportbonden die de meeste zendtijd kregen, namen in ledengroei het minste toe en vice versa.

Tabel 11.5 Ledenontwikkeling van sporten gegroepeerd naar omvang zendtijd, jaren negentig

gemiddelde omvang zendtijd per jaar (op basis van 1994 en 1997)	sporten	ledenontwikkeling 1990-2000
kopgroep (> 4.000 min/jaar)	voetbal, tennis, schaatsen, wielrennen, autosport	+ 4%
achtervolgingsgroep (150-4.000 min/jaar)	basketbal, skiën, base/softball biljarten, golf, gymnastiek handbal, paarden sport hockey, motorrijden, volleybal watersport, zwemmen	+ 10%
peloton (< 150 minuten/jaar)	overige	+ 19%

Bron: eigen berekening op grond van ledencijfers NOC*NSF 2001b en KLO 1994 en 1997

Motivatieonderzoek ondersteunt deze uitkomsten. Uit grootschalig onderzoek onder jongeren in Ierland (Scully en Clarke 1997) naar hun initiële motivatie geeft slechts 2% aan dat het kijken naar sport op televisie of als toeschouwer van invloed is geweest op de keuze om een sport uit te proberen. Ook Irlinger (1994) wijst op het zeer geringe percentage mensen dat zegt door de televisie te worden geïnspireerd om te gaan sporten. Nadat hij een duidelijke samenhang vaststelde tussen het beoefenen van sport en het kijken naar sport (zie § 11.2), analyseerde hij gegevens over de sportmotivatie om het causale verband te bepalen. Hieruit bleek dat volgens slechts 1,2% van de respondenten het kijken naar sport op televisie een impuls gaf om meer aan sport te gaan doen.⁵ Representatief Nederlands bevolkingsonderzoek (Van den Heuvel 2000) kwam voor Nederland op een hoger percentage (10%) uit, maar ook voor Nederland geldt dat de meerderheid van de personen (66%) niet aangeeft zin in sport te krijgen nadat men op tv naar sport heeft gekeken.

Aansprekende kampioenschappen en groei van de breedtesport

Eén van de verwachtingen die aan de topsport wordt gekoppeld, is dat er een krachtige impuls van uitgaat op de breedtesport. De spits van de piramide zou werken als motor voor de brede onderlaag (Krüger 1975). Een van de functies van sporthelden zou

namelijk zijn het vermogen om fans aan te zetten tot sportparticipatie (Wann 2001: 73). Dit effect is in eerdere studies het 'Ard-en-Keesie-effect' genoemd (Van Bottenburg 1994, 2001). De aansprekende titels van Ard Schenk en Kees Verkerk in de jaren zestig en zeventig zouden hebben geleid tot een groei van het aantal schaatsers in Nederland. Dat effect zou zich niet alleen in dit geval, maar veel vaker voordoen. Zo wordt de groei van het tafeltennis in China toegeschreven aan het eerste wereldkampioenschap dat een Chinese sporter, Rong Guotuan, in 1959 behaalde. Zo ook zouden de successen van Olga Korbut in de jaren zeventig verantwoordelijk zijn voor de groei van de gymnastiek in de voormalige Sovjet Unie; zouden de Wimbledon-overwinningen van Boris Becker het Duitse tennis hebben aangejaagd, zou het Europees Kampioenschap van het Nederlands voetbalelftal het ledental van de KNVB hebben opgestuwd, zouden de Embassy-titels van Raymond van Barneveld de beoefening van de dartsport hebben bevorderd, en verwacht men na de prestaties van het Koreaans elftal onder leiding van Guus Hiddink ongetwijfeld een 'boom' van het aantal voetballers in Korea.

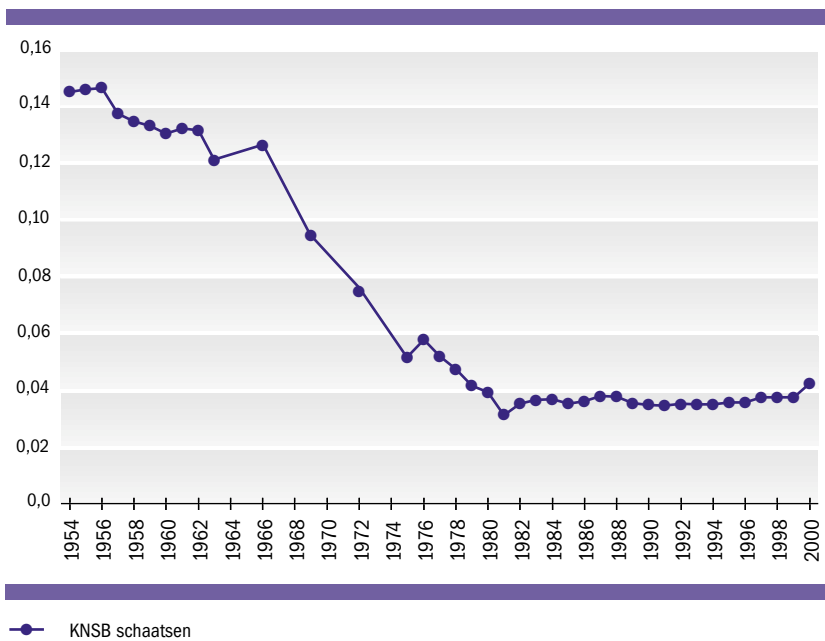
Dit veronderstelde effect is begrijpelijk. Topprestaties brengen een enorm enthousiasme teweeg. Ze krijgen veel aandacht in de media, zijn voorwerp van reclame en onderwerp van alledaagse gesprekken. De vraag is of echter of deze topprestaties het publiek ook daadwerkelijk aanzetten tot sportparticipatie. Volgens Stokvis en Minnee (1986) en Van Bottenburg (1994, 2001) is dit niet of slechts bij uitzondering en op korte termijn het geval. Omdat er wel steeds weer nieuwe voorbeelden van dit effect worden gegeven en er voor sommige, zeker op de korte termijn, ook goede grond lijkt te zijn, is de vraag actueel gebleven onder welke omstandigheden dit effect zich mogelijkerwijs wel kan voordoen en hoe sportorganisaties dit effect kunnen stimuleren of benutten. Bovendien dringt de vraag zich op of de kans op een 'Ard-en-Keesie-effect' is toegenomen nu met de komst van steeds meer commerciële zenders de aanwezigheid van de mediasport steeds indringender wordt. Met het oog op die nieuwe vragen wordt dit veronderstelde effect in het navolgende opnieuw beoordeeld, door te laten zien hoe het aantal georganiseerde beoefenaren in een sport zich ontwikkelt na een aansprekend kampioenschap in de betreffende tak van sport.⁶

Wil er sprake zijn van een 'Ard-en-Keesie-effect', dan moet de ledenontwikkeling van een sportbond die een kampioen vertegenwoordigt aan drie criteria voldoen. Ten eerste moet de groei van de betreffende sportbond sterker zijn dan de groei van deze sportbond voorafgaand aan de successen. De eventuele ledenwinst na het succes kan niet aan het kampioenschap worden toegeschreven als het ledental voordien even sterk of nog sterker groeide. Ten tweede moet de groei van deze sportbond sterker zijn dan die van de sportbonden waar zich geen kampioenschap voordeed. Een geconstateerde groei van het aantal leden kan immers ook het gevolg zijn van een algemene groei van het aantal sporters, waarvan ook sportbonden zonder aansprekend kampioen profiteren. Om dit te bepalen moet ook de ontwikkeling van het relatieve ledental worden bepaald, dat wil zeggen het percentage leden op het totaal aantal georgani-

seerde sporters. Ten derde moet de eventuele groei van de sportbond sterker zijn dan de groei die zich in dezelfde sporttak mogelijk voordoet in vergelijkbare, omliggende landen, waar geen kampioenschap te vieren viel. Toetsing van het 'Ard-en-Keesie-effect' vergt dus cijfers over de ledenontwikkeling van een tak van sport én alle sporters tezamen voor en na het kampioenschap, zowel in eigen land als in vergelijkbare andere landen. Als vergelijkbaar land is Duitsland gekozen: ten eerste omdat de sport hier op soortgelijke wijze is georganiseerd als in Nederland; ten tweede omdat voor dit land (net als voor Nederland) jaarlijkse ledencijfers van de sportbonden over de afgelopen dertig jaar beschikbaar zijn.

Vanwege de naamgeving ligt het voor de hand om te beginnen met een bespreking van het effect van de successen van Ard Schenk en Kees Verkerk. Door het ontbreken van gegevens voor een aantal cruciale jaren is dit effect op korte termijn echter minder goed te analyseren. Op langere termijn is niettemin overduidelijk zichtbaar dat hun successen niet tot een groei van het aantal Nederlandse schaatsers heeft geleid.

Figuur 11.2 Ontwikkeling van het aantal leden van de Nederlandse Schaatsbond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters, 1954-2001

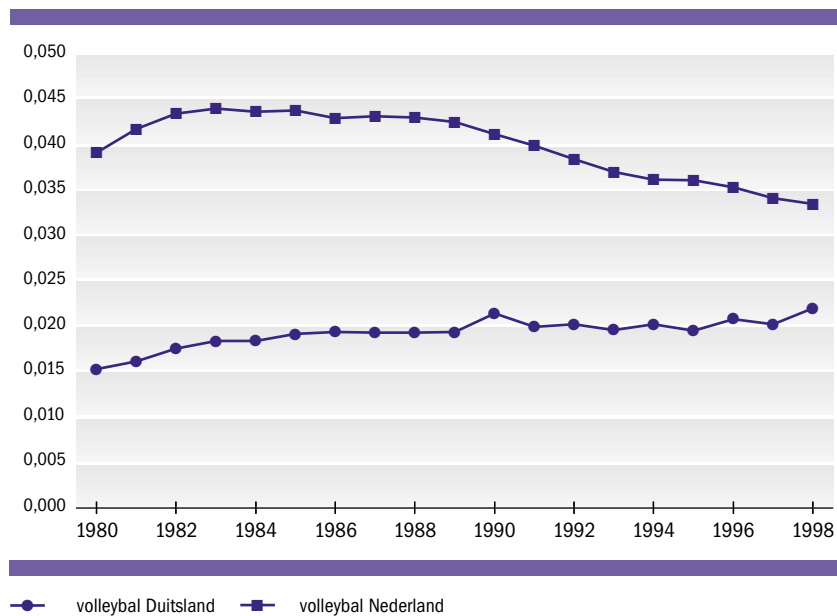
Bron: NOC*NSF (2001b)

Het effect zou zichtbaar moeten zijn vanaf de tweede helft van de jaren zestig, met een doorloop tot in de jaren zeventig. Beide schaatsers wonnen namelijk van 1964 tot 1972 vier Europese en vijf Wereldtitels. Op de Olympische Spelen behaalden zij in deze periode bovendien in totaal viermaal goud en viermaal zilver. De ledentalcijfers

van de KNSB laten echter zien dat de groei van het aantal schaatsers juist vooraf ging aan de kampioenschappen en dat nadien zowel het absolute als het relatieve ledental terugliep.

Een ander voorbeeld waaraan direct valt af te lezen dat er geen sprake is geweest van een effect op het aantal georganiseerde beoefenaars in de betreffende tak van sport zijn de gouden medailles van het Nederlands volleybalteam in Atlanta 1996. De professionalisering van het Nederlandse volleybal zette in rond 1985 en bereikte een voorlopig hoogtepunt tijdens de Olympische Spelen van 1996. Figuur 11.3 laat zien dat dit succes volgde op een voorafgaande groei van het aantal volleyballers, maar geen nieuwe impuls gaf aan de relatieve ledenontwikkeling. Uit deze grafiek blijkt verder dat het volleybal in Duitsland in dezelfde periode wel de lift zat, hoewel dit land geen aansprekend resultaat behaalde.

Figuur 11.3 Ontwikkeling van het aantal leden van de Duitse en Nederlandse volleybalbond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in beide landen, 1980-1998

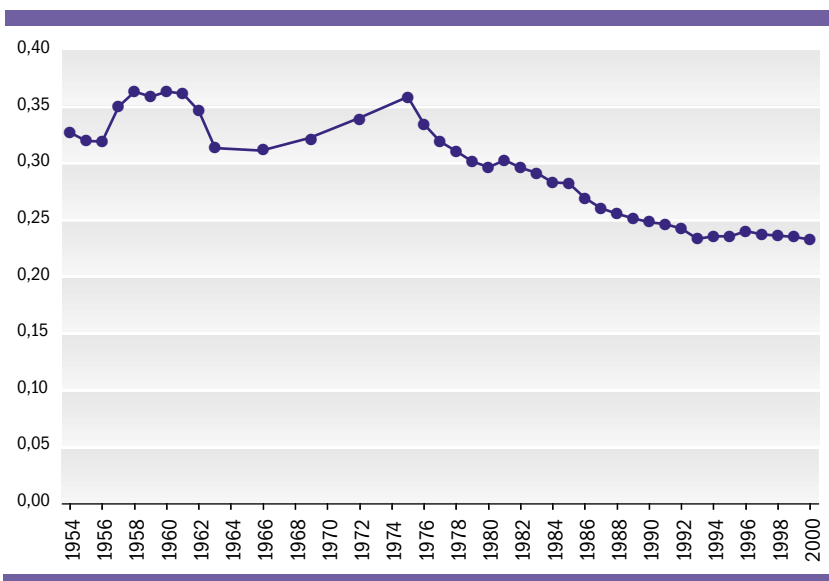
Bron: NOC*NSF (2001b); DSB (1971-1991 en 1992-1998)

Vergelijkbare situaties doen zich voor bij onder andere het roeien en het tafeltennis. Bettine Vriesekoop haalde haar successen in de jaren tachtig en vroege jaren negentig (winnares Top-12 en EK in 1982, Top-12 in 1985 en EK in 1992). De ledenontwikkeling van de tafeltennisbond vertoont precies het tegenovergestelde effect van wat het ‘Arden-Keesie-Effect’ suggereert: aan het succes ging een sterke ledengroei vooraf, terwijl

van het succes zelf geen enkel effect op het ledentotaal zichtbaar is (zie bijlage tabel B11.1). Voor het succes van Rienks en Florijn geldt dat zij hun Olympische titel in Seoul 1998 wonnen in een periode waarin de roeibond al enige jaren groeide. Na de titel trad hierin geen extra groei op. Van een effect van hun roeisucces op het aantal georganiseerde roeiers kan daarom niet worden gesproken.

Voor een aantal kampioenschappen is een licht effect op de korte termijn zichtbaar. Een eerste voorbeeld hiervan is het Europees Kampioenschap van het Nederlands voetbalelftal in 1988 en de successen van Ajax halverwege de jaren negentig. Afgaande op de absolute ledentallen kan worden geconstateerd dat de neerwaartse trend na het kampioenschap van 1988 kortstondig is omgebogen in een lichte stijging. Deze omslag kan echter deels worden verklaard uit de algemene toename van het aantal sporters. In relatieve zin, en zeker op de langere termijn, is geen effect zichtbaar (zie figuur 11.4).

Figuur 11.4 Ontwikkeling van het aantal leden van de KNVB als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in Nederland, 1954-2000

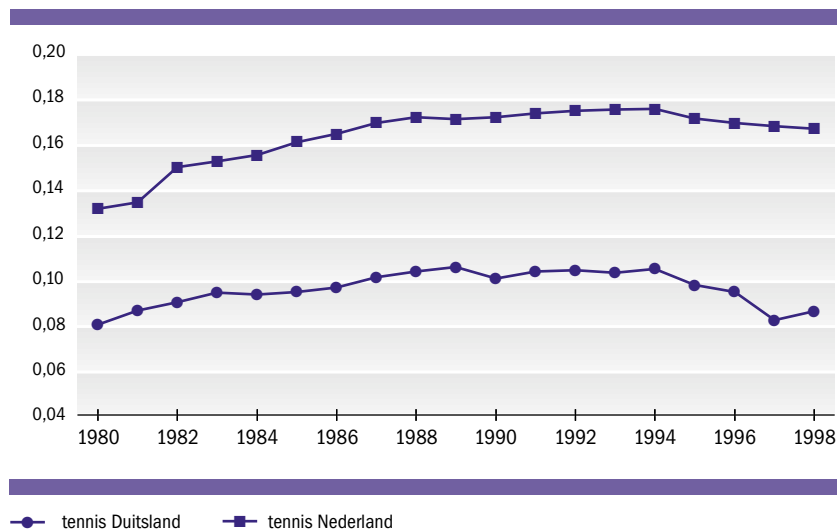
Bron: NSF (1963); Van Manen en Venekamp (1991); NOC*NSF (2001b)

Een tweede voorbeeld is het succes van atlete Ellen van Langen (goud op de 800 meter in Barcelona 1992), dat plaatsvond op een moment dat het ledental van de Nederlandse atletiekunie in de lift zat (bijlage tabel B11.1). Na het Olympisch goud van Van Langen, dat voor Nederlandse begrippen tamelijk uniek was en heel veel aandacht kreeg, was er hoogstens sprake van een minuscule eenjarige extra groei. Op langere

termijn kan echter niet van een effect worden gesproken. Opvallend is dat het aantal leden van de Duitse atletiekbond in dezelfde periode een gestage daling vertoont, terwijl Duitse atleten juist garant stonden voor aanhoudend succes tijdens Olympische Spelen en Wereldkampioenschappen.

Met betrekking tot de successen van de Duitse tennissers is een iets sterker kortetermijneffect zichtbaar. Boris Becker won Wimbledon in 1985, 1986 en 1989; Steffi Graf won deze titels in 1988, 1989 en 1992 en Michael Stich in 1991. Daarnaast behaalden deze Duitse tennissers in dezelfde periode diverse andere Grand Slam-titels en won het Duitse team in 1988, 1989 en 1992 de Davis Cup. Afgaande op het absolute ledenaantal van de Duitse tennisbond over de afgelopen twintig jaar kan worden geconstateerd dat het eerste succes van Boris Becker een lichte extra groei veroorzaakte in het aantal Duitse tennissers. Op wat langere termijn viel het ledental echter weer terug en zakte dit zelfs opzienbarend eind jaren negentig. Wanneer het relatief aantal tennissers als uitgangspunt wordt genomen, blijkt dat de successen in de tweede helft van de jaren tachtig samen gingen met een lichte groei van het relatieve aantal tennissers. Dit ledental stabiliseerde zich in de jaren negentig en sloeg in de tweede helft van dat decennium om in een stevige relatieve daling. Deze lichte groei van het relatief aantal tennissers was echter geringer dan de relatieve groei die het tennis tegelijkertijd in Nederland doormaakte, zonder dat dit land enig aansprekend tenniskampioenschap in deze periode kende (figuur 11.5).

Figuur 11.5 Ontwikkeling van het aantal leden van de Duitse en Nederlandse tennisbond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in beide landen, 1980-1998

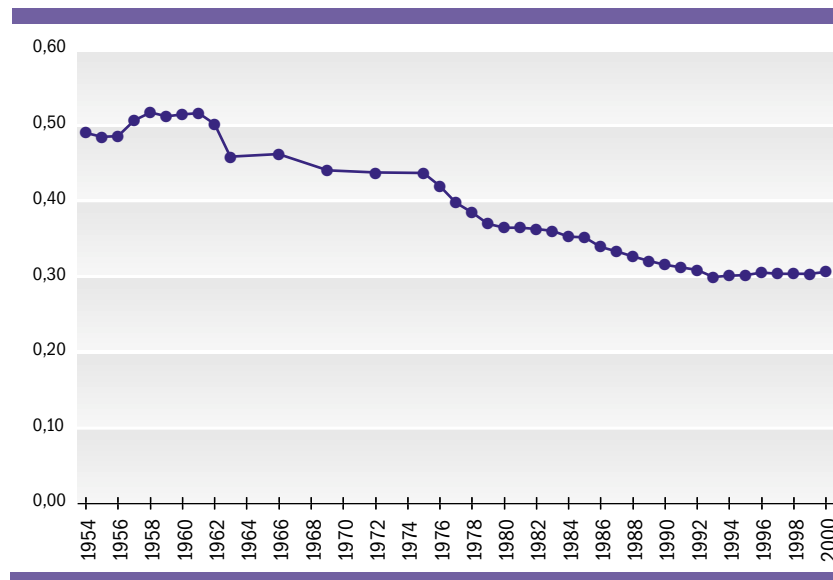

Bron: NOC*NSF (2001b); DSB (1971-1991 en 1992-1998)

Richard Krajicek was in 1996 de eerste Nederlander die een Grand Slam-toernooi op zijn naam bracht. Wanneer de ledenontwikkeling van de Nederlandse tennisbond rond dit jaar wordt uitvergroot, blijkt dat hiervan hoogstens een licht effect op zeer korte termijn (één jaar) uitging. Op jongeren werkte het effect krachtiger uit, maar eveneens alleen op zeer korte termijn (niet in figuur).

Kortom: voorzover in de besproken kampioenschappen sprake bleek van enig effect, ging het om een lichte extra groei op de korte termijn. Dit zou kunnen worden verklaard uit het feit dat de euforie rondom een kampioenschap maar een vluchtig verschijnsel is. Na de opwinding over het ene sportevenement is er al weer de opwinding of teleurstelling over het andere. Verondersteld zou daarom kunnen worden dat een zich herhalend kampioenschap in een tak van sport een structureel effect sorteert. Om die hypothese te toetsen beeldt figuur 11.6 de ledenontwikkeling af van drie sporten (voetbal, schaatsen, hockey) waarin Nederlandse sporters (individueel, in clubs of in vertegenwoordigende elftallen) op langere termijn – en dus bij herhaling – internationaal aansprekende successen boekten. Uit deze grafiek blijkt dat de terugkerende successen op geen enkele wijze hebben geresulteerd in een groei op langere termijn van de sportdeelname aan deze drie sporten tezamen.

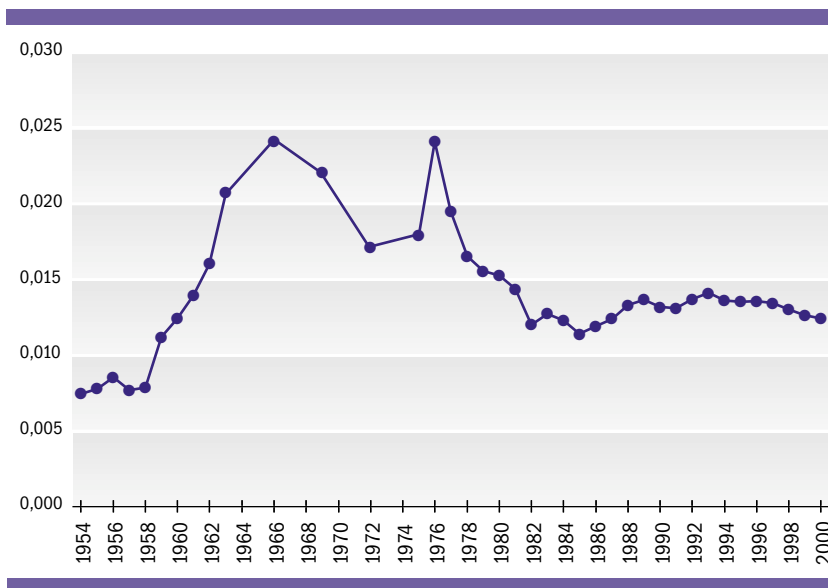
Figuur 11.6 Ontwikkeling van het totaal aantal leden van de Nederlandse voetbal-, hockey- en schaatsbond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in Nederland, 1954-2000

Bron: NSF (1963); Van Manen en Venekamp (1991); NOC*NSF (2001b)

Er zijn echter uitzonderingen: successen die wel een effect op de beoefening lijken te hebben gesorteerd. De eerste betreft de judotitels die Anton Geesink behaalde. Zijn successen begonnen in 1952 met een Europees Kampioenschap. Na nog 13 Europese titels behaalde hij vanaf 1961 zijn belangrijkste en meest aansprekende triomfen: in 1961 door als eerste Europeaan wereldkampioen judo te worden en in 1964 door goud te winnen toen judo in Tokio voor het eerst op het Olympische programma stond. De ledenontwikkeling van de judobond maakte van 1958 tot 1966 een enorme groei door, die door gebrek aan gegevens niet kan worden vergeleken met een ander land zonder aansprekend judokampioenschap (zie figuur 11.7). Aangezien de groei drie jaar voor het eerste Wereldkampioenschap begon, kan deze groei niet aan dit succes worden geweten. Mogelijk deed zich hier al het effect gelden van de publiciteit rond de vele eerdere Europese titels. Bedacht moet worden dat judo een sport was die nog maar net in Nederland was geïntroduceerd. Het is aannemelijk dat heel veel mensen door de media-aandacht voor Anton Geesink voor het eerst met deze sport in aanraking kwamen. In die zin wijkt het effect van deze triomfen af van de eerdere besproken effecten. In het geval van Geesink ging het wellicht eerder om verspreiding dan om verbreiding.

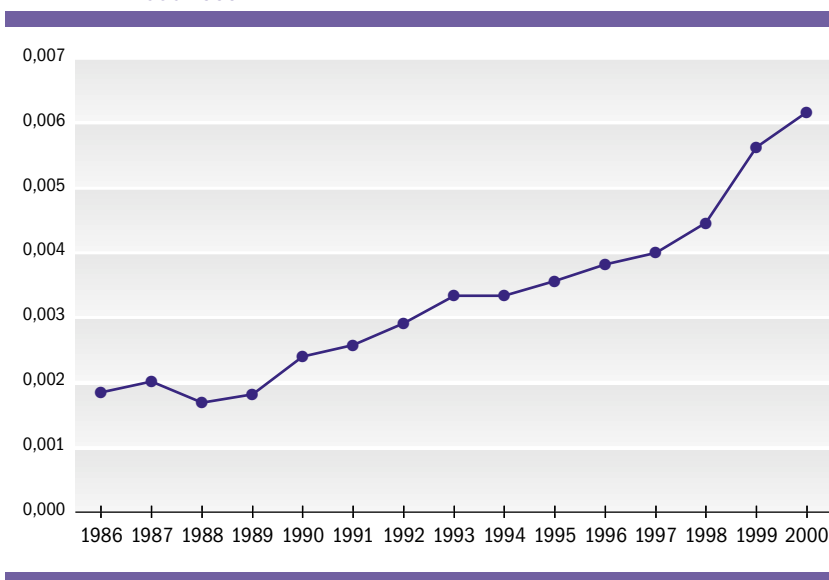
Figuur 11.7 Ontwikkeling van het aantal leden van de Nederlandse judobond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in Nederland, 1954-2000

Bron: NSF (1963); Van Manen en Venekamp (1991); NOC*NSF (2001b)

Eenzelfde effect trad op na de kampioenschappen darts door Raymond van Barneveld. Van den Heuvel (2000) heeft erop gewezen dat deze sport, net als eerder voor Engeland wordt beweerd, meer beoefenaren trekt sinds het als televisiesport is ontdekt door SBS6. In 1998 begon SBS6 met het uitzenden van het officieuze wereldkampioenschap vanuit de Embassy in Engeland. In totaal werd in dat jaar 3,5 uur darts uitgezonden: 7,3% van de totale sportzender van SBS6. Gemiddeld keken meer dan een half miljoen mensen naar deze uitzendingen. De finale, gewonnen door de Nederlander Raymond van Barneveld, trok meer dan één miljoen kijkers. Een jaar later won Van Barneveld opnieuw. Het ledental van de dartsbond groeide, zowel absoluut als relatief, na deze kampioenschappen harder dan ervoor (zie figuur 11.8). Hier lijkt dus sprake van een effect, die vergelijkbaar is met dat van de titels van Anton Geesink. De media-aandacht voor het kampioenschap lijkt te hebben geleid tot de versnelde verspreiding van een nieuwe sport. Het is goed mogelijk dat veel nieuwe leden voor de successen van Barney buiten clubverband (thuis of in cafés) al darts beoefenden en door de successen hebben ontdekt dat darts als een serieuze sport kan worden beoefend en als zodanig ook in bredere kring wordt geaccepteerd. Wel moet in dit opzicht een slag om de arm worden gehouden: bij gebrek aan gegevens over de ontwikkeling van darts in andere landen kan niet worden beoordeeld in hoeverre de groei van darts in Nederland deel uitmaakt van een algemene groei van de dartsport die zich ook voordoet in landen zonder internationaal aansprekende successen.

Figuur 11.8 Ontwikkeling van het aantal leden van de Nederlandse dartsbond als percentage van het totaal aantal georganiseerde sporters in Nederland, 1986-2000

Bron: NOC*NSF (2001b)

De genoemde voorbeelden laten zien dat een Ard-en-Keesie-effect zich zelden voor-
doet. Voor zover hiervan sprake is, betreft het een nieuwe sport. De publiciteit rond
kampioenschappen lijkt dus eerder te zorgen voor de verspreiding van betrekkelijk
onbekende dan voor de verdere verbreiding van reeds gevestigde sporten. Moeilijker
te duiden is een derde en laatste voorbeeld van een omslag in het ledental na een
kampioenschap. Dit voorbeeld betreft de titels die de Nederlandse hockeyteams sinds
1996 hebben behaald. Hoewel Nederland in deze sport een langere traditie van inter-
nationaal succes kent, zijn de prestaties (vooral bij de mannen) vanaf 1996 indruk-
wekkend geweest: Olympisch goud in 1996 en 2000, wereldkampioen in 1998 (in eigen
land) en overwinningen in de Champions Trophy in 1996, 1998 en 2000 (in eigen land).
Vooral het Wereldkampioenschap in Utrecht in 1998, waar de mannen goud wonnen
en de vrouwen zilver, trok veel aandacht in de Nederlandse media. Het ledental van
de hockeybond gaf (zowel in absolute als in relatieve zin) vanaf 1997 een kentering te
zien, waarbij de neerwaartse relatieve ledenontwikkeling werd omgebogen in een
opgaande (zie bijlage tabel B11.1). Deze ommekeer trad niet op in buurland Duitsland.
Natuurlijk bewijst deze parallellie nog niet dat de groei in Nederland het gevolg is
van de achtereenvolgende hockey-successen. Eenzelfde omslag in het ledental deed
zich min of meer tegelijkertijd ook voor in de korfbalsport. Andere factoren kunnen
daarom eveneens een rol hebben gespeeld, zoals het groeiend aantal allochtonen in
een aantal andere sporten en/of het beleid van de hockeybond, dat in de betreffende
periode sterk gericht was op geborgenheid, veiligheid en kwaliteitsverhoging van de
hockeyverenigingen. Nader onderzoek hiernaar is gewenst.

11.4 Conclusie

Uit het voorafgaande is duidelijk geworden dat breedtesport en topsport zich in een
verschillende richting ontwikkelen, maar in elk geval gedeeltelijk effecten op elkaar
(blijven) uitoefenen. Deze effecten kunnen worden onderscheiden naar effecten die
samenhangen met de veronderstelde aanvoerfunctie van de breedtesport en effecten
die voortkomen uit de veronderstelde aanjaagfunctie van de topsport. Beide functies
maken onderdeel uit van de zogenoemde 'double pyramid theory', die in brede kring
in het sportbeleid wordt aangehangen. Volgens deze theorie brengen duizenden
sportbeoefenaars een paar Olympische kampioenen voort (aanvoerfunctie), terwijl
deze kampioenen door hun rolmodel weer duizenden mensen stimuleren om één of
andere vorm van sport te gaan beoefenen (anjaagfunctie).

De aanvoerfunctie van de breedtesport wordt door middel van deze analyse groten-
deels bevestigd. In een land met een hoger percentage sporters bestaat een grotere
kans op een Olympische medaille. Deze functie beperkt zich tot de georganiseerde
breedtesport. Tussen topsportsucces en de omvang van de sportbeoefening als
geheel (zowel ongebonden als georganiseerd) kon geen significante samenhang
worden gevonden voor de minder intensieve en niet op competitie gerichte sport-
beoefening. Evenmin werd een verband gevonden tussen enerzijds de spreiding van

de georganiseerde sporters over takken van sport en anderzijds het aantal gewonnen medailles. Wel kwam naar voren dat een brede sportoriëntatie (en daarmee een uitgestelde specialisatie) een positieve invloed kan uitoefenen op de ontwikkeling van jonge talenten tot topsporters.

Een bijkomende – vaak vergeten – aanvoerfunctie van de breedtesport naar de topsport betreft de ontwikkeling van het sportpubliek. Zowel ten aanzien van de omvang van dit publiek als de competentie ervan vervult de breedtesport een belangrijke functie. Het is een misverstand te denken dat het sportpubliek een passieve massa vormt dat buiten de sportwereld staat. Integendeel, sportkijkers, sporttoeschouwers, sportlezers én sportbeoefenaars overlappen elkaar in aanzienlijke mate. De breedtesport zorgt in belangrijke mate voor de groei van het sportpubliek. Dit sportpubliek is een essentieel onderdeel van het moderne topsportsysteem en ligt ten grondslag aan de financieel aantrekkelijke allianties die topsportorganisaties, media en bedrijfsleven hebben gevormd. De breedtesport stimuleert tegelijkertijd de competentie van het sportpubliek, die weer medebepalend is voor de motieven en gedragingen van toeschouwers en kijkers. Ook in deze opzichten vervullen sportverenigingen en sportcompetities een belangrijke rol. Hier worden de spelregels geleerd. Hier krijgt men besef en begrip van wat zo mooi is of kan zijn in de sport.

Omgekeerd oefent de topsport in mindere mate effect uit op de breedtesport. De beelden die de media van de topsport verspreiden, zetten mensen niet automatisch aan tot sportbeoefening. Doen leidt wel tot kijken, maar kijken niet automatisch tot doen. Dit is zelfs niet het geval wanneer sprake is van een populaire topsporter die een aansprekend kampioenschap behaalt, waaraan overvloedige media-aandacht wordt geschonken. Voorzover een dergelijk effect in het verleden in Nederland is opgetreden, betrof het nieuwe sporten. Blijkbaar kan een kampioenschap wel bijdragen aan de bekendheid van een relatief onbekende sport en daardoor aan de verspreiding ervan, maar leidt het niet of nauwelijks tot een verbreiding van reeds gevestigde sporten.

Ten aanzien van de 'double pyramid theory' kunnen op grond van het voorafgaande drie conclusies worden getrokken. Ten eerste moet hierin duidelijker tot uitdrukking worden gebracht dat er geen sprake is van een gelijke mate van beïnvloeding tussen topsport en breedtesport. Ten tweede laat de sportvisie die uit deze theorie spreekt ten onrechte het sportpubliek buiten beschouwing. En ten derde verdient deze theorie aanpassing om de complexiteit en differentiatie van de hedendaagse sportwereld beter tot uitdrukking te laten komen en recht te doen aan de rivaliteit die zich tussen topsport en breedtesport voordoet. De topsport kan niet zonder breedtesport, maar andersom is dit in veel mindere mate het geval. Breedtesporters ontlenen vooral als publiek veel plezier aan de topsport, maar een groot deel van de sportbeoefenaars, vooral buiten verenigingsverband, zal in hun sportbeoefening nauwelijks een relatie met de topsport ervaren.

Tabel B11.1 Ledentallen van geselecteerde sportbonden en totaal NOC*NSF, x 1.000

jaar	atletiek	darts	hockey	judo	lawn tennis	roeien	schaats- en	tafel- tennis	voetbal	volley- bal	totaal ^a
1954	12		18	8	34	9	146	14	329	14	1.005
1955	12		19	8	36	9	150	15	329	16	1.027
1956	12		20	9	37	10	155	16	337	19	1.054
1957	12		22	9	40	9	159	15	405	22	1.156
1958	13		23	10	42	10	165	15	444	23	1.224
1959	14		25	14	45	10	168	15	453	24	1.260
1960	14		28	17	47	10	175	15	486	24	1.337
1961	16		30	19	50	11	180	15	492	26	1.360
1962	17		33	22	54	11	183	16	482	27	1.389
1963	17		35	32	60	11	188	17	488	29	1.550
1966	20		40	42	77	12	217	17	537	35	1.721
1969	23		46	43	101	12	182	20	619	50	1.925
1972	26		52	39	139	12	170	21	769	61	2.272
1975	30		67	45	173	12	130	27	900	67	2.514
1976	34		76	67	249	12	160	31	924	82	2.764
1977	36		82	60	303	12	160	35	982	93	3.077
1978	38		92	56	372	12	160	39	1.050	112	3.378
1979	40		92	54	421	13	145	42	1.050	125	3.477
1980	38		102	54	468	12	139	47	1.052	139	3.541
1981	35		107	51	481	12	112	49	1.081	149	3.568
1982	37		113	43	542	13	127	52	1.070	157	3.609
1983	39		117	46	556	14	133	52	1.059	160	3.631
1984	43		120	45	571	13	135	52	1.038	160	3.667
1985	46		125	42	593	14	130	43	1.036	161	3.669
1986	51	7	127	44	614	14	135	50	1.003	160	3.723
1987	54	7	129	46	634	16	141	48	972	161	3.729
1988	57	6	127	50	652	17	143	47	967	163	3.781
1989	59	7	130	53	664	18	137	45	973	165	3.873
1990	71	10	128	53	687	19	139	47	990	164	3.984
1991	72	10	129	53	708	20	141	46	1.002	162	4.068
1992	74	12	127	56	722	21	145	44	1.000	158	4.117
1993	77	14	129	59	738	20	147	43	981	155	4.198
1994	80	14	129	57	744	22	148	42	997	153	4.226
1995	82	15	130	59	744	21	154	42	1.021	156	4.324
1996	82	16	126	58	728	22	153	41	1.031	151	4.279
1997	82	17	126	58	728	23	162	40	1.027	148	4.327
1998	85	19	129	56	724	23	162	38	1.022	145	4.334
1999	88	24	134	55	714	24	163	39	1.025	141	4.360
2000	89	27	137	55	710	25	163	38	1.025	136	4.371
2001	92	29	147	53	702	25	184	38	1.038	130	4.440

a Totaal betreft de som van het ledentotaal van alle bij NOC*NSF aangesloten landelijke tak van sportbonden.

Bron: NSF (1963); Van Manen en Venekamp (1991); NOC*NSF (2001b)

Noten

- 1 Overigens houdt de betekenis van de breedtesport voor de topsport hiermee niet op. Zo kan de breedtesport eveneens een aanvoerfunctie ten aanzien van het sporttechnisch kader vervullen. De breedtesport verschaft voor vele trainers/coaches werk, waardoor ook op het gebied van het sporttechnisch kader zich een selectieproces kan voltrekken waaruit de besten voor de topsport beschikbaar komen. Ook is het aannemelijk dat topsportevenementen profiteren van het organisatorisch vermogen van de breedtesport. Dankzij de breedtesport is het gemeengoed geworden dat mensen zich pro deo inzetten voor de sport. Door de continuïteit, grootschaligheid en organisatie van deze inzet, hebben de vrijwilligers in de sport een groot organisatorisch vermogen ontwikkeld, waarvan de topsport meeprofiteert. Dergelijke effecten blijven hier echter, bij gebrek aan voldoende onderzoeksgegevens, buiten beschouwing.
- 2 De uitspraak van Pierre de Coubertin dat uit iedere duizend sporters honderd uitblinkers en één topsporter voortkomen, verwijst naar deze aanvoerfunctie van de topsport. In Nederland vertegenwoordigen de sportbonden 4,4 miljoen sporters. NOC*NSF heeft aan 1.200 van hen de status van topsporter gegeven. Ongeveer één op de vierduizend sporters haalt hier dus de top.
- 3 Hierin doen zich verschillen voor per sport. Uit onderzoek onder Zweedse Olympiërs bleek dat topkunstschaatsers, topzwemmers en topturners eerder met hun sport begonnen dan paardrijders en schutters. Zij hielden er overigens ook eerder mee op (Patriksson 1995).
- 4 Alle in tabel 11.3 en 11.4 opgenomen verschillen zijn significant op $p = 0.01$ niveau, ook als gecontroleerd wordt voor de invloed van sekse, opleidingsniveau, leeftijd en etniciteit.
- 5 Op grond van deze gegevens concludeert Irlinger (1994): "We must accept the proof: televised sport does not have the effect we thought it had." Hierbij verwijst hij onder meer naar Andreff (1987), die stelde dat "T.V. can condition non-active viewers to feel the need to practice sports, and because of this it contributes greatly to the promotion of sports activities."
- 6 Vanzelfsprekend zou dit effect ook moeten worden onderzocht ten aanzien van de ongeorganiseerde sport, maar de analyse hiervan vergt, zoals uit mijn onderzoek blijkt, zowel (jaarlijkse) trendmatige als internationaal-vergelijkbare gegevens en deze zijn voor de ongeorganiseerde sport helaas niet (voldoende) voorhanden.

Literatuur

- Andreff, W., Nys, J.F. en J.F. Bourg (1987). *Le sport et la télévision relations économiques. Pluralité d'intérêts et sources d'ambiguïtés*. Paris: Dalloz.
- Antonissen, A. (2000). Professionalization: sport clubs and the reinforcement of the pyramid structure. In A. Knoppers (ed.), *The Construction of Meaning in Sports Organizations: Management of Diversity* (pp. 59-74). Maastricht: Shaker Publishing.
- Bette, K.H. (1985). *Förderungseinrichtungen im Hochleistungssport: Strukturen und Probleme*. Schorndorf: Karl Hofmann.
- Bloom, B.S. (ed.) (1985). *Developing Talent in Young People*. New York: Ballantine.
- Bloss, H. (1969). Sport and vocational school pupils. Results of an empirical sociological study in commercial vocational schools in Bremen. *International Review of Sports Sociology*, 4-5, 25-57.
- Blücher, V.G. (1956). *Freizeit in der industriellen Gesellschaft*. Stuttgart: Enke.
- Bosscher, V. de en P. de Knop (2002). *Internationaal vergelijkend onderzoek naar de prestatie-bepalende factoren op beleidsniveau in tennis, voorbereidend doctoraatsonderzoek*. Brussel: .
- Bottenburg, M. van (1994). *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van (2001). *Global Games*. Chicago/Urba: University of Illinois Press.
- Bottenburg, M. van (2000). *Het topsportklimaat in Nederland*. 'Den Bosch: Diopter.
- Bottenburg, M. van en J. Heilbron (1996). *De verharding van het wedstrijdvechten*. Amsterdam: Diopter.
- Carlson, R.C. (1988). The Socialization of elite tennis players in Sweden: An analysis of the players' backgrounds and developments. *Sociology of Sport Journal*, 5, 241-256.
- Carlson, R.C. (1997). In search of the expert sport performer. *Science in the Olympic Sport*, 1, 1-13.
- Coakley, J.J. (1998). *Sport in Society: Issues and Controversies*. Boston: McGraw-Hill (6e ed.).
- Côté, J. (1999). The influence of the family in the development of talent in sport. *The Sport Psychologist*, 13, 395-417.
- Crum, B. (1992). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Digel, H. (1995). Probleme des Hochleistungssports in Deutschland. *Leistungssport*, 25, 5, 4-8.
- DSB (1971-1991). *Bestandserhebung*. Frankfurt: DSB.
- DSB (1992-1998). *Mitgliederzahl Spitzenverbände*. Frankfurt: DSB.
- Elling, A. (2002). *Ze zijn er [niet] voor gebouwd. In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Engstrøm, L.M. (1993). Importance and influence of behavioural aspects on the participation and attrition of youth in sport. In W. Duguët, P. de Knop en L. Bollaert, *Youth Sport. A Social Approach* (pp. 76-89). Brussel: VUB Press.
- Ericsson, K.A., R.T. Krampe en C. Tesch-Römer (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100, 363-406.
- Gemeente Tilburg (2001). *Kadernota sportbeleid 2001-2006. Sport daar draait het om*. Tilburg: Uitgever.
- Hägele, W. (1997). Hochleistungssport: Trends, Probleme, Lösungsversuche. *Leistungssport*, 27, 1, 58-62.
- Hargreaves, J. (1986). *Sport, Power and Culture*. New York: St. Martin's Press.

- Hartmann-Tews, I. (1996). *Sport für Alle!? Strukturwandel europäischer Sportsysteme im Vergleich: Bundesrepublik Deutschland, Frankreich, Grossbritannien*. Schorndorf: Karl Hofmann.
- Heino, R. (2000). New Sports. What is so punk about snowboarding? *Journal of Sport & Social Issues*, 24, 2, 176-191.
- Heuvel, M. van den (2000). *Fascinerende beelden. De ontwikkeling van de televisiesport in Nederland*. Den Bosch: Diopter.
- Hill, G.M. (1993). Youth participation of professional baseball players. *Sociology of Sport Journal*, 10, 107-114.
- Irlinger, P. (1994). The contribution of televised sports to the spread of sports activities. *International Review for the Sociology of Sport*, 29, 2, 201-209.
- IOC (2000). *Sport for All/Sport pour Tous*. Lausanne: International Olympic Committee.
- KLO (1994). *Sport op televisie 1994*. Hilversum: NOS.
- KLO (1997). *Sport op televisie 1997*. Hilversum: NOS.
- Knop, P. de, R. Renon, M. Taks en B. Vanreusel (2002). Sport voor allen. In P. de Knop, B. Vanreusel en J. Scheerder (red.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers* (pp. 204-219). Amsterdam: Elsevier.
- Knoppers, A. en A. Elling (2001). *Gender, etniciteit en de sportmedia: productieprocessen en publieksinterpretaties*. Arnhem: NOC*NSF.
- Krüger, A. (1975). *Sport und Politik. Von Turnvater Jahn zum Staatsamateur*. Hannover: Fackelträger.
- Lamprecht, M. en H. Stamm (2000). *Sport Schweiz 2000. Sportaktivität und Sportkonsum der Schweizer Bevölkerung*. Basel/Bern/Zürich: STG/SOV/LSSFB.
- Lenk, H. (1974). *Leistungssport: Ideologie oder Mythos?* Stuttgart: Kohlhammer.
- Lobmeyer, H. en L. Weidinger (1992). Commercialism as a dominant factor in the American sports scene: sources, developments, perspectives. *International Review for the Sociology of Sport*, 27, 4, 309-325.
- Manen, E.P. van, en G.J. Venekamp (1991). *Sporters in cijfers. Ledentalontwikkeling van NSF-organisaties, 1963-1989*. Arnhem: NSF.
- NOC*NSF (2001a). *Topsport bedrijven. Programma voor prestaties. Topsportbeleidsplan 2001-2004*. Arnhem: NOC*NSF.
- NOC*NSF (2001b). *Sporters in cijfers. Ontwikkelingen ledentalen NOC*NSF 1978-2000, inclusief een proeve van een kwalitatief gewogen vooruitberekening*. Arnhem: NOC*NSF.
- NSF (1963). *Cijfers van het georganiseerde sportleven in Nederland*. Den Haag: NSF.
- Nys, K. (2002). *Prestatiebepalende factoren van topsport, een exploratieve studie in Vlaanderen*. Scriptie Vrije Universiteit Brussel.
- Patriksson, G. (1995). Social recruitment of former top athletes in Sweden. In K.H. Bette (ed.), *International Sociology of Sport: Contemporary Issues. Festschrift in Honor of Günther Lüschen* (pp. xx-xx). Stuttgart: Nagelschmid.
- Pfetsch, F.R. (1975). *Leistungssport und Gesellschaftssystem. Sozio-politische Faktoren im Leistungssport. De Bundesrepublik Deutschland im internationalen Vergleich*. Schorndorf: Karl Hofmann.
- Rak, V. (1989). Trends in sports in Czechoslovakia. In T.J. Kamphorst en K. Roberts, *Trends in Sports. A Multinational Perspective*. Culemborg: Giordano Bruno.
- Scully, D. en J. Clarke (1997). Gender issues in sport participation. In J. Kremer, K. Trew en S. Ogle, *Young People's Involvement in Sport* (pp. 22-56). London: Routledge.
- Shank, M.D. en F.M. Beasley (1998). Fan or Fanatic. Refining a Measure of Sports Involvement. *Journal of Sport Behavior*, 21, 4, 435-43.
- Singer, R.N. en C.M. Janelle (1999). Determining sport expertise: from genes to supremes. *International Journal of Sport Psychology*, 30, 117-150.

- Slepicka, Pavel (1995). Psychology of the Sport Spectator. In Stuart J.H. Biddle (ed.), *European Perspectives on Exercise and Sport Psychology* (pp. 270-289), Champaign, III: Human Kinetics.
- Stokvis, R. en R. Minnee (1986). De Olympische Spelen van 1992 en de georganiseerde sport in Nederland. *Spel en Sport*, 3, 2-5.
- Stokvis, R. (ter perse). *Gewijd aan het publiek. Mediasport in de twintigste eeuw*. Meppel: Boom.
- Thrane, C. (2001). Sport spectatorship in Scandinavia. A class phenomenon? *International Review for the Sociology of Sport*, 36, 149-63.
- vws (1999). *Kansen voor topsport. Het topsportbeleid van de rijksoverheid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Wann, D.L. (2001). *Sport Fans. The Psychology and Social Impact of Spectators*. New York (etc.): Routledge.
- Whannel, G. (1992). *Fields in Vision. Television Sport and Cultural Transformation*. London: Routledge.
- Whannel, G. (2000). Sport and the media. In J.J. Coakley en E. Dunning, *Handbook of Sports Studies* (pp. 291-308). London (etc.): Sage Publications.
- White, P. en B. Wilson (1999). Distinctions in the stands. *International Review for the Sociology of Sport*, 34, 245-64.
- Wilson, T.C. (2002). The paradox of social class and sports involvement. *International Review of the Sociology of Sport*, 37, 1, 5-16.

Deel III:

Conclusie

12 Samenvatting en reflectie

Koen Breedveld (SCP)

12.1 Achtergronden bij de Rapportage Sport 2003

In 2001 zonden de gezamenlijke Nederlandse televisiezoekers 2.500 uur sport uit. Tien miljoen Nederlanders deden op enigerlei wijze aan sport, binnen of buiten het verband van de ongeveer 30.000 sportverenigingen die Nederland telt. Bij elkaar gaven de Nederlandse sportconsumenten 2,6 miljard euro uit aan sport, de diverse overheden 0,7 miljard. Deels kwamen die bedragen terecht bij de ruim 7.500 sportaccommodaties die Nederland telt, en die gezamenlijk 31.000 hectaren grond in beslag nemen. Zeker 1,1 miljoen vrijwilligers en een groot aantal beroepskrachten werken eraan mee dat deze accommodaties door sporters kunnen worden gebruikt in hun zoektocht naar een gezond lichaam, naar de grenzen van hun eigen prestaties, naar sociaal contact en bovenal naar een plezierige invulling van hun vrije tijd.

De cijfers uit de Rapportage Sport 2003 maken duidelijk dat sport een belangrijke plaats inneemt in de Nederlandse samenleving. Evenzeer is duidelijk dat het beoefenen van sport of het kijken daarnaar niet vanzelfsprekend is. Vele mensen, organisaties en instanties zijn in de weer om de sport mogelijk te maken. Al die verschillende partijen hebben baat bij een adequate informatievoorziening over de ontwikkelingen in de sport, en over externe ontwikkelingen die de sport beïnvloeden. De ambitie van het Rapportage Sport-project is om in die informatiebehoefte te voorzien, met betrouwbaar en zo recent mogelijk cijfermateriaal over en voor de sport (en dan vooral de breedtesport; de topsport valt vooralsnog buiten het blikveld). Daarnaast is de ambitie om het beschrijvende niveau te overstijgen, en waar mogelijk oorzaken en gevolgen van elkaar te scheiden en verbanden uiteen te leggen in echte en schijnverbanden.

Het voorliggende rapport vormt de eerste editie van een reeks van Rapportages Sport. Verschillende organisaties hebben aan deze starteditie meegewerkt. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) schreef samen met het NOC*NSF een hoofdstuk over sportorganisaties en alleen een hoofdstuk over sport en economie; de Universiteit van Tilburg vatte het sportbeleid in een hoofdstuk samen; TNO gebruikte gegevens uit haar eigen *Tendrapport Bewegen en Gezondheid* (Ooijendijk et al. 2002) om de belangrijkste ontwikkelingen op het terrein van sport en bewegen uiteen te zetten; en het W.J.H. Mulier Instituut ging nader in op de relatie top-/breedtesport. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) schreef de resterende zeven hoofdstukken en had verder de rol van eindverantwoordelijke voor het rapport als geheel. Bij die rol hoorde ook de ontwikkeling van de website van de Rapportage Sport, www.rapportage-sport.nl. Een klankbordgroep bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende publieke en

private organisaties diende de groep auteurs van advies. De financiële middelen voor het project zijn voor het belangrijkste deel afkomstig van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws). Verder hebben de instituten zelf (arbeidstijd) in het project geïnvesteerd.

Het rapport valt in twee delen uiteen. Het eerste, tevens langste deel heeft primair een beschrijvend karakter en bevat statistieken over ontwikkelingen in sportdeelname, vrijwilligerswerk, sport en media, sportorganisaties, sport en economie, sport en ruimte, en sport en bewegen. In het tweede, kortere deel ligt de nadruk niet zozeer op het beschrijven van ontwikkelingen als wel op het uitdiepen van twee specifieke thema's: sport en cohesie, en de relatie tussen top- en breedtesport.

In dit afsluitende hoofdstuk volgt eerst een uiteenzetting van de belangrijkste uitkomsten uit deel een van het rapport, de beschrijving van trends en ontwikkelingen (§ 12.2); vervolgens komen de uitkomsten aan bod uit deel twee, de beide verdiepende hoofdstukken (§ 12.3). In paragraaf 12.4 wordt op basis van de gegevens in deze Rapportage Sport 2003 vooruitgeblikt naar de toekomst van de sport. In paragraaf 12.5 is het vizier gericht op de toekomst van het sportonderzoek.

12.2 Trends en ontwikkelingen

Maatschappelijke ontwikkelingen: kansen en bedreigingen voor de sport

Het eerste inhoudelijke hoofdstuk had betrekking op de maatschappelijke ontwikkelingen waarvan verwacht kan worden dat die van invloed zijn op de sport. Vastgesteld werd dat de Nederlandse bevolking de afgelopen decennia is gegroeid en vergrijsd. Tussen 1975 en 2001 nam de bevolking met 2,4 miljoen inwoners toe, van 13,6 miljoen naar 16,0 miljoen inwoners. Het aandeel 0-14-jarigen daalde in genoemde periode met 7 procentpunten, het aandeel 30-49-jarigen steeg met 7 procentpunten.

Nederland vergrijsd niet alleen, maar 'verkleurt ook'. Het aandeel etnische minderheden in de samenleving is tussen 1975 en 1997 gestegen van 2,3% naar 9,4%. Etnische minderheden zijn vooral geconcentreerd in de grotere steden. In de drie grootste steden ligt het aandeel etnische minderheden in 1998 rond de 30%. Vergrijzing en verkleuring zijn van betekenis voor de sport, omdat de sportdeelname onder ouderen en etnische minderheden vooralsnog lager ligt dan onder jongeren en autochtonen.

Een voor de sport over het algemeen gunstige ontwikkeling is de stijging van de opleidingsniveaus, zoals die zich de afgelopen decennia heeft voorgedaan. Had van de 15-64-jarigen in 1974 nog 33% alleen basisonderwijs genoten en 8% een hbo/wo-opleiding, in 2000 gold dat voor respectievelijk 14% en 22%. Behalve het opleidingsniveau zijn ook de inkomens gestegen. Tussen 1970 en 1999 steeg het besteedbaar inkomen per hoofd van de bevolking met 38% (gecorrigeerd voor inflatie). Daarbij was er, vooral in de jaren zeventig en tachtig, sprake van een toenemende inkomensongelijkheid.

Meer inkomen en een hogere opleiding betekenen echter niet automatisch dat er ook meer wordt gesport. Voor sport moet ook tijd beschikbaar zijn. Uitkomsten uit het Tijdsbestedingsonderzoek wijzen uit dat sinds 1975 steeds meer tijd wordt besteed aan werken en dat de hoeveelheid vrij besteedbare tijd met 3,1 uur is gedaald. Vooral personen onder de 50 jaar hebben het drukker gekregen. Onder 65-plussers nam de vrije tijd toe, onder 50-64-jarigen in eerste instantie ook maar na 1995 kregen 50-64-jarigen het weer drukker. Tegelijk is gebleken dat Nederland zich niet ontwikkelt in de richting van een '24-uurseconomie'. Tijdens avonden en weekeinden wordt er vooral steeds meer tijd besteed aan huishoudelijke en zorgtaken. Het leeuwendeel van het betaalde werk vindt nog steeds doordeweeks overdag plaats.

Toenemende bestedingsruimte, een groeiend aanbod en aan de andere kant (veelal) afnemende hoeveelheden vrije tijd hebben extra druk geplaatst op de vrijetijdsbesteding. Er valt meer te kiezen en er is minder tijd om keuzes in de praktijk te brengen. Er treedt in zekere zin een vervluchting op in de vrije tijd, waarbij de moderne vrijetijdsbesteder minder een betrokken participant is en meer de rol aanneemt van toevallige passant. Niettemin lijkt sport cultureel gezien de wind in de zeilen te hebben. De belangstelling voor het lichamelijke is toegenomen, en daarmee ook de belangstelling voor lichamelijk inspannende activiteiten. Sport lijkt daarnaast tegemoet te komen aan een (groeiende) behoefte aan spanning en avontuur. Onder invloed van onder andere individualisering en toenemende commerciële concurrentie is echter steeds minder evident dat de hedendaagse 'sportconsument' zich tot de sportvereniging bij hem of haar in de buurt zal wenden om in die behoefte te voorzien.

Sportbeleid: intensivering en toenemende complexiteit

Het sportbeleid in Nederland was aan het begin van het nieuwe millennium sterk in ontwikkeling. De aanzetten daartoe gaan ongeveer een decennium terug, naar het rapport *Sport als bron van inspiratie voor de samenleving* (NOC*NSF 1992, zie hoofdstuk 3), de oprichting van de Initiatiefgroep Sport en Samenleving en de fusie van NOC en NSF. Zowel de rijks- als de gemeentelijke overheden erkenden (opnieuw) de maatschappelijke (meer-)waarde van sport, intensiveerden hun beleid en stelden meer geld beschikbaar, daarbij geholpen door de overwegend gunstige economische ontwikkelingen in de jaren negentig.

Inhoudelijk is in de jaren negentig een steeds nadrukkelijker geprofileerd topsportbeleid tot ontwikkeling gekomen, ook bij de nationale overheid en gemeenten, met als een van de meest recente en belangrijkste wapenfeiten de subsidieregeling voor topsportevenementen en -accommodaties. Binnen de breedtesport is, met name door de inzet van de Breedtesportimpuls, ingezet op de versterking van de lokale sportinfrastructuur en het versterken van dwarsverbanden tussen sport en andere beleidsterreinen, waarbij sport kan worden gebruikt als instrument in de aanpak van maatschappelijke problemen. Ook de versterking van de relatie met de school en het bewegingsonderwijs, en het benutten van de potentiële gezondheidswinst van sport en bewegen zijn speerpunten in het huidige sportbeleid. Aandachtspunten in het

beleid zijn verder de vitaliteit van sportverenigingen, de ruimte en accommodaties voor sport, doping, waarden en normen in de sport en de implicaties van het EU-beleid voor de (organisatie en het aanbod van) de sport.

Dit beleid wordt tot stand gebracht in en door een beleidsnetwerk. Geen enkele partner in dit netwerk kan de (externe) beleidsdoelstellingen realiseren zonder een beroep te doen op de inzet van anderen. In de jaren negentig is dit sportnetwerk verbreed. Enerzijds is de rol van partners als het bedrijfsleven en de media sterk toegenomen, anderzijds verloor het sportbeleid bij de overheid zijn eilandkarakter en zijn er sterkere dwarsverbindingen geslagen met het welzijnsbeleid, het beleid op het gebied van internationale samenwerking, het milieubeleid, enzovoort. Ook de Europese dimensie is voor de sport van steeds groter belang geworden (denk aan de Champions League). Met dit alles is het sportbeleidsnetwerk niet alleen in omvang toegenomen, maar is ook de complexiteit van het netwerk, en de problematieken die daarin aan de orde worden gesteld, toegenomen. Het wordt daarmee steeds moeilijker te bepalen welke partij nu eigenlijk waarvoor precies verantwoordelijk is.

Een zaak die verwant is aan het vraagstuk van de taakverdeling is de wettelijke inkadering van sport. Hoewel er in de media vaak sprake is van een 'voetbalwet' of een 'anti-dopingwet' blijkt dat zulke wetten niet bestaan. Een soortgelijke ontwikkeling is zichtbaar op Europees niveau, waar geen aparte sportwetgeving bestaat, maar er desalniettemin veel raakvlakken blijken te zijn tussen het Gemeenschapsrecht en de (belangen van de) sport, vooral daar waar sport kan of moet worden opgevat als economische activiteit. In Nederland vormt de Welzijnswet van 1994 de wettelijke onderbouwing van het sportbeleid. Maar het recente voorbeeld van het topsport-evenementen en -accommodatiebeleid roept weer de vraag op of deze wet wel is toegesneden op de specifieke situatie in de sport. Van diverse zijden wordt daarom een specifieke 'sportwet' bepleit.

Sportbeoefening: versporting van de samenleving versus ontsporting van de sport
De gegevens over sportdeelname uit hoofdstuk 4 weerspiegelen deels de maatschappelijke ontwikkelingen zoals besproken in hoofdstuk 2. De gestegen opleidingsniveaus en de opkomst van een sportcultuur hebben ertoe bijgedragen dat een groeiend deel van de mensen sportief actief is. Het percentage sporters steeg tussen 1979 en 1999 van 53% naar 65%. Vooral onder vrouwen (+16 procentpunten) en ouderen (+26 procentpunten bij de 65-plussers) steeg de sportdeelname. Inmiddels ligt de sportdeelname onder vrouwen hoger dan onder mannen. Wel blijken er nog duidelijke sekseverschillen te bestaan bij team- en wedstrijd sport, waar mannen overheersen. Ook besteden mannen doorgaans meer tijd aan sport dan vrouwen. Soortgelijke verschillen doen zich ook nog altijd voor tussen jongeren en ouderen. Ouderen zijn wel meer gaan sporten, maar zijn nog lang niet zo sportief actief als jongeren, zeker niet waar het de traditionele 'sportliche' sport betreft. Verder gaven de afgelopen decennia blijvende verschillen te zien in sportdeelname naar onder andere opleidingsniveau, inkomenssituatie en etniciteit.

Parallel aan wat eerder een ‘versporting van de samenleving’ is genoemd voltrok zich tegelijk een ‘ontsporting van de sport’ (Crum 1991). Hoewel het aandeel sporters in de samenleving steeg, daalde – vooral in de jaren negentig – het aantal per persoon beoefende sporten, het aandeel sporters dat lid is van een sportvereniging, en het aandeel wedstrijdporters. De grens tussen sport en bijvoorbeeld recreatie wordt daarmee in toenemende mate diffuus. In lijn hiermee waren het vooral de individueel beoefenbare sporten, zoals golf, fitness en skaten, die aan belang wonnen. Team-sporten boetten licht aan belang in. De sport volgt hiermee het patroon van een meer op de individuele maat toegesneden vrijetijdsbesteding.

Betrokkenheid: overvloedig aanbod, verslappende aandacht, en het gevecht om de vrijwilliger

Buiten hun eigen actieve sportbeoefening kunnen mensen in ten minste drie andere rollen betrokken zijn bij de sport: als *volger* van sportprestaties en sportnieuws via de media; als *toeschouwer* (van live-sportwedstrijden); en als *vrijwilliger* bij de organisatie van sportactiviteiten. De cijfers onderstrepen dat betrokkenheid bij de sport in de rol van volger bepaald indrukwekkend is. In 2000 waren er maar liefst vijf vrij toegankelijke sportevenementen die meer dan 100.000 toeschouwers trokken. Volgens Het Oplage Instituut (HOI) kennen de sporttijdschriften een totale betaalde kernoplage van circa 2,2 miljoen. De voor sport beschikbare zendtijd nam in het tijdvak 1991-2001 beduidend toe (+1.600 uur). Omdat de zendtijd voor overige programmacategorieën nog sterker steeg, daalde het zendtijdaandeel voor sport licht (van 6% naar 5%). Daar stond tegenover dat het kijktijdaandeel voor sport wel toenam, van 8% in 1991 naar 12% in 2001. Een steeds groter deel van de zendtijd voor sport wordt gevuld met voetbal, in 1991 nog 15% en in 2001 32%. In 2001 werd er 562 uur voetbal uitgezonden (tegen 1,2 uur gehandicaptensport). Tegelijk blijkt dat een steeds groter deel van deze voetbalprogramma’s wel wordt uitgezonden, maar geen kijkers meer trekt. Voetbal is hier trouwens niet uniek in: voor de sport in zijn geheel geldt dat de toename van de kijktijd in de jaren negentig sterk achterbleef bij de toename van de zendtijd. Anders dan bij de actieve sportbeoefening neemt het aandeel sportluisteraars en -kijkers af met het niveau van opleiding en toe met de leeftijd.

Het bezoeken van sportwedstrijden zit in een vrij stelselmatige dalende ontwikkeling, alhoewel de onderzoeken verschillen in het moment waarop die daling inzet. Het zijn met name jongeren, mannen en personen die zelf sporten, die sportwedstrijden bezoeken. Anders dan het volgen van sport, blijkt het bezoeken van sport juist veel voor te komen onder hogere opleidings- en inkomensgroepen. Volgens de KNVB trok het Nederlandse profvoetbal in het seizoen 2000-2001 in totaal circa 5 miljoen bezoeken. De bezoekersaantallen in de eredivisie fluctueren wat over de jaren, maar de cijfers voor de eerste divisie geven een duidelijke daling te zien. Voor de begeleiding van het betaalde voetbal was in het seizoen 2001/02 299.000 uur inzet van politie benodigd.

Ongeveer 1,1 miljoen personen zetten zich als vrijwilliger in voor de sport. Onder de sporters doet een op de acht sporters aan vrijwilligerswerk in de sport. Afgaande op cijfers van CBS en SCP is het percentage van de bevolking dat aangeeft onbetaald werk te verrichten ten behoeve van de sport vandaag de dag even hoog als aan het eind van de jaren zeventig. Ruim tweemaal zoveel mannen als vrouwen is als vrijwilliger actief voor de sport. Dit verschil is, ondanks de gestegen sportdeelname onder vrouwen, niet kleiner geworden. Anno 2000 is het besturen van Nederlandse sportverenigingen vooral een aangelegenheid van autochtone mannen van middelbare leeftijd.

Sportorganisaties en accommodaties: schaalvergroting, privatisering en diversificatie
De Nederlandse sportwereld is een omvangrijke en bijzonder gedifferentieerde maatschappelijke sector. Bij elkaar zijn zo'n 45.000 verenigingen, stichtingen, bedrijven, en andere organisaties actief in het organiseren van sportactiviteiten. Daarnaast zijn er nog ruim 7.500 zelfstandige sportaccommodaties.

Het aantal commerciële aanbieders van sport is de laatste jaren aanzienlijk toegenomen. Deze groei trad deels op door verruiming van de activiteiten van sportscholen, zelfstandige instructeurs, maneges, zeilscholen en jachthavens. Daarnaast is een belangrijke verschuiving zichtbaar in het beheer van gemeentelijke sportaccommodaties. Terwijl gemeenten in 1991 nog zo'n 60% van de zwembaden en overdekte accommodaties beheerden is bijna tweederde daarvan inmiddels in beheer bij particuliere exploitanten. Ook bij de openluchtaccommodaties groeide dit percentage, maar gemeenten exploiteren nog ruim driekwart van de voorzieningen.

Terwijl het aantal zwembaden (ongeveer 750) en openluchtaccommodaties (ruim 4.000) in de afgelopen tien jaar weinig toenam, groeide het aantal overdekte accommodaties met ruim 500 tot 2.200. Verhoudingsgewijs was daarbij de groei van multifunctionele accommodaties en van tennis- en ijshallen fors, terwijl er ook veel overige sportaccommodaties bijkwamen, onder meer voor squash, biljart en fitness-/krachtsport. Bij de zwembaden, die jaarlijks ongeveer 90 miljoen bezoekers ontvangen, is een duidelijke ontwikkeling zichtbaar naar meer comfort, getuige het groeiend aandeel overdekte en combibaden en de toename van het aantal baden met voorzieningen als glijbanen, zonnebanken, whirlpools en dergelijke. De ontwikkeling van sportaccommodaties sluit aan bij de veranderende vrijetijdsbehoeften van Nederlanders, gericht op meer kwaliteit en meer mogelijkheden tot het combineren van vrijetijdsactiviteiten.

Binnen de verenigingen is een proces van schaalvergroting op gang gekomen. Hoewel het aantal verenigingslidmaatschappen over de periode 1990-2001 toenam van 4,2 miljoen tot 4,8 miljoen, daalde het aantal verenigingen dat bij NOC*NSF leden is aangesloten met bijna 7% tot 29.600 in 2001. Golf is met ruim 140.000 georganiseerde beoefenaars opgeklommen naar de vijfde plaats in de top vijftien van in verenigingsverband beoefende sporten. Verder is de rangorde in de top vijftien relatief stabiel, onder aanvoering van voetbal.

Zorg over de levensvatbaarheid van de traditionele vereniging heeft geleid tot uiteenlopende strategieën voor verbetering. Een deel van de verenigingen streeft bewust naar een gevarieerder activiteitenaanbod, naar schaalvergroting en aan het zelf bouwen of exploiteren van kantines en accommodaties. Daarnaast maken veel clubs gebruik van ondersteuning door bonden en andere ondersteuningsinstanties. Ondanks deze inspanningen zegt een flink deel van de clubs nog steeds grote knelpunten te ervaren, met name bij het voorzien in goed kader. Dit is niet opmerkelijk als we in aanmerking nemen dat 86% van de clubs nog voor een belangrijk deel steunt op vrijwilligers. Het belang van de vrijwilligersinzet voor de verenigingssport wordt onderstreept door het gegeven dat de actieve vrijwilligers in een week in september 2000 gezamenlijk ruim 2,1 miljoen uren werkzaam waren, overeenkomend met ruim 50.000 voltijdse banen.

Al met al lijken sportverenigingen er redelijk in geslaagd de ontwikkeling van de sportsector van een gesloten 'sellers'-markt naar een open 'buyers'-markt te overleven, maar het valt ze niet mee zich in deze meer dynamische omgeving staande te houden.

Sport en economie: stijgende bestedingen en groeiende werkgelegenheid

De sport kent een aanmerkelijk economisch belang. Dit belang is in de loop van de jaren negentig verder toegenomen. De zichtbare, directe bestedingen aan sport van consumenten zijn tussen 1992 en 2000 met de helft gestegen tot 2,6 miljard euro. De groei van de zichtbare, directe bestedingen was daarmee hoger dan de groei van de totale consumentenbestedingen over dezelfde periode.

Mede vanwege de Breedtesportimpuls en de intensivering van het topsportbeleid zijn de netto-uitgaven aan sport van het Rijk de laatste jaren gestegen. Aan de andere kant is er in de jaren negentig ook sprake geweest van een 'terugtrekkende overheid' in zoverre het de (financiële) betrokkenheid betreft van gemeenten bij sportaccommodaties. De privatisering van gemeentelijke sportaccommodaties heeft er mede toe geleid dat sinds de helft van de jaren negentig de netto-uitgaven van gemeenten voor sportaccommodaties zich stabiliseren rond de 560 miljoen euro. Al met al namen de netto-uitgaven voor sport van rijk, provincies en gemeenten tezamen in de jaren negentig met 41% toe, van 509 miljoen euro in 1991 tot 718 miljoen euro in 2000 (tegen een inflatie in die periode van 22%).

De ruimte die de gemeentelijke overheid door de privatisering van sportaccommodaties heeft gelaten aan andere actoren binnen de sportsector (sportclubs, particuliere exploitanten), heeft geleid tot een verdubbeling van het aantal particuliere exploitanten van zwembaden, overdekte en openluchtsportaccommodaties. Deze toename ging gepaard met een verdriedubbeling van de baten en lasten van deze exploitanten. Tussen 1988 en 2000 namen de baten van particuliere exploitanten van accommodaties – mede door prijsstijgingen die het niveau van de inflatie overstegen – toe van 275 miljoen euro tot bijna 850 miljoen euro. De toename van het aantal particuliere exploitanten ging daarnaast gepaard met een forse groei van de werkgelegenheid in dit deel van de sportsector. Tussen 1988 en 2000 is het aantal personen in loondienst met 161% toegenomen en het arbeidsvolume van dit personeel met 115%. In 2000 hadden de

particuliere exploitanten inmiddels bijna 16.000 mensen in loondienst en representeerde de arbeidstijd van deze werknemers een arbeidsvolume van bijna 9.000 voltijdse banen. De groei van het aantal exploitanten betekende een toename van de inzet van personeel niet in loondienst, zoals directeuren-eigenaars.

Sportclubs zijn van oudsher de meest voorkomende sportorganisaties. Daarnaast zijn er commerciële sportorganisaties als maneges, sportscholen en zeil- en surfscholen. De gezamenlijke baten van deze sportorganisaties stegen in de jaren negentig met 168%, van 561 miljoen euro in 1987/1988 tot 1,5 miljard euro in 2000. Van die 1,5 miljard euro aan baten in 2000 werd ongeveer 10% gerealiseerd bij de commerciële sportorganisaties en 90% bij de sportverenigingen.

Voor de sportorganisaties (exclusief watersport) waren contributies, les- en entreegelden begin jaren negentig de omvangrijkste inkomstenbron. In 2000 blijkt dat nog steeds het geval te zijn. Het belang van sponsor- en reclamegelden nam in de jaren negentig sterk toe. In vergelijking met de overige sportorganisaties zijn bij watersportorganisaties als watersportclubs en zeil- en surfscholen de ontwikkelingen in de samenstelling van de baten en lasten gedurende de jaren negentig een stuk gelijkmatiger geweest.

De werkgelegenheid bij sportorganisaties (exclusief watersport) is in de loop van de jaren negentig sterk gestegen. Het aantal personen dat in loondienst was bij de sportverenigingen, sportscholen en maneges in Nederland steeg tussen 1987 en 2000 met 124% van net geen 9.000 tot bijna 21.000. Verreweg de meesten van hen werken in (kleine) deeltijdbanen. De groei van het arbeidsvolume van het personeel in loondienst was lager (+98%) dan de groei van het aantal personen in loondienst. Het arbeidsvolume van de personen in loondienst was in 2000 toegenomen tot bijna 7.400 voltijdse banen. Het arbeidsvolume van personeel niet in loondienst is, bij sportorganisaties exclusief watersport, in de jaren negentig met 37% toegenomen, van bijna 2.800 voltijdse banen tot ruim 3.800 voltijdse banen in 2000.

Wokeren met ruimte en tijd

Ondanks de gegroeide sportdeelname en de stijgende sportbestedingen is sport bepaald geen financiële melkkoe. Investerings in kantoren zijn doorgaans lucratiever dan in de nog altijd sterk gesubsidieerde sportsector. Bij het grondgebruik is dat te merken aan het feit dat er binnen de Randstad beduidend minder grond voor sport beschikbaar is dan daarbuiten. Verder is er in de grote steden een trend waarneembaar waarbij sportterreinen naar de randen van de stad worden verplaatst. Desondanks kwam er tussen 1979 en 1996 9.000 hectare aan openlucht sportterreinen bij, een toename van 41%. De ontwikkeling in het grondgebruik voor de sport steekt daarmee gunstig af bij die van bijvoorbeeld de recreatiesector. In 1996 is er gemiddeld 2 hectare grond per 1.000 inwoners voor de sport beschikbaar, een toename van 19% ten opzichte van 1983.

De verkeersdeelname als gevolg van sportbeoefening moet niet worden onderschat. Ruim één op de tien vrijetijdsverplaatsingen is te herleiden tot sportieve activiteiten.

Het aandeel van het 'sportief' verkeer in de afgelegde vrijetijdskilometers is echter relatief beperkt. Een ruime meerderheid van alle sportieve verplaatsingen (60%) blijft binnen een straal van 5 kilometer. Mogelijk hebben sportvoorzieningen toch een minder perifere ligging dan vaak wordt gesuggereerd. Des te opvallender is de dominantie van de auto in sportgerelateerde verplaatsingen, zelfs op korte afstanden.

Sportaccommodaties kennen vaak duidelijke piek- en dalperioden. Voetbalterreinen, maar ook de velden en zalen van andere sporten, blijven grote delen van de dag en de week onbenut omdat er op die tijden wordt gewerkt en naar school wordt gegaan. De afgelopen decennia is hier niet veel in veranderd. In 2000 vond 23% van alle sport doordeweeks overdag plaats. Bij het als toeschouwer bij de sport betrokken zijn is dat 4%. Deze percentages zijn sinds 1975 nauwelijks veranderd. Sport vindt daarbij vooral ook doordeweeks 's avonds plaats, gaan kijken naar sport meer in het weekeinde (in toenemende mate op zaterdag). Vrouwen en ouderen sporten beduidend vaker doordeweeks overdag dan mannen en/of jongeren. Voor mannen, jongeren en ouderen geldt daarbij dat men eerder minder doordeweeks overdag is gaan sporten dan meer.

Meer bewegen, minder blessures, dopinggebruik beperkt

Sport heeft zowel positieve als negatieve effecten op de gezondheid. Macro-economisch gezien overtreffen de positieve effecten (gezondheidswinst, lagere medische consumptie, lager ziekteverzuim, hogere arbeidsproductiviteit) de negatieve effecten (blessures, medische consumptie). De positieve economische baten van sport liggen in de orde van grootte van 725 miljoen euro (Stam 1996; vws 2001 – zie hoofdstuk 9).

Als richtlijn om te kunnen beoordelen of mensen vanuit gezondheidkundig oogpunt voldoende bewegen is de Nederlandse Norm Gezond Bewegen ontwikkeld. Uit gegevens over 2000 van de TNO-monitor blijkt dat 45% van de mensen aan die norm voldoet. Als eveneens mensen die voldoen aan de fitnorm (doorgaans gerelateerd aan sporten) mee worden gerekend, dan voldoet 52% van de bevolking aan de norm. Het beleid van het ministerie van vws is erop gericht het aantal 'normactieven' te verhogen. Dit betekent dat het beleid voor de opgave staat de tendens om steeds minder te bewegen in een andere richting te doen omslaan. De vraag kan hierbij worden gesteld is of de oplossing hiervoor sportstimulering of bewegingsstimulering dient te zijn. Sportstimulering levert zonder meer een zekere bijdrage om mensen meer te laten bewegen. Om echter substantiële invloed uit te oefenen op het beweegpatroon van de gemiddelde Nederlander moet de aandacht uitdrukkelijk worden gericht op het stimuleren van alledaagse vormen van lichaamsbeweging. Wandelen (lopen), fietsen, tuinieren, klussen en andere vormen van alledaagse lichaamsbeweging leveren daarin de grootste bijdrage en verdienen dan ook de grootste aandacht.

Het aantal sportblessures schommelt rond de 2,5 miljoen per jaar. Bij 38% van de blessures is medische zorg nodig. Dit percentage blijft in de tijd constant. Het aantal (ernstige) blessures in Nederland neemt absoluut en relatief af. Het aantal sportblessures en de daarmee gepaard gaande kosten en verlies aan kwaliteit van leven rechtvaardigt alleszins het huidige beleid om te trachten via preventie het aantal blessures terug te dringen.

Het gebruik van prestatiebevorderende middelen is beperkt: in 2001 gaf 0,7% van de bevolking van 12 jaar en ouder aan ooit doping te hebben gebruikt. Door het gebrek aan informatie over het dopinggebruik in de afgelopen jaren is het niet mogelijk om uitspraken te doen over ontwikkelingen in het dopinggebruik. Met name ontbreken cijfers voor de georganiseerde wedstrijdsport. Het aantal maatregelen om het gebruik van doping tegen te gaan is in Nederland gegroeid. Zo is het aantal dopingcontroles in drie jaar tijd gestegen van omstreeks 500 per jaar tot ruim 2.000 in het jaar 2001. Er wordt gestreefd naar 2.500 controles per jaar.

12.3 Verdiepingen: cohesie en top-/breedtesport

Cohesie: sport geen wonderolie, wel een hulpmiddel

In dit eerste 'verdiepingshoofdstuk' in deze Rapportage Sport 2003 is een poging gedaan empirisch handen en voeten te geven aan de idee dat sport een positieve bijdrage zou kunnen leveren aan de totstandbrenging van 'sociale cohesie'. Onderzoek dat deze veronderstelling kon schragen, bleek echter schaars en bovendien deels tegenstrijdig. Voor de analyse werd een model gepresenteerd waarbij de relatie tussen sport en cohesie in vijf aspecten werd uiteengelegd: sportdeelname, de sociale context daarvan, en drie sociale betekenissen, te weten: netwerkvorming, pro-sociale opvattingen (hier: vertrouwen), en pro-sociale gedragingen (hier: vrijwilligerswerk). De analyses laten een gemengd beeld zien.

Gesteld kan worden dat de sport als vehikel voor sociale cohesie een groot draagvlak kent. Steeds meer mensen doen op enigerlei wijze aan sport. Een groot deel van hen doet dit in verenigingsverband. Sport kent, van alle vormen van vrijetijdsbesteding, het grootste non-profit maatschappelijke middenveld, en dat maakt sport vanuit 'cohesie oogpunt' een belangwekkend maatschappelijk veld. Positief is verder dat met de gestegen sportdeelname de sociale scheidslijnen tussen diverse sporten wat in betekenis afnemen. Sport werd daarmee wat minder een selectief of exclusief bindmiddel en wat meer een inclusief bindmiddel. Sport, zowel sportdeelname als het lid zijn van een sportvereniging, gaat daarbij gepaard met meer sociaal vertrouwen. Sport scoort in dit opzicht, met uitgaan, positiever dan recreatie, het beoefenen van hobby's en informele sociale contacten. Tot slot zijn sporters actiever in het vrijwilligerswerk dan niet-sporters.

Al met al kan worden geconcludeerd dat er een positief verband bestaat tussen sport en verschillende aspecten van sociale cohesie. Er zijn echter ook kanttekeningen te plaatsen bij de relatie tussen sport en cohesie. Eén kanttekening is dat er dan sprake mag zijn van 'versporting', van een stijgende sportdeelname, maar dat de extra tijd die mensen aan sport zijn gaan besteden (+0,3 uur per week tussen 1975 en 2000) mager afsteekt bij de veel grotere daling in de tijd besteed aan andere sociale contacten (-3,5 uur). Sport kan dan ook onmogelijk de panacee zijn voor alle maatschappelijke problemen en veranderingen. Die relativering wordt nog iets sterker als we bedenken dat de animo om lid te worden van sportverenigingen en om deel te nemen

aan teamsporten, blijkt te dalen. Mensen sporten nog wel, maar minder via de zo gewaardeerde vrijwillige associaties. Nu is het niet zo dat dit betekent dat mensen die 'ongeorganiseerd' sporten in de sport alleen met zichzelf bezig zijn. Ook buiten verenigingen en teams om sporten mensen niet alleen. In vergelijking met andere vrijetijdsbestedingen als dagrecreatie en uitgaan wordt sport echter wel vaker alleen ondernomen. Positief is dat de contacten in sport – maar ook bij het uitgaan – minder dan bij dagrecreatie beperkt blijven tot leden van het eigen huishouden. In contacten met de belangrijkste anderen speelt sport een kleinere rol dan uitgaan (maar een grotere rol dan cultuur). Veel mensen leren elkaar eerst kennen via andere netwerken, vooral via familie, werk en opleiding, en besluiten dan om eventueel met elkaar te sporten. De sport als generator van vriendschappen lijkt daarmee wat te worden overschat. Het feit dat verschillende bevolkingsgroepen ook in 1999 nog duidelijk andere sporten beoefenen, maakt daarbij dat van sport eerder mag worden verwacht dat ze bestaande vriendschappen (tussen gelijken) bestendigt, dan dat ze bijdraagt aan de vorming van nieuwe, groepsoverstijgende vriendschappen. Sportdeelname gaat ook niet gepaard met grotere diversiteit in het netwerk naar sekse en leeftijd, wel overigens naar opleidingsniveau en etniciteit. De gemiddelde diversiteit van het netwerk van sporters viel echter lager uit dan die van niet-sporters, zodat per saldo de conclusie luidt dat sportdeelname geen bijdrage levert aan het bij elkaar brengen van verschillende groepen.

Samenvattend kan worden gesteld dat er voldoende aanwijzingen zijn om te stellen dat de sport een positieve rol vervult in de totstandbrenging van sociale cohesie, maar niet de panacee vormt voor een samenleving waarin de ene groep burgers zichtbaar meer kansen heeft dan de anderen. Aan die kansverdeling kan sport weinig tot niets veranderen, en om die reden is een 'relativering van mogelijkheden om via sportbeoefening de sociale integratie te bevorderen' op zijn plaats (Duyvendak et al. 1998: 64).

Top-/breedtesport: aanvoerfunctie breedtesport belangrijker dan aanjaagfunctie topsport

In het tweede 'verdiepende' hoofdstuk in deze Rapportage Sport stond de relatie tussen topsport en breedtesport centraal. Die relatie werd vanuit twee zijden belicht. Enerzijds werd de vraag gesteld of een goed ontwikkelde breedtesport een *sine-qua-non* is voor succes in de topsport (aanvoerfunctie breedtesport)? Anderzijds werd gekeken naar de mogelijkheid om via topsportsuccessen de sportdeelname te bevorderen (anjaagfunctie topsport). Beide functies maken onderdeel uit van de zogenoemde 'double pyramid theory', die in brede kring in het sportbeleid wordt aangehangen.

In de analyses wordt de aanvoerfunctie van de breedtesport grotendeels bevestigd. In een land met een hoger percentage sporters bestaat een grotere kans op een Olympische medaille. Deze functie beperkt zich tot de georganiseerde breedtesport. Tussen topsportsucces en de omvang van de sportbeoefening als geheel (zowel ongebonden als georganiseerd) werd geen significante samenhang gevonden. Evenmin werd een verband gevonden tussen enerzijds de spreiding van de georganiseerde

sporters over takken van sport en anderzijds het aantal gewonnen medailles op internationale wedstrijden. Wel kwam naar voren dat een brede sportoriëntatie (en daarmee een uitgestelde specialisatie) een positieve invloed kan uitoefenen op de ontwikkeling van jonge talenten tot topsporters.

Een bijkomende – vaak vergeten – aanvoerfunctie van de breedtesport naar de topsport is de ontwikkeling van het sportpubliek. Zowel ten aanzien van de omvang van dit publiek als de competentie ervan vervult de breedtesport een belangrijke functie. De breedtesport zorgt in belangrijke mate voor de groei van het sportpubliek. Dit sportpubliek is een essentieel onderdeel van het moderne topsportsysteem en ligt ten grondslag aan de financieel aantrekkelijke allianties die topsportorganisaties, media en bedrijfsleven hebben gevormd.

Omgekeerd oefent de topsport in mindere mate effect uit op de breedtesport. De beelden die de media van de topsport verspreiden, zetten mensen niet automatisch aan tot sportbeoefening. Doen leidt wel tot kijken, maar kijken niet automatisch tot doen. Dit is zelfs niet het geval wanneer sprake is van een populaire topsporter die een aansprekend kampioenschap behaalt, waaraan overvloedige media-aandacht wordt geschonken. Voor zover een dergelijk effect in het verleden in Nederland is opgetreden, betrof het nieuwe sporten. Blijkbaar kan een kampioenschap wel bijdragen aan de bekendheid van een relatief onbekende sport, en daardoor aan de verspreiding ervan, maar leidt het niet of nauwelijks tot een verbreiding van reeds gevestigde sporten.

Samengevat: de topsport kan niet zonder breedtesport, maar andersom is dit in veel mindere mate het geval. Breedtesporters ontlenen, vooral als publiek, veel plezier aan de topsport, maar een groot deel van de sportbeoefenaars, vooral buiten verenigingsverband, zal in hun sportbeoefening nauwelijks een relatie met de topsport ervaren.

12.4 De toekomst van de sport

Wat leren al deze gegevens ons nu over de richting waarin de (breedte-)sport zich ontwikkelt? Zonder te willen komen tot een evaluatie van het gevoerde beleid en tot uitspraken over welke partijen in het 'sportbeleidsnetwerk' zich nu waarover aangesproken zouden moeten voelen, worden in deze paragraaf de bevindingen uit de Rapportage Sport 2003 tegen het licht gehouden voor een meer beleidsmatige reflectie. Een dergelijke exercitie is niet nieuw. Anderen hebben al eerder gepoogd om op basis van empirisch sportonderzoek uitspraken te doen over de toekomst van de sport en de koers van het sportbeleid. Als vertrekpunt zullen we hier ingaan op twee van dergelijke pogingen, en wel *Nieuwe verhoudingen in de sport* van Beckers en Serail uit 1991 en *Sport in Nederland* van Van den Heuvel en Van der Poel uit 1999, beide overigens evenals de Rapportage Sport geschreven in opdracht van de directie Sport (in 1991: Sportzaken) van het ministerie van vws (in 1991: wvc). De thema's van de twee uitdiepende hoofdstukken, over sociale cohesie en over top-/breedtesport, komen daarbij niet meer aan de orde.

Nieuwe verhoudingen in de sport maakt duidelijk dat zaken als kaderproblematiek bij verenigingen en professionalisering van de sport langlopende issues zijn. Ook Beckers en Serail wezen op de afnemende vanzelfsprekendheid van sport via verenigingen, en alle problemen die dit voor verenigingen met zich mee kan brengen (concurrentie, commercialisering, kaderproblematiek). Ook de toenemende diversiteit in de sportwereld en de informalisering waren in genoemde studie al aandachtspunten. Op basis van cijfers van eind jaren tachtig voorspelden Beckers en Serail (1991: 9) dat een “verdere toename van de sportparticipatiegraad minder waarschijnlijk zou zijn. Wel zagen ze kansen om sportactiviteiten beter te spreiden in de tijd, door flexibilisering van de arbeid (ibid: 18). Voor sportverenigingen zagen de auteurs een keuze opdoemen tussen ofwel *differentiatie* (verzakelijking, professionalisering) ofwel *specificatie* (versterking traditionele verenigingswaarden als zelfwerkzaamheid en solidariteit). Het beleid zou daarnaast staan voor de keuze tussen drie scenario’s:

- continuïteit (gematigde overheidsbemoediging met de sport);
- distantie (de overheid trekt zich zoveel mogelijk terug uit de sportwereld);
- innovatie (een overheid met een actief en stimulerend vrijetijdsbeleid).

In *Sport in Nederland*, dat acht jaar later verscheen, onderschreven Van den Heuvel en Van der Poel grotendeels de analyse van Beckers en Serail. Onder verwijzing naar gegevens uit het midden van de jaren negentig constateerden ook zij processen van commercialisering, informalisering en individualisering in de sport. Anders dan Beckers en Serail verwachtten Van den Heuvel en Van der Poel echter niet dat de sportdeelname zich in de aankomende decennia zou stabiliseren. Vertrekkend vanuit de gerealiseerde groei in de periode 1983-1995 verwachtten ze een toename van het aantal sporters tussen 1995 en 2020 van 10%, een groei van het lidmaatschapspercentage van sportverenigingen van 35% in 1995 naar 44% in 2020, en – mede door een autonome bevolkingstoename – een groei van het aantal leden van sportverenigingen van 4,5 miljoen in 1995 naar 6,5 miljoen in 2020 (+43%). De auteurs baseerden zich hiervoor onder andere op de groei in de periode 1975-1995 van de tijd die aan sport wordt besteed, een groei die uitstijgt boven die van andere vrijetijdsactiviteiten, en verder vooral op de sterke groei van sportdeelname en verenigingslidmaatschap onder ouderen. Het optimisme van Beckers en Serail over de mogelijkheden om sport beter te spreiden in de tijd wordt door Van den Heuvel en Van der Poel niet gedeeld: op basis van analyses op het Tijdsbestedingsonderzoek concludeerden de auteurs dat sport een kwestie bleef van avonden en weekeinden. Ten aanzien van de drie eerder geschetste beleidsscenario’s zagen de auteurs de overheid opereren tussen continuïteit en innovatie. Met het ontluiken van de bedrijfstak sport leek echter ook het distantie-scenario meer gezicht te krijgen. Zelf schetsten de auteurs ten aanzien van de ontwikkelingen in sportdeelname en vrijetijdsbesteding vier andere scenario’s (Van der Heuvel en Van der Poel 1999: 46):

- de houseparty (breedtesport individueel of in informele netwerken; verenigingen zijn professioneel en wedstrijdgericht; bewegingsprogramma’s in het bedrijfsleven; een beperkte rol voor de overheid);

- de candlelight-party (veel individueel sporten; overheid en bedrijfsleven stimuleren sport in verband met gezondheid);
- de familiedag (sterke verenigingssport; veel nadruk op sport en integratie; overheid op afstand);
- het buurtfeest (lokale, kleinschalige sportinitiatieven; weinig aandacht voor participatie in grootschalige competities).

Evenals in de publicaties van Beckers en Serail en van Van den Heuvel en Van der Poel wordt ook in de Rapportage Sport 2003 een beeld geschetst van zowel oprukkende commercie als ontsporting. De privatisering van accommodaties, de schaalvergroting bij verenigingen, de toegenomen consumentenbestedingen, het groeiende belang van sponsorgelden, de ‘verpretting’ van zwembaden, de prijsstijgingen bij accommodaties en verenigingen, de groei bij nieuwe sporten als golf en fitness en de afnemende belangstelling om deel te nemen aan competities en aan teamsporten: het bevestigt het beeld van een veranderend sportlandschap, weg van de traditionele ‘voor-en-door-elkaar’ verenigingssport naar een ‘voor-wat-hoort-wat’ beweegcultuur waarin sport en recreatie ineensmelten, presteren niet heilig meer is en geld het primaire medium is. Alles bij elkaar heeft dit meer weg van de geschetste house- of candlelight-party’s dan van familiedagen of buurtfeesten, en een overheid die per saldo eerder distantie betracht, of althans poogt te betrachten, dan actieve bemoeienis.

Genoemde cijfers alsmede projecten als Prins (Professionalisering in de Sport) en daarbinnen het aanstellen van ‘verenigingsmanagers’, suggereren ondertussen dat verenigingen in de keuze tussen *differentiatie* en *specificatie* hun oor vooral naar het eerste hebben laten hangen. Het is moeilijk in te zien hoe verenigingen, met een alsmaar agressiever opererende ‘vrijtijdsindustrie’, de individualiseringscultuur van de jaren tachtig en negentig en de toenemende complexiteit van wet- en regelgeving, tot een andere keuze hadden kunnen komen. Desalniettemin: de stap die nu door de sportwereld is gezet, is niet anders te kwalificeren dan als een sprong in het diepe. Steeds meer raakt de sport afhankelijk van de vrijgevigheid van sponsoren en consumenten. In de euforische jaren negentig was die stap verklaarbaar, het geld lag immers op straat. Inmiddels lijken zowel de economie als de sport met beide voeten terug op aarde. Het world wide web is niet de ‘moneymaker’ waar velen het voor hielden. De arbeidsmarkt is lang niet meer zo krap als een aantal jaren terug, en van de huizenmarkt is de vraag hoe die zich in de komende tijd zal ontwikkelen. In de (top-)sport merken diverse bonden, koning voetbal voorop, dat de bomen niet tot in de hemel groeien. Met de toevloed aan sportprogramma’s op televisie blijft de kijktijd van de sport achter bij de zendtijd. Naar verhouding worden de sportprogramma’s minder bekeken dan vroeger. Het kan niet lang duren of het bedrijfsleven trekt daar zijn consequenties uit, zeker in een tijd waarin het financieel tegenzit. Nu in 2003 de economische tegenwind ook voor burgers in de portemonnee te voelen is, rijst de vraag wat dit betekent voor de sportdeelname. De kwaliteit van veel sportvoorzieningen mag de laatste jaren zijn gestegen, deze productverbetering heeft ook geleid tot

duidelijke prijsstijgingen. Analyses maken duidelijk dat de sportdeelname een duidelijke relatie vertoont met het inkomen, een effect dat ook blijft staan als gecontroleerd wordt voor allerlei achtergrondkenmerken.¹

Ondertussen wordt een belangrijk deel van de professionaliseringsslag in de sport gefinancierd op tijdelijke basis. Dat geldt voor zowel de Breedtesportimpuls als voor het Prins-project.² Vraag is wat er gebeurt als het einde van deze maatregelen in zicht is. Gehoopt en verwacht wordt dat andere partijen na beëindiging van de projecten op de rijdende trein zullen springen, of dat de maatregelen dermate effectief zullen zijn dat ze zich zelf bedruipen. Gebeurt dit niet, dan dreigt in ieder geval een gedeeltelijke ineenstorting van het huis van de sport. Vermoedelijk zal de sport dan weer als eerste staan te trappelen om haar 'familiekarakter' te benadrukken. Zonder de inzet van enkele honderdduizenden vrijwilligers is een pluriform en toegankelijk sportbestel immers niet of nauwelijks te financieren. Hopelijk hebben de veranderingen van de jaren tachtig en negentig de burgers tegen die tijd niet al te zeer doen afkeren van de sport. Feit is dat, onder invloed van nieuwe beleidsinitiatieven en de dynamiek van een zich steeds nadrukkelijker profilerende 'vrijtijdsindustrie' (Mommaas et al. 2000), de bestuurlijke complexiteit voor sportverenigingen de afgelopen decennia eerder is toe- dan afgenomen. Deze complexiteit stelt hogere eisen aan de besluitvorming en de administratieve organisatie binnen verenigingen. Eerder dan om toepassing van moderne managementprincipes binnen verenigingen vraagt dit echter om een adequate verenigingsondersteuning door koepels, bonden en lokale overheden.

Inmiddels is wel duidelijk dat het beeld van de flexibele tijdsorde kan worden bijgezet in het museum der beleidsutopieën: aan het einde van het era van de flexibilisering kent Nederland nog een duidelijke, soms wat knellende tijdsordening. Voor de sport betekent dit dat niet mag worden verwacht dat de bezettingsgraad van sportaccommodaties, uitzonderingen daargelaten, doordeweeks overdag substantieel zal verbeteren, noch dat de druk op de bezetting in de avonden en weekeinden zal verminderen. Tegelijk impliceert dit dat niet gevreesd hoeft te worden dat een '24-uurseconomie' de deelname aan vrijwilligerswerk, sportwedstrijden en teamsporten in de weg hoeft te staan. Het meeste werk vindt doordeweeks overdag plaats, terwijl de avonden en weekeinden beschikbaar blijven voor andere activiteiten. Tegelijk betekent dit dat problemen met het verkeer zich evenmin laten oplossen via een 'spreidingsbeleid'. Voor de sport is dit echter nauwelijks een issue. Weliswaar bestaat een groot deel van de verplaatsingen ten behoeve van de sport uit autoverplaatsingen, veel van die verplaatsingen hebben een beperkte geografische reikwijdte en raken daarmee nauwelijks aan de problematiek van de files, een problematiek die er vooral een is van het bovenlokale wegennet. Verplaatsingen voor de sport vinden bovendien vaak plaats op tijden dat het wegennet niet druk bezet is.

Overigens kunnen er wel andere motieven zijn om de vele lokale autoverplaatsingen ten behoeve van de sport kritisch tegen het licht te houden. Die motieven liggen dan bij het milieu, bij de leefbaarheid en veiligheid van straat en buurt, onder andere voor

kinderen, en bij het beleid om mensen tot meer bewegen aan te zetten. In al die opzichten zou te prefereren zijn als, ook voor de sport, meer gebruik zou worden gemaakt van andere wijzen van vervoer, liefst te voet of met de fiets. De plaatsing en verplaatsing van sportfaciliteiten naar de randen van de stad, met veelal slechte ontsluiting door het openbaar vervoer en weinig sociaal toezicht, geeft in dat opzicht te denken.

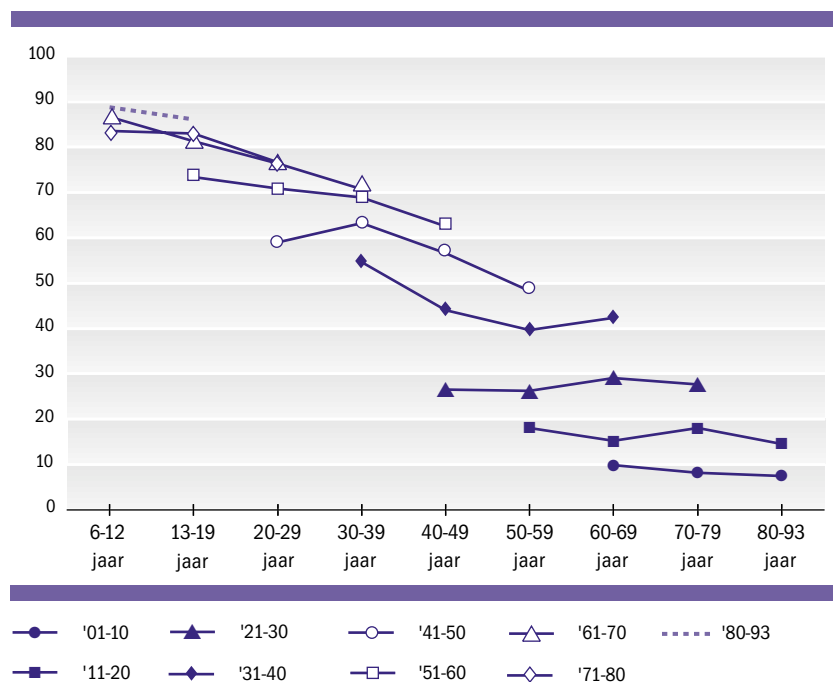
Zoals gezegd toonden Beckers en Serail zich pessimistisch en Van den Heuvel en Van der Poel zich optimistisch over de toekomstige groeivoet van de sport. Laatstgenoemde auteurs beriepen zich voor hun toekomstbeeld op cijfers van medio jaren negentig, cijfers die deels nog in het teken stonden van een lange termijn aanhoudende groei. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig begon die groei wat af te vlakken. In een eigen analyse op dezelfde SCP-gegevens, waarbij meer expliciet werd rekening gehouden met deze afvlakking in de groei, formuleert NOC*NSF (Hover en Lucassen 2002) de verwachting dat het aantal georganiseerde sporters in 2010 ongeveer 5,2 miljoen zal bijdragen, 5% meer dan in 1995 maar bij een bevolking die in die periode met 9% was gegroeid. Zelf ziet NOC*NSF weinig reden om al te optimistisch te zijn over volumegroei van de georganiseerde sport³.

Cijfers over sportdeelname in de tweede helft van de jaren negentig versterken het beeld van een sportwereld waarin groei niet langer evident is, zeker niet in de georganiseerde sport. Na 1995 is de tijdsbesteding aan sport niet meer gegroeid, eerder gedaald. De participatiegraad groeit nog wel, maar niet meer zo snel. Sommige onderzoeken suggereren zelfs dat er sprake is van een dalende participatiegraad.⁴ Een ontwikkeling die zich tussen 1991 en 1995 al licht aftekende en die zich na 1995 heeft doorgezet is de afnemende participatie in sportverenigingen en sportcompetities. Nederlanders sporten nog wel, maar niet meer zo fanatiek en niet per se in verenigingsverband.

Uitgaand van de participatiecijfers van 1999, en deze doorrekenend voor verschuivingen in de leeftijdsopbouw van de bevolking, zou Nederland in 2020 10,4 miljoen sporters kennen tegen 10,0 miljoen nu (participatie 64% tegen 67% nu) en 5,0 miljoen verenigingsleden tegen 4,9 miljoen nu (participatie 31% tegen 33% nu; zie bijlage tabel B12.1). Uiteraard worden deze cijfers beïnvloed door autonome ontwikkeling in de belangstelling voor de (verenigings)sport. Het is op voorhand niet gemakkelijk – beter gesteld: ronduit hachelijk – om te voorspellen hoe de belangstelling voor de sport zich zal ontwikkelen. In de groep tot 45 jaar is de sportdeelname in de jaren negentig stabiel geweest, in de oudere leeftijdsgroepen is soms sprake geweest van een (sterke) groei. Vooral bij de ouderen lijkt nog groeipotentieel aanwezig. Een analyse waar per geboortecohort wordt gekeken naar de sportdeelname op verschillende leeftijden, bevestigt dit beeld. Na ongeveer het 55e levensjaar blijft de sportdeelname constant, waarbij ieder nieuw cohort weer wat meer sportief actief is dan het vorige (figuur 12.1; leesadvies in noot 5).⁵ Daarvoor laten opeenvolgende cohorten wel een

stijgende sportdeelname zien, maar met de leeftijd ook een dalende sportparticipatie. Voor de laatste cohorten geldt bovendien dat er nauwelijks nog groei is in de sportdeelname.

Figuur 12.1 Sportdeelname, naar cohort en leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder (in procenten)

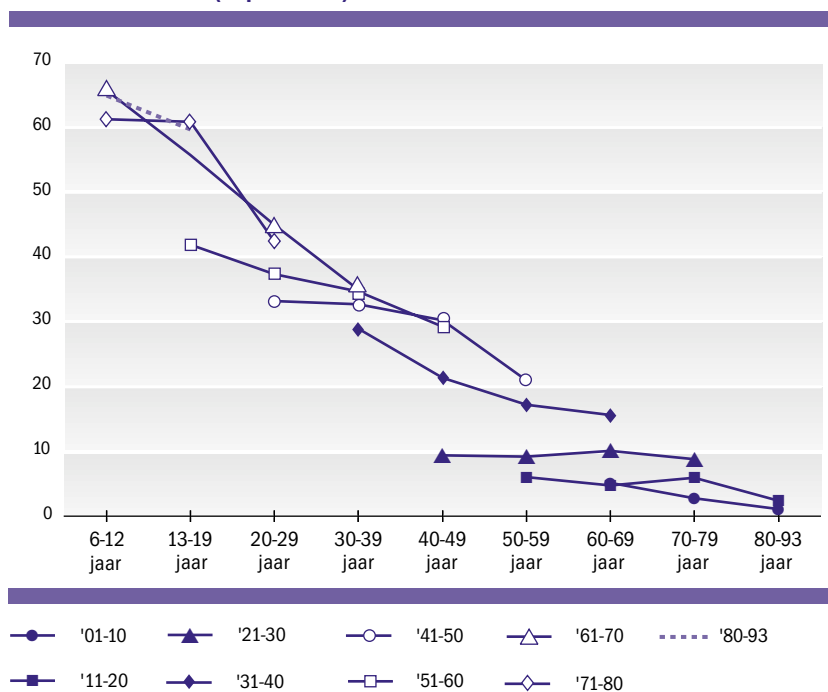
Bron: SCP (AVO)

Met dit in het achterhoofd is een meer optimistisch beeld te schetsen van het verloop van de sportdeelname, met gelijkblijvende deelnamecijfers tot het 50e jaar en voor de overige leeftijdsgroepen een stijging van de sportparticipatie tot het niveau van een 50-54-jarige in 1999 (60%). Volgens deze (aanmerkelijk positievere) inschatting van het percentage sporters zou Nederland in 2020 niet 10,4 miljoen sporters kennen maar 11,3 miljoen, en zou niet 64% van de bevolking van 6 jaar en ouder aan sport doen maar 70% (bijlage tabel B12.1).

Voor het lidmaatschap van sportverenigingen ligt een dergelijk optimistisch scenario minder voor de hand. Een cohortanalyse laat weliswaar over het geheel met ieder cohort stijgende ledentallen zien, maar die groei is niet overal even evident en zeker niet bij de meer recente cohorten (figuur 12.2; zie ook noot 5). Verder kent het verenigingslidmaatschap een scherpere daling naarmate de leeftijd vordert dan de sportdeelname sec, een daling die wel afzwakt bij het 45/50e levensjaar maar niet stopt. Vertrekt men vanuit een even positief beeld als bij de sportdeelname (gelijkblijvende lidmaatschapsgraad tot ongeveer het vijftigste jaar en groei tot aan het

niveau van een 50-54-jarige in 1999 – 22% – voor oudere leeftijdsgroepen) dan zou het aantal verenigingsleden in 2020 uitkomen op 5,4 miljoen tegen 4,9 miljoen in 2000 (participatiegraad 34% tegen 33% nu; bijlage tabel B12.1). Een somberder beeld, waarin rekening is gehouden met een daling in de verenigingsgraad in de middelste leeftijdsgroepen en een minder geprononceerde stijging bij de ouderen, doet het aantal verenigingsleden in 2020 uitkomen op 4,9 miljoen (evenveel als in 2000) en de verenigingsgraad op 30% (een lichte daling ten opzichte van 2000).

Figuur 12.2 Lidmaatschap sportvereniging, naar cohort en leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder (in procenten)

Bron: SCP (AVO 1979-1999)

Alles bij elkaar geven de ontwikkelingen in vooral de tweede helft van de jaren negentig voldoende aanleiding om de toekomst van de sport met enige voorzichtigheid tegemoet te treden. In het licht van de vergrijzing en van de ontwikkelingen in de actieve sportbeoefening lijkt een scenario van stabiliteit of zelfs krimp bij vooral de verenigingssport realistischer dan een van groei (vgl. Hover en Lucassen 2002). Een en ander roept vraagtekens op bij de mogelijkheid om de sportdeelname, vooral onder jongeren, te verhogen. Enkel onder ouderen mag verwacht worden dat daar zich de aankomende jaren nog wel groei zal voordoen. In welke mate hiervoor (dure) bewegingscampagnes van overheidswege noodzakelijk zijn valt op grond van deze cijfers niet op te maken.

Allochtonen sporten nog altijd minder dan autochtonen, ook als gecorrigeerd wordt voor de invloeden van onder andere leeftijd, opleiding en inkomen.⁶ Bij jeugdigen is het verschil al wat minder dan bij ouderen maar ook daar bestaat nog een verschil, vooral onder meisjes (Elling 2002; Breedveld 2003). Gegevens uit de Verenigingsmonitor van NOC*NSF maken ondertussen duidelijk dat allochtonen niet meer dan 1% uitmaken van de besturen van Nederlandse sportverenigingen. Ook vrouwen zijn in sportbesturen ondervertegenwoordigd. Duidelijk is dat de sport een emancipatie- en integratieachterstand kent. Die achterstand past niet bij het beeld dat de sport graag van zichzelf schetst als een open en vrij toegankelijke ontmoetingsplaats. De sport staat hierin overigens niet alleen. Volgens de Raad voor de Cultuur is er ook in de cultuur sprake van een kloof tussen enerzijds een open en positief zelfbeeld van de sector en anderzijds voortdurende verschillen in participatie (SCP 2002). Misschien wordt het tijd dat de cultuur eens nadenkt over haar eigen cultuur, en dat de sport niet alleen een topsport-index ontwikkelt maar ook een integratie-index.

12.5 *Periodiek rapporteren over sport*

Als deze Rapportage Sport 2003 een ding duidelijk maakt, dan is het dat de sportwereld hard bezig is zich verder te ontwikkelen. Dat geldt voor de sportconsument, die met steeds meer kennis van zaken keuzes maakt uit het sportaanbod; voor de sportaanbieders, die met een professionaliseringslag bezig zijn; en voor de beleidswereld, waar de afgelopen jaren op verschillende niveaus sprake is geweest van intensivering.

Het sportonderzoek is hier niet bij achtergebleven. Weliswaar zijn er nog duidelijke knelpunten te formuleren in het (sociaal-wetenschappelijke) sportonderzoek (Van Bottenburg en Geesink 2000), de ontwikkelingen van de laatste jaren maken duidelijk dat de wetenschap over sport “eindelijk in opmars is” (Pouw 2002). Concreet refereerde die hoopgevende constatering aan het verschijnen van twee belangwekkende nieuwe sportpublicaties: de eerste editie van het *Jaarboek Sport* (W.J.H. Mulier Instituut 2002) en *Sportsociologie. Het spel en de spelers*, een handboek sportsociologie onder redactie van De Knop et al. (2002). Pouw plaatst beide publicaties echter nadrukkelijk in een stroom van wetenschappelijke publicaties over diverse aspecten van de sport, een stroom die aangeeft dat het veld van het sportonderzoek inderdaad in ontwikkeling is.

Naast het verschijnen van steeds meer sportstudies wijst de oprichting van instituten als het Nederlands Instituut Sport en Bewegen (NISB) en meer recent het W.J.H. Mulier Instituut op een intensivering van de kennisvorming op het terrein van de sport. Waar het eerste instituut zich als kenniscentrum primair richt op kennisvertaling en -verspreiding richting de praktijk, een rol die voor de georganiseerde sport deels wordt vervuld door het Breedtesport Expertise Centrum van NOC*NSF, wordt het W.J.H. Mulier Instituut vooral een functie toebedeeld in de programmering van het meer fundamentele (wetenschappelijke) sportonderzoek. Daarmee is een belangrijke stimulans gegeven aan de oplossing van een belangrijk knelpunt in het sociaal-wetenschappelijke sportonderzoek (vgl. Van Bottenburg en Geesink 2000).⁷

Dat het sportonderzoek in ontwikkeling is, blijkt voorts uit de totstandkoming en ontwikkeling van diverse sportonderzoeksprojecten en -surveys. Waar de ontwikkeling en uitvoering van grootschalige enquêtes voorheen vooral het werkterrein was van instituten als het CBS en het SCP, en dit niet altijd tot tevredenheid was van gebruikers (Van Bottenburg en Broër 1995), hebben verschillende partijen de afgelopen jaren het initiatief genomen om nieuwe sportvragenlijsten in de markt te zetten. Zo ontwikkelde Diopler - Janssens en Van Bottenburg (later: het W.J.H. Mulier Instituut) voor NOC*NSF de *Verenigingsmonitor*, deels als alternatief voor de CBS statistieken over sportorganisaties. Zelf zette NOC*NSF, als ondersteuning van de mede door het ministerie van vws opgestelde Richtlijn Sportdeelname-Onderzoek (RSO), een nationaal representatieve sportdeelname-enquête uit (bij Center Data). Daarnaast kent het sportonderzoek sinds enige jaren de OBiN-enquête van het ministerie van vws naar sport en blessures (uitgevoerd door bureau Interview-NSS en gecoördineerd door de Stichting Consument en Veiligheid in samenwerking met TNO-PG en TNO Arbeid) en de Familie-enquête van de Katholieke Universiteit Nijmegen, met ook een aanzienlijk blok sportvragen. Diverse particuliere onderzoeksbureaus kennen voorts hun eigen grotere en kleinere enquêtes (zoals het accommodatieonderzoek van Imago Leisure, voorheen Flikweert).

Gebrek aan data kan dus steeds moeilijker nog als knelpunt gelden in het rapporteren over ontwikkelingen in de (breedte)sport. Desalniettemin bleek, niet in het minst uit de vorige paragraaf, dat de Rapportage Sport niet een antwoord kan bieden op alle vragen die leven bij markt of beleid. Enerzijds heeft dit te maken met de opzet en het karakter van de rapportage, anderzijds wel degelijk ook met de kwaliteit en kwantiteit van de gebruikte onderzoeksgegevens.

Ten aanzien van het karakter van het RS-project is duidelijk dat de keuze om ontwikkelingen in de sport zo goed mogelijk te volgen, er niet op is gericht om antwoord te geven op specifieke beleidsproblemen. Voor de uitdiepende hoofdstukken (de hoofdstukken 10 en 11 in deze Rapportage Sport 2003) ligt dat anders. Daar is wel de ruimte om dieper op specifieke thema's in te gaan, en daarmee om antwoord te vinden op concrete beleidsvragen. Dit keer is er aandacht geweest voor cohesie en voor de relatie tussen top- en breedtesport. In toekomstige edities zullen andere thema's aan de orde worden gesteld. Zo ligt het voor de hand dat het cijfermateriaal zoals verzameld in vooral hoofdstuk 7 in een van de volgende Rapportages Sport gebruikt zal worden om de financiële stromen in de sportsector uiteen te rafelen en zo het cumulatieve economische belang van de sector in kaart te brengen. Vergelijkbare onderzoeksprojecten liggen op het terrein van het verklaren (in aanvulling op het beschrijven) van verschillen tussen diverse bevolkingsgroepen in sportdeelname en sportvoorkeuren, of in het achterhalen van redenen van non-participatie. Binnen de klankbordgroep van de Rapportage Sport vindt discussie plaats over de uitwerking en prioritering van de diverse onderzoeksvragen.

Tegelijk moet worden geconstateerd dat de huidige stand van zaken van het sportonderzoek nog niet dusdanig is dat op alle onderzoeksvragen een antwoord kan worden geformuleerd. Het samenbrengen van een groot aantal sportstatistieken brengt een aantal onvolkomenheden aan het licht. Enerzijds zijn er afwijkende uitkomsten, anderzijds witte vlekken. Wat betreft de afwijkende uitkomsten geldt dat vooral bij ontwikkelingen in het sportvrijwilligerswerk sprake is van resultaten die soms moeilijk zijn te duiden en die elkaar deels tegenspreken. Duidelijk is dat er nog energie moet worden gestoken in het consolideren van de diverse uitkomsten. Voor het sportdeelname-onderzoek geldt hetzelfde voor het op één lijn brengen van de diverse bevolkingsonderzoeken en de ledentalstatistieken van NOC*NSF, die deels tot dezelfde conclusies leiden maar deels tot andere. Tot slot ligt er nog een uitdaging in het op elkaar afstemmen van onderzoeken op verschillende schaalniveaus (lokaal, nationaal en internationaal).

Maar het sportonderzoek kent, met al zijn surveys, ook nog duidelijke witte vlekken. Zaken die, deels vanwege een gebrek aan gegevens, notoir onderbelicht moesten blijven in deze Rapportage Sport zijn onder andere:

- de zwemvaardigheid in relatie tot het schoolzwemmen;
- het sportonderricht (in- en uitstroom studenten, lessituatie in primair en secundair onderwijs);
- de kwaliteit van het sportaanbod;
- het groeiende aantal fitnesscentra (niet meer als dusdanig herkenbaar in de statistieken van het CBS);
- de werkgelegenheid in de sportwereld buiten de reeds door het CBS geregistreerde werkgelegenheid bij sportorganisaties en -accommodaties (in de praktijk: bij gemeentelijke diensten sport en recreatie, verscheidene medische, advies- en opleidingsinstanties, en de sportbonden);
- de regionale verbijzondering van veel cijfermateriaal (nu alleen zeer beperkt);
- onderscheid naar het type en de duur van het vrijwilligerswerk (bovenop een algemeen deelnamecijfer);
- de sportloopbanen die sporters doorlopen, en de motieven om hierin te switchen (of te stoppen);
- het arsenaal aan goederen en producten waarvan sporters zich bedienen.

Het zwaartepunt van het trendmatige sportonderzoek ligt momenteel bij de vraagzijde, en dan vooral bij het ‘feitelijke’ sportgedrag. Over de feitelijke sportdeelname zijn inmiddels verschillende betrouwbare statistieken in omloop (bijv. TBO, AVO, RSO, OBiN, DLO/POLS). Ieder van die onderzoeken heeft voor- en nadelen. Verder is er de nodige overlap in vraagstellingen waardoor andere vragen niet worden gesteld en er enkele hardnekkige witte vlekken blijven bestaan in het sportonderzoek (zoals de sportdeelname van allochtonen, sportbestedingen of sportverplaatsingen). In vergelijking met het feitelijke sportdeelname-onderzoek komen enerzijds de aanbodzijde van de sport en anderzijds de meer subjectieve aspecten van het sporten (motieven,

ervaren beperkingen, beleving) er in het onderzoek bekaaid van af. Veelal beperkt de aandacht zich tot een enkele (ad hoc) studie.

Een sportonderzoeksprogramma zou de ambitie moeten hebben om dergelijke witte vlekken in de toekomst nader in te vullen. Concreet doen zich daarbij drie mogelijke situaties voor:

- Het bestaande materiaal is nog niet uitputtend bestudeerd. Het materiaal is er wel, maar het wordt bij gebrek aan middelen niet geanalyseerd of niet met een ‘sportbril’ bestudeerd. De gegevens zijn als het ware ‘slapende’ (Van der Poel 2001, zie o.a. hoofdstuk 1), maar zouden door een gerichte vraagstelling tot leven kunnen worden gewekt. Voorbeelden hiervan zijn de in deze editie van de Rapportage Sport reeds benutte Bodemstatistieken en het Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG) van het CBS;
- Het materiaal biedt een ingang, maar vergt vanuit sportperspectief aanvullende vragen. Onderzoeken zoals het Tijdsbestedingsonderzoek van SCP en partners (TBO) en het Dagrecreatie-onderzoek van het CBS bieden voor sport interessante gegevens, maar zijn interessanter te maken door meer sportspecifieke vragen aan het onderzoek toe te voegen;
- Voor een specifieke onderzoeksvraag geldt dat er nog nauwelijks onderzoek is waar zinvol op kan worden ingehaakt; opzetten van nieuw onderzoek is geboden. Deze situatie doet zich bijvoorbeeld voor bij het peilen naar de sportbeoefening in het onderwijs, op de scholen, waarvoor nog nauwelijks geschikt onderzoek bestaat waarop kan worden meegelift. Die situatie doet zich trouwens ook voor waar bestaande vragenlijsten geen ruimte meer bieden om additionele sportvragen te accommoderen. In dat geval doet de vraag zich gelden of er niet een apart ‘sport- en vrijetijdssurvey’ zou moeten komen, waarin verschillende onderzoeksorganisaties hun onvervulde informatiebehoefte ten aanzien van de sport inbrengen.

Invulling van genoemde witte vlekken impliceert hoe dan ook een deugdelijke inventarisatie van de (on)mogelijkheden van de diverse bestaande bronnen, en communicatie tussen enerzijds de verantwoordelijken voor de betreffende statistieken en anderzijds de gebruikers daarvan (veelal: onderzoekers binnen markt-, beleids- en adviesorganisaties). De afgelopen jaren zijn op dit vlak al belangrijke vorderingen geboekt. Registratie van uitkomsten en mogelijkheden van het huidige sportonderzoek vindt thans in verschillende vormen plaats, onder meer in het kader van het Rapportage Sport-project.⁸ Samenwerking in een dergelijk project kan een bijdrage leveren aan dit noodzakelijke communicatieproces. Met de oprichting van het W.J.H. Mulier Instituut wordt de onderzoeksprogrammering voor de sport geïntensiveerd. Ook dit kan een stap op weg zijn naar een betere benutting van de bestaande sportonderzoeksgelden.

Van de genoemde opties om de bestaande witte vlekken in het onderzoek in te vullen is de laatstgenoemde optie, het uitzetten van nieuw onderzoek, wellicht de aantrekkelijkste maar ook de duurste. Een investering in de afstemming van onder-

zoeksinspanningen en in de 'pooling' van middelen is er een die zich dan ook gemakkelijk terugverdient. In een tijd waarin zowel de sportdeelname als de sportbudgetten hun plafond lijken te hebben bereikt, is dat bijna een schot voor open doel.

Tabel B12.1

	bevolkingsopbouw x 1.000			sporters (% , aantal)				leden (% , aantal)					
	2000	2020	index	1991	'99/'00 ^a	2020/	2020/	1991	'99/'00 ^a	2020/	2020/	2020/	
						constant				optimistisch			constant
0-4 jaar													
5-9 jaar	1.002	909	91	87,0	91,0	91,0	91,0	62,2	65,8	65,8	65,8	65,8	65,8
10-14 jaar	960	952	99	89,6	91,6	91,6	91,6	73,7	69,4	69,4	69,4	69,4	69,4
15-19 jaar	927	1.035	112	81,8	84,0	84,0	84,0	59,7	53,0	53,0	42,8	53,0	53,0
20-24 jaar	956	1.069	112	80,4	79,5	79,5	79,5	49,1	42,8	42,8	38,8	42,8	42,8
25-29 jaar	1.176	1.115	95	78,9	76,9	76,9	76,9	45,2	38,8	38,8	30,5	38,8	38,8
30-34 jaar	1.314	1.085	83	74,1	72,4	72,4	72,4	38,6	30,5	30,5	32,3	30,5	30,5
35-39 jaar	1.314	1.044	79	70,5	71,3	71,3	71,3	35,0	32,3	32,3	28,6	32,3	32,3
40-44 jaar	1.214	1.035	85	67,5	66,7	66,7	66,7	38,5	28,6	28,6	26,2	28,6	28,6
45-49 jaar	1.134	1.181	104	56,8	62,6	62,6	62,6	28,4	26,2	26,2	26,2	26,2	26,2
50-54 jaar	1.145	1.262	110	52,3	60,0	60,0	60,0	22,9	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8
55-59 jaar	859	1.225	143	45,3	54,7	54,7	60,0	18,3	19,3	19,3	21,8	21,8	21,8
60-64 jaar	723	1.095	151	42,3	56,8	56,8	60,0	13,2	17,6	17,6	19,3	21,8	21,8
65-69 jaar	644	970	151	37,1	50,4	50,4	60,0	9,3	15,1	15,1	17,6	21,8	21,8
70-74 jaar	550	897	163	29,4	39,2	39,2	60,0	9,3	11,4	11,4	15,1	21,8	21,8
75-79 jaar	457	582	127	21,1	28,2	28,2	60,0	5,3	6,6	6,6	11,4	21,8	21,8
≥ 80 jaar	500	704	141	11,7	17,4	17,4	60,0	1,8	3,0	3,0	6,6	21,8	21,8
totaal (%)				64,5	67,4	64,4	69,8	36,6	33,2	30,8	30,1	33,7	33,7
totaal (N)	14.880	16.162	109		9.970	10.415	11.280		4.900	4.984	4.859	5.440	5.440

a Volgens AVO 1999, bevolkingsaantallen van 2000.

Bron: SCP

Noten

- 1 Aanvullende analyses waarin werd gecontroleerd voor de effecten van sekse, leeftijd, werkzaamheid, etniciteit en opleiding. Na controle voor genoemde variabelen lag de sportdeelname onder het laagste inkomenskwart 13 procentpunten lager dan onder het bovenste kwart. Bij de verenigingslidmaatschapsgraad bedroeg het verschil 9 procentpunten. Beide effecten zijn significant op $p = 0,01$ niveau.
- 2 Maar ook bijvoorbeeld voor de 'zwemvangnetten'.
- 3 NOC*NSF voert hier onder meer aan: de vergrijzing, concurrentie van andere organisatievormen en toenemende tijdsdruk (Hover en Lucassen 2002: 83-88).
- 4 Uitkomsten uit het RSO-onderzoek van 2002, op het moment waarop deze tekst geschreven werd het enige onderzoek met gegevens over dat jaar, gaven voor 2002 een lichte daling te zien van de sportparticipatie van 67,8% in 2001 naar 65,2% in 2002.
- 5 De figuur laat zich als volgt lezen: weergegeven is de sportdeelname van 9 geboortecohorten, dat wil zeggen mensen die in hetzelfde decennium zijn geboren (laatste cohort geboren tussen 1981 en 1993). De gegevens uit de reeks AVO-onderzoeken maken het mogelijk om de sportdeelname van deze cohorten te volgen in de tijd, en daarmee met het ouder worden. De 9 lijnen in de figuur geven dus voor de 9 onderscheiden cohorten voor verschillende leeftijden (en perioden) weer hoeveel procent toen aan sport deed. De meeste lijnen wijzen licht naar beneden, waaruit kan worden afgeleid dat de sportdeelname daalt naarmate men ouder wordt.
- 6 Na controle voor genoemde variabelen bedraagt het verschil in sportdeelname in 1999 tussen autochtonen en allochtonen bij volwassenen (20 jaar en ouder) 17 procentpunten, en bij jeugdigen (6-19 jaar) 11 procentpunten. Beide verschillen zijn significant op $p = 0,01$ niveau. Vergelijkbare verschillen doen zich voor bij het lidmaatschap van sportverenigingen.
- 7 Overigens is hiermee nog niet gezegd dat er nu ook sprake is van stroomlijning tussen enerzijds het sociaal-wetenschappelijke sportonderzoek en anderzijds het meer gezondheidswetenschappelijke onderzoek naar de relatie tussen sport, bewegen en gezondheid. Het verschijnen van aparte voorstudies op beide onderzoeksterreinen (resp. Van Bottenburg en Geesink 2000 en Raad voor Gezondheidsonderzoek 2001) suggereert dat, niettegenstaande de ogenschijnlijke inhoudelijke overlap tussen sport en bewegen, de kloof tussen beide onderzoeksterreinen tamelijk reëel en concreet is en, zonder duidelijke beleidsinspanningen in deze, ook niet minder zal worden.
- 8 Maar bijvoorbeeld ook in de Jaarboeken Sport van het W.J.H Mulier Instituut en de kennisbank van het NISB, www.kic.nisb.nl.

Literatuur

- Beckers, T. en S. Serail (1991). *Nieuwe verhoudingen in de sport. De toekomst van het nationaal sportbeleid in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen*. Tilburg: IVA.
- Bottenburg, M. van en C. Broër (1995). *Afstemming van vraag en aanbod op de sportinformatiemarkt*. Amsterdam: Diopter.
- Bottenburg, M. van en I. Geesink (2000). *Onderzoeksprogrammering in de sport. Knelpunten en kansen voor de programmering van sociaal-wetenschappelijk onderzoek op sportgebied*. Den Bosch: Diopter.
- Breedveld, K. (2003). Sport en bewegen. In E. Zeijl (red.), *Rapportage Jeugd 2002* (pp. 39-59). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Crum, B. (1991). *Over de versporting van de samenleving. Reflecties over bewegingsculturele ontwikkelingen met het oog op sportbeleid*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Duyvendak, J.W., A. Krouwel, R. Kraaijkamp en N. Boonstra (1998). *Integratie door sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst Rotterdam.
- Elling, A. (2002). 'Ze zijn er niet voor gebouwd': In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Heuvel, M. van den en H. van der Poel (1999). *Sport in Nederland. Een beleidsgerichte toekomstverkenning*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Hover, P. en J. Lucassen (2002). *Sporters in cijfers. Ontwikkelingen ledentallen NOC*NSF 1978-2000*. Arnhem: NOC*NSF Breedtesport Expertise Centrum.
- Mommaas, H., M. van den Heuvel en W. Knulst (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Den Haag: WRR/Sdu.
- Ooijendijk, W.T.M., V.H. Hildebrandt en M. Stiggelbout (2002). *Tendrapport 2000-2001*. Leiden: TNO.
- Pouw, D. (2002). Wetenschap over sport eindelijk in opmars. *Vrijetijdstudies*, 20, 2, 60-62.
- Raad voor het Gezondheidsonderzoek (2001). *Advies onderzoek sportgezondheidszorg - sport en bewegen*. Den Haag: RGO.
- SCP (2002). *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. De Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Report on Sport 2003: summary

In 2001 the Sports directorate of the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport (vws) commissioned the Social and Cultural Planning Office (SCP) to compile a first edition of what is to be a biennial Report on Sport. This *Report on Sport 2003* is the end product of that exercise. SCP collaborated with several other organisations on this project. Statistics Netherlands (CBS) provided two chapters; for one it joined forces with NOC*NSF (the umbrella organisation for the various sports federations and the Dutch Olympic Committee) to produce a chapter on sports organisations; the other – on the economics of sport – was written by Statistics Netherlands alone. The University of Tilburg summarises government policy on sport; the Netherlands Organisation for Applied Scientific Research TNO (a part-publicly financed health research and advisory institute) uses data from its own Trend Report on Physical Exercise and Health (*Trendrapport Bewegen en Gezondheid*) (Ooijendijk et al. 2002) to describe the most important developments in the field of sport and exercising; and the W.J.H. Mulier Institute – a sports research institute founded partly with the support of the Ministry of Health, Welfare and Sport – examines the relationship between elite sport and sport for all (or recreational sport). The SCP wrote the remaining seven chapters itself and also bore ultimate responsibility for the Report as a whole. That responsibility also involved the development of a website specifically devoted to the *Report on Sport*: www.rapportage-sport.nl (at present in Dutch only; an English version will become available in the course of 2003). The site contains background information on the *Report on Sport*, the surveys used in its compilation and links to the various partners in the project. In addition, all the tables and figures published in the *Report on Sport 2003* can be downloaded from this site as Excel files.

The purpose of the *Report on Sport* is twofold: on the one hand to meet the need for information on sport by providing numerical material which is reliable and as up to date as possible; and on the other hand to offer more explanatory analyses of those trends which can give direction to government policy on sport. The emphasis lies on recreational sport, not elite sport. In order to achieve its twofold objective, the *Report on Sport* is divided into two parts. Part one contains eight chapters describing developments in areas such as sports policy; participation in sport; voluntary work; sport and media; sports organisations; the economics of sports; the organization of sports in time and space; and sport and health. The second, shorter section looks in more detail at two themes: sport and cohesion and the relationship between elite sport and recreational sport.

Part 1: Trends and developments

Social trends: opportunities and threats for sport

The first substantive chapter concerns social trends which may be expected to have an influence on sport. The chapter establishes that the Dutch population has grown and aged in recent decades. Between 1971 and 2001 the population of the Netherlands increased by 2.3 million, from 13.6 million to 16.0 million. The share of people in the 0-14 age group fell in the same period by 7 percentage points; at the same time, the proportion of 30-49 year-olds grew by 7 percentage points.

The Netherlands is not only ageing, but is also becoming increasingly multicultural. The proportion of ethnic minorities in the population increased between 1971 and 2001 (pm 2000/2001) from 0.9% to 10.3%.

The rise in education level which has taken place in recent decades is a trend which is generally favourable for sport. Where in 1974 33% of 15-64 year-olds had enjoyed only initial education and 8% had gone on to higher education, in 2000 the figures were 14% and 22%, respectively. This increasing education level has been accompanied by an increase in incomes. Between 1970 and 1999 per capita disposable income rose by 38% (adjusted for inflation); since 2000/2001, however, the economic outlook has deteriorated markedly.

In themselves, higher income and a better education level do not automatically mean an increase in the practising of sport: this also requires the availability of time. Since 1975, the Dutch have spent more and more time working and the amount of free time has been falling. People aged below 50, in particular, now have busier lives. By contrast, the amount of free time has increased among the over-65s; the same initially applied for 50-64 year-olds, but after 1995 life became busier for this age group as well.

Increasing spending power, a growing range of options and, on the other hand, frequently decreasing amounts of free time have placed extra pressure on leisure activity. There is more choice whilst at the same time there is less time to put those choices into practice. To a certain extent a shift is taking place in people's free time, whereby people appear to be moving from participants to passing observers. Nonetheless, as a cultural phenomenon sport appears to have the wind in its sails. Interest in physical well-being has increased, and with it the interest in activities demanding physical exertion. In addition, sport appears to meet a (growing) demand for excitement and adventure. The biggest cultural threat to sport is the declining desire to join associations and clubs.

Sports policy: intensification and growing complexity

Sports policy in the Netherlands was going through major changes at the start of the new millennium. The origins of these changes go back roughly a decade. Both national and local governments acknowledged (not for the first time) the social (added) value of sport, intensified their policy and made more money available, helped by the predominantly favourable economic developments in the 1990s. In substantive terms, the

1990s saw the emergence of an increasingly emphatic policy on elite sport, culminating in the setting up of a grant scheme for top sporting events and venues. Within recreational sport, a special incentive policy was introduced (the 'Breedtesportimpuls') with the aim of strengthening the local sports infrastructure and reinforcing the links between sport and other policy domains. It enabled local authorities, in conjunction with sports unions and associations, to submit applications for co-funding of projects. In 2001, a third of Dutch municipalities had made use of this facility. Strengthening the relationship with schools and physical education, and making the most of the potential health gains of sport and exercise, are also core themes in current policy on sport.

Sports policy in the Netherlands is created in and by a policy network, with at its heart a fairly small Sports directorate at the Ministry of Health, Welfare and Sport. Other participants in the network are the more than 500 municipalities – which account for the lion's share of government spending on sport – and NOC*NSF, the umbrella organisation representing the 29,600 sports associations in the Netherlands, with a total of almost 5 million members. No single partner in this network can achieve the (external) policy objectives without the help of the others. It is therefore not easy to determine which party is responsible for what.

The practising of sport: increased participation versus 'desportification' of sport
The figures on participation in sport in chapter 4 partly reflect the social developments discussed in chapter 2. The increased education levels and the emergence of a 'sports culture' have helped popularise sport and increase the number of participants. The percentage of people taking part in sport rose between 1979 and 1999 from 53% to 65%. The increase was particularly marked among women (+16 percentage points) and older people (+26 percentage points among the over-65s). Today, participation in sport is higher among women than among men, though there are gender differences when it comes to team and competitive sport, where men predominate. Men also generally participate in sport for longer than women. Similar differences are also still found between younger and older people. Although older people participate more in sport, they are still nowhere near as active as younger people, especially in 'traditional' sports. The figures for recent decades also show structural differences in sports participation according to education level, income position and ethnicity.

In parallel with the popularisation of sport, a development took place which has been described as a 'desportification of sport' (Crum 1991). Although the number of people participating in sport increased, there was a decline – particularly in the 1990s – in the average number of sports practised, the proportion of practitioners who were members of a sports association, and the percentage of people taking part in competitive sport. As a result, the boundary between sport and recreation, for example, is becoming increasingly blurred. This is confirmed by the fact that particularly individual sports such as golf, keep fit and skating gained in popularity. Team sports, by contrast, became slightly less popular. In this way, sport is following the pattern of more individualized leisure time activity.

Involvement: plentiful choice, declining attention, and the battle for volunteers

Outside their own active participation in sport, people can be involved in sport in at least three other ways: as *followers* of sporting achievements and sports news via the media; as *spectators* (of live events); and as *volunteers* in the organisation of sporting activities. The figures underline the striking rise in the level of involvement in sport as a *follower*. The various sports magazines have a combined circulation of around 2.2 million. In addition, the amount of broadcasting time available for sport increased markedly in the period 1991-2001, from 927 hours to 2,523 hours. However, as the amount of broadcasting time for other programme categories increased even more sharply, the share of broadcasting time for sport fell slightly (from 6% to 5%). On the other hand, the proportion of time spent watching sport increased, from 8% in 1991 to 12% in 2001. An increasing proportion of the broadcasting time devoted to sport is filled with football: 15% in 1991, 32% in 2001. Attendance at sports contests, by contrast, appears to have been falling since the 1980s: where 38% of the population occasionally attended a sports contest in 1979, the figure in 1999 was 31%. Contests are attended mainly by young people, men and people who themselves practice sport. Apart from following sport via radio and TV, attendance at live events appears to be particularly popular among the better educated and higher income groups. According to the Royal Netherlands Football Association KNVB, Dutch professional football drew a total of around 5 million visitors in the 2000/2001 season. Supervising professional football matches accounted for 299,000 police hours in the 2001/2002 season.

Roughly 1.1 million people are active as volunteers in sport. One in eight participants in sport are also active as volunteers. More than twice as many men as women are active as volunteers in sport. Despite the increased participation in sport by women, this difference has not diminished. In 2000, the administration of Dutch sports association was primarily in the hands of indigenous men of middle age.

Sports organisations and amenities: increase in scale, privatisation and diversification

The number of commercial providers of sports amenities has increased considerably in recent years. This growth has been prompted partly by the increase in the activities of health clubs, private instructors, riding schools, sailing schools and yachting marinas. In addition, an important shift has taken place in the management of municipal sports amenities; whereas in 1991 around 60% of swimming pools and indoor amenities were managed by local authorities, today almost two-thirds are managed by private operators. This percentage has also increased for open-air venues, though local authorities still manage more than three-quarters of these amenities.

While the number of swimming pools (approximately 750) and open-air sports venues (over 4,000) has increased little in the last ten years, the number of indoor amenities has increased from just over 500 to 2,200. Swimming pools, which attract around 90 million visitors each year, are undergoing a clear trend towards greater comfort and luxury, as borne out by the growing number of covered and combination pools offering facilities such as waterslides, sunbeds, whirlpools, etc.

Sports associations have gone through a process of upscaling. Although the number of members increased between 1990 and 2001 from 4.2 million to 4.8 million, the number of associations affiliated to NOC*NSF members fell by almost 7% to 29,600 in 2001. A sizeable proportion of sports clubs stated that they face major difficulties, particularly in finding volunteers to help manage the association. This is striking when we consider that 86% of clubs still depend to a large extent on volunteers.

The economics of sports: rising spending and growing employment

Between 1992 and 2000, visible, direct consumer spending on sport rose by 50% to EUR 2.6 billion. This was higher than the growth in total consumer spending over the same period, and also above the rate of inflation.

Net spending on sport by central government has increased in recent years, partly because of the 'Breedtesportimpuls' incentive policy for recreational sport and the intensification of the policy on elite sport. On the other hand, local authorities increasingly reduced their (financial) involvement in sports amenities during the 1990s. The privatisation of municipal sports amenities helped ensure that net local authority spending on sports amenities stabilised at around EUR 560 million in the mid-1990s. All in all, net spending on sport by central, provincial and local government increased by 41% in the 1990s, from EUR 509 million in 1991 to EUR 718 million in 2000 (against cumulative inflation of 22% over the period).

The number of privately owned swimming pools, indoor and outdoor sports amenities doubled in the 1990s. This increase was accompanied by a trebling of the income and expenditure of these facilities. Between 1988 and 2000, the income of sports amenities increased from EUR 275 million to almost EUR 850 million, partly because of above-inflation price increases. Between 1988 and 2000 the number of people employed in this segment increased by 161%, and the employment volume of these workers grew by 115%. In 2000, privately owned sports facilities were employing almost 16,000 staff (an employment volume of almost 9,000 full-time jobs).

Sports clubs have traditionally been the most common sports organisations. There are also commercial sports organisations such as riding schools, health clubs and sailing and surfing schools. The combined revenues of these sports organisations rose by 168% in the 1990s, from EUR 561 million in 1987/1988 to EUR 1.5 billion in 2000. Of that EUR 1.5 billion, around 10% was generated by commercial sports organisations and 90% by sports clubs. The biggest sources of income for sports organisations are members' contributions, teaching and entrance fees, though the importance of sponsorship and advertising revenue increased markedly in the 1990s.

The amount of employment at sports organisations (excluding aquatic sports) increased sharply in the 1990s. The number of people employed at sports clubs, health clubs and riding schools in the Netherlands rose between 1987 and 2000 from just under 9,000 to almost 21,000. In 2000, the employment volume of these employees had risen to almost 7,400 full-time equivalents. The employment volume of staff not on the payroll at sports organisations – excluding aquatic sports – rose through the 1990s from just under 2,800 full-time equivalents to over 3,800 fte in 2000.

Scarcity of space and time

There is significantly less land available for sporting activity in the Randstad – the densely populated region of the Netherlands incorporating the four major conurbations of Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht – than in other parts of the country. In addition, a trend can be discerned whereby sports grounds are being moved to the periphery of the major cities. In spite of this, an additional 9,000 hectares of outdoor sports grounds became available between 1979 and 1996. In 1996, sports grounds in the Netherlands covered 31,000 hectares of land. This means that the amount of land in use for sport compares favourably with that for the recreational sector, for example. In 1996 there was an average of 2 hectares of land available for sport for every 1,000 inhabitants, an increase of 19% compared with 1983.

The amount of traffic generated by the pursuance of sport should not be underestimated. More than one in ten leisure-time journeys is attributable to sporting activity. However, ‘sports traffic’ accounts for a relatively limited proportion of the total number of leisure-time kilometres covered: a large majority (60%) of all sports-related journeys are less than five kilometres. Even more striking in this light is the dominance of the car in sports-related journeys, even for short distances.

Sports amenities often have clear peak and off-peak periods. Football grounds, as well as grounds and halls for other sports, remain unused for large parts of the day during the week because potential users are at work or school during those times. This situation has changed little in recent decades. In 2000, 23% of all sport took place during the daytime on weekdays. The figure for involvement in sport as a spectator was 4%. These percentages have hardly changed since 1975. Participation in sport takes place mainly on weekday evenings; going to watch sport is more of a weekend activity.

More exercise, fewer injuries, use of drugs limited

Sport has both positive and negative effects on health. In macroeconomic terms, the positive effects (better health, lower medical consumption, reduced sickness absenteeism, higher labour productivity) outweigh the negative effects (injuries, medical consumption). The economic benefits of sport amount to around EUR 725 million (Stam, 1996; VWS, 2001).

The Dutch Healthy Exercise Standard (NNGB) was developed as a guideline for assessing whether people take enough exercise from a health point of view. In 2000, 45% of the population met this standard. The policy of the Ministry of Health, Welfare and Sport is to increase this figure. This means that the policy faces the task of reversing the trend of taking less and less exercise. Walking, cycling, gardening, DIY and other forms of everyday physical exercise make the biggest contribution to this.

The number of sports-related injuries fluctuates around 2.5 million per year. 38% of these injuries required medical treatment. This figure remains constant over time. The number of (serious) injuries in the Netherlands is declining in both absolute and relative terms. The use of performance-enhancing drugs is limited: 0.7% of the population stated in 2001 that they had used such drugs at some point.

Part 2: In-depth analyses

Cohesion: sport not a panacea, but a useful aid

This first 'in-depth' chapter attempts to provide an empirical basis for the idea that sport can make a positive contribution to the creation of 'social cohesion'. It can be said that sport is widely supported as a vehicle for social cohesion. More and more people take part in some form of sport, many of them through a sports association. Of all forms of leisure activity, sport has the largest number of non-profit community-based organisations. Another positive element is that the increased participation in sport has to some extent reduced the significance of social dividing lines between different sports. Sport has become a somewhat less selective or exclusive vehicle for social cohesion, and has become more inclusive. In addition sport, both in terms of participation and membership of sports clubs, is accompanied by increased social trust. Together with going out, sport scores more positively in this respect than recreation, pursuing hobbies and informal social contacts. Finally, participants in sport are more active in voluntary work than those who do not participate.

However, the relationship between sport and social cohesion also requires some qualification. For example, while participation in sport may be increasing, the extra time people devote to sport (an increase of 0.3 hours per week between 1975 and 2000) is fairly insignificant compared with the much larger fall in the amount of time spent on other social activities (-3.5 hours). This qualification becomes even more relevant if we bear in mind that the inclination to join a sports club and participate in team sport appears to be declining. People do still take part in sport, but to a reducing extent via the so highly valued voluntary associations. In contacts with 'significant others', sport plays a smaller role than going out (but a bigger role than culture). Many people first get to know each other via other networks, particularly family, work and education, and then perhaps decide to participate in sport together. Sport as a generator of friendships thus appears to be somewhat overestimated. The fact that different population groups still clearly practised different sports in 1999 also makes clear that sport is more likely to reinforce existing friendships (between equals) than to contribute to the formation of new friendships across social group boundaries. Participation in sport is also not accompanied by greater diversity in the network in terms of sex and age, though some correlation with education level and ethnic background could be established. The overall social diversity in the network of participants in sport is however lower than among those who do not participate, so that on balance the conclusion is that participation in sport makes no contribution to 'bridging'.

In summary, some 'qualification of the possibilities for promoting social integration through participation in sport' appears justified (Duyvendak et al. 1998:64).

Elite/recreational sport: 'push function' of recreational sport more important than 'pull function' of elite sport

The second 'in-depth' chapter in this *Report on Sport 2003* focuses on the relationship between elite and recreational sport. This relationship is examined from two perspectives. On the one hand, the question is asked as to whether a well-developed level of participation in recreational sport is a precondition for success in sport at the highest level ('push function' of recreational sport). On the other hand, the chapter looks at the possibility that success in elite sport promotes participation in recreational sport ('pull function' of elite sport). Both functions form part of the 'double pyramid theory'.

The analyses largely confirm the 'push function' of recreational sport. Countries with a higher percentage of participants in sport have a better chance of winning Olympic medals. This function is limited to organised recreational sport. No significant correlation can be found between sporting success at the highest level and the extent to which sport is practised as a whole (both in an organised and an unorganised context). An additional and often forgotten push function of recreational sport in the direction of elite sport concerns the development of the sport-loving public. Recreational sport fulfils an important role with regard both to the size and competence of this public. Recreational sport is largely responsible for the growth of the sport-loving public, and thus also for the power of attraction of elite sport for the business community.

Conversely, the impact of elite sport on recreational sport is more limited. The images of elite sport disseminated by the media do not automatically persuade people to begin practising sport. Practising sport leads to watching sport, but watching sport does not automatically lead to participation – not even when a popular elite sports person wins a major championship. Where such an effect has occurred in the Netherlands in the past, it has been restricted to new sports. Evidently a championship can contribute to the familiarity of a relatively unknown sport, and thus to its spread, but it has little or no impact in broadening the participation base of established sports.

Conclusion: reflection

The final chapter of the *Report on Sport 2003* examines the direction in which sport is developing, based on information taken from within the *Report*. Like earlier forward study publications (Beckers and Serail 1991, Van den Heuvel and Van der Poel 1999), the *Report on Sport 2003* presents a picture of both burgeoning commerce and 'desportification'. Privatisation of amenities, increases in the size of sports associations, increased consumer spending, the growing importance of sponsorship, the increasing luxuriousness of swimming pools, the growth of new sports such as golf and keep fit, and the declining interest in participating in competitions and team sports, all confirm the image of a changing sports landscape, which is moving away from the traditional club-based sport towards an exercise culture in which sport and recreation

are merging, in which performance is no longer the most important consideration, and in which money is the primary medium.

In response to the ever more aggressively run 'leisure industry', the culture of individualisation of the 1980s and 1990s, and the growing complexity of legislation and regulations, sports associations have made major efforts to professionalise in recent years. On the one hand this step is understandable in the light of the social trends outlined. On the other hand, it can best be described as a leap in the dark. Sport is becoming more and more dependent on the generosity of sponsors and consumers. In the euphoric 1990s this step was understandable: money was in abundant supply. Today, in 2003, the economic climate has turned much more inclement, and the question is arising of what this means for participation in sport and the interest shown in sport by the business community. A large part of the professionalisation of sport has been financed through temporary constructions. The question now is what will happen when the end of these temporary measures comes into view.

Figures on participation in sport in the second half of the 1990s reinforce the picture of a world of sport in which growth can no longer be taken for granted, especially in organised sport. After 1995 the amount of time spent on sport did not grow; if anything, it has fallen since then. Although the rate of participation is still growing, it is levelling off, and some studies suggest that it is falling. One trend which was already becoming apparent between 1991 and 1995 and which continued after 1995 is the declining participation in sports clubs and sports competitions. Although the Dutch still take part in sport, they are no longer so fanatical and do not necessarily do sports in the context of a club or association.

Taking the participation figures for 1999 as a basis, and extrapolating these to account of shifts in the age profile of the population, there will be 10.4 million people taking part in sport in the Netherlands in 2020 compared with 10.0 million today (64% participation rate versus 67% today), and 5.0 million club members compared with 4.9 million today (31% versus 33% today).

A more optimistic picture of the trend in participation in sport assumes stable participation figures up to age 50 and an increase in participation in the other age groups up to the level of a 50-54 year-old in 1999, and suggests that instead of 10.4 million participants, there will be 11.3 million participants in 2020 (70% participation rate). According to this scenario, the number of club members in 2020 would then be 5.4 million versus 4.9 million in 2000 (participation rate of 34% versus 33% today). A more pessimistic scenario, which projects a reduction in club membership in the middle age groups and a less pronounced increase among older people, puts the number of club members at 4.9 million in 2020 (the same as in 2000) and club membership at 30% (a slight fall compared with 2000).

All in all, developments in the second half of the 1990s in particular provide sufficient reason to look to the future of sport with some caution. Against the background of the ageing population and the trends in active participation in sport, a scenario of stability or even shrinkage, especially of club-related sport, appears more

realistic than a growth scenario. These findings raise doubts about the ability to increase participation in sport, especially among younger people. It is only among older people that growth can be expected in the coming years. To what extent (expensive) government campaigns to increase the level of exercise will be needed cannot be determined on the basis of these figures.

Bijlage A *Lijst met gebezigde afkortingen*

AVO	Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (SCP)
AVS	Algemene Vereniging van Schoolleiders in het primair onderwijs
BEC	Breedtesport Expertise centrum (NOC*NSF)
BO	Budgetonderzoek (CBS)
BOINK	Belangenvereniging Ouders in de Kinderopvang
BRES	Beweging, Recreatie en Spel
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CRM	Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (nu: vws)
CEDRO	Centrum voor Drugsonderzoek
DLO	Doorlopend Leefsituatie Onderzoek (nu: POLS)
DoCoNed	Doping Controle Nederland
EZ	Ministerie van Economische Zaken
FSMI	Federatie van Sportmedische Instellingen
FTE	Full Time Equivalent (voltijdsbanen)
GE	Gezondheidsenquête (module binnen Pols)
HISWA	Nederlandse Vereniging van Ondernemingen in de Bedrijfstak Waterrecreatie
HOI	Het Oplage Instituut (instituut / onderzoek)
IPO	Inter Provinciaal Overleg
JiB	Jeugd in Beweging (stichting / programma)
KLO	Kijk- en Luisteronderzoek (dienst / onderzoek van NOS)
KVLO	Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding
LC	Landelijke Contactraad / Nederlands Instituut voor lokale Sport en Recreatie
LIS	Letsel Informatie Systeem
LSO	Leefsituatie Onderzoek (nu: POLS)
LTS	Statistiek Ledentallen (NOC*NSF)
MBvO	Meer Bewegen voor Ouderen
NCS	Nederlandse Culturele Sportbond
NCSU	Nederlandse Christelijke Sport Unie
NebasNsg	Nederlandse Sport Organisatie voor Mensen met een Beperking
NeCeDo	Nederlands Centrum voor Dopingvraagstukken
NISB	Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen
NISG	Nederlands Instituut voor Sport en Gezondheid
NIZW	Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn
NKS	Nederlandse Katholieke Sportfederatie
NNGB	Nederlandse Norm Gezond Bewegen
NOC*NSF	Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie
NPO	Nationale drugsprevalentieonderzoek (Cedro)
NSO	Nationaal Sport Overleg

NVFS	Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie in de Sportgezondheidszorg
ObiN	Ongevallen en Bewegen in Nederland (onderzoek TNO)
OC&W	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OiN	Ongevallen in Nederland (CBS; nu OBiN)
PHLS	Projectgroep Herinrichting Landelijk Sportbeleid
POLS	Periodiek Leefsituatie Onderzoek (CBS)
PORS	Privé Ongevallen Registratie Systeem (nu: LIS)
OVG	Onderzoek Verplaatsingsgedrag (CBS)
QI	Queteletindex (maat voor overgewicht)
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne
RS	Rapportage Sport
RSO	Richtlijn Sportdeelname-Onderzoek (richtlijn én onderzoek NOC*NSF)
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SEH	Spoed Eisende Hulp (voorheen EHBO)
SIU	Statistiek Inkomsten en Uitgaven (CBS)
SLT	Statistiek Ledentallen (NOC*NSF)
SMA	Sportmedische Adviescentra
SNS	Stichting de Nationale Sporttotalisator (nu: Lotto)
SPIN	Sport Infrastructuur in Nederland
SS	Statistiek Sportclubs en Sportscholen (CBS)
SSS	Stichting Spel en Sport in het Jeugdwerk
SW	Statistiek Watersport (CBS)
SZS	Statistiek Zwembaden en Sportaccommodaties (CBS)
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
TBO	Tijdsbestedingsonderzoek (SCP en partners)
TEC	Topsport Expertise Centrum (NOC*NSF)
TNO	Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (instituut)
TNO-PG	TNO-Preventie en Gezondheid
TRN	Toerisme Recreatie Nederland
VBTB	Van Beleidsbegroting tot Beleidsverantwoording
VMT	Verenigingsmonitor (onderzoek NOC*NSF)
VNG	Vereniging Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VSG	Vereniging voor Sportgeneeskunde
VVO	Vereniging voor management in het Voortgezet Onderwijs
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
V&W	Ministerie van Verkeer & Waterstaat
WADA	World Anti Doping Agency
WOS	Werkgeversorganisatie in de Sport
WVC	Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (nu: vws)

Bijlage B *Namen en adressen partners in Rapportage Sport 2003*

Eindverantwoordelijke instantie

Sociaal en Cultureel Planbureau
Contactpersoon: dr. K. (Koen) Breedveld
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
tel 070-3407835
www.scp.nl
k.breedveld@scp.nl

Meewerkende organisaties

Centraal Bureau voor de Statistiek
Sector Statistische Analyse Voorburg, taakgroep Gezondheid, Welzijn, Cultuur en Recreatie
Contactpersoon: ir. R.C. (Rob) Goossens
Postbus 4000
2270 JM Voorburg
tel 070-3375605
www.cbs.nl
rgss@cbs.nl

NOC*NSF
Breedtesport Expertise Centrum
Contactpersoon: drs. Z.H. (Annet) Tiessen
Postbus 302
6800 AH Arnhem
tel 026-4834493
www.sport.nl
annet.tiessen@noc-nsf.nl

TNO
Contactpersoon: drs. W.T.M. (Wil) Ooijendijk, TNO-PG
Postbus 2215
2301 CE Leiden
tel 071-5181754
www.health.tno.nl
wtm.ooijendijk@pg.tno.nl

Universiteit van Tilburg
Departement Vrijetijdwetenschappen
Contactpersoon: dr. ir. H.J.J. (Hugo) van der Poel
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
tel 013-4662772
www.uvt.nl/faculteiten/fsw/organisatie/departementen/vrijetijdwetenschappen/
h.j.j.vdrpoel@uvt.nl

W.J.H. Mulier Instituut – centrum voor sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek
Contactpersoon: dr. M. (Maarten) van Bottenburg
Postbus 188
5201 AD 's-Hertogenbosch
073-6126401
www.mulierinstituut.nl
m.vanbottenburg@mulierinstituut.nl

Opdrachtgever

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
Directie Sport
Contactpersoon: ir. H. (Henk) Polling
Postbus 20350
2500 EJ Den Haag
tel 070-3406358
www.minvws.nl/thema.html?folder=179
h.polling@minvws.nl

Bijlage C Samenstelling klankbordgroep Rapportage Sport

Ministerie van VWS, directie Sport	ir. H. Polling
CBS	ir. R.C. Goossens
Universiteit van Tilburg	dr. ir. H.J.J. van der Poel
NOC*NSF	drs. Z.H. Tiessen
NISB	drs. W. van Schelven
LC	dhr A.G.J. van Happen
VNG	drs. R. Verelzen
TNO-PG	drs. W.T.M. Ooijendijk
RIVM	dr. ir. A.J. Schuit, ir. P.F. van Boven
COS	drs. S. Rijpma
Dienst Welzijn Amsterdam	dhr B. Veldkamp, drs. J. Witte
Stichting Recreatie	drs. A.J. van Golen
W.J.H. Mulier Instituut	dr. J.W. Janssens, dr. M. van Bottenburg
Bureau Meerwaarde	drs. E. Oldenboom
Marktplan Adviesgroep	drs. ir. R.F. de Vries
IPO	drs. H.G.C. Herman Cohen Stuart
DSP-groep	drs. E.P. Lagendijk, drs. C.A. Kolner
SEO	drs. M.J. van Leeuwen

Bijlage D *Opzet website www.rapportage-sport.nl en StatLine van CBS*

Website www.rapportage-sport.nl

De Rapportage Sport 2003 bestaat behalve uit deze papieren publicatie ook uit een bijbehorende website, www.rapportage-sport.nl. Op de website kunt u:

- Informatie vinden over de diverse partners in het project Rapportage Sport (klik hiervoor op de logo's van de diverse partners);
- Achtergronden nalezen over de Rapportage Sport (pagina 'achtergronden');
- De Rapportage Sport bestellen en de diverse hoofdstukken een voor een downloaden (als 'pdf-bestand'; pagina 'downloaden en bestellen');
- De tabellen en figuren uit de Rapportage Sport 2003 als excel-bestand downloaden, zodat de gegevens – met bronvermelding uiteraard - gemakkelijk te verwerken zijn in teksten. De tabellen en figuren zijn terug te vinden aan de hand van trefwoorden, het onderzoek waar ze uit komen, en de tabel-/figuurnummers in de publicatie (pagina 'tabellen en figuren');
- Zelf tabellen samenstellen, met bijvoorbeeld leeftijdsindelingen die afwijken van de indeling zoals die in de Rapportage Sport 2003 zijn gehanteerd (pagina 'privé tabellen', deze was echter bij het verschijnen van de Rapportage Sport nog niet operationeel).
- Nadere informatie vinden over de onderzoeken die in de Rapportage Sport 2003 zijn gebruikt (pagina 'smile').
- Links vinden naar andere sportonderzoeksorganisaties, alsmede een lijst met recente sportpublicaties (pagina 'sportonderzoek').

De website wordt onderhouden door het Sociaal en Cultureel Planbureau. Voor nadere informatie en vragen over de website www.rapportage-sport.nl kunt u contact opnemen met de SCP-webmaster, Thomas van Putten, telefoon 070-340.7601, e-mail: tn@scp.nl.

CBS-informatie over sport op StatLine

StatLine is de elektronische databank van het CBS. StatLine is gratis te raadplegen. Deze databank bevat statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken, waaronder de CBS tabellen uit de Rapportage Sport 2003.

De efficiëntste manier om cijfers over sport in StatLine te vinden is als volgt. Ga naar de internetsite <http://statline.cbs.nl> en druk op de knop 'thema's'. U krijgt dan de 'StatLine Webselector' op uw scherm. Door achtereenvolgens op het 'plusje' voor de mappen "Mens en maatschappij", "Recreatie en sport" en "Sport" te klikken, komt u bij de publicaties met gegevens over sport terecht.

Als u de gewenste publicatie aanklikt (of indien nodig nog meer 'plusjes' uit laat klappen), verschijnen in het rechterdeel van de 'Webselector' enkele tabbladen met onderwerpen, perioden en andere selectiemogelijkheden waaruit u telkens een keuze kunt maken om een eigen tabel samen te stellen. Vervolgens klikt u 'Gegevens tonen' aan. U krijgt dan de gekozen tabel op het scherm te zien. Deze kunt u afdrukken of opslaan. Via aanklikken van het pictogram met de diskette (tabel bewaren), kunt u aangeven in welk formaat u de gegevens op wilt slaan.

Voor nadere informatie en vragen over het gebruik van StatLine kunt u contact opnemen met de infoservice van het CBS, tel. (045) 570 70 70, e-mail: infoservice@cbs.nl.

Publicaties Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2002-2003) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0097-7 (EUR 10)

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (EUR 41)

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (EUR 34)

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-X (EUR 49,50)

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001) (\$ 99,50)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport.

Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (EUR 11)

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 years of social change in the Netherlands; Key data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-X (EUR 11)

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000.

Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4 (EUR 13,40)

SCP-publicaties 2001

2001/1 Gewenste groei. Bevolkingsgroei en sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in ex-groeiernen (2001).

ISBN 90-377-0031-4 (EUR 15,90)

2001/2 Noch markt, noch staat. De Nederlandse non-profitsector in vergelijkend perspectief (2001).

ISBN 90-377-0027-6 (EUR 27,30)

2001/3 Onderwijs in allochtone levende talen. Een verkenning in zeven gemeenten (2001).

ISBN 90-377-0050-0 (EUR 13,60)

2001/4 Verstandig verzorgd. Een empirisch onderzoek naar de efficiëntie van de intramurale zorg voor verstandelijk gehandicapten (2001). ISBN 90-377-0051-9 (EUR 11,35)

- 2001/5 Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening (2001). ISBN 90-377-0068-3 (EUR 15,90)
- 2001/6 Vrij om te helpen. Verkenning betaald langdurig zorgverlof (2001). ISBN 90-377-0053-5 (EUR 18,20)
- 2001/8 Zo gewoon mogelijk. Een onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijk in de geestelijke gezondheidszorg (2001). ISBN 90-377-0071-3 (EUR 30)
- 2001/10 Over werken in de postindustriële samenleving (2001). ISBN 90-377-0057-8 (EUR 34,10)
- 2001/11 Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie (2001). ISBN 90-377-0059-4 (EUR 29,55)
- 2001/13 De stad in de omtrek (2001). ISBN 90 377 0060 8, (EUR 18,20)
- 2001/14 De sociale staat van Nederland 2001. ISBN 90-377-0067-5 (EUR 36,15)
- 2001/17a Rapportage minderheden 2001. Deel 1 Vordering op school. ISBN 90-377-0075-6 (EUR 22,50)
- 2001/17b Rapportage minderheden 2001. Deel 2 Meer werk. ISBN 90-377-0077-2 (EUR 14,80)
- 2001/17 Deel 1 en 2 Rapportage minderheden 2001. ISBN 90-377-0078-0 (EUR 32,95)
- 2001/18 Armoedemonitor 2001. ISBN 90-377-0069-1 (EUR 20,42)

SCP-publicaties 2002

- 2002/2 Van huis uit digitaal. Verwerving van digitale vaardigheden tussen thuismilieu en school (2002). ISBN 90-377-0089-6 (EUR 19)
- 2002/3 Voortgezet onderwijs in de jaren negentig (2002). ISBN 90-377-0072-1 (EUR 29,90)
- 2002/4 Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs (2002). ISBN 90-377-0095-0 (EUR 24,50)
- 2002/5 Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid (2002). ISBN 90-377-0076-4 (EUR 34,50)
- 2002/6 Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen (2002). ISBN 90-377-0098-5 (EUR 19,90)
- 2002/7 Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten (2002). ISBN 90-377-0088-8 (EUR 12,50)
- 2002/8 E-cultuur. Een empirische verkenning (2002). ISBN 90-377-0092-6 (EUR 17,50)
- 2002/9 Taal lokaal. Gemeentelijk beleid onderwijs in allochtone levende talen (OALT) (2002). ISBN 90-377-0090-x (EUR 22,50)
- 2002/10 Rapportage gehandicapten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps. ISBN 90-377-0104-3 (EUR 29,50)
- 2002/13 Emancipatiemonitor 2002. ISBN 90-377-0110-8 (EUR 24,50)
- 2002/14 Ouders bij de les. Betrokkenheid van ouders bij de school van hun kind (2002). ISBN 90-377-0091-8 (EUR 19,90)
- 2002/16 Rapportage Jeugd 2002. ISBN 90-377-0111-6 (EUR 17,90)

SCP-publicaties 2003

- 2003/1 Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers (2003). ISBN 90-377-0112-4 (EUR 17,50)
- 2003/4 Rapportage Sport 2003. ISBN 90-377-0109-4 (EUR 17,90)

Onderzoeksrapporten 2001

- 2001/7 Geleidelijk digitaal (2001). ISBN 90-377-0083-7 (EUR 12)
- 2001/9 Het beeld van de wetenschap (2001). ISBN 90-377-0056-x (EUR 13,60)
- 2001/15 Een model voor strafrechtelijke keten (2001). ISBN 90-377-0066-7 (EUR 18,20)
- 2001/16 Efficiency of Homes for the Mentally Disabled in the Netherlands (2001). ISBN 90-377-0064-0 (EUR 11,35)
- 2001/21 De leefsituatie van allochtone ouderen in Nederland (2001). ISBN 90-377-0080-2 (EUR 12,90)

Onderzoeksrapporten 2002

- 2002/1 Onbetaalde arbeid op het spoor. ISBN 90-377-0073-x (EUR 12)
- 2002/12 De werkelijkheid van de Welzijnswet (2002). ISBN 90-377-0116-7 (EUR 9,90)
- 2002/15 De vierde sector. Achtergrondstudie quartaire sector. (2002). ISBN 90-377-0093-4 (EUR 34,50)

Onderzoeksrapporten 2003

- 2003/2 Beter voor de dag. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling. ISBN 90-377-0124-8 (EUR 17,50)
- 2003/3 Inkomen verdeeld (2003). ISBN 90-377-0074-8 (EUR 32,50)

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 67 De vraag naar kinderopvang (2001) (EUR 6,80)
- 68 Trends en determinanten in de sport (2000) (EUR 6,80)
- 69 De toekomst van de AWBZ (2001) (EUR 6,80)
- 70 The non-profit sector in the Netherlands (2001) (EUR 6,80)
- 71 Oudkomers in beeld (2001) (EUR 6,80)
- 72 Het nieuwe consumenten (2001) (EUR 6,80)
- 73 Voorstudie onderzoek 0-12-jarigen (2001) (EUR 6,80)
- 74 Maten voor gemeenten (2001) (EUR 6,80)
- 75 Ontwikkelingen in reïntegratie van uitkeringsontvangers (2001) (EUR 13,60)
- 76 Tussenrapport Onderwijs in Allochtone Leven Talen (2001) (EUR 6,80)
- 77 Ruime kavel of compacte stad? (2001) (EUR 6,80)
- 78 Verslaglegging van de modellering van de ouderenzorg ten behoeve van het ramingsmodel zorg (2001) (EUR 6,80)
- 79 Sociale cohesie en sociale infrastructuur (2002) (EUR 6,80)
- 80 Gemeentelijk ramingsmodel kinderopvang (2002). ISBN 90-377-0108-6 (EUR 6,80)
- 81 Modellering van de gehandicaptenzorg (2001) (EUR 6,80)
- 82 Verslaglegging van de modellering van de geestelijke gezondheidszorg (2002). ISBN 90-377-0099-3 (EUR 6,80)
- 83 Verslaglegging van de modellering van de gehandicaptenzorg (2002). ISBN 90-377-0100-0 (EUR 6,80)
- 84 Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters (2002). ISBN 90-377-0101-9 (EUR 6,80)
- 85 Intramuraal AWBZ-voorzieningen. Achtergronden bij gebruik en eigen bijdragen (2002). ISBN 90-377-0102-7 (EUR 6,80)

- 86 Memorandum quartaire sector 2002-2006 (2002). ISBN 90-377-0103-5 (EUR 10)
- 87 Naar een agenda voor de jeugd. Voorstellen voor een positief lokaal jeugdbeleid (2002). ISBN 90-377-0105-1 (EUR 6,80)
- 88 Kenniscentra in Nederland. Een inventariserend onderzoek naar kenmerken engroei van het aantal kenniscentra (2002). ISBN 90-377-0122-1 (EUR 11)
- 89 Modelleren van de care-sectoren in het Ramingsmodel Zorg (2003). ISBN 90-377-0123-x (EUR 17,50)
- 90 Sociale activering. Een brug tussen uitkering en betaald werk (2003). ISBN 90-377-0127-2 (EUR 10)

Overige publicaties

On Worlds of Welfare. Institutions and their effects in eleven welfare states. ISBN 90-377-0049-7 (\$ 19.95/ EUR 22). (Integrale vertaling van *De maat van de verzorgingsstaat.*)

Report on the Elderly 2001. ISBN 90-377-0082-9 (EUR 34) (integrale vertaling van *Rapportage ouderen 2001*)

Essay Waarom blijven boeren? (2001). ISBN 90-377-0084-5 (EUR 4,50)

Doelmatigheid in de publieke sector in perspectief (2001). ISBN 90-377-0081-0 (EUR 7)

Particulier initiatief en publiek belang (2002). ISBN 90-377-0086-1 (EUR 19,90)

Uitgewerkt! (2002). ISBN 90-377-0085-3 (EUR 7)

De oplossing van de civil society (2002). ISBN 90-377-0107-8 (EUR 4,50)

Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs (2002). ISBN 90-377-0117-5 (EUR 6,80)

De veeleisende samenleving. Psychische vermoeidheid in een veranderde sociaal-culturele context (2002). ISBN 90-377-0119-1 (EUR 6,80)

Armoedebericht 2002 (2002). ISBN 90-377-0121-3 (EUR 9,90)

Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe veiligheid (2002). ISBN 90-377-0120-5 (EUR 7,50)